

A MAGYAR ALFÖLD.

GAZDASÁGPOLITIKAI TANULMÁNY.

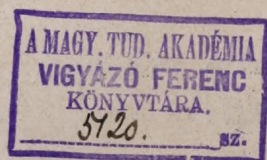
IRTA:

KAÁN KÁROLY.



KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA

1927.



TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5
Bevezetés	9
I. fejezet. Változások az Alföld képén.	
1. Az Alföld képe a múltban	13
2. A talaj- és tenyészetbeli változások okai	24
3. Változó képek	41
4. Ujabb kialakulások	56
II. fejezet. Gr. Széchenyi István tervei az Alfölddel.	
1. Az Alföldi magyarság boldogulásának biztosítása	74
2. A gazdasági és kulturális fejlődés eddigi akadályai és jövőbeli feltételei	80
III. fejezet. A természet megzavart rendje és a gazdasági kérdések.	
1. Természeti rendellenességek és azok ellenszerei	98
2. Az elszikesedés gazdasági kérdései	118
3. Az erdő, úgy is, mint a mezőgazdaság és a közegészség jelentős tényezője	133
IV. fejezet. A tanya-világ.	
1. A kialakulás és előzményei	159
2. A tanyavilág különböző megvilágításban	183
V. fejezet. Az Alföld gazdasága.	
1. Földet zsaroló népszokások	210
2. Gazdasági eredmények	218
3. A meg nem felelő gazdasági politika következményei ...	270
VI. fejezet. A gazdasági és kulturális vérkeringés nehézségei.	
1. Fejlődés-történelmi vázlatok	289
2. A főbb vasuti hálózat kifejlődésének akadályai	298
3. A helyi érdekű vasutak és azok építésének elakadása	303
4. A gazdasági kisvasutak kérdése	316
5. Az egészséges gazdasági és kulturális vérkeringés feltételei	327
VII. fejezet. Az alföldi probléma talpraállításunk kérdésében ...	336



ELŐSZÓ.

Amióta Trianon kegyetlen diktátumát végrehajtották rajtunk és rettenetes gazdasági leromlásunk is elkövetkezett, talpraállításunkat célzó törekvéseink keserves munkájához kutatva keressük mindenfelé az erőforrásokat!

Az első sorban számbavettek között szerepel természetesen a Magyar Alföld is!

Egy megújulásnak, egy nemzeti újjászületésnek és megerősödésnek forró vágyával és szívós törekvéseivel fordulunk mind gyakrabban kegyetlenül megcsonkított hazánknak a multban nem kellően kultivált e nagy síksága felé! Mind jobban érdeklődünk az Alföld iránt, amelyet gr. Széchenyi István a magyarság bölcsőjének nevezett, és a nemzeti erő forrásaként jelölt meg.

Ilyen érzések és gondolatok befolyása alatt azután, amikor hivatásom keretében, meg azon kívül, magam is az Alföld egyes kérdéseivel kezdtem foglalkozni, — vizsgálódásaim során csakhamar arra a megállapodásra jutottam, hogy az Alföld az idők során egy egészségtelen fejlődésnek és a gazdasági, kulturális, valamint a szociális helyzetnek olyan körülményei közé került, amelyekből a helyes útra jutás feltétele s egy egészséges kibontakozás lehetősége a nehéz kérdések és problémák egész sorát tolja előtérbe! Azok tervszerű megoldását teszi szükségessé, ha azt kívánjuk, hogy az Alföld egyik számottevő erőforrásunkká legyen!

Arra vezetett ez a megállapítás, hogy az Alföldön bármely irányban is, csak úgy érhetünk el sikert, ha tevékenységünket szervesen illesztjük belé egy organikus munka összefoglaló tervezetébe.

A legszebb elgondolás egyoldalú végrehajtása ugyanis nem vezetne célhoz. Sőt még jobban bogozná az ott előtérbe jutó elég bonyolult problémákat!

Németföldön való hosszú tartózkodásom alatt nem egyszer figyeltem és állapítottam meg, hogy ott a magasabb nemzeti célokat szolgáló konstrukciós építő munka egyik soha nem mellőzhető kellékének ismerik az adott és szóban forgó kialakulás multját, gyökerét felkutatni és megismerni. Az ugyanis a céljuk ezzel, hogy annak a tanulságait leszűrjék, s azok révén a további tervezésekhez tapasztalatokat gyűjtsenek.

Igy tettem én is az Alfölddel!

A nemzettörténelmi, valamint a gazdasági és a kulturális fejlődés menetét kutató idevágó tanulmányaim azután tényleg értékes adatokat juttattak rendelkezésemre. Annyira megközelíteni ígérték célomat, hogy hazafias kötelességemnek ismertem azok feldolgozását.

Az Alföldről eddig megjelent, sok tekintetben igen értékes anyag, meg a kutatásaim és tanulmányaim eredményei fölöttébb biztatóan kínáltak és módot is nyújtottak ahhoz, hogy megkíséréljem azok számbavételével egybeállítani az Alföld multjának és jelenének vázlatos képét; és megvilágítani azokat a tényezőket, amelyek azok kialakulására befolyással voltak és nekünk okulásul szolgálhatnak.

Ezeknek a képeknek és velök az elmúlt idők bizonyos vonatkozásainak és a jelen helyzetnek a megismerése vezetett azután olyan megállapításokhoz is, amelyek meggyőződésem szerint az annyira kíváncsú egészségesebb fejlődéshez egy s más tekintetben irányt mutathatnak, s amelyek egy szélesebb körű koncepció megkonstruálásához támasztó pontokul szolgálhatnak.

Könyvemmel tehát élni akarásunk nemzeti munkájából kívántam a magam módján kivenni az erőmhöz mért szerény részt, amint az ma minden magyarnak kétségtelenül a legelső rendű kötelessége!

Azt kérem ezért, hogy így is fogadja a szíves olvasó ezt a munkát!

Ha azután ekként és mindezzel szerencsétlen hazám-
nak, s első sorban az annyira szívemhez nőtt Alföldnek
használni is tudok vele, — úgy munkám elérte célját!

Köszönöm a Magyar Tudományos Akadémiának,
hogy könyvem megjelenésének anyagi feltételeit biz-
tosította, és köszönetet mondok a hivataloknak és
mindazoknak a barátaimnak, akik munkám megírásá-
hoz az adatok fárasztó egybegyűjtésénél támogatni
szivesek voltak.

Budapest, 1927. évi augusztus hó végén.

A szerző.

BEVEZETÉS.

Fátlan mezőtenger, melyet a nagy messzeségbe láthatóan erdők és rétek nem tarkítanak. Ahol nincsenek fasorok, az utak és a táblamesgyék mentén. Csak tiltul, egymástól távol és elszórtan fehérlik egy-egy tanya. Kietlen elhagyatottságban révedez, minden lomb és árnyék nélkül.

Végtelenségbe nyúló, kiélt, kiaszott szürke legelők. Vízállások, kivirágzott szikes foltok. Itt-ott egy-egy szikár gémeskút. Elvétele mellette a legelésző nyáj. Még talán egy-két gólyamadár a látó határon. Egyébként néptelen, élettelen táj. Mintha szunnyadna minden. Ugyszólván semmi mozgás. Kevés ember, kevés állat. Kevés ere az életnek. Csak elvétele egy út vagy vasút.

Falvak, városok távol egymástól. Jórészt csak a gyéren vont vasutak mentén. Igen megnyugtató a képük a néma egyhangúság után. Szinte látványos oázisok! Gyönyörű szőlő és gyümölcs kultúrával. Kertgazdasággal és belterjes földműveléssel.

Közben megint több-kevesebb pusztaság. Homokbuckás sivár részek egyhangú tarkasága. Évszázados kezdetlegességben, számba jöhető kultúra nélkül... Majd fás koszorúval övezett kedves tanyák; zöld ékkövek az „arany kalásszal ékes rónaság“-on. A messze végtelen határán pedig egy-két sötét folt, mely erdőt sejtet.

Azután megint legelő és mezőtenger és így tovább...

Trópusi, tikkasztó hőség. Hosszasan esőtlen állapot. Tartósan száraz, poros levegő. Bágyasztó, szokatlan klíma. Nem egyszer erős szélviharok, barnás szürke porfelhőkkel. Ritkán égi háború, de akkor félelmetes megnyilvánulásban!



Egy számottevő részen ez az Alföld. Ilyen a képe a gazdaságpolitikus szigorú, de tárgyilagos szemüvegén. Anélkül, hogy romantikáját, tagadhatatlan poézisét le-
kiesinyelni kívánná.

Ez az Alföld, ha nem is minden részében ! Mert vannak sűrűbben lakott, látványos belterjességgel művelt tájai. Ahol már eltűnnek a mérhetetlen pusztaságok és nincsenek, vagy ritkák a talajvizek. Ahol nagyobb erdőfoltok, szép erdők, meg fasorok tarkítják a tájat. Ahol búa és jól művelt a föld, és sűrűbben lakott a vidék. Ahol kultúra és előrehaladás dicséri az emberi fáradságot.

Egy jó része azonban olyan, amilyennek azt lefestettük, madártávlatból bemutattuk.

Ezzel szemben milyen más formában, milyen harmonikus összhangban tárul eléink egész Dunántúl képe ! A mezők, az erdők, az üde zöld rétek és a templom-tor-
nyas kedves falvak szép és sűrű változatában. Jórészt kiépített út és vasúthálózattal. Az előrehaladottság szinte egyforma mezében !

Ezeknek a tájaknak a változatos képe mindenesetre a kulturális és közgazdasági előrehaladás megnyugtató benyomását kelti bennünk. Azt az érzésünket fakasztja ki, hogy itt minden földdarabot szinte tervszerű gondossággal akként használnak és úgy művelnek, amint azt az okszerűség megkívánja.

Ezzel az összehasonlítással azután még kevésbé lehet megnyugtató a benyomásunk az Alföldről. Ugy érezzük, hogy ezen a mérhetetlen rónaságon vagy természeti rendellenességek, történelmi események, vagy emberi nagy hibák és mulasztások vetettek gátat az okszerű gazdasági előrehaladásnak.

Ugy érezzük és úgy látjuk, hogy ez a hatalmas rónaság, megcsontított országunknak ez a tenger-sík része, a mai meg nem nyugtató helyzetében közgazdaságilag és kulturális tekintetben is egy még megoldatlan probléma !

Ezt a meggyőződést azután csak megerősítik azok a megállapítások, amelyeket az Alföld gazdasági, kulturális és szociális bajairól szinte nap-nap mellett hallunk és olvasunk !

Fel kell kutatnunk ezért a bajok okait. Keresnünk kell azok gyökerét.

Vissza kell mennünk a múltba is. Meg kell vizsgálnunk a jelent! A természet megnyilvánulásaitól a közgazdasági kérdéseken át a szociális bajokig.

Meg kell azután állapítanunk a megoldásra váró feladatokat. Megkonstruálnunk az eljárások módjait és sorrendjét.

Csak ilyen tervszerűséggel érhetünk célt és szolgálhatjuk a minden magyar nemzetépítő feladatát!

I. FEJEZET.

Változások az Alföld képén.

1. Az Alföld képe a multban.

Lápokkal foltos, nagy testű öreg erdők. Ligetes, nyirkos részek. Szerke omló úde rónák. Tágas, téres legelők. Fátlan messzeség...

Lakott helyek, megművelt föld-darabok. Kanyargós folyóágak. Homokkal borított árterek. Kiöntéses víz-állások. Nádas, fűzes sűrűségek. Berki erdők...

Buja rétségi laposok, zöld párnába mélyedt tavak, kigyózó erek, megszaggatott ligetek. Hosszan nyúló erdős hátak. Ősi avasok...

Azután megint hatalmas legelők, kiterjedt rónák, mélyeséges erdők, párás lápok és így tovább...

Mindennek különféle összetétele, és változatos kialakulása volt, ha talán nem is mindenütt, de az Alföld jelentékeny részén a kép, amikor a magyarság a kagyló-szerű Duna-Tisza medencében hódítóként megjelent s úgy megnyerte tetszését az ősi otthonra is emlékeztető¹⁾ föld, hogy azt hazájának választotta.²⁾

¹⁾ „Ez a nép — így ír El Bekri arab író az akkor még az őshazában élt magyarokról — sátorok alatt tanyázik és csak nyirkos, és legelőben gazdag földet szokott fölkeresni.” Vámbéri: A magyarok eredete 129. old.

²⁾ Hóman szerint a honfoglaló magyarok „állattenyésztő, halászó, vadászó, de már a földművelés felé hajló, annak gyümölcsseit élvező, tehát a teljes megtelepedés útján járó félnomádok voltak. Ehhez képest termékeny földet, nedvdús folyóvölgyeket, rétekben, legelőben bővelkedő ligetes, sőt erdős vidékeket kerestek és szívesen fordultak már a lakott földek felé, melyeknek behódolt és szolgáltatásra fogott földműves lakosságát mezőgazdasági munkára használták.”

„A vadászat, mint minden harcias népnek kedves foglalkozása lévén, nem volt ellenükre, ha szállástelepeik közelében vadászatra alkalmas erdőségeket találtak” (Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. A magyar nyelvtudomány kézikönyve I. k. 7. füzet, 26. oldal.)



Üdébb, bujább és terjedelmesebb legelőket, makkoltatásra kiválóbb és vadakkal népesebb erdőket, halakban gazdagabb folyókat, tavakat és ereket, madarakkal jobban megszállt vizeket és egyáltalán a félnomád életviszonyok szerint való állattenyésztésre, vadászásra, halászásra és földművelésre alkalmasabb földet nem talált az ős hazától a Dunáig! Sátrát is vert azért tartós időkre és megtelepedett azután mindörökre.

Azóta hatalmas, nagy idők viharzottak le és az évezredes időhaladásban a tűznek és vasnak, de főleg az emberi kéznek és a legelő állattjárásnak és rágásnak nagy szerepe volt abban, hogy az erdők hova-tovább visszaszoruljanak és jórészükből szinte végleg eltűnjenek, s az Alföld képének ilyen átalakulásával az éghajlati viszonyok a mezőgazdasági művelésre ez úton is fölötébb károsan megváltozzanak.

Csodálatosképen Debrecen határa a kevesek közül való, ahol a mindenkori erdő őshelyének egy részén ma is még nagyobb erdő áll az Alföldön, bár ez is jórészt csak romja, szétszaggatott foszlánya a réginek, mert nagyon megviselte a későbbi idők szertelen gondtalansága.

A legtöbb helyütt azonban úgyszólván teljesen kipusztítottak mindent s a mult idők terjedelmes erdőségeinek ma már csak til-túl van nyoma a végtelen rónaságon.

Az Alföld erdős voltára vonatkozó állításainkat nemcsak mások megállapításaiból merítjük, de azok kiegészítésével magunk is bizonyítani kívánjuk, mert arra nézve, hogy az Alföldön voltak-e erdőségek a multban, még ma is nagyon eltérők a vélemények.

Voltak és vannak elegenden a mienkhez hasonló állásponton,¹⁾ de vannak, akik különböző felfogásból kiindulva,

¹⁾ „Olyan igazi mocsári erdőségek, aminők a Kis és Nagy Alföldön még azelőtt virultak, mielőtt az ember erdőpusztításaival a természet rendjébe oly mélyrehatóan be nem avatkozott, — Közép-európában ma nincsenek.”

„Az uralkodó klímának a humidusból az aridus felé való elhajlását az erdőirtások indították meg.”

Treitz P.: A sós és szikes talajok természetrajza 1924.

„Az erdők egykor az egész ország területét elborították, még az Alföldet is.” (Folytatás a következő oldalon.)

a természettudományok egy és más tételére alapított következtetéssel, vagy a történelem egy-némely töredékes adatával, főleg egykori útleírásokkal és hasonló egyebekkel igyekeznek az Alföld mindenkori fátlanságát bizonyítani.

Tényleg nemcsak néhány idegen utazónak hazánkról adott útleírásaiban, hanem egyik-másik régibb földrajzíró ismertetésében is olvashatunk az Alföld fátlanságáról.

Ugy véljük, ezt a kérdést végleg eldönthetjük az Alföld úgyszólván minden tájára vonatkozóan rendelkezésre álló történeti okmányokkal, amelyek kétségbe nem vonható hitelességgel igazolják állításainkat és velők azokat, akik ezen az állásponton vannak.

Igy már Anonymus a honalapítás történetében ír a pusztaszeri Gemelsen erdőről. Miután elbeszéli, hogy Árpád vezér miként győzte le Alpárnál Szalán görögjeit és bolgárait, ekkép folytatja: „Árpád vezér pedig és vitézei miután diadalt arattak, innét kiindultak és ahhoz a tóhoz érkeztek, amelyet Körtvély tónak neveznek és ott Gemelsen erdő mellett harmincnégy napon át maradtak. „Azt is felemlíti Anonymus, hogy: „Tuhutum és fia Horka a nyíri részen lovagolva, nagy népességet hódítanak a Nyír erdejétől Umusouerig“.¹⁾

Szent Gellértről tudjuk, hogy a makai erdőben állított fel remeteséget.

Wenzel G.: Magyarország mezőgazdaságának története 1887. 85. old.

Fekete—Mágócsy Dietz Erdészeti növénytanukban így írnak: „Hogy az Alföldön valaha sokkal több erdő volt, mint most, azt bizonyítják némely, most majdnem erdőtlen területek elnevezései (pl. Nyírség) régi erdők maradványai az Alföld szélei felé és a tolyók közelében.

De lehet bizonyítani történeti adatokkal is, hogy csak kevés század óta és mily temérdek erdőt irtottak ki ott végképpen. (Nagy, Kis-Kőrös) Erdészeti növénytan, II. kötet, 1193. old. 1896.

Rapaics R.: „Az Alföld növényföldrajzi jelleme.“ (Erdészeti kísérletek. 1918. I. f.) c. munkájában részletesebb fejtegetéssel meggyőzően bizonyítja, hogy az Alföldön egykor erdők voltak és behatóan vázolja az egykori erdős-lápos jelleget is.

¹⁾ Dr. Borovszky Samú: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye.

A Csongrád megyei Thul. Kalangurusy¹⁾ és Helvy falvak erdeiről, amelyek a Durha folyó mentén terültek el és így Hódmezővásárhellyel szomszédosok lehettek, szintén van szó egy 1266-ban kelt királyi levélben.²⁾

Nána Comes és hitvесе (1266) ugyanis a Boldogságos Szűz tiszteletének élő apácáknak ajándékozták többek között a Thul (Tulg; Borowszky szerint Tölgy) falút minden tartozékaival, „az erdőkkel ép úgy, mint a rétekkel és gyümölcsösével együtt.”

A Kis- és Nagykúnságban volt erdőkről emlékezik meg a IV. László királynak Budán 1279-ben kiadott „privilegium baptismatis“³⁾ megnevezéssel megjelölt s a kunoknak szóló kiváltság levele,⁴⁾ amellyel azokat a vidékeket biztosítja részükre, ahová őket eredetileg nagyatyja, Béla király telepítette. Nekik adja ott a királynői várakhoz tartozó szolgálattelvők és udvarnokok földjeit és az örökösök nélkül elhalt nemesek birtokait „mindeneket tartozmányaival és haszonélvezeteivel együtt úgymint erdőkkel, rétekkel, halastavakkal, melyeket az ő szállásai magukban foglalnak.”

Ugyanebben az okmányban a kunoknak biztosítja többek között az olyan nemesi és várjobbágyi birtokokat is, amelyek a tatárjárás óta pusztán állottak. Ahol azonban „gyümölcsöző haszonélvezetek találtaknak és halászattal és sűrű erdővel bővelkednek” úgy rendelkezik, hogy „ugyanazon nemesek és várjobbágyok továbbra is szabadon és békésen a kunok között birtokolni fogják.”⁵⁾

Dósa nádor unokái István, Gergely és János 1366-ban a Debrecennel határos Boldogfalván, régibb nevén Tornán egy darab erdőt adományoztak Szent András egyháznak.⁶⁾

Egy, az országos levéltárban őrzött, az 1368. évből

¹⁾ Kalán gyűrűse (régén füzese).

²⁾ IV. Béla király levele 1266-ból. Fejér Codex diplomaticus. IV. III. 315—320.

³⁾ Keresztési kiváltság.

⁴⁾ Hornyik János: Kecskemét város története. Kecskemét, 1860. I. kötet, 119. old.

⁵⁾ Fejér Codex diplom. Tom V. vol. II. 512.

⁶⁾ Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. III. kötet.

kelt, tehát a XIV. század közepéből reánk maradt és Cegléd község területén tartott határbejárásról szóló okmány¹⁾ is érdekes kultúrtörténeti adatként szolgál e tárgyban. Eszerint ugyanis Cegléd akkor Nagy Lajos királyé és anyjáié volt, akik azt lelki üdvösségük javára az ó-budai apácáknak adományozták. Az adományozás lebonyolítása tárgyában eljáró királyi és káptalani személyek a határ bejárásról szerkesztett jelentésük végén felemlítik, hogy Cegléd határvonalán Kappanhalmánál kezdődik a theulherdew (teölerdő = tölgyerdő) nevű erdőség, mely Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös között terül el és mely e három község tulajdona s amelyet e három község közösen használ.

A kecskeméti nagy talfái (nagy tölfái, nagy tölgyfái) erdő Kecskemét város közelében és tulajdonában, ép úgy a Kiskőrös határában fekvő kis talfái erdő és az attól északra a nagykőrösi határban volt erdők természetes tölgyfái még maradékai, illetve leszármazottjai voltak e hatalmas erdőtestnek.

A vallásalapoknak Cegléd város közelében a homokon elterült és alig két évtizede minden előrelátás nélkül kiirtott szép erdei is mindenesetre ezen erdők ceglédi végének maradékai, illetve ivadékai voltak.

Ladán (mely Makó határában feküdt) és Zombor közt az 1337. év körül makkos erdő volt²⁾, mely még egy század múlva is fennállott.³⁾

Bacsán (Békés megye) 1440 körül olyan erdő volt, hogy szarvasok is tanyáztak benne.⁴⁾

Zsigmond király 1408-ban Solti Dávidnak ajándékozta

¹⁾ Századok 1878. 560. old. és Hornyik János, Kecskemét gazdaságtörténete (kézirat).

²⁾ Wenzel Árpádkori új okmánytár VII. 242—245. (az aradi káptalan levele 1247-ből).

³⁾ Csanád nemzetség osztálylevelei 1337-ből Anjou-kori okmt. III.

⁴⁾ Karácsonyi J.: Békés megye története. I. 1896. 34—35. old.

Ugyanott azt írja Karácsonyi, hogy: „Legtöbb erdő a Sebes, Fekete és Fehér Körösök között volt. Méhes, Fás, (a ma is meglevő Szolgaerdő) Bélmegyer (Horgas, Cserszád, Halád, a két utóbbi ma is ismeretes) Békés, Doboz, Szanna, Vári határait jórészt erdők borították. A Fehér Köröstől nyugatra terült el Sikonszeg és Kamuton a Csapszeg nevű erdő.”

Csanád megyében Bart, Kocsutháza és Kökényes falvakat „minden haszonélvezeteikkel és tartozékaikkal együtt” megnevezve többek között az erdőket, ligeteket, cserjéseket, vizek lefolyásait, réteket, kaszálókat, legelőket.

Hunyady Mátyás 1460 március 20-án Budán kelt levelében megparancsolja debreceni tisztjeinek, hogy a debreceni polgárokat az ő szülei által nekik adományozott erdők és a Hortobágy vizén való átkelő hely (sylvas simul cum vado fluvii Hortobagy) használatában ne akadályozzák¹⁾ és még ebben az esztendőben megerősítő levél alapján a hortobágyi erdők védelmét és tisztét, melyet azelőtt a debreceni királyi tiszttartókra ruházott, újra és örökre Debrecen városának adományozza.²⁾

Tehát minden kétséget kizáró tény, hogy a Hortobágyon, melyet egyesek a pusztá jellegzetes formációjaként bírálják el és írnak le, terjedelmes és olyan erdők is voltak, amelyekből, mint a fentti megerősítő levél írja, a házak „ha véletlenül a várost tűz érné, könnyebben felépülhetnek.”³⁾

A megerősítő levél keltét követő esztendőben Szilágyi Erzsébet Budán 1461 december 15-én kelt oklevelével az erdők és a hortobágyi halászat zavartalan használatában szintén megerősíti a debrecenieket.⁴⁾

De nemcsak a Hortobágyon voltak, hanem Debrecen közvetlen közelében is vannak szigorú királyi rendtartás védelme alatt álló erdők akkor is, amikor Oláh Miklós földrajzíró Debrecen városáról azt írja, hogy polgárai a fát nagy távolságról kénytelenek fuvarozni.

Meg van ez időben a várossal ma közvetlenül egybeolvadó Nagyerdő és az Apafája, amint azt egykori okmány igazolja.

János Zsigmond király ugyanis 1569. május 21-én kelt s a királyi tiszttartókhoz intézett rendtartási szabályzatában egyfelől úgy intézkedik, hogy azok sem az Apa-

¹⁾ Debrecen város tört. levéltára. Dipl. 199.

²⁾ Tagányi: „Magyar erdészeti oklevéltár” I. köt. 27. old. 93. tétel.

³⁾ Ekkor a házak ott még mind fából épültek, és ilyen célra nagy mennyiségű fa volt szükséges. Szerző.

⁴⁾ Debrecen város tört. levéltára Dipl. 220.

fája, sem a Nagy erdőhöz ne nyuljanak, azokból senkinek fát el ne adjanak, másfelől azok ellátásával a debreceni bírákat bízta meg.

Báthory Zsigmond pedig 1583 március 30-án Gyulafehérvárott kelt levelében „*totales itaque et integras ipsorum sylvas Nagyerdeő et Apafaya vocatas prope dictum opidum Debrecen adiacentes item terram Mata vocatam*“ örökös joggal Debrecennek adományozza.¹⁾ A várost ezek birtokába azután még 1583-ban a váradi káptalan be is iktatja.²⁾

1554-ben a Békés megyei két Dobozról és Szanáról azt írják, hogy nincs semmi vetése, mert erdők és vizek között terül el.³⁾

Még a deliblati híres homokpusztát illetőleg is vannak történeti adataink arra nézve, hogy azon még 200 évvel ezelőtt is erdő állott.

Ajtay írja,⁴⁾ hogy egy történelmi feljegyzés szerint 1691-ben, tehát a török uralom idejében Veterani parancsára a szabad csapatok Antonio alezredessel élükön Lugosról Horomvára (Palánk) ellen vonultak és Palánk külerdőségeiben sok törököt vágtak le, száz szekér szénát és sok gabonát égettek el. Ezek az említett külerdőségek Ajtay szerint csak a későbbi homokpuszta legsírmasabb részeiben, a „Duna-dülő“-ben a deflációs területen lehettek.

Eddig a történeti okmányok.

A helység és dülő nevek egész sorában ma is nyomát találjuk az Alföldön az erdőnek.

Igy pl. Nagykőrös város a közelében elterült nagy kőrísa erdőről vette a nevét. A „Nagykőrösi Krónika“ feljegyzései szerint ennek az erdőnek a Felső Gát-nál volt utolsó, nagyméretű kőrísfáit tömeges arányban a II. Rákóczi Ferenc ellen hadakozott és itt táborozott Herbe-Ville osztrák tábornok katonái pusztították el 1705-ben. A város egyik szélé és a közelében elterülő

¹⁾ Debrecen történeti levéltár. 471. sz.

²⁾ Debrecen történeti levéltár. 472. sz.

³⁾ Dr. Karácsonyi János: Békés vármegye története. 1896.

⁴⁾ A deliblati kincstári homokpuszta ismertetése. 1914.

dülők ma is az egykor volt erdős-lápos állapotra emlékeztetnek.¹⁾

Még a Tápió szóval kapcsolatos és az Alföldön gyakori helységnevek²⁾ is állítólag erdőre emlékeztetnek.³⁾

Egyébként az erdei vadaknak, főleg pedig a szarvasoknak nyomai, mert életfeltételük nagyobb erdőségeket kíván meg, állításaink mellett szintén eléggé bizonyítanak. A békésmegyei Szarvas is innen kapta a nevét.

Szarvas agancsot a Nagytatár-sáncbéli Árpádkori sírokban is találtak.⁴⁾

Szarvas agancsokra leltek a deliblati legelő területeken végzett ásási munkák közben is.⁵⁾ Szarvasok és dám-

¹⁾ A város alatt Gát néven egy tó terület el, amelynek mocsaras-lápos része fel nyúlt a város alá. Ezt a tavas, mocsaras részt azután mindenfelől erdők körítették. Váncsod falú alatt a Gát oldalon volt a Vadas erdő. A lápos tó másik oldalán volt a Bokros, efölött pedig a Táz-erdő. A még feljebb eső részt ma is a Nagyerdő borítja. Hogy pedig az erdő azelőtt még tovább is terjedt, ezt a szántóföldek Barátságos (Barátságos), Bántóse (Bántölgyese), Pálfája stb. mai elnevezései is igazolják. (Galgóczy Károly: Nagykőrös város monografiája. 1896. 17—19. old.).

²⁾ Tápióbicske, Tápióbrunni major, Tápiógyörgye, Tápiókis-major, Tápiómajor, Tápióság, Tápiósáp, Tápiósúly, Tápiószecső, Tápiósele, Tápiószentgyörgy, Tápiószentmárton.

³⁾ Kandra Kabos Magyar Mithológiájában (Kiadja Pásztor Bertalan, Eger, 1897.) a 90. oldalon a következőket olvassuk:

„Nagy családja, nagy becsülete volt a régi finneknél az erdő és vadászat istenének. Ez Tápió vala, „az erdő deres szakálú őrege famohából készült ködmönben, süveggel, mely olyan mint a tülevelű fák koronája. Ő vala, ki a fákat lombruháikba öltözteti, erdeiben mézet nevel, gondját viseli a vadaknak s a vadászt útjára terelgetve, szerencsés vadászatot ad. Számos cselédje van, férfi és nő-személyekből álló, kik mind az erdő közepén, Tápió udvarán laknak. Ennek kapui sugárzanak az aranytól, benne az istencsalád jó hajlandóságú tagjai laknak. Lakásuk is három van: a fa-, csont- és kövvar. Családjukhoz tartoznak a fenyő-, a boróka-, berkenye és zelnice-fatündérek. (Kalevala 14. runó.)“

„Tápió: helyneveinket Pest-Pilis területén ezen erdei főistenre szokás vonatkoztatni. Az „erdők leánya“ meséinkben még előfordul. (Merényi: Dunántúli eredeti népmesékben a „Sündisznó“ cím alatt.)“

⁴⁾ Szeremley: Hódmezővásárhely története. I. 1900.

⁵⁾ Ezek az agancsok azután Mátyus deliblati erdőmester lakását díszítették. *Szerző.*

vadak nagy bőségéről írnak Békés megye multjából.¹⁾ A csontvázak és szarvasagancsok leletei szerint ilyen viszonyok lehettek Hódmezővásárhely határában is.²⁾

A felettébb kis esésben, lassan haladó Tisza mentén és főleg a hatalmas kanyarokban volt erdős-lápos, eres részeken, meg a háti erdőségekben elsőrendű tanyát találtak e nagyszerű vadak! Nem kell magyarázat azután ahhoz sem, hogy Hódmezővásárhely vidékén, melynek mai 132,200 kat. hold határában a legutóbbi időkhöz sajnálatosképen egy talpalatnyi erdő sem volt, egykor hódok (*Castor fiber*) rágcsálták a nyirkos erdő fáit. A Hódtó, Hódság (Bács-Bodrog vm.) stb. elnevezések szintén a hódok egykori tanyáira emlékeztetnek.³⁾

Az Alföld sok részéből való és különböző időkből származó ezek az adatok beigazolják azt az álláspontot, hogy az Alföldet a honfoglalás idején számottevő arányban erdő is borította. Az a körülmény pedig, hogy a régmúlt időkhöz az Alföld legtöbb vidékén volt erdő, egyben reá cáfol azok állítására, akik annak mindenkori fátlan-ságát bizonyítják, s ilyen alapon további teljesen helytelen következtetéseket vonnak le.

Ezekkel a felsorolt adatokkal azonban nem kívánjuk azt sem kétségbe vonni, sőt alább magunk is állítjuk, hogy voltak idők, amikor az Alföld jelentékenyebb részei nagy terjedelemben fátlanok voltak.

¹⁾ Haán: Békés megye hajdana. I. 54. old.

²⁾ Hódmezővásárhelyen a Hódtó partján a Kaszap-utcában pinceásás közben Fülöp Mihály házában egész szarvascsontváza találtak. Szeremley: Hódmezővásárhely története. I. 1900.

³⁾ Sajó Károly: Az őstermészet kincsének megmentése. Természettudományi Közlöny, 1905. 436. füzet. Szeremley szerint (Hódmezővásárhely története, I. 1900.) Hódmezővásárhely nem a hódok után nyerte nevét, mert szerinte a Hódtóban sem a magyarok bejövetelekor, sem azután hódok nem tanyáztak. Ezt az álláspontot nem fogadhatjuk el. Mellette semmi bizonyíték nincs. Ellene a nevének kívül ennek a vidéknek akkori ingoványos erdős-lápos viszonylata is szól, mely a hódok életviszonyainak teljesen megfelelt. Különben Szeremleynek ugyanebben a munkájában olvassuk (147. old.), hogy a szegedi első ártézi kútból egy hód állkapcsának darabja került elő. Ez mindenesetre amellet szól, hogy valamikor e vidéken feltétlenül hódok is voltak, még akkor is, ha a lelet, mely nagy mélységből került is elő, esetleg korábbi időből is való. Szerző.

Fátlanok voltak a mezőgazdaságilag művelt területeken kívül a legeltetés céljára kialakított és ilyen módon állandóan használt és kitért nagy területek. A hatalmas arányú üde rónák, s a bújá, nyirkos kaszálók, egyes ártéri részek, a tartós vízállások stb.

Különösen fátlanok voltak később a keletet nyugattal összekötő és főleg a marhakereskedelem céljából állathajtásra használt utak mentén elterülő vidékek.¹⁾ Főleg pedig a magas fokra hágott állatgazdaság és állatkereskedelem virágzásának a XVI. századra és a XVII. század első felére eső korszakában. Tehát abban az időben voltak különösen fátlanok főleg az utakmenti egyes vidékek, amely időből azoknak az útirajz és földrajz íróknak feljegyzései erednek, amelyekkel egyesek az egész Alföld mindenkori fátlanságát igyekeznek bizonyítani.

További fejtegetéseink során fogjuk látni, hogy rövid időközökben a marhák ezreit, sőt tízezreit hajtották ezeknek az utaknak a mentén, s legeltetés mellett lassan vonuló haladtukban évtizedek, sőt évszázadok során aránytalanul messze nyúló szélességre kipusztították az erdőt, mely korlátot nem ismerő útjukba esett.

Természetesen ezeken az utakon bonyolították le ebben az időben a személyközlekedést is. Egyfelől, mert ezek voltak az ismert útirányok, másfelől pedig, mert a rablók és martalócok támadásai miatt ebben az időben az efféle forgalmas, tágas nyílt utakon volt a legbiztosabb a közlekedés.

Az utazók és bizonyára a földrajzírók is az Alföldnek rendszerint csak ezt a vidékét ismerték, másutt alig járhattak s rendszerint az ezen útjukban szerzett benyomásaik alapján tették papírra a csak többé-kevésbé

¹⁾ A 1548. évi 49. t.-c. 4. §-a úgy rendelkezik, hogy „mivel a rablók és zsiványok rendesen a nagy és sűrű erdőben tartózkodnak, a király megparancsolta, hogy az utak mellékein levő erdők, a megyei szomszédos falvak jobbágysai által 200 singnyire — per ducentorum cubitorum spacium — kivágattassanak, hogy ezekben tartózkodási helyük ne legyen“.

Ez a törvény bizonyára nem az országon és ezzel az Alföldön is áthaladó főutak menti erdőkre vonatkozik, mert azokat nagy szélességben ezidőre már rég kivágták.

Szerző.

megbízható és legkevésebbé általánosítható feljegyzéseiket.

Jórészt tehát így szerezték benyomásaikat az utirajz és földrajzírók.

A vázolt történeti adatok, mint konkrét esetekre vonatkozó hiteles okmányok mindenesetre döntő bizonyítékok; s már magukban megcáfolják azoknak az álláspontját, akik az Alföld mindenkori erdőtlenségét kívánják bizonyítani, vagy azt a nézetet vallják, hogy az Alföld egy bizonyos részén klimatológiai okokból nem tud az erdő, különösképen a szálerdő kialakulni.^{1) 2)}

A történeti adatokon kívül, a való tények és az utolsó 30 évnek az erdőkultúra terén elért eredményei kétségtelenül beigazolják ennek az utóbbi álláspontnak a tartathatatlanságát is.

Meg kell mindennek dacára és ezek után is újból állapítanom és ismételten reá kell mutatnom arra, hogy az évezredek időhaladás során nagyot és kisebb-nagyobb viszonylatban többször is változott az Alföld képe, s hogy tényleg volt idő, amikor nagy vidékek, sőt a törökökkel vívott harcok befejezte és a törökök kivonulása után többé-kevésbé az Alföld egy számottevő részének fátlanságáról, egyes részeknek pedig (Bánát stb.) erdős elvadultságáról lehetett írni.

Hangsúlyozottan leszögezem azonban, hogy a Nagy Magyar Alföld képeinek ilyen, szinte vidékenként változatos kialakulása mellett nem maradt el annak fokozatosan előrehaladott általános, bár nem egyforma megváltozása sem, ami azonban egy évezredet is túl érő időhaladás eredménye.

¹⁾ Ez utóbbit vallotta Kerner is nevéssé vált munkájában. (Kerner Antal: *Das Pflanzenleben der Donauländer*. 1862.), de nem állította azt, hogy az Alföld erdőtlen lett volna. Sőt „Kerner volt az első, aki a magyar Alföld erdeinek s azok változatos összeállításának botanikai és növényföldrajzi képét adta.” (Dégen Árpád: *Magyar botanikai lapok*, 1912. év 283. old.)

²⁾ Lásd e tekintetben Fekete-Mágocsy-Dietz: *Erdészeti Növénytan* II. köt. Budapest, 1896. 1192. old. és Rapaics: *Az Alföld növényföldrajzi jelleme*, Erdészeti kísérletek 1918. 1—3. füzet.

2. A talaj- és tenyészetbeli változások okai.

Már a magyarok bejövetele előtt, hosszú évszázadok során, az Alföldet lakott pásztor népek is mind jobban tágitották az üde legelőket; s valóban semmi különösét, vagy csak számbajöhetőt sem találunk abban, hogy Attila táborát a 448-ban követségben eljár Priskos Rhetor ott találta, ahol „sem kő, sem fa nincsen.” Bizonyára stratégiai okok is úgy kívánták, és a nagy kíséret miatt is úgy volt alkalmasabb.

Attila esetében egyébként is mindenképen különös lett volna, ha nem a nyílt síkon, hanem valamely erdő mélyén meghúzódva táborozik. Attilához ez így illett!

Az Alföld erdőrengetegeiből lakosai kezdetben azért irtották a fát, hogy a szükséglet arányában mezőgazdasági művelésre földet szerezzenek maguknak és hogy a legelőterületeket gyarapítsák.

Amennyiben nagyobb arányokban elszaporodott az alföldi lakosság állatállománya, az erdők is fokozatosan visszaszorultak, mert a legelő állattól közismeretűen alig válaszolható módon sokat szenved az erdő.¹⁾

Nem is ujulhat fel, sőt ki kell pusztulnia az idők során; főleg a lakott helyek közelében. Ahol sok állattal, tartósan legeltetik.²⁾

¹⁾ Ezzel egyezően ír e tekintetben Bernátsky is: „az Alföldet is régi idők óta pásztor népek vették birtokba. A pásztorok rengeteg nyájukat legeltettek és legeltetnek mai nap is az Alföldön. A legeltetésnek útjában vannak az erdők, tehát az erdőknek ki kellett pusztulniuk onnan, ahol valaha voltak s többé fel nem cserepedhettek, mert a legeltetés „az erdőt csirájában is elfojtja.”

(Bernátsky: A magyar Alföld pusztai és erdei növényzetéről. Földr. Közlöny, 1911. 271. old.)

Részletesebben fejtegeti ezt a kérdést, és található megjegyzésekkel kíséri azt dr. Rapaics. Többek között így ír: „Alföldünk nagyfokú erdőtlensége történelmi, még pedig művelődéstörténeti magyarázatot igényel a multa, és a jelenre vonatkoztatva és csakis ez a magyarázat lehet helyes.”

„Mentől sűrűbb valamely helyen a népesség, annál kevesebb az erdő, mert több és több hely kell a megélhetéshez szükséges szántóföldre, legelőre, kertre“ ... stb. (Dr. Rapaics R.: Az Alföld növényföldrajzi jelleme. Erdészeti kísérletek. Selmeczbánya, 1918. 56—59. oldal.)

²⁾ A lehullott famag ugyanis a tavaszi csirázáskor a letipolt tala-

Hova-tovább ritkulnak az ilyen erdők fái és mind több gyepterület támad a helyükön. Ezért azután még jobban felkeresi a nép az ilyen helyeket. Gyakrabban és több állattal legelteti azokat.

Igy pusztult el sok helyen az erdő és így került az idők során legelő a nyomába. Főleg ha nyugalma nem volt. Ha sok állattal, tartósan, élőködtek rajta.

De visszaszorult azért is az erdő, mert a legelőnyerés érdekében fel is gyújtották, tűzzel is pusztították azt, hogy hamarabb végezzenek vele.

Irtották később azért is az erdőt, hogy a mezőgazdasági műveléssel már kiélt, különben sem trágyázott és fölöttébb külterjesen művelt földek helyébe újabb erdei szűz talajhoz jussanak s annak televény földjén, a felhagyottnál aránytalanul nagyobb termés-eredményeket érthessenek el.

Különösen az Alföld lazább talajú részén élték ki hamarabb a földet; s főleg akkor, ha tűzzel irtották az erdőt, s annak a homokon megvolt humusz rétegét is könnyen kiégették.

Kezdetben és hosszú időn át mindaddig, amíg az erdőpusztítás nem lett aránytalanná s amíg a talaj nedvességéből és ősz erejéből nem, vagy számbajöhetően sokat nem veszített, s a bioklimatikus viszonyok is kedvezők maradtak: az erdő visszaszorulásának sem volt még gazdasági jelentősége.

jon gyérebben fog gyökeret. De nem is jut jó része a csírázásig, mert például a makkot feleszi a sertés. Ha pedig kicsírázik és gyökeret fog, lerágja azt, letiporja az állat, és előbb-utóbb kiöli a fiatal életet.

Ilyképen azután, ha kidől egy terjedelmes öreg fa, nem támadhat helyén fiatalos. Fű nő ott, és az efféle foltot még jobban felkeresi az állat.

A nyugalomban tartósan zavart természet ölen nem tud megújnodni a fás növényi élet. A magzat nélkül maradt, kiaszó, csúcsaszáradt öreg fák pedig az idők során lassú egymásutánban kidőlnek. Mindjobban gyarapodnak ekként a gyéres foltok. Mindinkább ritkás, udvaros lesz az erdő.

Különben az odvas fákba akkor szokás szerint be is gyújtottak a pásztorok. Heteken át füstölögtek az ilyenek. Kiégették korhadt belőket; s ezzel meg is rövidítették életüket. Azután előbb-utóbb derékba törtek. Leghamarabb a támasz nélkül valók. Nem tudtak ellenállani a viharoknak. Elpusztultak! Szerző.

Ha ugyanis a haladó évszázadok során megapadt a lakosság és vele az állatlétszám, mint ahogy sajnálatosan megapadt a lakosság és ezzel léttelenné lett az Alföld pl. a tatárpusztítás után, a nem használt, parlagon heverő földekbe, s az igénybe nem vett rétekbe és legelőkbe fokozatosan benyomult megint az erdő,¹⁾ s ezzel az erdőtelen terület is hovatovább kisebb térre szorult. Tágult azután megint a fátlan terület, ahogy szaporodott a nép és gyarapodott a legelő állatlétszám.²⁾

Ez a megállapítás természetesen az Alföldnek a honfoglalás előtti századokban volt sűrűbb, vagy ritkább népessége szerint e tekintetben kétségtelenül változott körülményeire is vonatkozik és sok kérdésre, még a Priskos Rhetor megállapítására is egyszerű magyarázatot ad.

Ezek szerint azután könnyen elképzelhető az is, hogy a honfoglaláskor sokkal több erdő volt az Alföldön, mint amikor annak előtte sűrűbben lakták azt a pásztor népek. Közvetlenül a honfoglalás előtt ugyanis, egy jó ideig tartósan gyér volt az Alföld lakossága, mely körülmény főleg az akkor még volt bioklimatikai viszonyok között a természet zavartalanabb munkájának könnyű érvényesülését s ennek révén bizonyos viszonylatokban erdők megtelepedését és ilyenek elég gyors kiterjedését segítette elő.

Aki az erdő életével hozzáértéssel s főleg hivatásszerűen foglalkozik, ezt a jelenséget erdők körzetében nem egy helyen még ma is megfigyelheti. Benőnek, vagy legalább

¹⁾ Dr. Rapaics R.: I. m. 58. old.

²⁾ Szentkláray pl. ezt hűen igazolja, amikor így ír: „A Tisza-Duna-Maros és Erdélyköz, mely emlékeink szerint oly dúsan volt hajdan virágzó magyar községekkel benépesítve, a hódoltsági korszak alatt..... valóságos vadonná lőn.”

„A vidék vadságát a szertelen erdőségek és a beláthatatlan mocsarak, posványok és vízáradások okozták.”

Majd tovább így ír: „1761-ben már világosabb, derültebb arcot mutat a tájék. Az élet köznapi szükségletei, a folyton szaporodó népesség építkezései megritkították, sőt a csanádi, becskerekai, csákovai, verseci és újpálánkai kerületekben majdnem egészen felemészítették a kietlen vadont” (Szentkláray: Száz év Délmagyarország történetéből 1879. I. k. 273—274. old.) Emellett lecsapolták a bűzhőd mocsarakat is! *Szerző.*

is jelentékenyen és annyira összeszorulnak az erdőközi rétek, ha több évig nem művelik azokat, hogy térképi határaikat is alig lehet fellelni.

Amikor azután az erdőirtás és a sokféle módon, de különösen a legeltetéssel való talajnyúzás mind aránytalanabb mérveket öltött az Alföldön és ezzel, valamint a folyószabályozásokkal, a lecsapolásokkal, a párolgó felületek jelentékenyen megapadtak, s mind ennek folytán a nyirkos viszonylat jelentékeny mértékben csökkent: a természet rendjében s vele többek között a talajban is sok helyen nagy elváltozások indultak meg, amelyek egyik sajnálatos folyamánként az elszikesedés jelentkezett, az azzal járó igen kedvezőtlen gazdasági következmények kíséretében.

Nincs itt hely, hogy az elszikesedés kérdésével részletesen foglalkozzam. Felemlíteni kívánom mégis, hogy ezt a kérdést tárgyaló egyik irányzat főleg a kiterjedt és minden esetre igen értékes vegyi vizsgálatok és azok el nem vitázható eredményeinek száraz pozitívumaira támaszkodik s a biológiai tényezőket figyelembe nem, vagy alig veszi, a másik irányzat pedig a biológiai tényezőknek is jelentékeny szerepet tud be az elszikesedésnél és ezek számbavételével többek között abból indul ki, hogy az erdős-lápos állapot uralta valamikor az Alföldet, s attól kezdve az elszikesedésig bekövetkezett elváltozások ezzel bizonyos kapcsolatban vannak.

Az előzőekben felsorolt okmány bizonyítékok eléggé igazolni látszanak az Alföld egy számottevő részének erdős-lápos eredetét is. Ezen kívül megcáfolják az egyik részről felhozott azt az állítást is, hogy a hortobágyi pusztá még a „közel történeti időben“ és általában ingovány és mocsárterület volt; és különösen megcáfolják azt a feltevést, hogy „ezeken a mocsarakon nem a mocsári tölgy vagy más hasonló fa vagy cserje, hanem nádasok uralkodtak, ahol pedig a víz visszavonult, ott a szikes mezősegi flóra kapott lábra.¹⁾ Annak kétségbe vonását tehát, hogy a Hortobágyon valaha erdők is lehettek, holott beigazoltan voltak!

A fennebb felsorolt perdöntő okmánybizonyítékok

¹⁾ Sigmond dr.: A hazai szikesek és megjavítási módjaik. 1923.

után bizonyára fölösleges, de nem érdektelen feljegyez-nünk, hogy a hortobágyi malomház mellett ma is meg-levő néhány kocsányos tölgy még mindig és mindenesetre egy hajdani tölgyes liget (eserettye) maradványa. A Hor-tobágy ohati részén pedig kötött agyagtalajon még ma is áll vagy 300 holdon erdő, mely Debrecen város tulajdona. Ugyanott a Vay báró család nem rég pusztí-tott ki ugyancsak mintegy 300 holdat, amelyet ma szántó-ként művelnek.

Különben a határszéli kőkenybokrok és egyéb cser-jék tövében — mint azt Rapaics dr. megállapította — az erdei flóra nyoma még hosszabb vonalban ma is fel-található.¹⁾

A mocsári erdők a történeti idők előtti multban benyultak az itt-ott előforduló lápba is, és ahogy a terep a vízállásos, mélyebb helyekből kiemelkedett, mind jobban az erdő uralta a tájat.

Ezen azután az emberi kéz változtatott, amikor az erdőt irtotta, a vizeket pedig az állattartásra alkalmasan elvezetni igyekezett.

Az erdős-lápos állapot ekként hosszú évszázadok során s a népesség szaporodásával a terjedelmes ligetes legelők, a buja nyirkos rétek és a kisebb-nagyobb szántók változataival tarkult, ami azonban nem zárja ki, sőt szinte magában foglalja azt is, hogy voltak nádasok is, s hogy a lápos viszonylat egyéb jelenségei sem hiányoztak egy bizonyos időben, bizonyos foltokban és részeken a Hortobágyon is.²⁾

¹⁾ Dr. Rapaics R.: A debreceni homok területének növényzeti viszonyai. Erdészeti Kísérletek 1916. 3--4. sz.

²⁾ Sigmond dr. Ecsedynek (A Hortobágy pusztája és élete. Deb-recen 1914.) a Hortobágy multjára vonatkozó és alább idézni kívánt két megállapításából e kérdéssel kapcsolatban azt a következtetést vonja le munkájában, hogy: „a Hortobágyi pusztája még a közeli tör-téneti időkben vízenyős, mocsaras terület volt.“ (84. old.) s hogy: „ezen a mocsarakon nem a mocsári tölgy vagy más hasonló fa vagy cserje, hanem a nádasok uralkodtak; ahol pedig a víz vissza-vonult, ott a szikes mezőségi flóra kapott lábra.“

Pedig Ecsedynek a bizonyítékul felhasznált az az egyik megállá-pítása, hogy „a hortobágyi falvak mind víz mellett épültek“ az állat-tenyésztő félnomád népek életviszonyaiból, meg a háborús idők

Ebben a páratelt és egyébként is nyirkos viszonylatban nem tudott számottevő arányban szik képződni, de volt mindig buja növényzet és jutott minden időben jó legelő az ott nagy arányokban tartott marhának.

Ha ez nem így, vagy másként lett volna, lehetett-e ott évszázadokon által szinte kizárólag legeltetéssel üzőtt az a nagyarányú és annyira virágzó állattenyésztés, mely Debrecen nem is a „közeli történeti időkben“ hanem már évszázadok előtt erről híressé és gazdaggá tette.

Hat országos vásárjáról, híres marha-kereskedéséről emlékezik meg már 400 év előtt Oláh Miklós (1536) hozzáfűzve a megrajzolt kép színezéseként, hogy volt Debrecenben egy Bíró Gáspár nevű olyan polgár, akinek 10.000 eladó ökre volt !

Bizonyára nem istállóban tartotta azokat !

Igy volt ez a Nagy-Kúnságon is, azzal a különbséggel,

védekezési módjából ered és egészen természetes. Sem nem jelenti, sem nem feltételezi azt, hogy a Hortobágy még a közelmúltban és egészében „vizenyős, mocsaras terület volt“, amelyen nádasok uralkodtak“. A falvak településére vonatkozó másik megállapítása pedig, hogy: „nem egy közülök nád és sás közepette olyan mocsárban épült, aminő manapság azt hiteti el a szemlélővel, hogy ezeket az embereket büntetésből telepítették az Isten háta mögé“ : (94. old.) egészen másban és nevezetesen abban leli magyarázatát, hogy a nehéz idők során egyes újra települő községek így véltek elrejtőzhetni, sőt védekezhetni is újabb ellenséges támadás és megsemmisülés ellen. De egyáltalán nem jelenti azt, hogy az egész Hortobágy nádas mocsár volt. Sőt éppen azokat a ritkább helyeket jelöli meg Ecsedy, amelyek ilyenek voltak. Ecsedy különben is csak 3 ilyen községet említ. Erre egyébként példát a Sárréten (l. Szigethy Győrfy István: Nagy-kúnsági krónika) Hódmezővásárhely határának multjában és egyebütt is találunk.

Sigmond dr. ezen általánosított következtetése ellen szól különben éppen Ecsedy dr. ugyanezen munkájának ugyane régi községekről írt az a megállapítása is, hogy Papegyháza község emlékét a papegyházi erdő őrzi, s hogy Silesd falva ott feküdt, ahol ma Szilas erdő van. Reá cáfol továbbá ugyancsak Ecsedynek ugyanitt írt az a megállapítása, hogy a ma pusztaság és lakatlanság benyomását adó és hajdan eléggé benépesített Hortobágy „tágas terein virágzó helységek állottak nagy számmal, hirdetvén a vidék akkori népességét s az azzal járó agrikultur, a népesség életmódjának legjobban megfelelő félnomád munkásságát.“ Ezek a községek legtöbbje tehát nem állhatott nádas mocsarak közepében. *Szerző.*

hogy ott a Sárret, mint terjedelmesebb láp nagyobb területet foglalt el.

Igy volt ez Békésben, így Hódmezővásárhely vidékén, így a Bánátban, a Duna-Tisza közén és egyebütt is, ahol egykor a folyóvizekkel, tavakkal, és vízállásos helyekkel tarkított viszonylat volt, és ahol évszázadok múltán, a lecsapolások és szabályozások megtörténte, tehát nem is rég idők óta, nagyobb arányban szikesek vannak.

Kétségtelen azután, hogy a vázolt eredeti helyzetben ködös, páratelt, tehát erősen nyirkos és a nagy párolgás révén hűvös volt a levegő, amíg az ma annyira száraz.

Beigazoltnak látszik tehát, amit a másik irányzat képviselője feltételez és ami szerinte az elszikesedésre is befolyást gyakorol, hogy az Alföldön uralkodó bioklimának a humidusból az aridus-felé való elhajlását az erdőirtások s a mindenképpen való erdőpusztítások indították meg.¹⁾

A kezdetben viszonylag nem nagy arányú erdőirtások a nyirkos, hűvösebb biológiai klimát tették enyhébbé s még a mezőgazdasági művelésre is alkalmasabbá. Az erdőségek további szertelen apadásával azonban nagyon megcsökkent a nedvességet tároló, párolgó felület terjedelme, emellett pedig a talaj is elvesztette természetes védelmét és a síkságokon szabad út nyílt a szárító szelek járásának. Ezek a szelek azután fokozatosan elpárologtatták a kiirtott területeket borító gyepek nyirkosságát, s a folyókon, tavakon, ereken kívül csak a lápokban, meg a vizesebb rétekben maradt meg a nedvesség.

A vizet párologtató felületek ilyen nagyarányú leapasztása azután mint a III. fejezetben látni fogjuk, az Alföld biológiai klimájában jutott kifejezésre. A jelentékeny vízpárát szolgáltató erdők kiirtása s velük a pá-

¹⁾ Treitz Péter: A sós és szikes talajok természetrajza és dr. Zsilinszky Endre és Treitz Péter: A szikes talajok javítása. Budapest, 1924. 23—30. old.

rolgó felületek eltűnése ugyanis nagymértékben lepasszította az alsó légrétegek páratartalmát.¹⁾

Ez a csökkenés nem hirtelen, hanem nagyon lassan és fokozatosan következett be. Minthogy pedig az alsó rétegek vízpára tartalmában az apadás állandó volt és megszakítás nélkül egy évezrednél is tovább tartott, végeredményében természetsszerűleg a talaj víztartalmában is éreztette hatását. A talaj ennél fogva egyes vidékeken annyira kiszáradt, begyepesedett és átalakult, hogy több helyütt alkalmatlanná is lett az önmagától való újra erdősülésre. A fűvek jutottak ott maradandó uralomra s az „erdősegi övben“ szigetenként kialakultak így a „mezősségek.“

A talaj azonban nemcsak az évezreden át tartó lassú kiszáradással, hanem a folyó szabályozásokkal, a lecsapolásokkal és az ezek révén bekövetkezett elég gyors kiszáritásokkal is sokat veszített üdeségéből, ami azután a homoktalajon, de még a kötött egyéb talajon is aránylag elég gyors átalakulásokat, és — mint már jeleztük — főleg az elszikesedés révén, jelentékeny elváltozásokat is idézett elő.²⁾

Treitz Péter a biológiai tényezőknek bevonásával — úgy véljük — jó irányba terelte a kérdést; le kell azonban szögeznünk azt is, hogy elszikesedési elméletében sok olyan feltevés van (gázexhallatiók, edaphon), ami még igen beható vizsgálatokra és tudományos megállapításokra szorul és tisztázva nincs!

A biológiai tényezők szerepét az elszikesedés kérdésével kapcsolatban igazoltnak elfogadhatnók, de nem ismerjük még eléggé azok hatásának összes előfeltételeit, módjait és eszközeit.

Tudjuk pl. azt, hogy manapság az elszikesedés rendszerint az alföldi folyóvizek szabályozásával, az álló vizek és nyirkosabb földfelületek lecsapolásával kapcsolatos s hogy annak bekövetkezésére ezek a munkálatok igen jelentékeny, sőt döntő befolyással voltak és vannak.

¹⁾ Dr. Zsilinszky és Treitz i. m. 203—205. old.

²⁾ Treitz Péter álláspontját alátámasztják többek között Rapaics dr. e tárgyú fejtegetései is: (Lásd dr. Rapaics már idézett két értekezését.)

Megállapítható az is, hogy az elszikesedésre az Alföldön évszázadokon át folyt nagy erdőpusztítás befolyással volt s hogy az elszikesedés mai lokális terjedésének aránya is a helyi erdei vegetáció javulásával, vagy romlásával rendszerint megváltozik.

Tudunk e kérdést illetőleg olyan földterületekről, amelyeken az elszikesedés az erdő eltávolítása után pár évre foltokban bekövetkezett;¹⁾ és tudunk területekről, amelyeken eltűntek a szikes foltok az azokat környező erdők telepítésének arányai szerint.²⁾

A telepített erdő fejlődésével, a beárnyékolás révén és az elpárolgás mérsékelésével fokozódó nyirkosabb viszonylat a harmatképződéssel és a transzspirációval kapcsolatosan tovább tartja a föld felületének nedvességét is s mindezzel annak elszikesedését mérsékeli és meg is akasztja, amire azután még más, de ezideig bizonyossággal meg nem állapított szerepben a fák gyökerei és egyáltalán az erdőnek talajt átalakító hatása is jelentős befolyással lehet.

A Hortobágy Ohát nevű nyugati részén, ahol a mezősegi galamb-szürke sós talajt a homok váltja föl, az erdő átterjed, behatol már a szikes részekre is és főleg a szil és a vadrkörte uralja ezt a földet.

A temesvári Vadászerdőben, ahol legalább a román megszállásig szép erdőkultúra fejlődött ki, visszavonulóban volt a szikesedés, mert Kitaibel ott még több sziklakó növényt talált, mint az újabb kutatók.³⁾

Az apatini Bezdán környékén az állami birtoknak a mesterséges erdőtelepítések révén ma már erdőkoszoruzta laposain a szikes flóra képe megváltozott és a laposok jó kaszálóká váltak, amelyekbe Tuzson dr. megállapítása szerint mind mélyebben merészkednek be az azokat környékező erdők fái is.

Ezek szerint tehát ott, ahol az erdő tért hódít, fokozatosan visszavonul a szik, míg nem egy esetben ott,

¹⁾ A Jugoszláviához csatolt bezdáni volt m. kir. erdőgondnokságban mindennek tanulságos példái vannak. *Szerző.*

²⁾ Ugyanott erre igen tanulságos példák vannak. *Szerző.*

³⁾ Rapaics dr.: Az Alföld növényföldrajzi jelleme. Erdészeti Kísérletek. 1918. 1—2. szám.

ahol kiirtjuk a fás növényvegetációt, ha talán nem is okozzuk, de elősegítjük az elszikesedést.

Az erdei vegetáció eltűnése a homokterületen másként is érezteti igen káros hatását.

Ahol ugyanis bármilyen okból kipusztult az erdő, a fátlan homokföld növénytakaróját pedig töméntelen marhacsorda, ménés és juhnyáj, sőt egykor még és évszázadokon át kecskenyáj is legelte, nyütte és taposta, ott a növényzet gyökereivel addig kötve tartott talaj laza homokja, amelyet a nap heve perzselt, az állatrágás és járás pedig kiélt és til-tul felszaggatott, fokozatosan és főleg ott szabadult fel gyorsan, ahol a talaj kiszáradását emberi kéz még elő is segítette. Ahogy pedig szaporodott a fátlan, kiélt, száraz, sivár terület, aszerint nyert mind szabadabb utat a szél és a föld-epidermis feltépett sebeiből, meg az ártéri, be nem fásult területekről kifujta és széthordta a homokot a pusztává lett rónaságon. Elborított azután ez a homok nagy területeket itt-ott vastag réteggel, a befúvások formájában és azonképen, amint télen a fagyos hóval bánik el a zabolátlan és szeszélyes szélvihar!

A deliblati (Temes m.), egykor hatalmas sivatagnak emeletes ház magasságig is érő és a szaharaihoz hasonlóan fűrészfog formájú homok-fúvásai, a bugaci, ma jórészt nyugodt homoktenger sivár képe, a Duna-Tisza közti homoki legelők élettelenisége, másfelől pedig a kis- és nagykúnsági, a hortobágyi stb. szikes legelővégtelenségek sivársága, önkénytelenül arra utal, hogy az egykori, tehát régen mult idők állatgazdaságára és legelőéletére, az akkori vízlevezetésekre és egyéb vízrajzi viszonyokra is bizonyos világot vessünk s ezzel magyarázatát találjuk annak, hogy és miként alakult ki mindez, hogyan és miként változott meg ennek révén is az Alföld képe?

Az ország és főleg a nagy magyar Alföld állattenyésztése és vele az állatkereskedelem a XV. században indult számottevő fejlődésnek. E század vége felé, majd a XVI. és XVII. században az ország hegyes vidékein is, de főleg az Alföldön hatalmasan fellendült, s alig elképzelhető arányokat öltött.

A hust-termelő rideg marhatartás, s vele a szinte kizárólag legeltetésre alapított állattenyésztés középpontjává az Alföld lett, s az országot több irányban széles marhahajtó utak szelték, amelyeken a méreteiben ma alig vázolható állatkereskedelmet bonyolították le.

Évente százezrekre menő állatot hajtottak a bécsi vásárra, Ausztria és Németország szükségletére; az auspitzi vásárra Cseh és Morvaország fogyasztásának céljára és Légrádon át a dalmát partra, mely azután Velence felé hajón ment tovább. Folyt ezenkívül ló és marhakereskedelem Lengyelországgal, Moldvával, Oroszországgal stb.

Hatalmas állatvásárok fejlődtek ki az országon belül is mindenfelé, különösen pedig az állattenyésztő góccokon és az országhatárhoz közelebb fekvő olyan helyeken, amelyeket külföldi kereskedők is könnyebb szerrel felkereshettek.¹⁾

Ez a kizárólag legeltetésre alapított, a mai viszonyok között már alig elképzelhetően nagyarányú állattenyésztés minden esetre számottevő mértékben és leginkább elősegítette az erdők romlását, jelentős visszaszorítását, s ezzel azt, hogy a talaj általában, de főleg a lazább talaju hátaikon szárazabbá lett. Elősegítette ezt természetesen az a körülmény is, hogy már ezidőtájt is — mint alább látni fogjuk — sokfelé végeztek vízlevezetések, és egyéb vízi munkálatokat.

Egyébként az Alföld javarésze ez időben a legtöbb helyen még üde és nyirkos. Az erdőkkel kapcsolatban a lápok, ingoványok, erek, folyók, tavak vize, s a föld árja általában még elég üde viszonylatot tart fenn.

Arra nézve különben, hogy a honfoglalástól a török hódoltság idejéig az Alföldön hol, milyen belvíz levezetések és árvédelmi intézkedések történtek, tehát hol és milyen vízi munkálatokat végeztek, részletes történelmi adataink sajnos nincsenek. Vannak azonban bizonyítékaink arra, hogy ezen időközben nagyon sok vízer és patak

¹⁾ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. III. kötet, 2—4. oldal.

kiszáradt, több kisebb folyó lényegtelen patakká apadt sok tó megszűnt, s mindezzel közvetve vagy közvetlenül a legeltethető terület gyarapodott. Logikus folyománya ez különben az előzményeknek.

Ennek a most vázolt körülménynek a részletesebb ismertetéséhez fel kell említenünk mindenekelőtt azt, hogy eleink a honfoglaláskor az Alföldnek főleg azt a megülve talált részét vették igénybe, amely emberi beavatkozások és hosszabb használat révén földművelésre és legeltetésre leginkább alkalmas volt. Ezt meg is szállták, s felosztva a nemzetségek között, kisebb részben földművelésre, nagy részben pedig legeltetésre használták. A meg nem ült és rendszerint erdős, lápos területek, hegyek, vizek, erdők stb. az egyes nemzetségeket elválasztó földrészek maradtak. Szent István idejében azután ezek a meg nem szállt, vagy legalább is igénybe nem vett, s a megszálló magyarság részéről nem használt területek lettek királyi birtokokká. Így nem szállták meg többek között — Hóman szerint — a Duna—Tisza közön és a Tiszán túl a későbbi Kis- és Nagykúnságot, a Jászságot, Hortobágyot stb. a melyek mint a nemzetségeket elválasztó semleges sávok¹⁾ később királyi birtokokká lettek.

Ezekből kaptak Szt. István idejében és azután is királyi adományként nemcsak az e vidéken, de az ország más részében is telepített monostorok, apátságok, sőt később egyesek, és köztük olyanok is, akiknek törzsbirtoka messze távol az ország más vidékein feküdt.

Az erdővel nem borított, vagy attól megfosztott részek kevés kivétellel marhalegelőkké, állattenyésztő telepekké²⁾

¹⁾ Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. 1923. I. k. 7. füzet 44. old.

²⁾ A csepeli és alpári királyi birtokokon ménesek voltak. (Zsilinszky Csongrád vm. története I. k. 42. és 138. old.) Egy királyi ménesről van szó a zasztyi apátság alapító levelében is (Foltin: A zasztyi apátság. 77. old.) A békésmegyei Doboz község lakói mint királyi kanászok szerepelnek az Árpádok korában (Karácsonyi Békés megye története II. k. 53. old.) Kecskeméten mint királyi birtokon nagy arányokban kecskét tenyésztettek. (Hornyik: Kecskemét város története 1860. I. k. 106. old.) A Kecskemét mellett feküdt Juhász egyházán a királyi birtokon juh tenyésztet volt (Hornyik: Kecskemét gazdasági fejlődésének története. I. k.) És így tovább. *Szerző.*

lettek; kisebb részükben pedig mezőgazdasági művelés alá kerültek. Ilyen célnak a szolgálatában tulajdonosaik ugyanis irtották az erdőket is és bár az akkor még nem volt számottevő, mégis az ilyen beavatkozásukkal is fokozatosan hozzájárultak egyes területek szárazabbá tételéhez. Emellett a monostorok és apátságok részben külföldről kiegészített személyzete között többen akadtak olyanok, akik a lecsapolást szolgáló, s több-kevesebb technikai ismeretet igénylő, különben egyszerű módon készült munkálatokhoz értettek, azokat a foglyokkal és egyéb emberi erővel végrehajtani is tudták, s a legeltetési lehetőségek ilyen fokozása révén a mindjobban fejlődő állattenyésztés érdekeit elősegítették.

Janauschek Lipót a cisterciák rendjéről írja, hogy: „a vadont, mocsarakat, sziklás helyeket, rablók és vadállatok rejtekeit sok esztendei verejtékes munkával, sokszor egészségüknek és életüknek föláldozásával virágzó kertekké és termékeny szántóföldekké változtatták“... „...Földeiken majorságokat (grangiákat) létesítettek, amelyek a körülfekvő földek központjai voltak...“ „... a grangiákon a rendtagok egy része a rengeteg erdőket vágta, égette, irtotta s így változtatta át azokat szántóföldekké. Mások mocsaras vidékeket szárítottak ki. A vizeket csatornákkal levezették és folyócskába gyűjtötték, malmok hajtására és rétek öntözésére használták. Így a vidéket egészségesebbé és termékenyebbé tették...“¹⁾

Kétségtelen, hogy ezeket az eljárásokat a bencések is ismerték és úgy ők s a kebelökből választott első magyarországi püspökök,²⁾ mint a XII. században az országba jött cisterciák és premonstreiek is alkalmazták azokat nálunk. Annál bizonyosabbra vehetjük ezt, mert más szerzetesrendről is hasonlót olvasunk.³⁾

¹⁾ Janauschek Lipót: *Originum Cisterciensium* Tomus I. VII. 1. Érdújhelyi Menyhért: *Szerzeteseink mezőgazdasági tevékenysége* 1526. előtt Budapest. 1906.

²⁾ Szent István az első püspököket a bencésrend tagjai közül nevezte ki. Pl. az esztergomit, a kalocsait, a csanádit, a pécsit (Balics Lajos dr.: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. Budapest, 1885.)

³⁾ „A premonstreiek fákat irtottak, földet ástak, s csodálat volt

Efféle létesítmények kétségtelen nyomát megtaláljuk az Alföldön¹⁾ és jórészt éppen az egykori királyi tulajdonban volt területeken. Ezek egy része a lecsapolás érdekein kívül valószínűleg a vízzel való elárasztás céljait is szolgálhatta, különösképpen pedig az ellenség ellen való védekezéshez. Lehetett azonban emellett az is a rendeltetésük, hogy száraz években azok vizével a legelőket feljavítsák.

Ilyennek kell tekintenünk Debrecen határában a Nagyrákos, vagy Ördögákos, melyről már egy 1347-ben kelt határbejárási okmány is megemlékezik.²⁾

A Batthyány Zalouch (Szalók) unokája Péter és Ujfalvy Lukács között folyt perben, a nádor ítéletének végrehajtásaképpen az egri káptalan Szalók Sámson Thét és Ujfalú nevű birtokába Ujfalvy Lukácsot beiktatja. A határjárási okmány szerint Szalók Sámson földjei Fanchyka Debrecen, Apátfája (Apafája), Thur Sámson (Hajdú Sámson) Ároktelke, Haláp és Vylok (Ujlak) a későbbi Szent János között fekszenek.

látni az előkelő származású ifjú embereket, amint örömmel neki álltak a legfárasztóbb munkának.“ (Madelaine Godefréd: Szent Norbert élete. Franciából átdolgozta dr. Takács Menyhért Bpest. 1905. 79. old.)

Michael azt írja, hogy: „a premontriek a mezőgazdaság egyes ágaiban még az első gazdálkodó szerzetes rendet, a cistercieket is felülmúlták.“ (Michael S. J. Culturzustände des deutschen Volkes. II. 64.)

„Évenként egyszer, szent Dénes ünnepén egybegyűlt az egyetemes káptalan Premontrében, ahova az összes apátok elmenni tartoztak.“

„Hogy a testvér apátságok lehetőleg egyformák, s a rendi élet egyöntetű legyen, mindegyiknek az anyaapátsághoz kellett alkalmazkodnia.“ (Madelaine Godefréd: Szent Norbert élete. Franciából átdolgozta dr. Takács Menyhért, Bpest. 1905. 274. l.)

„Ez a rendi összeköttetés azt eredményezte, hogy a magyarországi premontriek külföldi társaik vívmányait szellemi és gazdasági téren ismerték.“

(Érdújrhelyi Menyhért: Szerzeteseink mezőgazdasági tevékenysége 1526. előtt. Bpest. 1906.)

¹⁾ Az ország más részéből is vannak adatok. Így a XIII. századbeli oklevelek a Rábának iztrákkal (gáttakkal, ma eszterú) való szabályozását említik, ami bizonyára ármentesítési célból történt. Kovács-Bogdánfy: Vízépítészet az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. 1897. Budapest.

²⁾ Anjoukori okmánytár V. k. 49—50. old.

Az oklevél megnevezi a Nagyárkot (Ördögárkot) és megnevez néhány útbaeső berket (berch), amelyek nyirkosságát bizonyára ez az árok vezette le. A Nagyárok vagy Ördögárok a hadházi Cserétől a Pac erdőig jó 25 km. hosszban vonuló mesterséges árok. Összekapcsolható azzal a kétes ördögárokkal, amelyet Romer a tiszamenti Dorogmától Püspökladány felé von meg.¹⁾

Ilyen a Hortobágy pusztát északnyugat-délkelet irányban átszelő Árkuspatak is, mely nevében is (Árkus=Árkos) az árok szót sejteti. Ecsedy szerint²⁾ csatornának kell tekinteni, mely a Völgyestó és más vizek levezetésére szolgált. Az ohati erdőtől délre kezdődik. Fűves száraz medrében ma már a vízfolyás nyomát is alig leljük. 15—25 m. széles árkában főleg ott van benne víz, ahol útjában valamely szikfokon vagy laposon halad át. 5.51 km. hosszban szabályos a medre. A „vörösvizű kút“ előtt a puszta közepén folyásának alakja már természetes, úgylátszik azonban, hogy nagy kanyarulatait itt is korlátok közé szorították. Zámot keresztül kanyarogva, felszedi az útjába eső vízeréket, a nádudvari határon egyesül a Sárosérrel, s végül a Hortobágy folyásába torkollik.

Egyes iratok szerint 1716-ban ásták a célből, hogy a csegei határról a Tisza áradásai folytán keletkezett vizeket levezessék.³⁾ Ecsedy szerint az 1716-iki munkálatot csak újabb kiásásnak, medertisztításnak kell tekinteni.

Hihető — így ír Ecsedy — hogy mikor az ohati grófok a XIII. században művelték Zámot, azt az itt gyakrabban megújuló mocsárvilág lecsapolására ástatták s arra is használták, hogy a Hortobágy puszta egy részét, ha az szükséges volt vízzel elárassza vagy legalább nedvesen tartsa.

Dr. Ortúvay szerint⁴⁾ a XI—XIII. századokból hazánk ezernél több álló vizének maradt reánk okiratos emléke, amelyek azóta nagy részükben megszűntek. De nem csak

¹⁾ Romer Fl. Resultats généraux de mouvement Arch. en Hongrie. Bpest. 1878. Ecsedy dr. i. m. 74. old.

²⁾ Dr. Ecsedy : A Hortobágy puszta élete. Debrecen. 1914. 66. old.

³⁾ Zelizi D. : Debrecen egyet. leírása Debrecen 1882. I. 22. old. dr. Ecsedy : A Hortobágy puszta élete 1914. 65. old.

⁴⁾ Magyarország régi vízrajza 1882.

az álló vizek nagyobb része szűnt meg hazánk különböző részein és így az Alföldön, hanem számos kisebb-nagyobb folyóvíz is. Aradban a Cheka foka, Csongrádban a Durha és Huen folyók, Jász-Nagykun-Szolnokban a Cundura vize, Pest-Pilis-Soltban a Finzeg folyó, a Futród-fői víz stb. — amelyek eltűnésében az emberi kéz bizonyára részes.

A Mosztonga a XV. század végén még Bács várát a Dunával összekötő folyó volt¹⁾, ma alig lehet már reáismerni.²⁾

Galacz Jánosnak a Körös és Berettyó ármentesítéséről írott nagy munkája³⁾ szerint Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyében is vannak a XIII. századból eredő nyomai egyes erek, vízfolyások, vizes területek lecsapolásának, ármentesítésének. Azt írja, hogy az ottani „régí ördögárkot,” mely a Tiszától az Öcsöd melletti Tatárszállás pusztán halad keresztül, majd Mezőtúr, Póhalom, Károly- és Szeghalom mellett elvonulva a bihari földvárnál végződött, épúgy mint a Kigyós és Gerendás között elvonuló másik „Ördögárkot” lecsapolási és ármentesítési munkálatokra használták fel.

Egyes erek, vízfolyások medrén — így ír Galacz — halmokat, áttöltéseket találunk, amelyeket e korban valószínűleg ármentesítési célokra létesítettek. Ennek a körülménynek tulajdoníthatjuk azután szerinte, hogy már a XIV. században több oly ér, vízfolyás, mocsaras hely megszűnt, kiszáradt, amelyek korábban meg voltak.⁴⁾

¹⁾ Katona István: *Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae* I. köt. Kalocsa 1799. 499. old. Wagner Károly: *Petri de Warda Colocensis stb. Archiepiscopi Epistolae* Pozsony et Kassa 1776. 76. old.

²⁾ Wenzel: *A magyar mezőgazdaság története*. 1889. Budapest. 28. old.

³⁾ Galacz János: *Monográfia a Körös-Berettyó völgy ármentesítéséről és az ezen völgyben alakult vízrendező társulatokról*. Nagyváradi. 1896. I. kötet.

⁴⁾ Megállapításai szerint a 3 Körös és Berettyó mint főfolyók környékében a Hajdú, Ösvény, Bóz, Odivam, Büngösd, Itce, Veker, Kórogy mint kisebb folyók a XV. században jelentékenyen megapadtak, kisebbekké zsugorodtak, erekké lettek. A Körösök menti olyan kisebb ereknek pedig, amelyek a XV. századig kiszáradtak, egy egész sorozatát említi fel.

Még a Sárret környékén is, mely ott leggazdagabb volt erekben és vizes területekben, e tájt az erek nagy száma szűnt meg.¹⁾

Ugy véljük e változások előidézésében az emberi kezeknek jelentékeny rész jutott és főleg nagy szerepe volt az e vidékre telepített monostoroknak s egyéb egyházi szervezeteknek.²⁾

Joggal állapítja meg ezért Galacz, hogy „Békés vármegyének a Körös-közben már a XIV. században is nagy területei álltak az előrehaladottabb földművelés rendelkezésére, s a szántó-vető nem akadtt már minden lépten-nyomon mocsarakra, lápokra és erekre.“

Amint különben a Körösök és Berettyó vidékén történtek ilyen változások, feltétlenül bekövetkeztek — mint fennebb láttuk — egyebütt is, természetes folyománnyaképpen a XV. század végéig elég rohamosan és valóban nemzeti alapra kifejlett nagy kulturális előrehaladottságunknak.

Ennek a nem egy tekintetben az idők során elég szép fejlődésnek indult gazdasági kultúrának azután, ha nem is mindenben közvetlenül, de közvetve a török hódoltság vetett véget az Alföldön. Különösen a XVI. század második felében, főleg pedig a XVII. században

¹⁾ Füzesgyarmattól észak-nyugat felé Kis- és Nagyharang községek között a Macskás-ér haladt. Az Édes-ér is e tájon volt, de 1405. év után már megszűnt. Nagyharangot Cséfénytől a mai Leányhalom mellett elvonuló Leány-ér választotta el, mely a XV. század vége felé szintén kiszáradt.

Az igen bő vizű Ösvény-ér a XV. század közepén indul kiszáradásnak, amikor már Nyárösvény néven ismerték.

Gyarmattól dél-nyugatra Kisharang mellett a Nádas-ér folyt dél irányba. Csak a XV. század végéig ismerték, azután kiszáradt. (Galacz János I. m. I. k. 166. old.)

²⁾ A Berettyó jobb partján Adorján vára közelében Szent-Jobb községben még Szt.-László letette annak a monostornak az alapját, amelynek az volt a feladata, hogy a szent király jobbját őrizze. A Körös mentén állt a kereki apátság, a Berettyó egyik szögletén a gáborjáni monostor, a Sebes most Holt-Körös szigetén a Csolt monostor, a Körös mentén állt Gyula monostora és a gerlai apátság, a Berettyó partján pedig a szerepi monostor. Szeghalom esperesség volt,

(L. Bunyitay V. A nagyváradai püspökség története III. k. 369—428. old. Galacz id. m. I. k. 160. old.)

történtek ez irányban lényeges és fölöttébb kedvezőtlen változások, amelyeknek azután egynémely helyen igen sajnálatos következményei lettek, s az Alföld képét is nagyon megváltoztatták.

3. Változó képek.

A vázoltak ismeretével gondoljuk el, hogy a még szent István idején királyi tulajdonba jutott várak és egyes királyi birtokok mezőgazdasági és ipari góccokká fejlődtek ki. A várbirtokokon és egyéb királyi uradalmakban foglalkoztatott udvarnokok¹⁾ útján kellett a királyi udvart nemcsak élelmiszerekkel, de az alapított püspökségek, apátságok, monostorok stb. első felszereléséhez²⁾ is nagymértékben szükségelt gazdasági és egyéb szükségleti cikkekkel ellátni.

Gondoljuk el, hogy szent István az Alföldön nemcsak a védelmi okokból és a gyors hadba szállás érdekében is sűrűbben megült helyeket alakította ki közel egymás mellett csoportosan álló falvakká, de elszórt elhelyezéssel nagy számban telepített a tágas térségeken is kisebb falvakat³⁾ s tíz ilyen falunak templomot és papot rendelt.⁴⁾

¹⁾ Az udvarnokok soraiból kerültek ki a királyi vadászok, lovászok, halászok, juhászok, gulyások, csikósok, kanászok, kaszások, szekeresek, pincések, vincellérek, hirdető, pénzverők, kovácsok, bodnárok, vargák, timárok, sütők stb. elnevezésűek, aszerint amint a mezőgazdaság vagy az ipar valamely ágát űzték. Hornyik: Kecskemét város története. 1860. I. k. 104. old.

²⁾ Arra nézve, hogy milyen szükségletei voltak az udvarnak, már ebben az időben, csak adományok céljaira is, az alapító levelek kellő világot vetnek. Már szent István király, amikor 1015-ben a pécsváradi monostort alapította, az ingatlanokon kívül adományozott szolgálkat és kézműveseket, templomi ruhákat és könyveket. Adott ezen kívül 120 lovat, 84 tehenet, 464 juhot, 102 sertést és 92 kecskét. (Fejér. Cod. dipl. 207. és 302. old.)

³⁾ Szeremley: Hódmezővásárhely története. II. 224—231. old.

⁴⁾ Az alföldi templomok építéséről és a plébániák javadalmáról szent Istvánnak a II. 34. törvénycikke a következőképen gondoskodik: „Tíz falu építsen egy templomot, amelyet két jobbágytelekkel, egy lóval, hat ökörrrel, két tehénnel, 34 birkával kell ellátnia. A ruhákat a király adja, könyveket és papot a püspök.” (Dr. Balics Lajos: A római kath. egyház története Magyarországon. Budapest, 1870. 207. old.)

Gondoljuk mindehhez, hogy a királyi tulajdonból kihalótt részekben megtelepült, a lelkeszkedésen kívül földművelési és ipari munkákat is végzett szerzetesek nagyban terjesztették a kultúrát.

Mindennek elgondolása mellett el tudjuk képzelni a nagy államférfiúi bölcsességgel oly kiválóan megalapozott gazdasági és kulturális fejlődés gyors előrehaladását és azt a nagy pusztítást, amelyet alig két század multán a tatárdúlás okozott az országban, különösképen pedig az Alföldön.¹⁾

Nagy élettelenység és kihaltság nyomasztó csendje szállta meg a leginkább és teljesen szétdúlt, s képében teljesen megváltozott Alföldet.

Csak az erdőkben meg az ingoványokban elrejtöztek tudtak megmenekülni. Ezek sem jönnek elő sokáig rejtekhelyeikről, nehogy egy új borzadály áldozatául essenek.

Ez a különben általánossá lett félelem és aggodás, mely azután többé-kevésbé egy századot is meghaladott időn át tartott, már Béla királyt arra indította, hogy a főurakat várak építésére bírja, a királyi várakat megerősítse, sőt ujakat is létesítsen.²⁾

Megerősítette a király a városoknak, illetve a nagyobb lakott helyeknek a jogait, s ezenkívül nagy kiváltságokat és szabadalmakat engedélyezett nekik; aminek fejében azt követelte, hogy a városokat bástyákkal és egyebekkel erősítsék meg és szükség esetén meg is védjék.

A jelzett félelem hatása alatt és mert a városi polgárság részéről élvezett privilégiumok is csalogatták a népet, a lakosság az Alföldön inkább az ilyen védett nagyobb helyeket keresi fel. Ezekben húzódik meg és a közelben művel földet. A távolabbi részekben pedig inkább állatait legelteti, melyet veszély esetén könnyebben mozgósíthat.

A nemesi földesurak, főleg pedig a jobbmódúak és

¹⁾ Rogeriusnak a tatárjárásról írt munkája 37. fejezetéből is arra lehet következtetni, hogy az Alföld a tatárjárás idejében gazdaságilag előrehaladott volt. (Wenzel: Magyarország mezőgazdaságának története. 1887. 115. old. és 127. old.)

²⁾ Ekkor épült pl. a szegedi vár az elavult és beigazoltan használhatatlan csongrádi vár helyébe.

hatalmasabbak ez időtől kezdve lehetőleg kőből építik kuriájukat. Körülök árkot vonatnak, s abba, ahol mód van rá, vizet bocsájtatnak. A monostorok, a szerzetesek és apácák társházai is kőből épülnek, s azokat még magas falakkal is körülvesszik.

A néptelenné lett elpusztított helyeknek, a „puszták”-nak egy részét, ha közelebb feküdtek, a privilegizált városokhoz, más részét pedig adományozás útján a nagybirtokokhoz csatolta, vagy új birtokosoknak adományozta a király.

Az egészen elnéptelenedett vidékekre pedig értékes kiváltságok adományozása mellett idegenből telepített lakosságot. Németeket és más nemzetiségűeket. Visszahozta Bolgárországból a kunokat, s a Duna—Tisza között a Tiszán túl, valamint a Temes-Maros és Kőrös folyók közein telepítette le őket.¹⁾

Nekik adta az elpusztult várnépek, várjobbágyok királyi és királynői udvarnokok és az örökösök nélkül elhalt nemesek földéit, amelyeket a tatárdúlás óta nem művelt senki.²⁾

Folytatólagosan pedig a várjobbágyok lakótelepeit és a királynői birtokokon élő udvarnokok helységeit is szabad községekké alakította át.³⁾

A javuló közállapotok mellett lassan bár, de fokoatosan élénkül és népesedik az Alföld. Javul megint a képe; bár a gazdasági fejlődésben az ország más részeihez képest jelentékenyen visszamarad; és nem alakul ki a benépesülés sem egészen a Szent István egykori előrelátó koncepciójának megfelelően.

Az ország más vidékein székelő egyházi és világi főurak alföldi birtokain legkivált állattenyésztő gazdálkodás folyik.

A helyben lakó birtokosok, valamint a monostorok, apátságok és más ottani intézmények birtokain is csak kisebb arányokban folytatnak földművelést; bár a szerze-

¹⁾ Szeremley I. m. I. k. 55. old.

²⁾ Nekik adta többek között a tatárok elleni védekezésnél használhatatlannak bizonyult csongrádi vár birtokait is. (Dr. Zsilinszky M. Csongrád vármegye története. I. k. 62. old.)

³⁾ Hornyik I. m. I. k. 110. old.

tések az újból létesített grangiákban példát mutató és fokozatosan fejlesztett élénkebb tevékenységet fejtenek ki. Tényleg azonban a városok és falvak magyar lakossága, a kunok és más települtek, az egyházi és világi főurak, az egyházi és más intézmények, nemesek és jobbágyok túlnyomólag állattenyésztésre rendezkednek be, mert ha újból jönnek a tatárok, ezt a vagyont legkönnyebben megmenthetik.

Az árpádházi utolsó királyok a továbbiak folyamán nemcsak kunokkal, hanem az ország más vidékebeli magyar nemzetségekkel és nemesekkel is igyekeztek az Alföld betelepítését elősegíteni.

Az ország más részeiből az Alföldre csalogattak jó módú és előkelő nemzetségeket, ahol ezek királyi adományok révén, ezenkívül pedig királyi hozzájárulással törént cserék útján nagy birtoktestekhez jutottak.

Az Alföldön így gyarapodott nemzetségek az idők során természetesen felosztják az ilyen birtokokat, mely megosztás révén az árpádházi utolsó királyok alatt, de főleg az Anjouk és Hunyadiak korában is, ilyképen sok nemesi család alakul ki, s gyarapítja a földesurak számát és népesíti be fokozatosan az Alföldet.

Gyarapodnak ennek kapcsán a falvak is és lassan bár, de fokozatosan népesedik az Alföld.

A történelmi fejlődés részleteibe nem bocsájtkozhatunk, mert csak az Alföld változó képeit rajzoljuk.

A gazdasági fellendülés során, a munkáskéznek mind nagyobb hiánya miatt, a birtokosok között egész verseny fejlődik ki a jobbágyokért s ennek révén verseny indul a jobbágyfalvak telepítése körül is.

Ez a falvakat is szaporító jobbágyszerzés azután az Alföldön is néha erőszakkal, néha bérbeadás kapcsán vállalt kötelezettséggel, máskor királyi¹⁾ és földesúri adómentesség engedélyezésével és telepítés útján folyik a Hunyadiak koráig és ekként az új falvak kialakítása mellett mind népesebbé teszi az Alföldet.

¹⁾ Nagy Lajos király pl. 1356-ban az üresen álló Gyékénytő és Martonos községeknek 3 évi adómentességet engedélyezett, hogy elősegítse a benépesedést. (Pesti Frigyes: Magyarország helynevei. 125. old.)

Változik fokozatosan a kép, s az Alföld is mindinkább reá tér a gazdasági fejlődés útjára.

Az általános kultúrális előrehaladásról emlékezetes XIV. és XV. században a gazdasági tevékenységgel is összeforrt községi élet az Alföldön is elég szép virágzásnak indul.

Fejlődnek mind jobban a városok is. Így Debrecen már Zsigmond király korában Budával egyenlő jogokkal és kiváltságokkal mint önálló város szerepel.

Terjed a mezőgazdasági művelés, a szőlő és gyümölcs-termelés, de különösen nagy arányokban alakul ki az állatgazdaság és alig vázolható mértékben fejlődik ki az állatkereskedelem, mely messze külföldre szállítja nagy arányokban a marhát.

Az ország ilyen gazdasági fejlődésének körülményei között, a már Nagy Lajos idejében a Balkán széléig jutott török hatalom nyomásának következményei abban kezdenek jelentkezni, hogy a balkán népeket előre szorítja s azok mind sűrűbben menekülnek Magyarország s főleg az Alföld felé.

A munkáskéz hiánya miatt a földesurak szívesen fogadják a bevándorlókat, s azok egy részét béresként szegődtetik, más részét pedig le is telepítik.¹⁾

Ez időtájt a munkáskéz biztosítása volt a fontos, s ők ekkor úgy a felfogadásnál, mint a telepítésnél másra nem is gondoltak.

A XV. században már mód nélkül felvirágzott állatgazdasághoz mind több és több pásztorra és más alkalmazottra volt szükség és ezen felül még rendkívül sok hajtó kellett a messze külföldre lábba került alföldi vad gulyák sok bajjal járó tereléséhez, elhajtásához.

Másfelől az Alföld egyes részei még lakatlanok voltak és kevés hasznót hoztak, s így tulajdonosaik szívesen fogadták, sőt egyes helyekre jelentékeny kedvezmények nyújtásával csalogatták és oda le is telepítették a bevándorlókat.

¹⁾ Így Hunyady Jánosnak, aki a Hódító körül szerzett terjedelmes jószágokat Hódvásárhely városában 1445 körül már nem csak magyar, de szerb jobbágysai is voltak. (Károlyi oklevéltár II. 307. és dr. Zsilinszky I. m. I. k. 76. old.)

Az ekként az Alföldön mind szebben kifejlődő kultúrát és az Alföldnek mindezzel kialakult képét azután az idők során a török hódoltság és a vele járó egyéb események és körülmények jelentékenyen megváltoztatták.

A török az elfoglalt keresztény földön teljesen megszüntette az előbbi birtokjogot és minden elfoglalt földet a fogláló zsákmányának tekintett.

A lakosságot meghagyta mégis birtokában, s a reája kivetett adókat személyes szabadsága és vagyona váltóságának tekintette. A nemesek, főleg pedig a nagybirtokok azonban kénytelenek voltak birtokukat ott hagyni, mert a magyar jog szerinti nagy birtokot nem ismerte el a török. Nem egy nagybirtokos ekkor végleg meg vált földbirtokától,¹⁾ sokan pedig elzalogosították azt.

A falvakat a spahik kapták hűbérül, akik azután határtalanul zsarolták a népet. E tekintetben a városi lakók a falubeliekkel szemben bizonyos előnyben voltak, mert ők a szultánnak adóztak és így nem zsarolták őket is úgy, mint a spahik a falúbeli lakosságot. Emellett a mindinkább szaporodó rablók is sok kárt okoztak a vidéki népnek.

A lakosság már a rablások és harácsolások ellen való védekezés okából is elhagyta faluját, s mind nagyobb számban húzódott a városokba és a nagyobb községekbe. Voltak, akik ingoványok és rétségek között rejtőztek el, s ott rendezkedtek be a további életre. Ugyanígy okokból, meg a török hadkötelezettség alól is sokan menekültek a meg nem hódolt magyar megyékbe. Ezeket azután szultáni rendeletek igyekeztek vissza édesgetni. Felmentették ugyanis őket a spahik jobbágysága alól és megengedték nekik, hogy a városokban telepedjenek le.

Salamon Ferenc²⁾ főleg a török adórendszernek tudja be, hogy a sokat sanyargatott lakosság az Alföldön elhagyta lakóhelyét és vagy városokba, vagy meg nem hódolt vidékekre vonult.

A sokféle és mérhetetlen sanyargatás és az elviselhetetlen körülmények voltak tehát okai annak, hogy a

¹⁾ Wenzel: Magyarország mezőgazdaságának története.

²⁾ Salamon Ferenc: Török hódoltság. — Szerelemhegyi T. Kiskunfélegyháza monografiája.

falvak igen nagy száma lakatlanná lett és elpusztult a kivándorlás folytán. Fogytak a falvak, a városok lakossága pedig gyarapodott népességben. A török uralom ugyanis a birtokviszonyokat annyiban is sértetlenül hagyta, hogy a spahiknak hűbérként adományozott falvak határviszonyain nem változtatott. Ezért ha két vagy több spahi hűbéréhez tartozott a falú, azok ennek nem a határán, hanem a jövedelmén osztozkodtak. Amikor pedig egy falu teljesen kihalt, mert lakosai elszéledtek, a spahi haszonbérbe adta hűbérét.¹⁾ Bérbeadták ezt úgy látszik nem egy olyan esetben is, ha nem pusztult el teljesen a falu, csak nagyon meggyérült a lakossága.

Igy bérelte pld. Nagykőrös 15 falu határát.²⁾ Kecske-mét pedig 25 faluét.³⁾ Bérben birták ezenkívül a városok ez időtájt a magyar földesurak birtokait is s értők kevés haszonbért fizettek. Ezeket a földeket azután nem egy helyütt kisebb-nagyobb tagokban a polgárok a várostól bérelték ki. Némelyek el is zálogosítják birtokaikat a városoknak, mely zálogföldeket azután a városok a további idők során és ahogy alkalom kínálkozik, örök áron megváltják a tulajdonosaiktól.

Az óriás arányú birtokot, mely ekként a városok használatába került, a nagy távolság és a munkáskéz hiánya miatt többnyire művelni nem tudták. Az állattenyésztés kínálkozott még a hasznosításra egyedül alkalmasnak.

Az idők bizonytalansága pedig még inkább reá-
 ultalta a lakosságot a jószágtenyésztésre. Ha ugyanis

¹⁾ Egy pestmegyei jegyzőkönyv (1639-ből) szerint Zsolt faluért 10 frt. haszonbért fizettek. (Szerelemhegyi: Kiskunfélegyháza monografiája.)

²⁾ Kara, Kocsér, Törtel, Lajos-Mizse, Mikebuda, Ujszász, Tetétlen, Nyársapát, Örkény, Vátya, Podharasztja, Kakucs-Inárcs, Besnyő, Jenő. (Nagykőrösi krónika 65. lap. Szerelemhegyi T.: Kiskunfélegyháza város monografiája.)

³⁾ Ágasegyháza, Borbás-szállása, Kerekegyháza, Kőncsög, Pála, Félegyháza, Kisszállása, Ferencszállása, Homok, Jakabszállása, Matkó, Orgovány, Péteri, Csengele, Szentlászló, Móricgátja, Szenk, Béne, Lajos, egyideig Mizse, Örkényújfalú, Majsa, (Majorszállás, Vacs és Szer). (Szerelemhegyi: Kiskunfélegyháza város monografiája.)

menekülniök, futniok kellett, a jószágot magukkal viheték, a vetést azonban nem!

A jószágtenyésztés nagy arányait misem igazolja jobban, mint az a körülmény, hogy egyes községeknek nem elég a maguk határa, hanem még hozzá is bérelnék. Békés megyében pl. Öcsöd Bábockát, Szent-András pedig Veresegyházát, Fehéregyházát, Békés-Gyürt és Berényt is kibérelte legeltetés végett. Amikor a reánk maradt okmányok szerint ugyanott egy berényi jobbágnak 78 marhája volt, egy Gorzás nevű füzesgyarmati embernek pedig egész kis ménese, megalkothatjuk magunknak az akkori marhatartás arányait és megtaláljuk az indokát annak is, hogy egyes lakosok egész pusztákat bérelnék ki jószágai számára.¹⁾

A Duna-Tisza között illetőleg Salamon írja, hogy: „Kecskeméttől Szegedig egy óriási közlegelőt kell elképzelnünk.“ „A számba nem vett jószág félvadon járt s az elvadult eserjék és a homokfűvások árnyai közé rejtőzött a török rablók és a magyar szabad hajduk zsákmányleső csapatai elől.“²⁾

A török időben a közigazgatási rend fokozatos felbomlásával a közgazdasági élet egyébként is számottevően visszafejlődött.

Első pillanatra talán különösnek tűnik, ha a rendellenes események közül azt a lényegtelennek látszó körülményt említjük fel, hogy a lakosság a folyóvizeken akadálytalanul létesített tetszés szerint, halászati berendezéseket, malomgátakat stb.

A kisebb folyókat ezernyi zsalló, szegye, cége s más efféle halászkörmány akadályozta folyásában. Az önkényesen és helytelenül beállított számtalan malomgát is sok vidékre hozott veszedelmet.

Emellett minden várunkat, palánkunkat s vigyázó házunkat vízárók vette körül. A mindehhez szükséges víz-kivételnél pedig nem törődtek azzal, hogy megtelik hordalékkal a folyó medre, hogy merre veszi útját az el-

¹⁾ Dr. Karácsonyi János: Békés vármegye története.

²⁾ Salamon F.: Budapesti Szemle, IX. kötet.

terelt víz tavaszi vagy más árvizes fölöslege és hogy ki vallja mindennek kárát?

Folyóvizeink ezért s az alább vázolni kívánt hegyvidéki erdőpusztítások következményei folytán elzatosodtak, elsekélyesedtek.¹⁾

Tavaszi hóolvadáskor vagy esőzés idején azután nem talált helyet medrében a víz és nagy területeket borított el.

Hozzájárult ehhez és jelentékenyen elősegítette ennek az állapotnak a bekövetkeztét az is, hogy a XV. és XVI. században az ország hegyvidékén nagyban kifejtett bányaműveléshez, de főleg a kohóművek faszükségletéhez, ezenkívül az alsó vidékek fával és sóval tutajokon történt ellátásához hatalmas erdőterületeket taroltak le. Ez a körülmény, és emellett főleg az ez idők aránytalanul nagy marhatenyészete, a hegyvidéken is üzött s az erdei tenyészhatárokat is leszorító s hatalmas vízmosásokat és partszakadásokat okozó legeltetések révén jelentékenyen elősegítette az árvízveszedelmek bekövetkeztét. Különösen pedig elősegítette azt, hogy a nagy vizek ne csak tömegben és rohamosan jussanak le az Alföldre, de sok törmeléket és hordalékot is sodorjanak magukkal s kitöltsek a folyók sekély esésű alföldi szakaszainak medrét.

A most vázolt okoból azután az árvizek is mind gyakoriabbak és mind jelentékenyebbek lettek.²⁾

Az árvizek lezajlásával egy idő multán a vizek „megszálltak” ugyan, de a laposabb részeken nem egy tó, mocsár és láp maradt, mely boldog otthona lett az alig vázolhatóan elszaporodott vizi madaraknak. A mindinkább több és több ágra szakadozó és szabad haladásukban gátolt folyóvizeink azután mocsarassá tették az ország s vele az Alföld egy bizonyos részét.³⁾

¹⁾ Takács Sándor: Rajzok a török világból. II. köt. 134. old.

²⁾ Wentzel Gusztáv az Alföld ezidőbeli viszonyait rajzolva többek között azt írja: „egész határok elpusztultak, az erdők kiirtattak, a szükséglethez képest rendezett vizek minden szabályon túl tettek, a társadalom fennállásának emberi munka útján létesült feltételei eltűntek, s a vidékek elvadultak.” (Magyarország mezőgazdaságának története. 1887. 27. old.)

³⁾ Szentkláray pl. a Bánságot e tekintetben így írja le: „A Tisza-Duna-Maros és Erdélyköz, mely emlékeink szerint oly dúsan volt hajdan virágzó magyar községekkel benépesítve, a török hódolt-

Az évszázadok során mind jobban száradó Alföld egy része tehát megint nyirkosabbá lett, és ezzel az Alföld képe részlegesen megint megváltozott.

Ez a megváltozás azonban nem varázsolta vissza a régebbi mult képét, hanem az Alföld egy részén egy elég rövid idő alatt kialakult új helyzetet teremtett.

Takács Sándor megállapítása szerint¹⁾ sok jobbágyülés került így víz alá s a terjedő láp minden évben elnyelte néhány falú határát.

A folyóvizek mentén mindinkább gyarapodó állóvizek nemcsak a közlekedést nehezítették meg, sőt tették egyes részekén a járatlannak lehetetlenné, hanem a levegőt is megrontották.

Az emiatt itt-ott fölöttébb körülményes utakat csak az abban jártas emberek ismerték, akiket kalauz, vezető, útnyitó, kísérő, előljáró s hasonló neveken ismertek. Ezek tudták az „által utak“ irányát, a vizek járását, a lápok veszedelmes helyeit. Ezek tudták mint kell a sűrű berkesen által verniök magukat, merre és hogyan kell haladni, hogy az utast ilyen vagy más baj ne érje.

A mocsarak kigőzölgése és a romlott vizek fogyasztása nagyon sok betegségnek lett a forrása.

A hódoltság korában nálunk járt utazók, követek és katonák egyformán azt írják, hogy Magyarország vize²⁾ és levegője „dögletes.“ Nyáron sok helyütt a láz és a hagymáz pusztított, amiért is ebben az időben csak forralt vizet és bort ittak eleink.³⁾

És e sajnálatos viszonyok között és a sokat zaklatott,

sági korszak alatt részint a hódítók barbár gondatlansága, részint az elnéptelenedés következtében a féktelen természet bujasága mellett valóságos vadonná lőn. A nagy természet fukarkodott itt a hazánk délnyugati hegláncolataiból leiramló légi csapadékok számára rést nyitani. E vizek a temesi Bánság síkjait elömlesztették, s annak elágazó völgyeit, mint megannyi cadaver fekdtek meg. Bűzhödtt posványok, rengeteg erdőségek, lakatlan pusztaságok, rémítő nagyságú tavak éktelenítették el a tartomány képét. (Szentkláray: Száz év Délmagyarország történetéből. I. k. 273—274. old.)

¹⁾ Takács: Rajzok a török világból. II. kötet, 134. old.

²⁾ A jóvizű kutakat betömték, használhatatlannak tették, hogy ezzel az ellenségnek ártsanak.

³⁾ Takács: i. m. II. kötet, 134. oldal.

annyiszor kifosztott, agyonsanyargatott, rabságot és sok-sok szenvedést átélt lakosság az a része, mely el nem pusztult, el nem menekült vagy még rabságra nem jutott, nemcsak hogy nem tesz semmit a lápok és mocsarak terjedése ellen, de ahol van ilyen, szívesen látja, sőt elősegíti azt, mert abba rejtőzik el és mert egyedüli eszköznek ismeri a martalócok, szabad hajduk s egyéb rablók fosztogatásai és az ellenség rombolásai ellen.

A török hódoltság utolsó évtizedeiben legtöbb falu elpusztult az Alföldön. A még megmaradt kevés közül egyik — ha módjában van — vízzel, ingovánnyal veszi magát körül, hogy határát a lehetőségig hozzáférhetlenné tegye, a másik áttelepszik valamely ingovány közé, vagy valamely olyan kimagasló földrészletre, amelyet ilyen vesz körül, vagy bevonul egy lakott helyre, városba és ott telepszik le, ha ott magát biztonságban érzi.

A nagykúnsági Szerepnek — mint Osváth Pál írja¹⁾ — 1751 előtt nem volt a lápról kiágazó útja s ezért akkor a mostani helyére telepítették. Ezután is csak egy $1\frac{1}{2}$ öl keskeny, mindkét oldalról náddal szegélyezett földterületen volt lehetséges Szereppel Udvari felől közlekedni.

A nagykúnsági Komádiról pedig azt írja K. Nagy Sándor,²⁾ hogy mintegy 15.000 hold nádas borította az egész határt, úgy hogy a falúból is csak két helyen volt kijutás a száraz földre. Még halottaikat is csónakon szállították a temetőbe.

„A házakat magas cölöpökre font vesszőből építették, amelyhez sártapaszt használtak. Midőn jött az árvíz, a házban volt holmikat felrakták a padlásra, s nyugodt szívvel nézték, hogy a víz miként mossa ki a ház falát; mert tudták, hogy a cölöpök és a vesszőfonás ott marad, csak a fal úszik el. Iszap pedig elég marad ott, hogy újra el lehessen készíteni a tapasztási munkálatokat“.³⁾

Ecsedy a Hortobágyon megmaradt falvak topografiai helyzetével foglalkozva,⁴⁾ — mint láttuk — megállá-

¹⁾ Osváth Pál: Bihar vármegye sárréti járása leírása. 1875.

²⁾ K. Nagy Sándor. Biharország. 1888. III. 75. old.

³⁾ Szigethy György István: Nagykúnsági krónika. Karcag. 1922. 25—26. oldal.

⁴⁾ Ecsedy: A Hortobágy pusztája és élete. 1914. 94. oldal.

pítja, hogy közülök három¹⁾ nád és sás közepette, olyan mocsárban fekszik, aminő manapság azt hiteti a szemlélővel, hogy ezeket az embereket büntetésből telepítették az Isten háta mögé.

A fenn vázoltak után bizonyára nem szükséges magyaráznunk, hogyan jutottak ezek a falvak is ilyen körülmények közé. Még akkor is, ha egyik-másik a török hódoltság utáni település, vagy mint fennebb Szerepnél is láttuk: áttelepülés.

Ahogy ugyanis a tatárjárás után, úgy a török vész után is még hosszú időn át az emberek újabb pusztulás ellen mindenképpen védekezni igyekeztek. Pedig az ilyen védekezés a törökökkel vívott utolsó harcok idején nem sokat ért, mert a hódoltság területén e harcok során szinte minden megsemmisült és a pusztulásnak e szomorú földjéről ember, állat egyaránt eltűnt. Ezért amikor a török hódoltság után 1699-ben királyi biztosok járták be a Nagykúnságot, ott nemcsak azt állapították meg, hogy a Karcagon tartózkodó 78 és a Madarason megszállott 30 gazdán kívül a Nagykúnságon sehol egy lélek sem lakik és hogy a pusztán álló 16 falú határából csak a karcagiak szántanak egy keveset három határban; egyébként pedig az egész nagy terület műveletlen. Megállapították ezek a kiküldöttek azt is, hogy az egész Nagykúnság náddal, sással, gyékénnyel felvert mocsaras terület lett, amelyen az összeíró kiküldöttek kevés művelhető, ármentes földet találtak.²⁾

Lambion mérnökkari tisztnek a törökök elvonulása után írt s a bécsi katonai levéltárban őrzött jelentéséből olvassuk, hogy amikor a fölmentő hadsereg Szeged felé haladt, Pest és Csongrád megyében oly vad vidékekre talált, hogy a fűben és hárasztban a gyalogos katonák nem birtak menni és a lovasokkal kellett előttük csapást tipratni. Napi járőrföldre nem találtak községet, vagy épületet s mindössze csak néhány nyomorúságos pásztor-kunyhóra lették. És ilyen pusztaságot és elvadultságot nem csak ezen a tájon találtak, volt ilyen elég az ország és főleg az Alföld más részein is.³⁾

¹⁾ Nádudvar, Ujváros, Nagyiván.

²⁾ Szigethi Györffy István: Nagykunsági Krónika 1922. 73. old.

³⁾ Lambion mérnökkari tiszt német nyelvű jelentése a szegedi

Megerősíti ezt a helyzetet Hornyik is, aki azt írja¹⁾, hogy „az országútban Pestről Kecskemétig, Kecskemétől Szegedig ismét semmi város vagy falu fönn nem maradt. Pest vármegyének a kiskúnsági területe lakosaiból ki volt pusztulva...“ Ilyen volt az állapot az Alföld más részein is!

A nagyváradi káptalan a püspök elé terjesztett jelentésében azt írja, hogy: „Békés vármegye 1694-ben és a következőkben majdnem egész 1700-ig még mindig csak a vadállatok és az ég madarainak a lakóhelye vala.“

Igazolta ezt az állapotot különben Lindner Keresztély Ferdinand udvari kamarai tisztartónak és gyulai harmincadosnak 1698-ban Békés megyében végzett helyszíni vizsgálata is. Nevezett ugyanis a Körös mentén Gyulaváritól Szentandrásig végig járta az összes falvakat s feljegyzéseiben mindegyiknél azt az észrevételt teszi, hogy „most egészen lakatlan puszta.“ Egyedül Békésben talál 10 embert. A buja és termékenyfeldű megye gyulai várának helyőrségét is Nagyváradról szállított élelemmel kellett ez időtájt fenntartani.²⁾

Salamon³⁾ így írja le az Alföld akkori képét:

„A kisebb-nagyobb falukkal egykor benépesített rónaság úgy elváltozott, hogy Mátyás korabeli emberek nem hitték volna, hogy Magyarországon vannak. Igen sokan csak nevét találták volna népes helységüknek. A hajdani falú határát még kimutatták volna az egykoruk, de nem magát a falut.“

1690-ben, tehát 4 évvel a török kiveretése után, adó és katona élelmezési költségek kirovása céljából Pest-vármegye a saját területén összeírást végeztetett, mely alkalommal Buda alatt a Duna jobb partján és a Csepel szigeten kilenc elpusztult községet találtak, a bal parton pedig Pest alatt a Cserhát és Tápió völgyétől Szegedig,

várról, az utakról, és az erődök állapotáról. Eredetije a volt cs. és kir. közös hadügyi levéltárban Bécsben. Szüts Mihály: Szeged mezőgazdasága. Szeged. 1914. 46. old.

¹⁾ Hornyik János: Kecskemét gazdasági fejlődésének története VII. fejr. Kézirat.

²⁾ Dr. Karácsonyi János: Békés vármegye történelme.

³⁾ Salamon Ferenc: A török uralkodás Magyarországon. Budapesti Szemle. 1860. IX. k. 121. old.

— tehát a Duna-Tisza közén — 91 elnéptelenedett, elpusztult helységet írtak össze.¹⁾

Kecskemét elég távoli körzetében a ma Nagykőrös, Cegléd, Örkény, Lajos, Kerekegyháza, Izsák, Halas és Majsa helységek által határolt területen belül a török hódoltság előtt még 39 község állott. A ma is ritkán lakott ez a vidék is tehát egykor eléggé népes és lakott volt.²⁾

A hosszú török hódoltság, s a törökök kiverésével járó harcok ekként jelentékenyen megváltoztatták az egész Alföld képét és benne birtokrendszerét is.

A történelmi munkák és monografiák azt is bizonyítják, hogy az összes falvakat, nem a törökök pusztították el, mert voltak községek, amelyek a 160 éves török jármot is átszenvedték, s a törököt üldöző, fölmentő sereg kegyetlenségeinek estek áldozatul. Az alföldi erdők egyrésze is a 16 éves felmentő harcokban pusztult el.

Hornyik szerint³⁾ a kecskeméti török levelek igazolják, hogy Kocsér, Monostor, Ujfalu, Kerekegyháza, Résbér, Jenő, Bold, Dánosszentmiklós (Dános), Szentkirály és Szentlőrinc még 1686-ban megvoltak.

E falvak akkor pusztultak el, s lakosaik akkor széledtek szét, amikor a „magyar nép nyomorán“ végrehajtott és „osztrák diadalnak lefoglalt hadművelet“ révén a törököt kiverték.

A törökök nyomán haladó összevont csapatok ugyanis az elesigázott Duna-Tisza közü pár községgel tartatták el magukat. Az élelmiszerek harácsolásán kívül hallatlan adókat vetettek ki.

Ezek arányára világot vet az a megállapítás, hogy amíg pl. Kecskemét a török járom utolsó éveiben 9000 frt. adót fizetett, addig a császári hadak 1686-ban 207,196 frt.-tal rótták meg.

¹⁾ Vannak ezek között olyanok is, amelyek azóta újra benépesedtek, kiépültek, s máig életerős községekké és illetve mezővárosokká fejlődtek. Így Cinkota, Isaszegh, Ujszász, Abony, Tószegh, Kiskőrös, Vadkert, Bugyi, Hajós, Taksony, Haraszti, Némédi, Sári, Hartvány, Alberti-Irsa, Pilis, Monor, Maglód, Vecsés, Üllő stb.

²⁾ Hornyik János: Kecskemét gazdasági fejlődésének története V. és VII. feje.

³⁾ Hornyik: Kecskemét város története, III. kötet.

A szomorú emlékü Reisingh Henrik lovag horvát huszárainak kegyetlenkedése mellett hajtotta be a kivett nagy összegeket. A nép nem bírta már ezeket a terheket. A lakosság elszéledt, elvonult s házaik elpusztultak.¹⁾

Mindenesetre bizonyos az, hogy a törökök kiverésével kapcsolatos hadműveletek után a szónak legszorosabb értelmében pusztává lett a Duna-Tisza köze, s jórészt a sík föld többi része is, s a városok és egyes nagy községek, mint gócek kivételével szinte teljesen kihalt az Alföld.

Mindennek folyománya azután a továbbiakban az is lett, hogy a Duna-Tisza közén és a Tisza baloldalán egészen a Nyírségig s az erdélyi középhegység lábáig egymástól távol fekvő terjedelmes községek, nagy városok alakultak ki. Ime, megfejtése annak, hogy miért esnek ma olyan távol egymástól a lakott helyek az Alföldön, aminek magyarázatát egy olyan neves író is mint Kerner²⁾ olyan téves alapon, a keleties jellegben vélte feltalálni! Mint alább látni fogjuk, ez a kialakulás lett azután egyik oka a tanyavilág kényszerű kifejlődésének. is.

Az egész Alföldön egyedül a Nyírsegen, különösen pedig a Szamosközön és a Tiszaháton maradtak meg és vannak ma is sűrű elhelyezéssel apró községek. A Nyírseget és a tőle keletre fekvő területeket ugyanis a járhatatlanná tett ecedi láp oltalmazta meg az annak idején délről előtörő török ellen, amiért is ennek a vidéknek megmaradt a török világ előtti s talán település-földrajzinak is mondható képe. Ezen a vidéken azután nem is vált később szükségessé a tanyarendszer kialakulása, mert a falvak ma is közel fekszenek egymáshoz, a falu határa nem nagy s a gazda a faluból könnyen éri szántóföldjét.³⁾

Legnagyobb részén azonban teljesen megváltozott az Alföld képe. Sivár pusztává lett az a föld, amelyet a XVI. század első felében még lakott helyek, gyümölcsös oldalak, buja szántók, virágos rétek, fákkal szegélyezett folyóvizek, tavak, sűrű erdők, nyájakkal, gulyákkal és ménesekkel népes terjedelmes legelők tarkítottak.

¹⁾ Szerelemhegyi: Kiskunfélegyháza város monográfiája.

²⁾ Das Pflanzenleben der Donauländer 1862.

³⁾ Györffy István: Az alföldi tanyák. 2. oldal.

A falvak helyén romok, hamú és perje!

A folyók vize széjjel-szaggatott formában, hordalékkal szinelt mederben, a szakadásos partok mentén, meg a kavicsos ágyak ráncai között szinte bujkálva folydogál; majd meg kiárad, elhagyja egészen a medret és eláraszt szinte végnélküli határokat.

Az üde réteket és buja legelőket ilyen úton több helyütt vizek lepték el, mocsári erdőfiatalosok verték fel, nádasok és lápok foglalták le.

A nem is nagyon régen még öreg erdővel borított Duna-Tisza közti homoki hátakon pedig jobbára eltűnt az erdő, nincsen nagyobb fa. Javarészt lepusztítva minden s még a talaj is kiégetve. Ahol még boldogul a növényi élet, újra előtörő erdőfiatalos vagy burján és dudva teríti be a földet. Ez utóbbiak borítják a szántókat is. Itt-ott azonban már sivó homok világlik, amelyet az erdei tüzek csaltak elő, vagy a melyet az azóta kipusztult marha tiport ki, s amellyel már lopva a szelek incselkednek.

Sok a vad a mocsári és a homokháti erdőfiatalosok s a nádasok sűrűjében, valamint a lápoktól bűzhödő levegőben.

Egyébként élettelen a táj. A valóban halotti csendet és némaságot csak itt-ott zavarja meg a szegénylegények, a rablók és martalóc-lovak patáinak dobogása s a megriadt s alig vázolhatóan megsokasodott vízi madarak lármája. Éjjente pedig a farkasok üvöltése...

Ez az a szomorú kép és helyzet, amelyről még a bécsi közös pénzügyminisztérium levéltárában is azt a feljegyzést találjuk, hogy: „Total Ruin Ungarns.“¹⁾

Ebben az állapotban voltak az országnak, de főképen az Alföldnek a török járom alól felszabadult részei és különösen ez volt a török igától menekült Alföld képe.

4. Ujabb kialakulások.

Budának 1686 szeptember 2-án történt bevétele, s az ezt követő diadalok után az 1687. évi 2-ik és 3-ik t.-cikk közismeretűen biztosította a Habsburgok férfi-

¹⁾ Takács Sándor: Képek a török világból. II. k.

ága részére az örökösödési jogot; a 4-ik t.-cikk pedig eltörölte Endre király arany bullájának 31-ik pontját.

Ezeknek a dolgoknak alig várt megtörténte után I. Lipót király az önkényuralom első tényeként megbízta Kolonicsot, hogy magyarok nélkül Bécsben egybeállított egy bizottsággal és annak az élén, készítsen javaslatot Magyarországra és „az újonnan szerzett részek” jövőbeli katonai és közigazgatási szervezéséhez.

A Kolonics elnöklete mellett működött ez a bizottság el is készítette „a császári birodalom egységét” szolgáló és „Einrichtungs-Werk des Königreichs Hungarn des status politici, cameralis et bellici” címmel ellátott javaslatot,¹⁾ mely a bécsi haditanács és az udvari kancellária akkori felfogásához híven a török hódoltság alól felszabadult területeket nem visszahódított részekként bírálja el, hanem „új szerzemény”-eknek tekinti.

A munkálat többek között kifejti, hogy bár az Isten Magyarországot minden jóval megáldotta, annak közjövödelmei nem fedezik a kormányzati költségeket. Gondoskodni kell tehát új jövedelmi források nyitásáról, mert igazságtalan lenne, ha a hiányok Ő Felsége többi örökös tartományait terhelnék.

Ilyen forrásként kínálkozik egyebek között a törököktől elfoglalt országrész, miután a császár a fegyverrel, német katonái vérével és nagy költséggel meghódított földből az előbbi világi birtokosok tulajdonában volt részt visszaadni nem köteles. Javasolja mégis a bizottság, hogy a császár mindettől kegyelemből tekintsen el, ha a kérdéses jószágoknak a múltban volt tulajdonosai jogaikat okmányilag igazolják, ha hűségeskü-t tesznek, ha a birtok terjedelme szerint reájuk kivetett adót megfizetik és a katonai élelmezési és egyéb közterhek viselésére kötelezettséget vállalnak. Azokat a birtokokat azonban, amelyekre a jelentkezők a tulajdonjogot igazolni nem tudják, a fiskus javára értékesíteni kellene. A bizott-

¹⁾ Kolonics latinra fordította az alsó ausztriai polgári és büntető-törvénykönyvet is, amelyeket azután „Praxis juridica” és „Praxis criminalis” címen eröltettek az ország törvénykezési gyakorlatára. (Szentkláray: Mercy Claudius Florimund kormányzata a Temesi Bánságban. Budapest. 1909. 160. old.)

ság mindehhez fűzött véleménye szerint az egyházi birtokok tulajdonára vonatkozó jogalap világos, miért is ezek a birtokok a közterhek viselésének vállalása esetében akadály nélkül visszaadandók lennének.

A bizottság javaslatát elfogadta a császár, s elrendelte az új szerzeményi birtokigazoló bizottság, a neo aquistica commissio felállítását.

Elrendelte ezután a bécsi udvar a visszafoglalt részen a birtokok összeírását is. Kipuhatoltatták kéz alatt a birtokokra vonatkozó tulajdonjogi kérdéseket; 1696-ban pedig kihirdették a császári rendeletet, mely mindenkit felhív, hogy a töröktől visszafoglalt részekben lévő birtokának tulajdonjogát 6 hónap alatt Bécsben a nevezett bizottságnál hiteles okmányokkal igazolja.¹⁾ Ha ügye úgy kívánja a tárgyalásra meg fogják hívni, egyébként pedig a fiskus be fogja perelni.²⁾

A sok ezerre rugott birtok-igazolás nagyon is lassan haladt, s a birtokosok nagy részét „kivetette” tulajdonából. Némelyek a fiskussal nagy pénz árán kiegyeztek.

1702-ben még javában folyt az eljárás, amiért is az 1703-ban fellángolt szabadságharc, amely csak 1711-ben ért véget, valamint a szervezkedéssel foglalkozó 1712—1715-iki országgyűlés a birtokviszonyok e lelketlen módon végrehajtott rendezésének befejeztét még hátráltatták is.

Hornyik azt írja,³⁾ hogy a közvéleményt talán még megnyugtatta volna az olyan eljárás, amellyel a másfél száz évig tartott török hódoltság alatt pl. az Alföldről kipusztult vagy onnét más vidékre került tulajdonosok

¹⁾ 170 év annyi viszontagsága után kevesen voltak erre képesek. Szerző.

²⁾ A birtokok tulajdonosait egyébként a törökkel vívott háborúk költségei megtérítésének címén a birtokuk arányai, értéke és jövedelme mértékében egy különös és igazságtalan adóval terheltek meg, amelyet akkor redemptio juris armorum, jus armorum vagy jus turcicum, magyarul pedig fegyverjogváltás névvel jelöltek meg. Ezt az adót a tényleges birtokos tartozott viselni, s mint a jószágot terhelő követelést zálogváltás vagy kiperlés esetében a tényleges tulajdonos volt köteles megtéríteni. Ha pedig birtokigazolás alkalmával a jószágot elvette a fiskus, úgy tartozott a kamara ezt az adót az előbbi tulajdonosnak megtéríteni.

³⁾ Hornyik János: Kecskemét gazdasági fejlődésének története. XI. fejelet.

birtokos utódait igazolásra kötelezik és azokat kellő igazolás híján kivetik birtokukból, mert a lezajlott idők forгатagában tényleg fordultak elő olyan esetek is, amikor a birtoklás jogcímét az illető kellően igazolni nem tudta. És ebben a — különben nem olyan sűrűn előfordult — esetben kétségkívül helyénvalónak találta volna a nemzet azt is, ha az ilyen, kellően nem igazolt és ezzel felszabaduló szerzeményeket érdemes hazafiaknak adományozza a király

Ámde nem ez történt! Bécs a birtokjog-viszonyokat nem a nemzet érdekeinek megfelelően kívánta rendezni, hanem tervszerűen olyan eljárást követett, mely centralis és nemzetellenes politikáját, valamint finansialis érdekeit szolgálta.¹⁾

A fiskus ekként jelentékeny jövedelemhez jutott, emellett pedig császárhű egyének kezébe került a földtulajdon.²⁾

A pusztán és gazdátlanul heverő földeket és mindazokat a birtokokat, amelyekre nézvé a tulajdonjogot az „új szerzeményi bizottság“ el nem ismerte, a fiskus tulajdonaként bírálták el, s azokat királyi ispánok és tisztartók ellátására bízták.

Ezek fölött azután Bécs rendelkezett. Adományozott és eladott belőlük.

Ilyenekül tekintették és bíralták el még a jász és kun kerületeket is. Törvényellenesen figyelmen kívül hagyták azoknak évszázados és el nem idegeníthető jellegét és azokat egy összegben: 500,000 frt.-ért, tehát az akkori viszonyok között is potom áron a német lovagrendnek adták el. Ezzel a ténnyel azután a szabad jászok és kunok egyben jobbágysorsra is kerültek.

¹⁾ Ezt a vagyont-romboló eljárást csak az 1715. évi 10. és 1723. évi 19-ik törvénycikkek módosították, a mennyiben a birtokigazoló bizottság hatáskörét s az e tárgyú perek tárgyalási rendjét szabályozták. Az 1723-ik évi 19-ik t.-c. egyebekben az eljárást a kir. ítélő táblára ruházta. Miután pedig a birtokososztályt 45 évig zaklatták a birtokigazolási perekkel, a vagyont pusztító és temérdek visszaélésre alkalmat szolgáltató eljárást s vele a neo aquistica commissiót is az 1741. évi XXI. t.-c. végleg megszüntette.

²⁾ Hornyik János: Kecskemét város gazdaságtörténelme. Kézirat. IX. fejr.

Igy jutottak birtokokhoz az idegen származású tábornokok és az udvarnál befolyásos egyéb egyének¹⁾

Ekként jutott a csepeli és promontori birtokokhoz Heissler Donath tábornok, — és ekként szerezte hatalmas birtokait többek között Grassalkovich is.²⁾

Azt írja Acsády, hogy: „Alig volt az udvarnak egy befolyásos embere, aki nagy jószágokat, dús uradalmakat nem szerzett.“ „Eképen a földbirtok roppant arányokban külföldiek és külföldön élő emberek kezébe ment át.“

A magántulajdonba került alföldi latifundiumok ekkori kialakulásának a sok között egyik jellegzetes példáját találjuk³⁾ a Békésvármegye birtokjogi viszonyaiban ezidőtájt bekövetkezett változások között.

Már az előzőekben láttuk, hogy a törökök kiűzése után kihalt volt ez a vármegye is, s hogy Lindtner Keresztély Ferdinánd gyulai kamarai tisztartó helyszíni eljárásáról készített feljegyzések egymásután emlékeznek meg a lakatlan helységekről. Az elszéledt lakosság csak lassan szivárgott vissza felső Biharból, Szabolesból és másfelől.

A nemes, volt birtokos urak, így a Sigrayak, a Nadányiak leszármazottaiként a Kovács, Szél, Török, Zólyomi, Bekfy, Teleky stb. családok megkisérelték javaikat visszaszerezni s ily célból a neoquisitica commissióhoz fordultak. Felszólamlásaiuknak természetesen nem volt eredménye, mert az érdekeltek a céltudatosan szigorú, sőt

¹⁾ Így jutott hatalmas birtokhoz Baranya megyében Capara gróf 90,000, Veteráni gr. örökösei 80,000 és Savoyai Jenő herceg 80,000 frtért. A herceg, aki a baranyavári és bélyei uradalmat és a siklósi uradalom egy részét kapta 11 lakott és 21 puszta községgel; megvette azután a hamar elhalt Heissler Donát tábornok özvegyétől 80,000 frton a promontori és csepeli uradalmakat. (Hornyik i. m. II. p. f.)

²⁾ Grassalkovich Antal 1716-ban Budán kincstári ügyész volt. 1720-ban a királyi ügyek igazgatója, akinek kezén ment keresztül minden neo-aquistikus ügy. 1731-ben királyi személynökké, s ezzel a királyi tábla elnökévé lett s ezt a tisztelet 1748-ig viselte, — s ez időben megint ő volt a neo aquistikus perekben illetékes bíróság elnöke. A roppant terjedelmű birtokait a korona szolgálatai jutalmául adományozta neki. (Hornyik I. m. II. pót. fej.)

³⁾ Karácsonyi János dr. Békés vármegye története 1896. I. k.

lehetetlen feltételeknek megfelelően nem tudták igazolni régi jogaikat.

A tiszttartóság alá tartozott ezekben a birtokokban azután tulajdonjogi tekintetben 1720-ig nem is történt számottevő változás. Ekkor azonban az egész vármegyét a gyulai, a kétegyházai és a szentandrászi, tehát 3 nagy uradalom között osztották meg. Ezek között is aránytalanul legnagyobb volt az akkori gyulai uradalom, amely Harruckern János Györgynek, a császári udvari kamara tanácsosának, s a hadi élelmezés volt igazgatójának jutott s amely a vármegye $\frac{5}{6}$ -ára terjedt!

Harruckern János György ugyanis a király elé terjesztett kérvényében a török ellen folytatott és 16 évig tartott felszabadító harcokban, a spanyol örökösödési és az 1716—1717-iki háborúkban szerzett érdemeinek jutalmazásáért folyamodott és azt kérte, hogy amennyiben a kir. kincstár a jutalmat készpénzben ki nem fizethetné, adományoztassék neki a budai Hévízen épült malom, a mellette levő szőlővel, avagy adományozza nekia császár a Békés vármegyében elterülő Gyula, Csaba, Doboz, Gerla, Békés, Ladány, Gyarmat, Vésztő és Öcsöd helységeket tartozékaikkal.

A császári kancellária 24 ezer korona értéket javasolt Harruckern részére jutalomképpen, a magyar udvari kamara pedig azt javasolta, hogy ne a kért malmot és szőlőt, hanem a Békés megyei pusztákat adományozza neki a király.

A Békés megyei birtok értékebecslésének elbírálása során azután kikerekítés címén még több község határát kapcsolták az adományozni szánt birtoktesthez, amelynek teljes értékét 37.000 koronában állapította meg Than János Ádám szegedi udvari kamarai kincstári jószágigazgató.

Kezdetben csak a jutalom záloga gyanánt (inscriptionaliter) kapta és vette át 1720 október 25-én Harruckern a birtokot; később azonban és főleg miután magát honfiusítottatta, s azt az 1722—23. évi országgyűlés is be-cikkelyezte, a jutalmat meghaladó 13.000 koronát pedig az 1722 október 5-ével megszabott határidő előtt a kir. kincstárnak kifizette, végleges tulajdonába került a hatal-

mas uradalom, mely mint láttuk a vármegye $\frac{5}{6}$ -át foglalta magában.

Amikor pedig már honfúsitotta az országgyűlés Harruckernt, könnyű volt kieszközölnie, hogy a király magyar nemesi jogon is adományozza neki az uradalmat.

A királyi adomány levél 1723 május 3-ikán kelt és augusztus 10-én a magyar törvények szerint és ünnepélyesen beiktatták a gyulai uradalomba.¹⁾

¹⁾ Nem érdektelen feljegyeznünk, hogy az uradalom végleges kialakulása még ezzel sem fejeződött be. 1731-ben ugyanis annak megállapítása mellett, hogy az uradalom belterületén még idegen puszták vannak, ezek átengedését és új adománylevél kiállítását kérte Harruckern a királytól. A helyszíni vizsgálatok után a magyar udvari kamara egybeállította a kérdéses puszták 36,000 frt-ról szóló új értékbecslését és azt javasolta, hogy azokat árverésen a legtöbbet ígérőknek adják el. III. Károly király azonban a 36,000 frt. érték teljes elengedésével a kérdéses pusztákat Harruckern-nek adományozta. 1736-ban tényleg másodszor is beiktatták Harruckernt a most már végleg megalakult gyulai uradalomba, mely a következő alkatrészekből állott: Gyula városa, Fővényes, Ölyved, Apáti, Szentbenedek pusztákkal; Remeteháza, Szeregyháza, Alabián, Gyürkehely határ-részekkel; Békés városa Berény és Endrőd azelőtt pusztákkal, most pedig községekkel, Gyur, Kamut, Dánfok, Csatár, pusztákkal, Tögye, Nyárszeg határ-részekkel, Szentes város, Sz. Fábián, Ecser, Veresegyháza, Donát, Szentlászló, Tőke, Hékéd, pusztákkal, Derekegyháza és Bekény határ-részekkel; Szeghalom falú Faás, azelőtt pusztával, most pedig községgel; Balkány, Torda és Kiskörnye pusztákkal; Öcsöd falú és Szarvas azelőtt pusztá, most város, Káka, Bábicka, Fejéregyháza pusztákkal és Tatariszállás határ-résszel; Csaba falú, Vesze, Gerendás, Kigyós, Eperjes, Kerekegyháza pusztákkal, Nagy-Podány, Kis-Podány, Földvár, Borosgyán és Szabadka határ-részekkel; Gyarmat falú, Pázmány, Ösvény, Bucsa, Kis-Harang, Nagy-Harang pusztákkal; Gella falú, Mezőmegyer, Szentmiklós, Kis-Déce, Nagy-Déce pusztákkal, Doboz falú, Csorvás pusztával, Körösladány falú, Faás, Méhes, Kis-Károly pusztákkal, Gyoma falú, Ege, Nagy-Telek és Szent-János pusztákkal; Vésztó falú, Mágor pusztával, Tarcsa falú, Edeles halommal és Németi, vagy Nemeskereki pusztával, Bélmegyer Felhalom, Póhalom, Szénás, Kis-Csákó, Nagy-Csákó, Királyság, Kondoros, Muron, Sopron, Halásztelek, Sima, Simaszigettel és Csejt nevű határszéllel és Oroszáza puszták; Szikudvar falú, Becser, Gyürhe, Szentkirály, Szent-Márton, Tamás, Fél és Elek pusztákkal. (Dr. Karácsonyi János: Békés vármegye története. I. k.)

Felsoroltuk az uradalom alkotó részeit azért, mert így valamelyes fogalmat alkothatunk arányairól és mert egy bizonyos képet is

Ezen a hatalmas birtokon, úgy mint a megye másik két uradalmában is, ez időtájt a csekély népesség és az utak járhatatlansága miatt a földet nagyobb arányokban megművelni, a megművelt föld termékeit értékesíteni nem lehetett, miért is kezdetben a földművelés nagyon elhanyagolt volt.

1715-ben mindössze csak 580 pozsonyi mérő földet szántottak fel.

A török időben a falvak — mint láttuk — többnyire teljesen megsemmisültek. A lassanként és elég gyéren visszaszivárgó lakosság javarészt nem találta meg otthonát, s így a birtok gazdasági érdekéből azok új elhelyezéséről kellett gondoskodni. Közben megkezdették itt a telepítést is.¹⁾

A jövevények, úgy mint a visszatelepülők azonban csak kevés helyen újították fel a teljesen elpusztult régi helységeket, hanem a birtokos előírásai szerint is többnyire azokban a községekben, vagy oly vidékeken kerestek lehetőleg egymáshoz tömörülő elhelyezést, ahol a sok zaklatás és viszontagság után a biztonságnak, a megnyugvásnak és mindezzel a boldogulásnak akármilyen kis reménye ígérkezett. Így alakultak ki azután itt is az egymástól nagyobb távolságra fekvő s többnyire népesebb községek. Földet azonban ez időben és még nagyon hosszú ideig csak a házi szükséglet kielégítését biztosító kis arányokban műveltek. Ehelyett a XVIII-ik században, sőt még a XIX. század első felében is a lakosság sokkal nagyobb előszeretettel űzte az állattenyésztést. A megyének főleg a délnyugati részén elterülő puszták a

nyerünk az uradalomról annak bizonyításához, hogy a feldult falvak jelentékeny része pusztá maradt s csak egyes helyek ujultak fel a visszavándorlás és telepítés útján. *Szerző.*

¹⁾ Ugyan Harruckern közvetlenül csak a nemeskereki, később endrődi lakosokat szállította le állítólag Borsodból, de a hirdetett és a települőknek tényleg megadott kedvezményekkel nem csak új falvak települését, de a régiek szaporodását is elősegítette. Őt kell Szarvas (1722.), Mező-Berény (1723.) és Fás megalapítójának tekintenünk. Ő hozatta le a gyulai németeket a Majna-Frankfurt tájékán levő Arin nevű faluból.

A kétegyházai uradalomban Löwenburg nevéhez fűződik Kétegyháza telepítése stb. (Dr. Karácsonyi i. m. I. k.)

XVIII. században, különösen szarvasmarha-hízlalásra kinálkoztak igen alkalmas helyekül.

A pusztákat eleinte görögök, bolgárok és örmények bérelték. Ezek hasznosításához ökröket és tinókat vásároltak Erdélyben, de sőt a még messzebb keleten és délen s azokat hízlalták fel e békésmegyei puszták gazdag legelőin és hajtották azután eladásra főleg Ausztria felé.¹⁾

Amint Békésben, úgy a törököktől visszahódított egész Alföldön alkalmazott királyi ispánok és tiszttartók²⁾ jobb hasznosítás híjján így adják bérbe a még ki nem osztott földeket. Ugyanezt teszik a régi tulajdonaikat visszaszerzett, vagy új birtokba jutott földesurak is.

Leginkább bolgár, örmény, görög kereskedők bérelik a pusztákat, akik Erdélyben, a Havasalföldön, Lengyelországban és a messzibb keleten ökröket, tinókat, de más marhát is vásárolnak. Azokat — mert a berki legelők, ártéri laposok egy részét vizek ülték meg, — a parlagon heverő földeken, meg a háti erdők lepusztított vágásai-ban is legeltetik, ilyképen felhízlalják s azután hajtják a külföldi vásárokra. Megindul ezzel újra az állatkereskedelem, de az már nincs a magyarok kezében; azt idegenek űzik.

Kifejlődik e. közben és ennek kapcsán a vándorpásztorság is.

Messze keletről, de délről és északról is jönnek hozzánk a nyájak és messzire, idegen országokba megy innét a marha, hogy legelőt találjon. Százezrekre menő állat barangol így és lépi át a határt, hogy hozzánk jöjjön, meg más országba menjen.³⁾

Uj kép alakul ki a nemrég még élettelen Alföldön!

¹⁾ A bérletek kezdetben nagyon olcsók voltak. 1747-ben Nagy-kondorosért 450, Nagy-Csákóért 280 frt.-ot, Kis-Kondorosért 250 frt.-ot és 16 forintot érő birkát fizettek. Csorvás, Sopron és Kis-Csákó pusztáért összesen csak 660 frt.-ot adtak, Muronyért 350, Kis-Dercséért 300 frt.-ot fizettek. Legértékesebb volt Szénás, mert azért egymagáért 700 frt.-ot adtak. (Karácsonyi: Békésmegye története). I. kötet.)

²⁾ Jórészt idegen nemzetiségű emberek. Szerző.

³⁾ Erdély marhája jórészt a Havas-alföldre jár, de kerül Dél-magyarországba is. A Kárpátokba jön a lengyel marha és viszont.

Rákosmezejétől, s a csepelszigeti legelőktől a Duna-Tisza közén végig és szélteben a Tiszán-túl, valamint a Bánság víz nem lepte földein legel a sok marha, meg a török hódoltság óta megkedvelt juhnyájak¹⁾ nagy sokasága; sőt sok helyütt nagy mértékben a kecske is.

A juhok a bundájukban, a marhák a szőrük meg a reájuk ragadt trágya között hozzák messze keletről az ottani legelők növényzetének magvait és vizsik az itteni flóráét más vidékre.²⁾

A sok százezer darabra menő minden éves állatforgalom már néhány mag elhurcolásával így cseréli ki és évtizedek során így segíti elő egy s más növény elterjedését ott, ahol a talaj és egyéb viszonyok annak tenyésztére alkalmasak.

Ez a homoki, sziki és egyéb flórában való kialakulásoknak, illetve a homoki, a szik és egyéb flóra egyik-másik tagja eredetének a magyarázata, egyszerű megfejtése, ami nem egy — bár tudományosan megalapozott — téves következtetésre vet világot és egy más botanikai feltevést realizál és bizonyára a helyes irányba terel.

A nagy állatlétszám az erdőtől megfosztott és a nap kiszárította háti homokokon, meg más homoki földeken is e közben nagy pusztítást okoz, főleg ott, ahol a hovatovább megkezdett vízlevezetések és folyószabályozások a talaj kiszáradását még elősegítik.

A rohanó haladtukban akadályra nem találó szelek, mind jobban belemarkolnak a kipállott legelők sivó homokjába és termékeny földrészeket árasztanak el vele.

A deliblati híressé vált hatalmas homokpusztaságot is a féktelen legeltetés idézte elő. Hozzájárult az erdőpusztítás, mely utat nyitott a szél járásának; és hozzájárult a talaj kiszáradása is, amit Szentkláray szerint³⁾ a Mercy részéről 1722-ben elrendelt Bega szabályozás és az alibunár-illancesai hatalmas vadvizes mocsaraknak Fremaut tervei alapján 1759-ben végrehajtott lecsapolása is befolyásolt.

¹⁾ Takács Sándor: Rajzok a török világból. 1915. II. kötet.

²⁾ Erre már Rapaics is utal. „A debreceni homokterület növényzeti viszonyai“ c. dolgozatában. Erd. kisér. 1916. 3—4. f. 149. old.

³⁾ Száz év Dél-Magyarország történetéből.

Ezt annál bizonyosabban állíthatjuk, mert Grisellini Ferencnek „a temesvári Bánátról“ 1780-ban megjelent munkája¹⁾ II. részéhez fűzött térkép a deliblati pusztá mentén és azzal kapcsolatban csatornákat jelez.

Az erdőkkel tarkított terjedelmes deliblati üde legelőkre is nemcsak az azokat környező községek nagyszámú marhája járt, hanem felkereste azokat nagyobb messzeségből a hegyvidékek lakossága is. A kötött, nyirkos homok talaj erdőkkel tarkázott üde legelője igen korán kiszáradt és a fölös marha miatt mindig takarmány hiányában színlődött hegyvidékiek meg más messze vidékek vándor nyájai kora tavasszal szívesen keresték fel azokat, ép úgy, mint a hortobágyi,²⁾ a békésmegyei,³⁾ a bugaci, a bányási, és a Duna-Tiszaközi ilyen legelőket és ezeken javították fel a kereskedők is marháikat és hajtották azután rendes utaikon tovább a nyugat országainak vásáraitra.

Krassó-Szörény megyében jártamban a Bisztra völgye vidékén az egyik hegygerinc vonalán mutattak nekem egy régi utat, amelyről azt beszéltek ott, hogy az volt egykoron a deliblati híres legelők felé haladó marha vonulási útja.

Már az előzőekben utaltam rá, hogy 1691-ben a deliblati homokpuszta területén még erdők voltak.⁴⁾

Ezeknek az erdőknek, ép úgy mint a Duna-Tisza közieknek és Tiszántuliaknak jelentékeny része egészen biztosan a török hódoltság alatt pusztult el.

Ajtay rá mutat, hogy a Szavoyai Jenő rendelete folytán az 1723--1725. években az egész Bánságra kiterjedt térkép-felvételek a deliblati kérdéses területet síknak és nem homok-dombokkal teli hullámos terepnek tüntetik fel. Az 1761-beli térkép már homoknak jelzi, egy 1778-ban készült térkép pedig már a homok területet egész terjedelmében ábrázolja.

¹⁾ Franz Grisellini: Geschichte des Temesvárer Banats Wien. 1780.

²⁾ Takács Sándor. Rajzok a török világból. II. kötet. (Régi pásztornépünk élete. 1915. 259.) Rapaics: A debreceni homokterület növényzeti viszonyai. (Erd. kísérl. 1916. 3—4. sz. 149. old.)

³⁾ Dr. Karácsonyi János: Békésvármegye története. I. kötet.

⁴⁾ Ajtay: A deliblati kincstári homokpuszta ismertetése. 1914.

Bachofen főerdőtanácsos, akit a deliblati homokpuszta tanulmányozására 1808-ban küldött ki a cs. kir. haditanács, a mértéktelen legeltetés beszüntetését és először a puszta széleinek befásítását sürgeti, „hogy ne terjedjen túl az akkori határokon, el ne borítsa a szántóföldeket és legelőket, valamint ki ne üzze házaikból az embereket.“¹⁾

A homok kifuvások és befuvások különben a XVIII. század végén és a XIX. század elején érték el legnagyobb arányukat az Alföldön, s néhol igen rövid idő alatt nagy bajokkal és veszedelmekkel jártak.

Vedres István a futóhomokkal való elborítás veszélyéről Szeged „tekéntetes nemes Tanácsához“ 1795 október hó 2-án kelt terjedelmes előterjesztésében többek között a következőket írja:

„Ez előtt 25 vagy 30 esztendővel, tized része sem volt talán azon siványságoknak, a mellyek most a Szegedi Marha járásokat elfoglalják. — Hol vették ezek magokat? A száraz esztendők és a gyakran Uralkodó szelek, a már nyitva álló Butzkákat felhasigatták, 's a körül belől levő legszebb földeket, Semlékeket folyó homokkal beborították; így: temérdek földeket fogdostak el minden esztendőbe anélkül, hogy csak legkissebbet is elejekbe állottunk volna, néztük és még ma is láttyuk veszedelmünket, a nélkül: hogy csak egy tapodtt földetskét is megakarnánk oltalmazni! Mi lesz belőlünk az Istenért! csak tiz vagy húsz esztendő mulva? holott már mért földekre terjednek a siványok? azt várjuk é, hogy: a Szegedi Puszták is az Arabiai Sivatag Homokokat ábrázolják? azt várjuk-é, hogy: minden marháink a legelőről elszoruljanak? azt várjuk é, hogy a' nélkül is nyomorult mezei Gazdaságunk végső pusztulásra eljusson?“²⁾

Kecskemét város történetéről írva, Kada Elek³⁾ felemlíti, hogy a Ceglédtől Kecskemét északi határáig ért nagy Teulches (tölgyes) erdő kipusztítása után a szá-

¹⁾ Ajtay: A deliblati kincstári homokpuszta ismertetése. 1914.

²⁾ Vedres István: A sivány homokság használhatása. Szeged. 1825. 24. old.

³⁾ Adalékok Kecskemét város történetéhez. Hornyik Album.

guldó homok rohamosan kitöltötte „az akkor még mélyedésben levő várost.”

Hornyik azt írja,¹⁾ hogy: „a délnyugatról északkeleti irányban dühöngött homoktenger” „a régibb századokban” nagy ostroma lehetett nemcsak Kecskemét vidékének, de kifejezetten a városnak is. Felemlíti, hogy amikor 1802-ben a főpiac terén álló, s ma leboltozott kutat ásták, két öl (3.79 m.) mélységben itató vályut, karám-sövényt s nagy mennyiségben juh vagy kecske trágyát találtak. 1830-ban a Korona-kávéház belső telkén építkezés alkalmával 1½ öl (2.84 m.) mélységben kemencét és katlant leltek. A Mária-utcában pedig, az ú. n. „homokon”, a legmagasabb ponton lévőnek látszó és Baracsi József szücsmester tulajdonában volt telken, amikor a múlt század ötvenes éveiben sivány homokrétegen át kutat ástak, „öt öles (9.48 m.) mélységben katlant, bögrét, egész tyuktojást és egy vas vésőt találtak.”¹⁾

Rodiczky Jenő megemlékezve azokról a károkról, amelyeket a futóhomok a XVIII. század végén okozott, felemlíti, hogy Csepel szigetén néhány hét alatt több hold termőföldet sivár pusztává tett a futóhomok s a közeli Dunaág hajózhatását megszüntette.²⁾

II. József 1788-ban két leiratban is sürgeti a homok-sivatagoknak beültetését. 1805-ben a helytartó tanács bocsájt ki egy idevágó rendeletet.

Az 1807. évi XX. t.-cikk szerint pedig a karok és rendek azért látják szükségesnek a „futóhomok által okoztatni szokott károk elhárításáról” szóló törvényes rendelkezéseket, „mivel az ország sok részében tapasztalni lehet, hogy a semmi hasznot nem hajtó futóhomok több mértőföldre terjedő egész területeket elfoglal s napról-napra nagyobb és gyorsabb haladással ragad ki termékeny földeket a lakosság használata alól és egész vidékek fekszenek sivár homok alatt.”³⁾

1808-ban a helytartótanács hirdetményben hívja fel az Alföld lakosságát a futóhomokkal borított területek

¹⁾ Hornyik János: Kecskemét város története. 1860. I. k. 101. o.

²⁾ Dr. Rodiczky Jenő: Adatok a befásítás történetéhez. (Erdészeti Lapok 1884. évfolyam, 691. old.)

³⁾ Magyar Törvénytár. Dr. Csiky és Dr. Márkus. Az 1740—1835. évi törvénycikk. Bpest. 1901. 353. o.

megkötésére és hasznosítására. „A homokos puszták haszonrafordításáról“ szóló „híradás“-t a következő „jegyzés“ zárja: „Azoknak kedyükért, akik a napkeletben lévő homokos pusztákat ismerik, jelentetik, mintegy bizonyága a homok pusztító erejének, hogy: 1792. esztendőben Kecskemét városának határja megmértetett, ez 12 □ mérföldnyire terjedett, ezek közül 2 □ mértföld homokos volt. 1805. és 1806. esztendők között az új kimérés után kitetszett, hogy a homok azon idő alatt 6 □ mértföldet ellepett és így a határ felét elpusztította. Pest vármegyében egyáltaljában 30 □ mértföldet foglal el a homok.“¹⁾

Ki hinné — így ír Győrffy István²⁾ —, hogy még száz év előtt a Duna-Tisza közén a futóhomok egyik napról a másikra tavakat,³⁾ fákat, sőt erdőket temetett el; a homokhegyek pedig máról-holnapra a szomszéd határra távoztak?

A kiskúnsági Tázlár-Szank puszták határperirataiban az egyik tanuvallomás is világot vet erre: „A tázlári ductusban levő Hosszúhát“ — így szól a vallomás — „régenten egy kettős hegy⁴⁾ volt, de amelyet a szelek már széjjel hántak és más formába öntöttek.“ „Tanít a tapasztalás is, hogy ezen homokos vidéken csak egy esztendő alatt is, nem még annyi sok idő múlva hányféleképpen változik a helynek fekvése.“⁵⁾

És itt utalnom kell arra, hogy Herman Ottó a legel-tetés, a homok befúvások és elöntések kérdésével kapcsolatban emlékeztet a homokba temetett ázsiai városokra, melyek vidékén a homok mérhetetlen arányokban borított el akkor gazdaságilag használt földeket is. Ebből azután Herman messzemenő következtetéseket von le,

¹⁾ A hirdetmény fogalmazványa az Orsz. Levélt. helytartótanácsi osztályában Oecon. Publ. 1808. évi fons 17. pos. 2. alatt. Tagányi: Magyar Erdészeti Oklevéltár, Bp., 1896. III. k. 11. old.

²⁾ Győrffy István: Alföldi tanyák. 1. old.

³⁾ Treitz Péter szerint a történeti időben homokkal eltemetett tavak Szeged mellett is ismeretesek. Így Bezurszék, Kenyérvarító stb. (Szeged és Kis-Telek vidéke 1905.)

⁴⁾ A valóságban homokdomb.

⁵⁾ Orsz. Levéltár. József nádor levéltára. Metales. Conv. 21. Szigethy Győrffy István. Nagykúnsági krónika. III. old.

mert még a népvándorlás megindulásának eredő okát is ebben véli feltalálhatni.¹⁾

Egy mindenesetre kétségtelen, hogy az Alföldön az előzőekben vázolt időben az ember billentette át a természet egyensúlyát, mely tarthatatlan állapotban ott emberi és természeti alkotások is kerültek a homok alá és megsemmisültek! Különben lépten-nyomon igazolják példák, hogy a természet rendjének megzavarása sikon úgy mint hegyvidéken pusztulással jár!

Görögország egykor magas kultúrájáról híres; — ma száraz, kopár vidék. Szicília hajdan gabonakamrája Itáliának, ma kiszáradtak forrásai és patakjai. Sivár a táj, s az egykor virágzó nép ma hasonló hazája földjéhez!

Az emberi kéz romboló munkája tehát az alföldi pusztaság is, szemben a természet alkotta erdővel és más növény vegetációval. Jellemzően írja erre nézve Rapaics²⁾, hogy a puszták nagyobb kiterjedéséhez vagy visszahúzódásához nem kell geológiai átalakulás, egyedül a történelem folyamán a kultúrában beállott változások és ezek következtében megnyilvánuló természeti átalakulások elegendők az Alföld genetikai növényföldrajzi problémáinak megoldásához.

A mai „magyar pusztá“ is tényleg „pusztulás“ eredménye. Az Alföld természeti díszei „elpusztulásának“ folyománya.

Világos mindezek után és kétségtelen, hogy a honfog-

¹⁾ Herman nem tartja lehetetlennek, hogy ez a pusztulás hatalmas eltolódást okozhatott az ázsiai népek között. A homokbefúvás elől szerinte a megmenekültek nyájaikkal, barmaikkal nekiszorultak azoknak a megtelepedett pásztornépeknek és a nomádoknak, akiket a por és homokhullámok nem értek el. Az így támadt torlódások indították volna azután el azt a népáradatot, amelyet a népvándorlás megjelöléssel ismer a történelem. Ennek indító oka ezek szerint tehát a „létért való küzdelem“ volna. Egy természetes és hatalmas erő, mely szerinte tulajdonképen és legelső sorban is „harc a legelőért.“ Ebben a feltevésben azután „nem Attila indította el a hunok áradatát nyugat felé, hanem a szükség vasvesszeje alatt lódult neki a hunáradat és ez fakasztotta ki Attila vezéri zsenijét.“ (Herman: A magyarok nagy ősfoglalkozása. Bpest, 1909. 25. oldal.)

²⁾ Rapaics R.: Az Alföld növényföldrajzi jelleme. Erdészeti kísérletek 1918. 1—2. füzet. Gayer: Az Alföld növényföldrajzi jellege. Természettudományi Közlöny 1921. 763—766. f.

lálás óta sokat változott az Alföld képe! A tavakat és lápokat lecsapolták és kiszáritották, az erdőket kiirtották, a vadvizeket levezették, a legelőket kiélték..

Dult rajta eközben és hosszú időközön által a török, de még előbb a tatár. Pusztította azt a tűz, a Balkánról átszivárgott erdőrontó nomád népek e kedves illuminációja és hű kísérő társa.

Lekopott ekként az évszázadok során a róna, pusztává lett sokhelyütt a síkföld, sivárrá lett a homok, másutt kivirágzott szik, eközben szabaddá lett a szél, mely mind gyakrabban megjelen, hogy szárítsa a földet, hogy elűzze a kevés párát és porral rontsa a levegőt, amelyet a nyári nap tikkasztó hőségében pára már nem telít, árnyék már nem üdít.

Ha egyéb semmi bizonyítékunk sem volna ellene, azokkal szemben, akik a mai pusztaságokban az Alföld mindenkori, tehát ősi képét vélik feltalálni, a magunk igazára meg kellene állapítanunk azt, hogy a mai sivár, vigasztalan képű legelőknek a láttán állattartó s állatait annyira kedvelő félnomád eleink bizonyára nem telepednek meg, sem a Tiszántúlon, sem a Duna-Tisza közén.

Idézem itt is, amit El Bekri arab író az akkor még az őshazában élt magyarokról ír: „Ez a nép sátorok alatt tanyázik és csak nyirkos és legelőkben gazdag földet szokott fölkeresni.”¹⁾

Ők tehát nem áprilisa kiégő szikes legelőket és sivány homokot kerestek az őshazától a Dunáig, amint hogy nem is azt leltek itt, mert egyáltalán nem ez volt a kép, amikor idáig jutva megtetszett nekik a föld és úgy határoztak, hogy megtelepszenek rajta mindörökre!

Ezek a megállapításaink azután kétségtelenné teszik azt is, hogy nemcsak az ember tudatosan, vagy meggon-
dolatlanul romboló keze, hanem jószándékú építő munkája is akaratlanul hozzájárult ahhoz, hogy Alföldünk szárazabb legyen, hogy elszikesedése nagyobb arányokban bekövetkezzék, bizonyos homokos területei kiszáradjanak, kipáljanak és sivóvá váljanak s az Alföld képe mindezzel szintén megváltozzék.

¹⁾ Vámbéri: A magyarok eredete. 1882. 129. old.

Hozzájárultak a folyó szabályozások, az ármentesítések s a belvíz levezetések is.

Amióta ugyanis ezek a vízi munkálatok számottevőbb arányban megindultak, a lápi, berki és más erdők pedig ezektől függetlenül eltűntek, — azóta jelentkezik nagyobb arányokban a szikesedés. Azóta kiszáradt sok homoki föld, amelyen ha még az erdőt is lepusztították és ha még tönkre is legeltették azt, kipállott a föld kérge és a sivány homok nagy felületeket terített be.

Azóta tűnt el fokozatosan az Alföld látványosan gazdag vízi-madár világa, amint az erdőkkel eltűnt egy nagy és érdekes állat- és egy kedvesen szép növényvilág. Eltűnt különben az Alföld számottevő részéről az előbb volt buja és gazdag növényi flóra és helyét a szikes és homoki földek szegényes növényzete foglalta el.

Természetes, hogy ennek során megint nagyot változott az Alföld képe!

Mindennek felsorolásával azonban nem az a célom, hogy a nagyszabású, igen fontos s a rendeltetésük szempontjából fölöttébb értékes, egyébként nélkülözhetetlen és már a XVIII. században megindult vízi munkálatokra, mint olyanokra gáncsot vessek. Legkevésbé gondolok pedig arra, hogy Széchenyi nagy elgondolásának és Vásárhelyi úgy közgazdasági, mint műszaki szempontból kiváló munkájának s benne gr. Széchenyi alföldi nagy koncepciója egyik, mondhatnók első tételének és az azóta kifejtett érdemes mérnöki tevékenységnek értékét a legkesvébé is leszállítani igyekezzem. Műszakilag kiváló, országos érdekből fölöttébb szükséges munkálatok ezek, amelyek ennél fogva a magyar mérnöki karnak mindenkor dicséretére lesznek. Közgazdaságilag is elsőrendű a jelentőségük, mert a lecsapolások és ármentesítések segélyével a Kárpátok övezte Duna-Tisza medencében 6.6 millió kat. hold területet¹⁾ mentettek meg a földmivelésnek, ami már

¹⁾ A Duna völgyében	2.165,596
A Tisza völgyében pedig	4.488,027

Összesen 6.653,623 kat. hold

(Kvassay—Vályi: A vízi társulatokra vonatkozó adatok Budapest, 1916. 6—8. oldal.)

magában is, semmivel sem pótolható elsőrendű közgazdasági tényező. Azzá lett volna pedig különösen olyan elgondolásban, ahogy azt Széchenyi zsenije az ő országfejlesztő s a Nagy Magyar Alföldet fellendíteni kívánó hatalmas koncepciójába illesztette s programjának többi pontjaival összhangban végrehajtani kívánta.

Tudjuk, hogy nem rajta mullott e szándékainak megvalósítása. Kikerült kezéből az intézkedés, és ennek utána már nem tudott érvényre jutni hatalmas zsenijének elgondolása.

Kevés irányban, tehát hiányosan és egyoldalusággal folyt azóta az Alföldön a kultúrmunka, amely ilyen körülmények között az egyik-másik vonatkozásában megállapítható minden kiválósága és hatalmas közgazdasági előnyei s alig vázolható értékeket mentő mivolta dacára is — akarátlanul bár — de hozzájárult az Alföld kiszáradásához, elszikesedéséhez, futóhomok felületei gyarapodásához s biológiai klímájának jelentékeny és nem kedvező megváltoztatásához.

Könnyű ezek után megállapítani, hogy a hosszú idők során nagyon megváltozott Alföldnek az előzőekben vázolt ősi képét és tenyészviszonyait eredeti mivoltukra visszaállítani nem volna lehetséges. De nem is lehet célunk, hogy visszaálljon az ősi kép bármilyen kedves, de mégis kulturálatlan mivoltában. Még kevésbé engedhető meg az, hogy megmaradjon az Alföld a közgazdasági előrehaladás elakadt, meg helytelen irányt vett útján, a mai egy s más tekintetben igen kedvezőtlen viszonyai között s a természet kihasználatlan erőinek és tényezőinek egysensúlyba nem hozott rendje mellett.

Ezek az állapotok a magyar faj ez ősi fészke érdekében változtatnunk kell! Ezek a változtatás nemzetépítő feladat! Megalapozása a jövőbeli boldogulás kialakulásának!

Ez a kialakulás lesz pedig az Alföld képének leg szebb és legegészségesebb változása!

II. FEJEZET.

Gróf Széchenyi István tervei az Alfölddel.¹⁾

1. Az alföldi magyarság boldogulásának biztosítása.

Kétségtelen, hogy másként alakul ki a Magyar Alföld helyzete, ha gróf Széchenyi István terveit a bekövetkezett események halomra nem döntik s ha legalább az alkotmányos éra után Széchenyi szellemében és koncepciója szerint karolják fel és irányítják a Magyar Alföld gazdasági kialakulását.

Ez azonban ilyen értelemben nem történt meg!

Abban a nagy elgondolásban, mely főképen „a nemzetiség kifejtésének és nemesbítésének“ célját és ebbe foglaltan a magyarság megerősödését szolgálta, első és igen fontos szerepet szánt gróf Széchenyi István az Alföldnek! Ezért is, amikor a helytartó tanács mellett az utak és vizek szolgálatára hivatott bizottmány elnöke lett, — első sorban is a Tisza-völgy „rendezésére“, a Nagy Magyar Alföld gazdasági felvirágoztatására gondolt. Ezt a kérdést találta akkor az ország érdekében legelső sorban fontosnak, mert ez uton — mint magát kifejezte — a magyar faj legeredetibb fészkének boldogulását; s mindezzel a legfőbb nemzeti célok szolgálatát vélte az Alföldön jó sikerrel szolgálhatni.

Forduljunk — ugymond — először is az Alföld s ezzel affelé a vidék felé, melyet a magyarság bölcsőjének kell

¹⁾ Az ezen fejezet alatt foglaltakat „gróf Széchenyi István és Nagy Magyar Alföld“ című, a Magyar Tudományos Akadémia centennariuma alkalmából annak 1925. évi október 19. összes ülésén bemutatott és „A Magyar Tudományos Akadémia első százada“ címen megjelent centennaris mű (Budapest 1926.) 321—360. oldalain közölt tanulmányom anyagából merítettem. Szerző.

tekintenünk. Tovább így ír: „Hogy lehetett volna új hatáskörömben bármily előbbi gondolatom, mint a Tiszavölgy, melyben a legtöbb és legeredetibb magyar lakik s mely napról-napra inkább közelít a végpusztuláshoz.“

Legelső és legfontosabb feladat ezért — szerinte — ennek az alföldi magyarságnak a boldogulását biztosítani, megerősödését elősegíteni.

De hát „a magyar vér miként szaporodjék, ha nagyobb és eredetibb része sátorát épen olyan lapályokban üté fel, melyek napról-napra, ahelyett hogy kies kertekké varázsoltatnának — mire annyira ajánlkoznak — mindinkább a korlátlan vizek martalékaivá válnak, amelyekben süppedékes és egészségtelen létük miatt, valamint a népesedés, úgy minden munka is valódi sisíphusi kárhozat.“

Ezért kell az Alföld sorsát mindennekfölött felkarolni; ezért vált ennek a kérdésnek a megoldása elsőrendű nemzeti feladattá! Az Alföld minden anyagi és szellemi segítése — szerinte — különben előbb vagy utóbb az ország más részei számára is megtermi a maga gyümölcseit. Mert ha a nemzeti organizmus ilyen kútforrása egészséges lesz, a pezsgő életerő elárad majd a többi részekbe is, míg „a dunántúli és egyéb magyarság is nemzetiség dolgában csak hervadozni fog, ha pusztulásnak indul a Tisza völgy s ezzel az Alföld!“¹⁾

Elgondolása, koncepciója valóban nagy, mert gróf Széchenyi István nemcsak a Tisza folyót szabályozni, de amint azt maga is megjelölni szerette „a Tisza völgyét rendezni“ s mindezzel a Nagy Magyar Alföld gazdasági boldogulásának létalapjait biztosítani kívánta. A Tisza szabályozása magában is óriás feladat! És még a hozzáfűzött azok az egyéb tervek, amelyeket gróf Széchenyi István a Tisza völgy rendezésének a fogalmába zárt s amelyeket a magyarság kifejlésének, az Alföld felvirágzásának feltételül szabott. Amiket évek során elgondolt és tervezett! Odáig, hogy eszmei virágos kerteté váljék az Alföld, amint azt elképzelte és amint azt annyiszor és oly szívesen emlegette!

1) Gróf Széchenyi István: „Eszmetörések különösen a Tisza völgy rendezését illetőleg.“ Pest, 1846. 9—13. old.

A „Tisza-völgy rendezése“-nek fogalmába kapcsolt széleskörű feladattömeget maga Széchenyi is „nagy“-nak, „országos“-nak tartja. A Tisza völgye alatt pedig nemcsak azt a földet érti, „amelyre a kicsapongó Tisza árja terjed“, de érti „mindazon folyók és vizek ágyait és kiöntési lapályait is, amelyek a Tiszába ömlenek!“¹⁾

Elgondolásában jó eleve teljesen kialakultak a nagy koncepciónak úgy műszaki, mint hitel kérdései, közgazdasági, kulturális, szociális és mindazok az egyéb céljai és megoldásra váró feladatai, amelyek a magyar fajnak az ő kifejezései szerint: „kiválását“, „feldicsőítését“ végeredményében boldogulását elősegíteni hivatottak. Ezért bár első feladatként a folyószabályozásokat, ármentesítéseket és belvíz rendezéseket említi ugyan, de ezekkel a munkálatokkal kapcsolatban megkezdeni kívánja a gazdasági boldogulás egyéb feltételeinek a megteremtését is.

A vízi munkálatok sikere egyik legfőbb feltételének az egész kérdést átfogó mérnöki tervet tekinti; kiváló éleslátással és a terjedelmes kérdést átfogó hozzáértéssel megállapítja azonban, hogy az egész Tisza völgy szabályozását és rendezését magába foglaló nagyszabású egységes tervet el kell ugyan készíteni, de azt minden apróbb részletében előre kidolgozni nem célirányos.²⁾

A vízi munkálatok végrehajtását pedig kormányzati irányítás és felügyelet mellett társulati úton kívánja biztosítani.

Gróf Széchenyi István ugyanis az akkori időknek nálunk még elég szokatlan, de lelkében már angliai útjában kialakult³⁾ és megérett azt az elvet vallotta, hogy a társadalmi szervezkedésben és egyesülésben van a gazdasági boldogulás alapja és a legnagyobb kérdések megoldásának a kulcsa. Hogy a népek életében csak a társadalmi út, az érdekek józan egyesülése és a közös vállvetés az áldást hozó.⁴⁾

¹⁾ Gróf Széchenyi István i. m. 14. old.

²⁾ Gróf Széchenyi i. m. 16. old.

³⁾ Zichy Antal: Gróf Széchenyi István naplói, Budapest, 1884. 136. old.

⁴⁾ Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. Budapest, 1889. 14. old.

Ezért a Tisza és mellékfolyóinak szabályozására vonatkozólag is az volt a nézete, hogy közvetlenül sem a kormány, sem a nemzet nem végezheti el azt az elvárt sikerrel.

Igen tapintatosan mellőzi ezeknél a munkálatoknál a vármegyék bekapcsolását is. Szerinte még a legközvetlenebbül érdekelt vármegyék, mint olyanok sem alkalmasak ezeknek a munkálatoknak a végrehajtására, mert egy egész vármegyét nem érint a Tisza völgy szabályozása oly mértékben, mint a helyben lakókat, akiknek szüntelen élénk érdeklődésére van szükség, hogy ez a szövevényes munka jól sikerüljön. Tehát a kormány és a nemzet, sőt még a vármegyék is csak közvetve folyhatnak be ebbe az ügybe és pedig csak a pártolás révén. Ez a pártolás azonban igen fontos, lényeges, sőt elengedhetetlen s azt sem a vármegyéknek, sem a nemzetnek vagy kormánynak megtagadnia nem is lehet és nem is szabad!

Ha ugyanis a Tisza és mellékfolyói okozta bajok közvetlenül nem is égetik a kormányt, sem a nemzetet, de még a vármegyék egészét sem úgy és oly közelről, mint ennek az óriás vízszerkezetnek a lakosait, mégis magasabb nézőpontból kit érdekelhet jobban és talán közelebbről is az ország gazdasági felvirágzása, mint a kormányt, a nemzetet és a vármegyéket?

Ezért szerinte a méltányosság legszerényebb feltétele is megköveteli, hogy a Tisza völgy e fontos ügyét a kormány, a nemzet és a vármegyék is a legmelegebben és leghatásosabban pártolják!

Ezenkívül a kormány a nemzettel egyetemben a törvényhozás útján hivatott mindazokat az egyéb feltételeket is biztosítani, amelyekről a Tisza völgy gazdasági boldogulása, tartós felvirágzása függ. Ép úgy a törvényhozás feladata nagyobb pénzalapot is létesíteni! Enélkül ugyanis nem lehet azokat a feltételeket biztosítani, amelyek által a Tisza völgye virágos kertté varázsolható át.

Gróf Széchenyi István tehát társulatok útján kívánta végrehajtani elsősorban a Tisza völgy szabályozását, amint társulatoktól, vagy a mai szokásosabb elnevezéssel: az érdekeltségek összefogásától, szövetkezésétől várta a közgazdasági élet fellendülését is.

Azt vallotta egyben, hogy ha nagyszabású akarunk teremteni, feltétlenül szükséges, a társulásokban megnyilvánuló erőnek előnyeit összhangba, kapcsolatba hoznunk a kormánytámogatás sulyával.

Mérlegelve pedig a Tisza völgy rendezésénél szükséges munkák és a közgazdasági fellendülés érdekében ezzel kapcsolatosan kívánatos tevékenység fontosságának arányait, megállapítja azt, hogy a Tisza völgy rendezésénél a jó siker biztosítása érdekében nemcsak a technikai feladatok elsőrendű jelentőségük, hanem hogy az egyéb kérdések megoldása is éppen olyan fontos és kívánatos, mint elengedhetetlen.

Nem elég tehát a technikai tudás és munka, oda a közgazdasági feladatok megfelelő átértése és teljes ismerete is szükséges. És még így sem várhatunk jó sikert a vízi munkálatok megoldásánál, ha a feladatok elvégzésére irányuló tevékenységünk nem talál segítséget a lakosság odaadó támogatásában s mint írja: „lelkes vállvetésben, sőt még szellemi kifejtésben is!” Kell, hogy az arra való hajlandóság, tehát megértés, a szívós kitartással párosult szervezettség és a rendszeres tevékenységre törekvő szellem irányítsa a lakosságot a kérdés megoldásánál.

A Tisza völgy vízi munkálataihoz a feladat sikerének további feltételeként szabja, az abban az időben még elég szokatlan azt a feltételt, hogy a munka végrehajtásához megfelelő hitel álljon rendelkezésre. Ha ez nincs meg, jobb — úgy mond — „mit sem kezdeni.” „Mert valamint „folt foltra” soha nem képezhet egybehangzó tökéletest, szintugy lehetetlen szakadozva „ma valamit és holnap ismét semmit”-féle modorral bármi egybefüggő nagyobb-szerűt hozni létre.“¹⁾

Gróf Széchenyi István ugyanis a Tisza völgy vízi munkálatainak költségeit részben kormánytámogatásból, javarészből azonban a társulatokba tömörülő birtokosokra az érdekeltségi arány szerint háruló hozzájárulási költségekből tervezi fedezni.

Nehogy pedig az akkori időben még szokatlan ilyen

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Eszmetöredékek stb. 24—28. old.

teherviseléssel járó bizalmatlanság a társulati működésre zavarólag hasson, s a munkálatok végrehajtását is befolyásolja, úgy tervezi, hogy az érdekeltek vállaljanak ugyan írásos kötelezettséget a reájuk eső hozzájárulás megfizetésére, de ne terhelje őket a fizetés kötelezettsége addig, amíg a munkálatok részben meg nem történtek.

Amikor azután a birtokosok költségvállalása már nagyobb arányokat ér el, a kötelezettség mellett jegyzett összegre a kormány kezességével¹⁾ kölcsönt kíván felvenni. Ameddig pedig a kölcsönt biztosítani képes, a munkálatok végrehajtásához a kormánytól vár előleget és ezenfelül azt az összeget tervezi felhasználni, amelyet a kormány e munkálatokhoz támogatásként, illetve hozzájárulásként kiutal.²⁾

A kormány kezessége mellett való hitelszerzést azután a központi társulat révén tervezi biztosítani, amelyet az egyes vidéki társulatok fölé helyezni kíván.

„Ha néhány száz, tán ezer négyzetmérföld leg-gazdagabb európai talaj érdekeltsege egy nagy társulatba tömörülve s viszonyaiban megszilárdulva lép a külföld elé hitelköveteléssel, mi egészen más alakot nyer ügyünk ott, és a tőkéek versenyt indítanak számunkra“.³⁾

Gróf Széchenyi Istvánnak az volt különben a szilárd meggyőződése és annak is adott kifejezést, hogy a munkálatokhoz megkívánt hitelre, a szükséges összegre szert lehet tenni ott, ahol elégséges és könnyen biztosítható értékek lappanganak, mert biztosan várható nagyobb nyereség kilátásával mindig találkozik arra vállalkozó pénz. Ha pedig ilyen nem akad, ennek szerinte a „polgári szerkezet hiányossága“ az oka, ami célszerű törvények híjában, vagy ezeknek „hanyag, bizonytalan vagy visszás“ alkalmazásában leli magyarázatát.

A költség-szükségletet szerinte különben elő lehet teremteni a Tisza völgyében, mert — mint írja — „a Tisza völgyében tömérdek a lappangó kincs, s pedig elannyira, mikép ott nemesak javítások, de egészen új

¹⁾ Gróf Széchenyi István i. m. 62. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István i. m. 67. old.

³⁾ Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. 1846—1848. 15. old.

teremtések léphetnek életbe, miről senki sem kételkedhetik, ki előtt mindazon határtalan vízár és posvány ismeretes, mely általán véve oly roppant mennyiségű jobbnál jobb földet ront gyakran, vagy borít mindig, s ki másrésről azt is tudja, mily bájoló kertekké varázsolhatja a legmostohább tájakat is emberi szorgalom.¹⁾

Egy másik munkájában²⁾ mintha ezt a megállapítását kívánná megerősíteni, amikor szellemesen buzdító agitáló s egyben oktató tollával azt írja, hogy „aki Hollandia bájoló színeit ismeri, mellyel a munka s csak az eszes munka ruházá fel az egykor még százszorta ridegebb iszaplapályt; az lehetetlenséget, hyperbolát horoszkópi enyelgéseimben nem találанд. S ezért csak az marad a kérdés, a feladás, mennyit tud és mennyit mer a magyar; erejében, álhatatosságában, honszeretetében bízik-e; s képes-e érzékenyebb áldozatok tételére, melyek legfőképp abból állanak: „Sokat tenni s keveset látszani; előállni s mégis másnak engedni az elsőséget; legtöbbet áldozni, s legkisebb köszönetet se várni; szívben hordani mélyen, a honért buzgó vért s ne csak ajkon pengetni a hiú szót.“

Belátja mind e mellett is, hogy a költségcsükséglet előteremtésének nagyok az akadályai, mert pl. ahol a föld értéke olyan alacsony, mint a Tisza vidékén, lehet-e várható haszonnal költségesebb munkálatokhoz fogni?

Minél jobban bocsájtkozik tehát a vizsgálódó a dolgok mélyébe, annál nagyobb nehézségek, annál nehezebb akadályok gördülnek eléje! Ha pedig nem vet számot mindennel és nem igyekszik a kérdések gyökereihez jutni, csak múltó sikereket érhet el, de tartósakat soha!

2. A gazdasági és kulturális fejlődés eddigi akadályai és jövőbeli feltételei.

Gróf Széchenyi István tudatában volt annak, hogy a Tisza völgy teljes rendezésének sikeréhez sokféle és jelentékeny feltétel biztosítására, sok irányú és odaadó tevékenységre van szükség.

1) Gróf Széchenyi István: Eszmetöredékek stb. 20. old.

2) Gróf Széchenyi István: Pesti por és sár. Budapest, 1866. 20. old.



Meggyőződésé érelődött benne, hogy csak ezek előfeltételével és közrehatásával juthat az Alföld fokozatosan abba a helyzetbe, hogy érdekszövetségekbe tömörülés mellett a saját erejéből és mind nagyobb mértékben előteremthesse a szükséges anyagi eszközöket, hogy elősegíthesse gazdasági és kulturális előrehaladását!

A megoldás elé gördülő akadályok elhárításának nehézségeit mérlegelve, azok egyik legjelentősebbjét a minden tekintetben észlelhető elmaradottságunkban találja. Ennek a kérdésnek a taglalásánál pedig arra utal, hogy sokan az alföldi magyarság csekély számában, mások a magyar nép dologtalanosságában keresik hátramaradásunk eredő okait s benne azután nem egy kérdés megoldásának akadályát is.

Gróf Széchenyi István nem fogadja el ezt a feltevést és féltő gondossággal, meg a realitásra törekvő alapos-sággal találó és olyan megállapítások alapján kél a neki annyira kedves alföldi magyar nép, a „keleti raj“ védelmére, a melyek helyességét a mai idők is teljesen igazolják.

Elismeri nevezetesen, hogy a természettől megáldott Alföldünk háromszor annyi dolgozó lakost is elbirna, mint a mennyi dologtalan és „immel-ámmal“ dolgozó él rajta. De — szerinte — nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy sok munkaerőt pazarolnak el a vármegyei, az urasági és községi szolgáltatásoknál, a rossz utakon való fuvarozásoknál, a hajóvontatásnál és egyéb időfecsérlő munkára.

Mindenesetre eredményesebb munkát végezne a lakosság és gazdasági boldogulását is jelentékenyen elősegítené, ha kevesebbet kellene másoknak dolgoznia, ha kiművelődhetnék, ha hitelt élvezhetne, ha terményei értékének számottevő részét nem emésztene fel a rossz közlekedés, hanem ha a kedvező forgalom mellett gyarapodó kereslet fokozná a termények árát s ezzel nagyobb hasznot biztosítana a lakosságnak. Nem feledhető az sem, hogy nem a népek számaránya segíti elő a gazdasági felvirulást, tehát nem ez, de a népek minősége az igazi erő. Ezért azután bár nem ártana, ha a Tisza mentén a magyarság számaránya nagyobb lenne, mégis, — mint

irja — „sokkal jobban szomjazom a magyar vér kifejtését, csinosbulását s magában növekvését, mintsem, hogy kivált nagyobb számú bármily derék bevándorlók iránt különös vonzódással viseltetném.“¹⁾

Ha pedig csakugyan a gyér lakosság okozza a Tisza-vidék gazdasági fellendülését, nem elég ok-e ez arra, hogy ennek a népnek az anyagi és szellemi tekintetben kívánatos fejlődését elősegítsük?

Mert, ha megadjuk a minél kedvezőbb boldogulás anyagi előfeltételeit, s lesz a lakosságnak hogy „miből“ úgy napról-napra növekedni fog azok száma, akik tudni fogják, hogy „miért“ és azt is, hogy kikért fáradoznak; és mi ezzel egy erőteljes színmagyar nemzedék kialakulásának vetjük meg az alapját. Ez pedig szabad és tehetős gazdák ivadéka lesz, amely sokkal több erőből fog duzzadni, mint a költségesen betelepített, gyökeret oly nehezen verő és ezért könnyen pusztuló bevándorolt heterogen vér.

Sokat lendíthet szerinte a lakosság szaporodásán az is, ha megszüntetjük azokat az okokat, a melyek az Alföld közegészségi viszonyait javítják, a halandóság természetes számarányait szokatlan magasra emelik, s főleg a gyermekhalandóságot fokozzák. A Tisza vidék dögleletes vízáradásai és mérges párolgásu mocsarai között ugyanis alig vázolhatóan sok gyermek pusztul el, még mielőtt csak beszélni is megtanulna.

Ha megszüntetjük ezeket a káros okokat, s e mellett oly gazdasági boldogulást biztosítunk, melynek számosabb és gyümölcsözőbb házasság lesz az eredménye, úgy szerinte a Nagy Magyar Alföldön is amerikai arányokban fog szaporodni a magyar, — s valóban nem lesz szükség betelepítésre.

Részletesen kitér a munkakerülés vádjára is.

Kiemeli, hogy nincs a magyarságnál általában és nincs az Alföldön általános dologtalanság, mert bizonyos munkák körül nincs kitartóbb és dolgozabb munkás, mint a magyar; és reámutat arra is, hogy addig, míg a népet ilyen irányban ki nem nevelték, az a mellőzhető dolgot rendszerint elkerüli. Csak akkor dolgozik, ha a szükség,

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Eszmetörések stb. 23—24. old.

vagy a javai gyarapítására irányuló vágya szorítja a munkára; egyébként pedig beéri a legszerényebb viszonyokkal; — mint az Alföldön sárban, elhagyottan élő magyar „a falusi gatyás étellel“, — mert nem ismer jobbat!

Ez a magyar hanyagság kulcsa, főleg a Tisza völgyén.¹⁾

Ámde „bírhasson minden magyar a törvény védő pajzsa alatt ingatlant, de nemesít is; ébredjen öntudatra, mely nem holdkóros hyperbólák, de világi állása józan felfogásában áll; ismerkedjék meg a csinosodás szebb és kivált szellemi éldeletivel: és oly munkaerő fog kifejlenni e hazában anélkül, hogy bár egy fejjel is szaporodnék abban a mai szám, mikép csak rövid idő alatt csodák fognak tűnni elő, melyeken kivált azoknak lesz oka legtöbbet bámulniok, kik az ember becséről szám szerint ítélve nem sejtik, mily tehetség lappang a mozgásba tett szellemi erőben.“²⁾

A birtok szerzés lehetőségének és a saját tulajdonban való boldogulás elősegítésének hangoztatása mellett kijelenti azonban azt is, hogy a meddig az ősiség meg nem változik, a kisebb birtokosok nem lehetnek teljes biztonságban allodialis földeikkel. Ez ideig pedig — amint azt megállapítja — „keleti indolenciánknál fogva“ nem is alakulhat ki olyan lakosság, mely egyfelől többet dolgoznék és többet fogyasztana, s mindezzel fokozná az ország produktív erejét. A mely e mellett értékelni és odaadón gondozni tudná azokat a hatalmas gátakat, egyéb vízi építményeket és műveket, a melyek létesítése és állandó jó karban tartása nélkül a Tisza-völgy tökéletes rendezését még csak elképzelni sem lehet. Kivánatosnak tartja gróf Széchenyi István mind e mellett a birtokminimum meghatározását is, nehogy a földek tulságos földarabolásával tulajdonosaik tönkrementetésének lehetőségét elősegítsük.

Leszögezi azonban e megállapításai mellé intő figyelemztetésül s a megoldás kulcsának teljessége érdekében

1) „Kenyere, bora, sódara van; gatyá nyáron, bunda télen, egy pár csizma és egy kalap, ólmos a kézben s néha egy szívrepesztő szomorú nóta, meg „andalgó álom“ a mennyi kell — minek fölibe munka.“

2) Gróf Széchenyi István: i. m. 24—26. old.

azt is, hogy: „oly roppant vízszerkezetet, mint a Tisza völgye, sem átvágások sem gátak egyedül, sem egyedül ingatlannak bírhatása és effélék nem fognak Hollandiává varázsolni, — de anyagiilag és szellemileg együttműködve biztosan.“¹⁾

Az anyagi és szellemi fejlődés érdekében való együttműködés, az ilyen értelmű egybehangzó tevékenység s mindezzel egy sokat átfogó terv, egy széles határú koncepcio megvalósítása biztosíthatja csak az alföldi magyarság boldogulását, az anyagiakban és szellemiekben való felvirágozását.

E feltételek részleteinek azután egész sorát találjuk gróf Széchenyi István munkáiban, naplóiban, beszédeiben, a melyek egyben kellő világot vetnek mindenre kiterjedő genialis koncepciójára, sokirányú elgondolására.

A szellemi fejlődés feltételeiben a népnevelés, mint írja: „a minden osztályzatra számított“... „tanodák szükségét senki nem tagadhatja“. „Nincs nagyobb hatalom, mint egy milliókra rúgó nép szellemi fejlettsége, amint nincs a nemzetgazdaságnak sem biztosabb és tartósabb alapja, mint ha a lakosság értelmi színvonala elég magas fokra jut.“

„Neveletlen, műveletlen néppel“ — így ír — „oly nagyszerű kertet alkotni akarni, mily kertté a Tiszavölgyét kifejteni lehet, valóságos Döbrögi-féle elbizakodottság.“

„Mintha bizony nád és zombék között virulhatna szelídebb virág, vagy fejledező civilisatio útjában nem állana ripók és betyár!“ „A nemzetnek javulni kell.“ „A javulás alatt azonban itt nem egyedül az erkölcsiség magasabb állását értem, de értem az emberi alkotó tulajdonok azon egyetemes kifejtését, amelyre képes az emberi nem s amely nélkül soha nem emelkedhetik kellő magasságra!“²⁾

„Csak tőlünk függ, virágzó kerteket, szorgalmasan működő gyárat és szabad embereket állítani oda, hol

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Eszmetöredékek stb. 28. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István: i. m. 27. old.

ma róka és farkas lappang, szomorú jószág teng és szolga-nép henyél“. ¹⁾

A nép szellemi kifejlődésével arányban kell azután tágulnia a politikai és mozgásszabadságnak is. Bízunk is ennek bekövetkeztében.

„Nem akarok csüggedni azon reményben, hogy alkotmányunk napról-napra tágasabb és biztosabb alapra fog állani“. ²⁾

Nagy szükségét látja mind ennek okából annak, hogy műveljük az alföldi magyar népet s az anyagi gyarapodás után okos eszközökkel való törekvésre és okszerű életre neveljük. Mindehhez pedig a bölcs útmutatások és tanítások szép sorozatával szolgál. ³⁾

A kevéssel megelégedés — így ír — mindenesetre egyik biztosítéka az emberi boldogságnak, mert aki kevéssel megelégszik, az szerinte szerencsésebb, mint az, akit szűkösebb körülmények között ki nem elégíthető vágyak gyötörnek.

Ez a tétel azonban — szerinte — nem jelenti azt, hogy szorgalmunk és képességeink révén ne iparkodjunk az anyagiakban gyarapodni, magunknak a boldogulás feltételeit minél kedvezőbb arányokban biztosítani. Tudjunk azonban józanul élni, az élet kellemességeit mérséklettel élvezni, hogy akkor, ha szüksége jelentkezik, azt jó kedvvel nélkülözni is képesek legyünk. ⁴⁾

Egy helyütt így ír: „Ha Urunk Fejedelmünk hozzám így szólna: ,vegye Ön itt e láda kulcsát s merítsen abból minden visszafizetési kötelezettség nélkül annyit, mennyi kell a Tiszavölgy rendezésére, hadd vigadjon az én jó tiszai népem': én bámulva e nagylelkűséget, azt mégsem fogadnám el! Mert a Peru-féle kész arany — és erre jól figyeljetelek drága honosim — ha pillanatra felvidít is, bizonyosan öl, mert csak az olyan arany terjeszt áldást s tartós megelégedést a népekre, mely a munkának, mely a szorgalomnak gyümölcse.“ ⁵⁾

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Stadium 247. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István: Eszmetöredékek stb. 35. old.

³⁾ Gróf Széchenyi István: i. m. 35. old.

⁴⁾ Gróf Széchenyi István: i. m. 36. old.

⁵⁾ Gróf Széchenyi István: i. m. 67. old.

Az egyformán kitartó szorgalom és a munkás tevékenység vezethet csak boldogulásra. Az általános közöny és olyan felfogás, mely kevés igény mellett munkátlansággal jár, nem biztosíthat pezsgő életet, csak olyan letargiát, mely a népek függetlenségét is veszélyezteti.

Ha ezzel ellentétben százezrek és milliók igénye emelkedik az étellel szemben, az csak a több és értelmes munka fokozott eredményeivel elégíthető ki. Azért szükséges a nagyobb tevékenység és azért a népnevelés, hogy ne állatias módon tengesse életét a magyar, hanem hogy kielégíthesse fokozódó életszükségeit.

Bele kell azonban csepegtetni a magyar nép gondolkodásába azt is, hogy „nem az az okos, aki nem szerez, hanem az, aki szerzeményével mérséklettel és nemesen tud sáfárkodni“. ¹⁾

Ahhoz pedig, hogy az alföldi nép szellemi kifejlését elősegíthessük s ennek során más szellemet is nevelhessünk az aföldi magyar népbe, mindenekelőtt az anyagi boldogulás előfeltételeit és eszközeit kell megteremtenünk, mert az Alföldön ezt másként biztosítani valóban teljes lehetetlenség.

A reformok között szükségeseknek jelzi a jelzáloghitelintézeteket, mert ezek nélkül nem mozdulhat meg az „egyes sem, annál kevésbbé az egész nemzet“.

Egy másik szükségletnek tartja — mint azt már fennebb is láttuk — a gazdasági élet minden ágára kiterjesztett érdektársulást, az egyesülést, a szövetkezést. A gazdasági boldogulás feltétele szerinte: „a haza vagyonosabbjainak őszinte egyesülete, az anyagi és szellemi erők együttműködése“.

„A nemzet életébe vágót — mint írja — csak az egyesület lelke bír kivinni diadallal“.

Ilyen egyesületekre, más szóval szövetkezetekre most nagy szükség volna, mert „az önkény békóitól megszabadult, de a törvény és rend parancsai iránt hódolni csak most kezdő nemzet s egyes polgár kevésbbé képes valami nagyot s kivált állhatatossággal járótt kivinni“. Szükség volna azért is, mert megszűnt az az idő, amikor parancsra vak engedelmességgel munkálkodtak együtt az

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Eszmetörések stb. 37. old.

emberek és mert másfelől „a mindenén diadalmaskodó polgári közlélek“ még korántsem művelődött ki annyira, hogy pótolni tudná azt a munkaeredményt, amit azelőtt az engedelmességgel teljesített közös tevékenység végzett.¹⁾

Másutt reá mutat, hogy „mennyi dicsőt vihetünk mi ki Magyarországon egyesületek által“, hozzáfűzi azonban, hogy „csak oly egyesületekkel lehet nevezetesebbet kivinni, amelyekből egy rendnek kapacitása szines kirekesztve, t. i. oly egyesületekkel, melyek eddigelé nálunk még nem léteztek“, s — mint tovább kifejti — nem is lehetnek mindaddig, amíg mi nem szokunk ahhoz, hogy az ilyen szervezetekben a legalsóbb rendű néposztállyal is együttműködünk s amíg ehhez a munkásságunkhoz nem zabolázzuk „szenvedelmeinket“, nem fegyelmezzük lelkünket.²⁾

Az anyagi feltételek között s a gazdasági boldogulás érdekében az akadálytalan közlekedés lehetőségének biztosítását mindenekfölött sürgősnek tekinti. Mit ér a vízártól megmentett sok mezőföld, mit a kulturális előrehaladással és a gazdasági fejlődéssel gyarapodó termés és árú, ha nem tudjuk a fölösleget tovább szállítani. De vajjon tud-e pezsgő élet kifejlődni az országban, elképzelhető-e egy nagyobb arányú gazdasági fellendülés addig, amíg az akadálytalan közlekedés lehetőségét, a forgalom lebonyolítását nem biztosítottuk?

„Közlekedések nem egyebek, mint üterek, melyek ha szabadok, a test virágzik, ha tespednek, lankad az egész organizmus is!“³⁾

Még az angliai benyomások hatása alatt 1840 táján számos csatornáról, nagy csatornahálózatról álmodik. Azt óhajtja, hogy legyen az ország „vízcsatornákkal keresztül-kasul szeldelve, mire alkalmasabb táj a földtekén alig van, s minek eszközlése után minden határnak most sokszor annyira elszigetelt kinese rögtön s szinte egy árra az egész haza sajátja legyen“.⁴⁾

Kétségtelen, hogy ekkor főleg a Nagy Magyar Alföldet kívánja csatornákkal behálózni. Kovács Lajos szerint

¹⁾ Gróf Széchenyi István: A selyemről. Pesth. 1840. 26. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István: i. m. 44. old.

³⁾ Gróf Széchenyi István: Eszmetörések stb. 35—36. old.

⁴⁾ Gróf Széchenyi István: Pesti por és sár. Bpest, 1866. 127. old.

gróf Széchenyi István lelkében a Tisza és mellékfolyóinak rendezésénél az átvágások és töltések készítése az ezen kérdés anyagi oldalának is csak alfája, első kezdete volt. Elgondolásában a Tiszavölgy gazdasági berendezését a csatornázásra és az öntözés rendszerére alapította. Lelki szemei előtt a magyar Alföld nagy síksága, mint apró szakaszokban beültetett virágos kert és mint egy gazdag nép boldog tanyája lebegett.¹⁾

Amikor mégis 1848-ban az ország közlekedésügyeinek rendezésére teszi meg javaslatait, az akkor adott viszonyok gondos mérlegelése után és gyarapodott helyi ismeretei, valamint további előtanulmányai révén már azt írja, hogy közlekedési eszközül „a csatornák használatát“... „csak ott lehetne ajánlani, hol hajózható folyók vagy tavak között összeköttetés gyanánt szolgálnak“²⁾

A duna-balatoni csatorna mellett főleg a Duna—Tisza csatornára gondol. A Duna—Tisza-csatorna különösen kedves eszméje. „Keblemet semmi sem tágítaná annyira, így ír egyik hírlapi cikkében,³⁾ mintha mindazon jó magyar képek, amelyek a Duna—Tisza közt láthatók, egy új életet árasztó derék vízesatorna mellett legnagyobb kéjjel éldelhetnék százszorta javított vidékük minden előnyét. És akkor, ha majd Tokajból és Marosújjvárról is látnék érkezni Pestre hajót s Szolnokra és Szegedre hajón indulván, kies kertek és csinos házak között vinne át az út, hol a magyarságnak van legeredetibb bölcsője, mely azonban ma homokban és sárban fekszik: akkor biz egy kicsivel megint könnyülne rajtam az agyag súlya“.

A Tiszának mellékfolyóit is hajózhatóvá kívánja tenni, mert — mint alább látni fogjuk — sok egyéb cél, főleg pedig a gazdasági termékek szállításának szolgálata mellett az is az óhaja, hogy a magyar közszen eljusson az

¹⁾ Gaál Jenő: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. Bpest, 1903. 313. old. és Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. 1889. 14. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István: Javaslat a magyar közlekedésügy rendezésére. 32. old.

³⁾ Gróf Széchenyi István hírlapi cikkei. II. köt. 571. old.

ország minden részébe s főleg az akkor már fában sok helyütt szegény s már több helyütt szalmával és trágyával tüzelő Alföldre is. Egyébként utakkal és vasutakkal tervezni behálózni az országot.

„A Tiszavölgy szabályozása legalább harmadfél millió hold leggazdagabb földet ad vissza a hazai iparnak. E roppant földhódítmánynak éppen nincs a Tiszavölgy termékeny földén a birtokosra nézve értelme, ha azok célszerű közlekedési eszközök által terményeiknek új piacot nem nyernek. Szükséges tehát egyszermind a hajózható Tisza, Bodrog, Szamos, Kőrös és Maros folyók rendezése, szükséges a debreceni, miskolci, aradi vasút“¹⁾

A közlekedési hálózat széles koncepciójú tervének megalapozását a főerek irányának helyes megállapításában látja, mely irányok kijelölésénél ő maga — mint azt egyik beszédében kijelentette — sohasem vett figyelembe „sem várost, falut, megyét, de a legkisebb provincialis érdeket sem, hanem mindig csak a hazát“²⁾

Széchenyi gróf tiszttában van azzal is, hogy nálunk nem előzheti meg az utak építése a vasutakét, mint ahogy az egyebütt történt, ahol a természetes fejlődés elé akadályok nem gördültek.³⁾

Nálunk azonban és főleg az Alföldön alig voltak még számba jöhető utak, amikor a vasutak építése foglalkoztatta gróf Széchenyi elméjét.

Ezért írja azután, hogy : „a külföld példája tanít, hogy a kereskedelmi forgalom magasb fokát sem csatornák, sem kőutak, a legjobbak sem elégíthetik ki; hanem végre is vaspályákra szorultak. Ennélfogva hiba volna, a közlekedési fővonalakon az összeköttetést hazánkban is oly módon kezdeni, mint másutt és közutakról térni át vasutakra“⁴⁾

¹⁾ Gróf Széchenyi István : Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről. 18. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István beszédei. 619. old.

³⁾ Így volt pl. már Angliában és Franciaországban is egy kifejlett úthálózat a vasutak létesítése idején.

(A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. Bpest 1926. Zelovich Kornél: Széchenyi és a magyar közlekedés ügy. 401—402. old.)

⁴⁾ Gróf Széchenyi István : Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről. 50. old.

A fővonalak irányának eldöntésétől függ azután, hogy a további közlekedési eszközök vezetése milyen legyen.

Egy nagyszabású közlekedési hálózat jövője lebeg lelki szemei előtt, amelynek ellátására az ugyancsak egy beszédében kifejezésre jutott álláspontja szerint egyedül az állam és egyedül a közérdek szolgálatában hivatott.¹⁾ Ennek figyelemben tartásával kell azután szerinte a vasuti vitelbért is a gazdasági szükséglet igényei szerint megállapítania.²⁾

„A vasutak“ — így ír — „sok vidéken új viszonyokat fognak alakítani, azok fogják pusztáinkon a telepedések irányát, gazdaságunk rendszerét elhatározni.“³⁾

Széchenyi tehát végeredményében hajózhatóvá kívánja tenni a Magyar Alföld folyóit és egyiket a másikkal csatornák útján összekötni; egyébként pedig vasúthálózatot és kocsutakat szán az Alföldre is. Az Alföld betelepítését, az addigi gazdálkodás módjainak és eljárásainak megváltoztatását és kifejlesztését pedig a hajózható folyók, a vizeket összekötő csatornák, a vasutak és az úthálózatok rendszerében, meg öntöző berendezések létesítése mellett képzei.

Az ekként létesíteni gondolt közforgalmi eszközökön tervezi azután többek között a szenet is elszállítani az ország minden részébe, különösképpen pedig az Alföldre. Egyfelől, hogy a gazdasági előrehaladás e fontos eszközét az ország minden lakosának lehetőleg olcsón biztosítsa, másfelől pedig azért, hogy gátat vessen az ország erdőségei, az Alföld még itt-ott megmaradt természeti díszei további pusztulásának.

„Magyarország tére alatt tudtomra szinte mindenütt van kőszén; s noha legnagyobb része az eddig ismertnek nyers — de tán csak azért, mert nem keresik elég mélyen.“⁴⁾

„...hadd éljenek a fák s hadd jöjjön napvilágra a kőszén, mélyel az egész ország beéri; s kimondhatatlan

¹⁾ Gróf Széchenyi István beszédei. 107. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István beszédei. 105. old.

³⁾ Gróf Széchenyi István: Javaslat stb. 19—20. old.

⁴⁾ Gróf Széchenyi István: Pesti por és sár. 123. old.

olesón csak legyen az lakosai által Istentül rendelt céljához birva...“

Ekként — szerinte — tartósabb melegre hevül és barátságosabb egységbe forr majd össze a magyar nemzet, mintha tüzelőszerűl fáit pusztítva, anyaföldjét rontja; és mintha a föld díszét, a fákat vágja, hogy tüzelőanyagja legyen, mikor a föld alatt elég hőforrás áll rendelkezésére.¹⁾

Az Alföld érdekében kívánja megakasztani a hegyvidék erdőségeinek pusztítását is, mert ezzel a Tisza és mellékfolyói medrének hordalékkal való kitöltését s az árvizek rombolását mérsékelheti. Az volna tehát legfontosabb eszköze a hegyvidék és az Alföld Széchenyi részéről az előzőkben hangoztatott „barátságosabb egységbe olvadásának“, ha a Kárpátok minél kevesebb hordalékot, árvizet s mindezzel kevesebb bajt zudítanának az Alföldre.

„Sokan a Tiszavölgy mindinkább elaljasodását legfőképp az erdők általános elpusztításának tulajdonítják, amelyhez képest a meztelen hegyekről leszakadozó föld és porond mind erősebben betöltené a lapályban folyó és alig hömpölygő vizek medreit. És ebben alkalmasint igazuk van! Tegyen tehát e tekintetben is minél előbb rendet a törvényhozás“.²⁾

Nem jelent ez pedig mást, mint hogy hozzon az országgyűlés mielőbb törvényt az erdők fenntartása érdekében.

Azt a törvényt—sürgeti tehát Széchenyi gróf, amelyhez egy igen jelentékeny erdővagyon pusztulása után csak 1879-ben jutott az ország!

És akkor is a politika befolyása alatt nem minden erdőre egyaránt hatályos formájában. A szabad forgalmú erdőbirtok fahasználatait ugyanis a politikai akadályok miatt nem korlátozta az erdőtörvény s ezzel szabad utat engedett egy nagy nemzeti vagyon számottevő részének, s közte majdnem az összes alföldi erdőknek elpusztulásához.

Pedig az alföldi erdőket, az Alföld természeti díszzeit, különösen nagyon féltette gróf Széchenyi István, amint

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Eszmetöredékek stb. 127. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István: i. m. 66. old.

sürgette a síkföld fásítását! Hozzá is fűzi előbbi kijelentéséhez, hogy: „aki a Tisza vidékét ismeri, s azonkívül is látott valamit már, s veleje nem forr poetai lázban, hanem tudja, mennyire szebbítheti emberi kéz a legképtelenebb rónaságot is, nem foghatja meg, mint gyűlölheti az ottani lakos az élő fát annyira! Pedig hogy gyűlöli, nincs kétség, mert másképp legalább a nevendéket ápolná, hol felnőtt nincs és gondjai közt legalább e kis egyszerű igazság jutna eszébe, hogy: századi lombos ott nem lehet, hol a fákat már serdülő korukban megbénítják, sőt kivágják!“

A selyemtermelés közgazdasági érdekekből annyira fontos kifejlesztésének szolgálatában nagyon propagálja a szederfaültetést is. Fasorok céljára, dülők szegélyezéséhez, gyepük létesítésére, csoportokban való ültetésre; s nemcsak fa, de bokor alakjában való alkalmazással.¹⁾

„Kimeríthetetlen mennyiségű szederfák ültetése, ápolása, fenntartása tehát hazai kötelesség, ha kötelesség a honi gazdagulás s ekkép a nemzeti erő minden s még legkisebb forrását is megnyitni.“²⁾

Kiemeli, hogy a mezőgazdaság védelmében szélfogóként, épp úgy a legelők javításánál, a fásítások kiváló szolgálatot tehetnek.

„Roppant legelőink, valamint tág gabonás mezeink igen nagy fogyatkozása a minden árnyék nélküli, s igen nyílt lét; fák ültetése tehát részint legelőink javítására, részint mezeink oltalmazására a nagy szelektül, — ha valahol, — valójában nálunk áll napirenden.“³⁾

Amiről tehát a leginkább reá utalt Alföldet illetőleg legutóbb gondoskodott a törvényhozás,⁴⁾ — már gróf Széchenyi sürgeti.

El is ítéli azt az alföldi gazdát, aki nemcsak nem igyekszik a vízlevezetések elősegíteni, de nem törekszik

¹⁾ Cenki birtokán 16.096 drb. suhángot ültetett ki csoportokban, fasoronként és dülők szegélyezésével. Beültetett ezenkívül 8064 négyzetölet szederbokrokkal és 3686 öl hosszú gyepűt létesített szederből. — Gróf Széchenyi István: A selyemről. Pest, 1841. II. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István: i. m. 25. old.

³⁾ Gr. Széchenyi István: i. m. 24. old.

⁴⁾ 1923. XIX. t. c. Az alföldi erdőtelepítésekről és a fásításokról.

arra sem, hogy a birtokát befásítsa, természeti díszekkel ellássa, az eszmei virágos kert színeibe öltöztesse.

„Ki az alföldi róna és moesárság közt — a mi a helyzet kellemét illeti — tökéletesen kielégítve érzi magát, s viszont nem törekszik legkisebb színekkel ruházni fel tájékát, annak ereiben lehetetlen, hogy néhány száztuli daru, farkas, vagy kaesa vér ne lappangjon!“¹⁾

A munkáiban az Alföldre nézve annyiszor hangoztatott eszmei virágos kert kialakításához fontos feltételként szabja azt is, hogy az Alföld feldarabolásánál és betelepítésénél a gazdasági egység megállapítása megfelelő legyen. Ez a megfelelő megoszlás egyik biztosítéka annak is, hogy a lakosság még szikes földeken is jó sikerű fásításokat végezhet, feltéve, hogy jól megműveli a talajt és szeretettel gondozza a fákat.

Amit tehát ma a kísérleti telepek igyekeznek igazolni a bizalmatlanoknak és kételkedőknek, azt gróf Széchenyi István már akkor vallotta, s kifejezésre is juttatja, amikor ezeket írja:

„Székes-földeken, homok-buckák közt csak anyai gond és szorgalom nevelhet fát.“ Ily gondot pedig, mint az ellenmondást nem szenvedő tapasztalás mutatja, semmi, de semmi nem fejt ki általában és valódi sikerrel, mint: „A saját birtoknak varázsa; s pedig oly birtoknak, mely sem felette nagy, sem felette kicsi; de éppen elég oly háznépnek eltartására, mely nem tesz és ír rendelkezéseket, nem parancsol, hanem maga forgatja az ekeszarvat, ásót és kapát.“²⁾

A szikes-földek fásításának propagálása mellett mily böles tanács ez az akkor még szinte érintetlenül volt Alföld nagy térségeinek földarabolásához, helyes megoszlásához. Értékes útmutatás az akkor úgyszólván néptelen Alföld betelepítésének módjához!

Sajnos, az utódok nem fogadták meg e böles tanácsokat.

Az országban, de főleg az Alföldön lépten-nyomon tapasztalható könnyelmű fapusztítást oly „abderitai tett“.

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Pesti por és sár. 1866. 124. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István: i. m. 22. old.

nek nevezi, „mely a közneheztelés legszigorubb bélyegét érdemli“. Ezért azután a természet védelmének szolgálatában szigorú kiméletet követel az Alföldön még meglévő erdőnek is.

„Ha meggondoljuk, — így ír — mily külön s ellenkező esetek fordultak meg századi lombosok árnyékai alatt, mennyi boldogságnak s kínnak voltak tanui, mily jó és rossz idők változtak felettük, hány nemzedéket láttak emelkedni s lelépni ismét; nem, de ha csak egy pillanatig tekintünk is a mindenségbe, hol a mult és jelen, s a legkisebb a legnagyobbval oly szoros kapcsolatban áll, lehetetlen azokat, tán nem minden érzésnélkülieket, s tán atyáink által ápoltakat, minden illetődés nélkül végzetre kárhoztatnunk; s lehetetlen legkisebb vágyat sem éreznünk: utódaink számára ha nem többet legalább egy fát ültetni.“... „Minden, mi szebbíti földtekénket, bármilyen kicsi legyen is, a mindenséget tökéletesíti, s boldog, ki ezt tiszta lélekkel eszközli, mert emberi céljához legközelebb járult.“¹⁾

Fahasználatot csak rendszeres erdőgazdaság keretében s csak akkor vél megengedhetőnek, ha elég az erdő s ha meg van a kulturális érzék ahhoz, hogy nem tévesztik szem elől a természet védelmének kultuszát, a természeti alkotások fenntartásának nagy jelentőségét sem.

„Égettessék fa is — így ír — azonban hol elég van; hanem csak azon előre gondolkozó kíméléssel, mely az erdők józan elrendelésén felül nem csupán a száraz hasznót, de még azon egykori erkölcsi kellemet is tartja szem előtt, mely megmentett agg fákkal függ össze.“²⁾

Amikor pedig főleg az Alföldön kiméletet követel a természeti alkotásoknak, nemcsak azt kívánja, hogy a köszénfűtés behozatalával ellensúlyozzák a fűtéssel kapcsolatos fapusztítást, de megakadályozzák azt is, hogy a szalmát fontosabb gazdasági rendeltetése helyett ily célra használják.

„Mennyire emelkedett Anglia, mióta sem szalma, sem fa-tűzzel nem él, hanem mind erőműveit, mind

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Pesti por és sár. 122—123. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István: i. m. 129. old.

szükségeit s házi kéjeit a köszénnek állhatatos s így mindent meggyőző tüzével forgatja, pótolja, eszközli!“

„...semmi egyéb, mint köszén vete határt azon irgalmatlan fagyilkolásnak, mely azelőtt Anglia virányait szintűgy díszteleníté, mint mai napokban még mindig lealázza azon vidékek tekintetét, sőt sokat esűf kopárságra kárhoztat, hol nagyobb számban telepedik ember.“

„...Anglián kívül — mely azóta büszkélkedik a növénykirályok oly nagy, s külön számával Európa minden vidéke fölött, mióta köszént helyezett fa helyébe — jelenleg sehol sem lehet, egyes eseteket kivéve, egyszerre s úgyszólván egy ponton a legnagyobb civilisációnak, s a legbájlóbb vadonságnak is közepette létezni.“

„...most Angliában, hol a kinőtt egészséges vén fát ereklye gyanánt tekintik, senki nem képzelheti, mily barbár kezek, vagy inkább mily „Marat“-fők lehettek azok, melyek egy kis előítélet miatt annyi életet sirba gázolhatának.“¹⁾

Széchenyi gróf tehát közel 100 évvel előzte meg azt a természetvédelmi kultuszt is, mely ma egész Európát átlengi, s nálunk is derengeni kezd. A Nagy Magyar Alföld természeti díszének gyarapítását, s azok védelmét pedig azóta sem foglalta szebb szavakba és nem állt azok védelmére senki oly lelkesen, mint gróf Széchenyi, amikor a természetért rajongó érzéseivel ezeket írja:

„Mennyivel szebb a szabadság s jutalmazottabb a honszeretet bájteli virányok mint rideg homokbuckák közt, s mennyivel nagyobb boldogságra emelkedhetik az édes szerelem is, hol a természet örökké mosolygó álmakba ringatja a halandót, mint hol a táj rideg s elmulhatlan enyészetnek viseli halovány színét.“

„...azért — számtalan egyebek közt — az is kötelessége a magyarnak, felruházni hazáját a növényvilág ékességivel: ott pedig, hol százados lombosok zöldelnek még, meggondolni, s most, most míg nem késő, gondolni meg, hogy ... ledöntvén a százados csert, csak századok adhatják azt ismét tökéletes épségben vissza.“²⁾

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Pesti por és sár. 120., 121., 122. old.

²⁾ Gróf Széchenyi István: i. m. 125. old.

Ezek szerint tehát gróf Széchenyi István a fának, az erdőnek, de egyáltalán a természeti díszeknek szép szerepet szánt abban, a reformtervei között egyik legszebb elgondolásában, amellyel a Nagy Magyar Alföld népét boldoggá és megelégedetté tenni, lakhelyét és vidékét eszmei virágos kertté kifejleszteni igyekezett.

Különben, minél tovább rohannak az idők s minél messzebb távolodunk el Széchenyi korától, annál jobban tisztul a kép, s különösképen annál terjedelmesebb arányokban, annál változatosabb és tökéletesebb formákban tűnik elő az óriás koncepció, amellyel gróf Széchenyi István reformmunkáit tervezte s amelyekkel javítani, változtatni törekedett azon a sajnálatos ténymegállapításán, hogy : „Magyarország nem sokat számít a nemzetek sorában!“¹⁾ És ebben a hatalmas, nagyszabású s oly lázasan végrehajtani kívánt reformmunkában is egyik legjelentősebb és legjelesebb az a sokoldalú elgondolás, amellyel a Tisza-völgyet rendezni, a Nagy Magyar Alföld népének gazdasági és szocialis haladását elősegíteni, a magyar faj kiválását, megerősödését biztosítani igyekezett.

Sem előtte, sem azóta nem volt ilyen tökéletes, ilyen sokoldalú és mégis egységes terv az Alföld rekonstrukciójára, a magyarság főfészkének minden irányú kifejlesztésére, fellendítésére, anyagi és kulturális felvirágoztatására. És sem előtte, sem utána senki sem tudta és nem is törekedett a nép iránt való szeretetét az erkölcsieken felül annak gazdasági fellendítésére irányuló egybehangzó alkotásokkal, anyagi reformokkal úgy és olyan mértékben elősegíteni, mint Széchenyi István.

Az azóta az Alföld egyes részeiben, egynémely irányban végzett jelentékeny és sikeres munka a más gazdasági és kulturális feltételek s tervek végrehajtásának elmaradása folytán, nem érvényesülhetett mindenben olyképpen, amint azt a természetszerűen összefüggő, egységes koncepció végrehajtása biztosítani képes lett volna.

¹⁾ Az 1822. évi március 1-től 1823. évi február 9-ig tartott német-, francia- és angolországi utazásainak naplójára két jelmondatot írt, a melyek egyike: „La Hongrie n'est presque pas comptée parmi les nations.“ (Zichy Antal: Gróf Széchenyi István külföldi útrajzai. Bpest, 1890. 276. old.)

Mindennek folyományaképpen az Alföld mai gazdasági és kulturális viszonyai sajnálatosképpen nem igazolják a „magyar faj kifejtésének“, a „magyarság jövődjé biztosításának“, a magyar nép kiválásának a Széchenyi elgondolása arányában és értelmében történt beteljesedését.

Az ő koncepciójába foglalt anyagi alkotások teljes és egybehangzó végrehajtása, valamint azok fokozatos továbbfejlesztése nélkül az Alföld különleges viszonyai között azután a Széchenyi részéről szellemieknek nevezett reformok sem voltak a kívánatos módon és mértékben biztosíthatók. Az anyagiak és szellemiek összehatásának hiányában pedig nem érvényesülhetett még az egész Alföldön egyformán a „nemzetiség kifejtése“ sem. Mindenesetre nem olyan arányokban és formában, ahogy azt Széchenyi elképzelte. Pedig a vasutak mentén egy-egy kultur gócnak és körzetének ilyen értelmű szép kialakulása fennen hirdeti az ő igazát!

Gróf Széchenyi István nagy elgondolásában mélységes tudással a természet törvényeit követte, s azok logikáját sohasem tévesztette szem elől. Legkevesbbé pedig abban az elképzelésében, amellyel eszmei virágos kertet kívánta alakítani a Magyar Alföldet!

Széchenyi óta nem természetes összhangzásban, nem az egészzet átfogó nagy koncepcio keretében és nem mindenben a természet törvényeinek szem előtt tartásával, hanem az idők során nagyon eltérő mértékű és sikerű felkarolással, valamint egy-más kérdés teljes, talán nem egy esetben kényszerű kikapcsolása mellett s ezzel több tekintetben természetellenesen alakult ki a fejlődés. Ennek a következményei pedig természetesen elmaradhatatlanok voltak és manapság már — mint azt már az előzőkben is láttuk, s a továbbiakban is igazolni fogjuk — elég hátrányosan jelentkeznek is.

III. FEJEZET.

A természet megzavart rendje és a gazdasági kérdések.

1. Természeti rendellenességek és azok ellenszerei.

Az eddig kifejtettek után alig kell bizonyítanunk, hogy a természet háztartása nincs egyensúlyban az Alföldön; sőt többféle emberi tevékenység még ma is a megbolygatott rend rovására van. Nincs az az egészséges és természetes gazdasági állapot, mely az embernek is, de az állat és növénytenyészetnek is legjobban megfelelne s ekként a nemzetháztartási érdeket is a legjobban szolgálhatná. Fölöttébb fontos ezért felkutatnunk mindennek okait, hogy azok kiküszöbölésének módját megtaláljuk!

Ha pedig ilyen célok szolgálatában integer Magyarország csapadéktérképét vesszük szemügyre és ha annak bármely széle felől az erdőben szegény centralis sík felé közeledünk, azt találjuk, hogy az évi átlagos csapadékmennyiség igen jelentékenyen megfogy. Ugyanily megfogyást mutat a levegő párateltsége is. Viszont megnövekszik a hőmérséklet és napsütés, mert az Alföld kevesebb ködje és kisebb felhőzete miatt a napfény erőssége sokkal jobban érvényesül.

Emelkedik a párolgás és nagyobb a levegő akadálytalan áramlásának lehetősége is.

Különösen a hazai éghajlatunkat jellemző nyári szárazság az, mely főleg az Alföldön erősen befolyásolja a földmívelésnek minden ágát. A „szárazság“ szót itt azonban nem meteorológiai értelemben kell vennünk. Tehát nem mint a csapadék egyszerű hiányát, hanem általában annak a nedvességnek hiányát, amelyre a növény úgy a

talaj, mint a levegő részéről (páratartalom) utalva van.¹⁾ A növényzetre ugyanis nemcsak a csapadék mennyisége, de a levegő párateltsége is igen jelentős kihatásu. Minél kevesebb a pára, annál erősebb párolgásra kényszerül a növény és a vízvesztéséget pótolni igyekvő gyökérzet annál erőteljesebb munkára kényszerül. Ennek az életfolyamatnak természetesen a szünet nélkül párolgó talaj mindenkori nedvességi állapota szab határt. Az erdők fáí, miután gyökereik mélyebben jutnak a földbe, e hatást jóval tovább tudják egyensúlyozni, mint a mezőgazdasági növények.

A termelés szempontjából a levegő párateltsége a perdöntő, mert pl. a német centrális területet vidékenként még a mi Alföldünknel is valamivel kevesebb eső éri és mégis viruló és belterjes a mezőgazdasága, mert levegője távolról sem olyan száraz, mint az Alföldünké.

Síkföldünkön a párolgás a nyári hónapokban rendkívül nagy.²⁾ Előmozdítja a párolgást a nagy hőség, a szél és a levegő szárazsága. Ezért bár nálunk rendszerint nyáron esik a legtöbb eső, mezőgazdaságunk mégis sýnyli a szárazságot. Tetézi a bajt a csapadék nem előnyös évközi eloszlása, ami nem egyszer eső nélküli időszakokban nyilvánul meg. Hozzájárul még, hogy a nyári eső többnyire nemcsak kevés napon, de egyes nagy tételekben esik és így a kiszikkadt kötött talaj nem képes a hirtelen árból a kívánatos mennyiségű vizet lekötni s az könnyen érthetően csakhamar eltűnik!

Nem épen nélkülözhetetlen, hogy a nyári csapadék mennyisége teljesen fedezze a párolgásból származó veszteséget, ha a talaj a pótlásra szükséges nedvekkel rendelkezik. Sajnálatosan tudjuk azonban, hogy Alföldünk kötött, nagyrészt szíkes talaja, jóllehet tavasszal a hólé rajta sokszor zavarólag megáll, nyáron mégis nagyon mélyre ki tud

¹⁾ Dr. Sávoly Ferenc: Az Alföld fásításától és öntözésétől a mezőgazdaság terén várható bioklimatikus értéknövelésről. Budapest, 1920. 5—12. old. és Kaán K.: Erdőt az Alföldre. Budapest, 1920. 4. old.

²⁾ Így pl. az egész éven át elpárolgott vízmennyiségből Budapesten 48, Ógyallán 41, Siófokon 40 és Temesváron 43⁰/₀ esik egy-
magára a nyárra. Sávoly dr. i. m. 12. old.

száradni. Kevésbé a homoktalaj. A kiszáradást a nagy hőségen kívül természetesen az Alföldön olyan gyakori szél is elősegíti.

A rég multban a nyirkos, lápos erdők, mocsaras területek, a számos tó és ingovány, a vizes rétségek, az őserdők és erdőtlen üde laposok (amint azok at fennebb ismertettük) buja növénytakarójukkal olyan nagy és hatásos párolgó felületet alkottak, hogy azoknak lokális éghajlati érvényesülése nem csupán a mocsarak és ingoványok vagy egyebek által övezett területekre, hanem a szomszédos területekre is kihatással volt.

Akkor ugyanis az erdőségek kizárták azt, hogy a levegő páráját elűzze és az alacsony állású ködöket oly annyira megzavarja a szél.

Évszázadok előtt a mainál minden esetre párateltebb volt az Alföld levegője. Ha nem is mindenütt, de annak legnagyobb részén.

Gyakori volt akkor mind az a formája a csapadék kiválásnak, mely a levegő párateltségével kapcsolatos. Sokszor jelentkeztek talajmenti ködök. Sűrűn volt harmat.

Mindezek a körülmények azután befolyással voltak a hőmérsékletre is. A talajra jutó hőből ugyanis bizonyos részt elvont a párolgás, ami a talaj lehülését váltotta ki. Másfelől pedig a párával telt levegő is jóval lassabban melegedett át.

Mindezt a valamikori ingoványos, lápos, valamint őserdőkkel borított és erdőtlen nyirkos talaju rónán, „pusztán a páraforgalom kapesán és függetlenül a csapadék mennyiségétől is olyan klimatypus volt az uralkodó, amelyet Treitz Péter agrogeologus terminológiája erdőségi éghajlatnak nevez, a ma érvényesülő mezőségi typus helyén; vagyis olyan, mely alkalmas helyeken erdők önmaguktól való keletkezésének is kedvez“.

Helyesen állapítja meg ezek fejtegetése kapesán Sávoly dr.¹⁾ hogy „az Alföld termésbeli bősége a multban nem egyedül az erőteljes szűzi talajon, hanem fokozottan a tájnak hatásos bioklimatikai értékén is mulott. Ettől a bioklimatikai értéktöbblettől azonban az erdők

¹⁾ Dr. Sávoly Ferenc: i. m. 16—18. old.

irtása és a vadvizek rendszeres lecsapolása, a folyó szabályozás stb. számottevő mértékben megfosztották az Alföldet.“

Az Alföld éghajlati multja jelöli meg tehát azt az utat, amellyel termésátlagainkat a fejlett mivelési módok és tökéletesebb megmunkáló eszközök alkalmazásán kívül emelni képesek vagyunk. Amellyel módunk van termésünk biztosságát fokozni, s amelynek révén képesek vagyunk bizonyos fokig mérsékelni az egyes évek terméseredményei között mutatkozó ingadozásokat és amelyekkel oly mértékig, amennyire az ilyen módon lehetséges, függetleníteni tudjuk termelésünket az évi és évszaki esőmennyiség attól a nagyméretű ingadozásától, mely kontinentális földrajzi fekvésünk folyománya.¹⁾

Az eddig vázoltakból vonva le a tanulságot, nem nehéz megállapítanunk, hogy manapság a különféle célu víztárolások, ide számítva a halastavakat is, a melyekkel egyben párolgó felületeket is nyerünk, továbbá az ilyen célok szolgálatára is alkalmasan vezetett és létesített csatornák, meg a kisebb-nagyobb mesterséges vízfolyások, amelyek ha az Alföldet lehető sűrűn behálóznák, s a vízzel való elárasztást vagy a föld nyirkosságának fokozását valamely módon elősegítenék, végül a mesterséges öntözésnek más és bármily technikai felszereléssel kapcsolatos biztosítása stb. a mezőföldeknek erdőkkel való változásán kívül, illetve az ilyenféle viszonylat mellett azok a tényezők, a melyekkel az Alföld éghajlati hiányait egy bizonyos irányban és mértékig pótolni, s mindennek folyományaképen egy egészségesebb, üdőbb és kedvezőbb tenyészeti viszonylatot teremteni képesek lehetnének.

Franciaországnak, de főleg Olaszországnak a perennális öntözésekre és itt-ott a vízzel való elárasztásokra is alkalmas, szűkhálós nagyszerű berendezései ezt a megállapításunkat kellően igazolhatják.

Olaszországban, főleg pedig annak felső részében, az öntöző berendezéseket különösen nagy tökélyre fejlesztették s azok gazdasági eredményei manapság tényleg látványosak és meglepők. Másfél millió hektárnál nagyobb

¹⁾ Dr. Sávolý: i. m. 18—19. old.

területet rendeztek be öntözésre.¹⁾ Ebből 305.000 hektár közvetlenül a folyókból, 350.000 hektár forrásokból és 850.000 hektár öntöző csatornákból nyeri a szükséges vizet.

A fő öntöző csatornák jó része természetesen nem csak az öntözéshez szükséges vizet szállítja, de egyben vízi útként a hajózás lebonyolítására is szolgál; s mind e két feladatnak beigazoltan igen jól megfelel.²⁾

Amint láttuk, Széchenyi gróf szemei előtt és bizonyára Vásárhelyi előtt is a jövő kialakulását illetőleg ilyen eszmények lebegtek és többek között ezek kapcsán képzeltek el a további fejlődés helyes irányát is.

Paleocapa, a gróf Széchenyi István javaslatára a „Tiszavölgy rendezése“ kérdésében meghívott velencei szakértő is az olaszországi munkálatai és tapasztalatai alapján, a jövőbeli kialakulás tekintetében kétségtelenül így vélekedett.

Ezeknek a céloknak a szolgálata azonban más egyéb, sürgős feladat megoldása mellett és az ily célra rendelkezésre nem bocsájtott nagyobb anyagi erő hiányában az utóbbi időkig jórészt egészen elmaradt.

Kétségtelen, hogy így is hatalmas arányú és igen jelentőségteljes az, amit a magyar műszaki kar a vizimunkálatok körül teljesített!³⁾

¹⁾ E célra szolgálnak Markus Ede összeállítása szerint a lombardiai tartományban a milanói, a bereguardói, a paviai, a martesani és az interno di milanói csatornák; a velencei tartományban a bussé-i, a biancoi és adigettó-i, a piemonti kerületben a cavouri, a d'ivrei, a ciglianói, a rottói és sartirana-i, végül az emiliai, részben a modenai és bologna-i csatornák. Kolosváry Ödön: Alföldünk öntözése. Budapest, 1899. 12—14. old.

²⁾ Kolosváry. U. o.

³⁾ A duna- és tiszavölgyi ármentesített terület 6,653.623 kat. hold, aminek szolgálatára 6379 kilométer hosszú töltést készítettek. Ebből a Magyar Alföldre 5,491.696 kat. hold árm. terület és 4593 km. töltés esik. (Kvassay-Vályi: A vízitársulatokra vonatkozó adatok. 1916. old.) A mederrendező munkálatok arányainak megismeréséhez pedig felemlítjük, hogy például a Tiszát, esésének fokozása céljából 112 helyen vágták át s ezzel a Tiszának Ujlaktól a Dunáig terjedő 1212.38 km. hosszát 737.7 km.-re apasztották, eredeti 0.0368⁰/₀₀ esését pedig 0.0612 ⁰/₀₀-ra emelték, amiáltal az összes esés Tisza Ujlaktól a Dunáig 44.646 m. lett. Végeztek ezenkívül a

Elvégezte ugyanis a Duna-Tisza völgyében s vele az Alföldön Széchenyi gróf terveinek is megfelelően az ármentesítési és folyószabályozási munkálatok jó részét s ezzel a szükséges munkálatok első sorozatát.

Ezekről a teljesítményekről a vízi társulatokra vonatkozó adatokat összefoglaló egyik hivatalos kiadványban a következőket olvassuk :¹⁾

„Magyarország ármentesítő munkálatainak párja — terjedelemlre és fontosságra nézve — nem található“²⁾

„De nem csupán az képezheti büszkeségét a magyar közgazdaságnak, hogy ilyen nagy munkálatokat aránylag alig 50 év alatt, sőt ha szorosan vesszük, alig 30 év alatt végre tudott hajtani, hanem... hogy sehol ily nagyszabású munkát az államnak kevesebb megterhelésével még nem hajtottak végre, mint minálunk.“

A folytatást azonban elakasztotta a világháború, Trianon pedig nemcsak feldarabolta vízrendszerünket, de kikezdette boldogulásunk létalapjait is és annyira megfosztott anyagi erőforrásaink nagy részétől, hogy a legutóbbi időkig kellő arányban nem láthattunk a folytatólag végrehajtani kívánatos munkálatokhoz.

Az Alföldön ezért ebben a tekintetben manapság tényleg még az a helyzet, hogy a legkiválóbb sikerrel jó részt már befejezett nagyszabású ármentesítő munkálatokon, valamint az eddig végzett lecsapoló, tehát belvízrendező munkálatokon kívül a vízgazdálkodás terén még mindig sok teendő vár megoldásra.³⁾

Szamoson 19, a Bodrogon 15, az egyesült Körösön 39, a Sebes Körösön 59, a Fehér Körösön 40 átmetszést és így tovább. Mindezek a munkálatok az államnak jelentékeny költségeibe kerültek, nem is szólva a Dunán végzett mederrendezések nagy költségeiről s természetesen arról, hogy az államot az ország más, az Alföldet nem érintő folyóin is végzett munkálatok költségei is terhelték. (Kolosváry: Alföldünk öntözése. Budapest, 1899. 62. old.)

¹⁾ Kvassay-Vályi: A vízi társulatokra vonatkozó statisztikai adatok. 1916. Előszó.

²⁾ Rohringer Sándornak ugyanez a megállapítása. (Vízgazdálkodásunk jövője. Köztelek, 1924. június 8-iki 43—44. szám.)

³⁾ A rendelkezésre állott csekély költség fedezet mellett az árvédelmi célokból végzett szabályozásokat sem tudták mind eredeti állapotukban fentartani. (Rohringer Sándor: A vízépités jövője hazánkban. Technika, 1926. 4. sz. 98. old.)

Az alföldi 26 dunavölgyi ármentesítő társulat közül a belvízrendezést csak 21 foglalta munkakörébe (327,235 kat. hold belvizi árterületre). Ezek közül is csak kettő fejezte be a munkálatokat, a többinél pótlásokra van még szükség.

A 40 tiszavölgyi ármentesítő társulat közül pedig 33 vonta feladatai közé (992,019 kat. hold területre) a belvízrendezést, de csak egy hajtotta azt teljesen végre, míg a többinél még pótló munkák szükségesek.

Mindazonáltal ez irányban is már többféle tevékenységet látunk!

A töltéseket több helyütt látták el zsilipekkel, amelyek segítségével azután gondoskodnak az egyes társulatok arról, hogy a folyók alacsony vízállásakor az ármentesített területek belvizei lehúzódhassanak. Egyes társulatok pedig a belvizek rendes levezetéséhez is elvégeztek a munkálatokat. E célra kiterjedt lecsapoló árok hálózatot létesítettek, amely ezeket a belvizeket összegyűjti. Sőt helyenként szivattyú telepeket is alkalmaztak, amelyek a belvizeket még árvizek alkalmával is átemelik vagy átnyomják a folyóba.

Több ármentesítő társulat azonban még nem végzett lecsapolást, vagy nem végezte kielégítő mértékben¹⁾, amiért is szükségesnek látta a törvényhozás, hogy az 1923. évi 41. t.-c.-ben az egyes társulatokra nézve kötelezően mondja ki a belvíz rendezést.

Tényleg még ma is közel egy millió holdra tehető az a terület, amelyen a lecsapolási és belvízrendezési munkálatok megoldásra várnak.²⁾

Ilyen körülmények között azután ott, ahol csak az árvízmentesítési munkálatokat hajtották végre, az azután következő egyéb munkálatokat pedig még nem fejezték be, az ármentesített határookban nagy területeknek a víz által való gyakori elborítása okoz bajt és gördít káros akadályokat a gazdasági kultúra elé. Ahol pedig a lecsapo-

¹⁾ Bogdánfy: Vizi munkálatok a Duna-Tisza közén. Föld és ember 1921. 1. sz. 53. U. a. Ártéri szikeseink. Természettudományi Közlöny, 1926. 8. sz. 362. old.

²⁾ Rohringer i. m. 98. old.

lási munkálatokat is végrehajtották, azonban a talajnak a gazdasági műveléshez kívánatos nyirkosságát eddig még nem biztosíthatták, ott nem alakulhatott ki a reménybeli gazdasági helyzet és sok esetben a talaj aránytalan kiszáradása és elszikesezése következett el.

Sajnálatos, hogy a belvízrendezési munkálatokkal kapcsolatos és a további gazdasági kialakulásra jelentékenyen kiható ezeknek a most hiányolt és az elszikeseződést is ellensúlyozni hivatott teendőknél, mint ugyancsak megoldásra várt és legnagyobb részt ma is váró egyéb feladatoknak az elvégzésére nem akadt eddig sem pénz, sem elhatározás.

Kár, hogy nagyobb lendülettel megindult ilyen tevékenység idején az akkori kormány egy, az Alföld arra alkalmas részeire kiterjedő nagyobb elgondolásban és Széchenyi gróf eszménye elérésének szolgálatában is, az ilyen feltételek biztosítását a szakértők arra irányuló javaslatai dacára tervbe nem vehette, vagy nem vette. Amint kár, hogy az az után következő kormányok annak megvalósítását megfelelő irányítással és anyagi támogatással a legújabb időkig elő nem segítették.

Egyedül a mindettől egyébként független, bár öntözési célokat is szolgálni hivatott Duna-Tisza csatorna tervével foglalkoztak kormányaink már a múltban is.

Az idő azonban a világháborúig a politikai befolyások kereszttüzébe is került variánsokon és rendszereken való medítálással és a jövedelmezőség fölött való tépelődéssel telt el.

A megcsonkított ország mai sajnálatos körülményei között elsőbrendű szükségletek biztosítására kívánatosak az állam ugyanis megesappant anyagi erői, s ezek a körülmények a csatorna egyébként annyira fontos kérdésének aktualitását ma háttérbe is szorítják. Mégis le kell szögeznünk, hogy az efféle csatornaterv költségeit előre megállapított jövedelmezőségi alapon lerögzíteni, annak tehát kétségtelen amortizációját biztosítani nem is lehet. A duna-majna-rajnai vízi út, illetve az ezt biztosító összekötő csatornák és egyéb létesítmények kivételének elhatározásánál sem ez a feltétel, hanem magasabb és sok irányú államérdek volt döntő befolyással a néme-

tek szemében. A gyarmatokon nagy költséggel végzett öntözési berendezéseknél az angolok sem főként a befektetni kívánt tőke amortizációját, hanem annak a közvetett haszonnak az értékét mérlegelték, amit az ilyen befektetés révén a termelés fokozása a közgazdasági élet megnyilvánulásainál és főleg a kereskedelem révén eredményezhet s azt az értéket és jelentőséget vették legfőként számba, amit a népek minél jobb boldogulása az állami élet minél egészségesebb fejlődésében képvisel.

Nálunk egy ilyen csatornának főleg akkor volna és lesz a jövőben is jelentősége, ha vizet hoz az Alföld egy részének száraz és több esetben kiszáritott vidékére; és ezért sajátos viszonyaink között közgazdaságilag akkor lenne különösen jótékony hatása és nagy előnye, ha minél nagyobb arányban, de legalább is olyan mértékben tudná szolgálni az öntözés céljait, mint a közlekedés, illetve forgalom érdekeit.

Ez idő szerint csak sajnálkoznunk lehet azon, hogy ennek a csatornának a kiépítése nem került sorra az ilyen feladatok megoldására alkalmas azokban a boldogabb időkben, amikor annak a mainál aránytalanul nagyobb mértékben volt meg a lehetősége és amikor annak megvalósításán egy Hieronymi és kiváló munkatársai, majd később Kossuth Ferenc és jeles mérnök kartársai fáradoztak.¹⁾

Amint sajnálkoznunk kell, hogy a folyó szabályozásokkal és belvízrendezésekkel kapcsolatban, vagy azok folytatásaképen nem kerülhetett megoldásra az előzőekben már taglalt további célok szolgálata és hogy ezek hiányában az egyébként olyan nagyszabású és olyan felbecsülhetetlen értékű ármentesítő és belvízrendező munkálatok után az Alföldnek egy számottevő, vízmentesített része természetellenesen és a gazdasági érdekekkel is ellentétben állóan kiszáradt és hogy annak további folyamányaként a talaj elszikesedése olyan nagy kiterjedésben, manapság már mintegy 1.300,000 kat. holdon elkövetkezett és jelentkezett.

¹⁾ Fekete Zsigmond: A folyócsatornázási osztály tervezéseinek kivonatos ismertetése. Budapest, 1907.

Treitz Péter főagroteológus a szikesedés kérdésének egyik alapos ismerője, behatóan fejtegeti munkájában¹⁾ a jelen tanulmányunk I. fejezetében is érintett azt a ténykörményt, hogy a nagy tömegű vízpárát szolgáltató erdőknek kipusztítása, s velők a vizet párologtató felületeknek jelentékeny leapasztása folytán, az alsó légrétegek páratartalma az idők során számottevően megfogyatkozott az Alföldön.

Ezzel a lecsapolással s vele az erdőségi részekben a mezőségek fokozatos kialakulásával azután nemesak a párologó felület apadt, de az erdők eltávolításával út nyílt a szárító szelek akadálytalan járásának is.

Az erdőségek kipusztítása azonban, ha számottevően érezhető hatással is volt a biológiai klímára és ha befolyásolta is a talaj konstrukciójának elváltozását és az elszikesedést, mégis ez a körülmény mindezt olyan, viszonylag rohamos megnyilvánulás során és olyan számottevő arányban nem idézhette volna elő, mert az Alföldön a nagy kiterjedésű vizek évente felujultak, vagy megmaradtak és nagy felületen megakadályozták a talaj kiszáradását.

A talaj ilyen kiterjedt, e mellett úgyszólván egységes, gyors és maradandó kiszáradása akkor indult meg, amikor az erdők is kipusztultak és a vízi munkálatok is jelentékenyebb arányban megkezdődtek az Alföldön és akkor vált a mi nézőpontunkból tárgyalt következményeiben károsná, mikor a már erdőtlen Alföldről egyes viszonylatokban a vizeket mind és rendszerint a leg-rövidebb úton levezették, s ezzel a védtelen talajt teljesen kiszáraitották.

Treitz Péter utal arra, hogy az Északamerikában, Dél-afrikában és Indiában működő kultúrmérnökök és mezőgazdák hasonló tapasztalatokról számolnak be, s azok hivatalos kiadványai is igazolják azt a ténymegállapítást, hogy: „az elszikesedés a természetnek egy olyan jelensége, mely az agyagtalajú síkságok kiszáraitása után biztosan bekövetkezik.”

Ez a megállapítás a mi álláspontunkkal is megegyezik, ha azt jelenti, hogy ne engedjük a teljes kiszáraitást

¹⁾ Treitz P. i. m. 203—206. old.

bekövetkezni és nem jelenti azt, hogy a lecsapolást ne végezzük el.

Vitán felül áll, hogy legjobb volna, ha a belvizek levezetése után a talaj nyirkosságának biztosításához a megült belvizek helyett új folyóvizet tudnánk a földeknek juttatni és ennek révén mindenütt ott, ahol csak a körülmények megengedik, lehetőleg nagy területeket behálózó közvetlen, vagy elágazó vezetéssel s ha kell, a szükség szerint végzett további megosztással tudnók az ilyen vizeket medrekbe és vízfolyásokba terelni, hogy azok a talajnak a szükséges nyirkosságot biztosítsák, s az elszikesedést megakadályozzák. Más szóval legjobb lenne, ha mód és lehetőség volna arra, hogy az érdekelt földterületet megfelelően tagoló és ha csak ezt a célt is szolgáló berendezéssel tudnánk a kívánt irányokban folyó vizet vezetni, s ennek a révén tartós, lehetőleg perrennalis öntözéssel nedvesítenénk meg, illetve tennénk olyan fokig nyirkossá a földet, amennyire azt a növényi élet megkívánja. Így van ez pl. a lombardiai síkon.

Ahol azonban — mint az Alföldnek egy számottevő részén — ez egyáltalán nem lehetséges, ott kívánatos, hogy megadjuk a lehetőséget a nyirkosságnak valamely más irányú biztosításához.

Treitz Péter más hiányában ilyen célra a belvizeknek a levezető csatornákbaterelt vizét is felhasználni kívánja, mert azt tartja mindenek előtt valónak, hogy a lecsapolással a talaj teljes kiszáradását ne okozzuk. Azt vallja ezért, hogy „a síkságokról nem szabad minden vizet levezetni“, mert ez az eljárás „több kárral járhat, mint haszonnal.“ „A síkságok vizeit szabályozni kell, de nem szabad — mint írja — az összes vizeket azokról eltávolítani.“¹⁾ Természetesen abban az esetben, ha mást nem hozhatunk helyébe.

Nagy Sándor e kérdést illetőleg azon az állásponton van,²⁾ hogy a teljes lecsapolást minden esetben el kell

¹⁾ Treitz P. i. m. 206. old.

²⁾ Nagy Sándor: Talajjavítás és vízgazdaság. A szikós és szikes területek elterjedése, javításuknak módjai és gazdasági jelentősége címen a földmiv. min. áll. közp. talajjavító bizottsága részéről 1926. évi június 25-én tartott propaganda előadások egyike.

végeznünk, illetve a kérdéses területet „lecsapolhatóvá” kell tennünk. Ez az utóbbi megjelölése az alábbiakból kivehetően azt jelenti, hogy ha bár a lecsapolás lehetőségét biztosítottuk, tényleg csak annyi vizet bocsájtunk le, amennyit a gazdasági érdekek szolgálata megkíván. Hozzáfűzi ugyanis fenti megállapításához, hogy: „van-nak olyan talajok is, amelyeknél az altalaj teljes kiszáritása feltétlenül káros volna. Ilyen talajoknál módja és alkalma van a lecsapolást tervező mérnöknek, úgy létesíteni a lecsapolást, hogy ezáltal az altalaj veszedelmes kiszáritása elkerültessek, azonban a káros felületi vizek eltávolíttassanak, s a talajvízszín mélyebbre le ne szállíttassék.”

Tiltók alkalmazásával kétségtelenül szabályozhatjuk a vizek lefolyását olyan mértékig, hogy azok elvezetése a talajnak gazdaságilag káros kiszáritásával ne járjon.

A Duna-Tisza-közi vadvizek levezetését célozza az a fölöttébb érdekes terv is, amelyet a szegedi ármentesítő és belvízszabályozó társulat lesz hivatva mielőbb végrehajtani s amely a „káros” vizek elvezetésének gondolatával készült. Ebben a gondolatirányban azután „benne foglaltatik annak az intézkedésnek a szükségessége, hogy a vizek ott, ahol azokra szükség van, természetesen a rendelkezésre álló mennyiséghez mérten — megfelelő helyeken beépítendő tiltók által visszatarthatók legyenek. Ezáltal a gazdák alkalmat nyernek arra, hogy a víz helyes felhasználásával, időnként öntözéssel és más eljárásokkal hasznót eddig alig hozó, többnyire csak savanyú füvet termő, béka, pióca és más e fajta állatok tanyájaként szolgáló földeiket jóvedelmet hozó szántókká, jó szénát termő rétekké, buja legelőkké alakíthassák.”¹⁾

Egy bizonyos kitéréssel, de fel kell itt említenünk, hogy az Alföld maig kialakult körülményei között egyes viszonylatok önként kínálkoztak mesterséges, pl. bolgár rendszerű öntöző berendezések létesítésére. Ujabbán pedig egy s más vizimunkálat ugyis készült, hogy az öntöző berendezések biztosítására megadja a valamelyes, ha nem

¹⁾ Hatolykai Pap István: A vadvizek levezetésének kérdése. Szeged, 1927. 113. old.

is a kívánatos mértékű lehetőséget.¹⁾ A lakosság azonban konzervatív felfogása miatt, meg a több adózástól való félelmében idegenkedik még a kisebb berendezést igénylő munkáktól is és tartózkodni is fog az ilyenektől is mindaddig, amíg a kormány azok megindításához könnyebb lehetőségekről és példaadó alkalmakról nem gondoskodik, s a népet az ilyen címen biztosított több jövedelem után azonnal kivetett nagyobb adóval a kívánatos munkálattól el nem riasztja.

Az öntözésnek nagyobb arányú elterjedéséhez birtokosaink az állam részéről eddig nem részesültek a kívánatos és ezzel a megfelelő ösztönzésben. A meglevő törvényes rendelkezések szerint az állam az öntöző tervek elkészítéséhez és felügyeletéhez a birtokosok részére ingyenes kultúrmérnöki közreműködést biztosít, és őket a közérdekű öntöző csatornákról szóló 1900. évi XXX. t.-c. rendelkezései szerint előírt kedvezményekben részesíti. Ezeket a támogatásokat törvénybe foglalták, más azonban nem történt.

Az öntöző berendezések létesítését különösebben ma sem karolja fel az állam és ez a kérdés mielőbbi megvalósításra számbavett programjaként ma sem szerepel. Annál kevésbbé nyújt anyagi közvetlen és nagyobb arányú segítséget az állam egy koncepciót igénylő és nagyobb területre kiterjedő öntözőberendezés megvalósításához.

Jelentékenyebb felkarolás, buzdítás és nagyobb anyagi támogatás nélkül pedig ily célok szolgálatában a társulatokba való tömörülést és számottevőbb, kiterjedtebb és olyan berendezések létesülését, mint aminők az Alföldön kívánatosak lennének, nem remélhetjük!

Azért is mindenfelé ott, ahol a magyar műszaki tudás az egyéb vízügyi feladatoknak már szép sikerrel eleget tett, most ennek a kérdésnek a megoldását kellene mindenképpen felkarolni; s ahol a lehetőség meg van, az államnak meg kellene kezdenie az öntöző csatornák létesítését!

¹⁾ Ilyen pl. a pestmegyei Duna-völgy most végrehajtás alatt álló lecsapolási terve, a mely a lecsapolni kívánt 160,000 kat. holdból 20,000 kat. hold öntözését kívánja biztosítani.

India, Egyptom öntözési berendezéseit maga az állam létesítette; Franciaország, Belgium öntözési berendezései az állam jelentékeny anyagi támogatásával készültek. Olaszországban az ilyen berendezések klasszikus hazájában is, ahol mint fenebb láttuk már másfél millió hektárt meghaladó területet rendeztek be öntözésre, akkor lendült fel az öntözési tevékenység, amikor az olasz állam a társulatoktól megvásárolta az addig létesített öntöző csatornákat, és a vízszolgáltatást és a vízdíjat magasabb célok szolgálatának mérlegelésével alacsony egységárban szabta meg.¹⁾

Még ezzel sem elégedett meg Olaszország, mert 1922-ben újabb törvényt hozott a mezőgazdasági földek öntözésének támogatásáról.

Legújabban pedig egy, már jóváhagyott genialis terv végrehajtása foglalkoztatja Mussolini kormányát és az ezzel megbízott műszaki közegeket.²⁾ Kaligula császárnak a Nemi tóba süllyedt, és kellően nem is vázolható múzeális értéket képviselő hajói kiemeléséhez ugyanis Malfatti tervei szerint akként biztosítják a lehetőséget, hogy a 323 m. tengerszint felett fekvő Nemi tó vizét a Monte Gentile-n keresztül furt alagutban haladó csatornán a 292 m. teng. sz. feletti magasságban fekvő albanói tóba vezetik.³⁾ Ebből a tóból azután Castel Gondolfo mellett halad a bevezető csatorna a tengerbe.

Mindezt a nagyszabású munkálatot pedig oly berendezés kapcsán létesítik, mely a római mező, az Agro Romana silány minőségű földjének öntözését is biztosítani fogja. Ennek a nagy mezőnek, a Campagnanak felső rétege — a közlések szerint — kötött homok, amely alatt egy ásó nyomnyira már erősen kavicsos réteg akad. Erre fogják hordani a Nemi tó iszapját és fővenyét, majd pedig a csapadékban nagyon szegény vidék e tör-

¹⁾ Bogdánfy Ödön: Az öntözés. Természettudományi Közlöny. 1923. V—VI. f. 139—141. old.

²⁾ L. Szekeres László ismertetését a Budapesti Hírlap 1927. augusztus 28-iki 194. számában.

³⁾ A csatorna révén a 32 m. mély Nemi tónak egy számottevő vízrétege a csatorna esése folytán önmagától lefolyik, a többbit pedig a kívánt mélységig szivattyuk segélyével emelik a csatornába.

ténelmileg is nevezetes földjét öntözéssel teszik termékennyé, hogy Mussolininek a gabonatermelés fokozására irányuló törekvései ez úton is érvényesüljenek¹⁾)

Tiszteletre méltó nemzet, mely a művészettörténelmi célok szolgálata mellett is gyarapítja terméseredményeit, s amely az elégséges arányban rendelkezésére álló anyagi eszközöket a vasakarat energiájával mezőgazdasági termelésének belterjességére ilyen példaadóan használja fel!

Mindezek ismerete után kétségtelenül helytállónak kell tartanunk a magunk részéről is vallott azt a megállapítást, hogy :

„Nálunk is már eleve elhibázott dolog lenne azt remélni, hogy az öntöző csatornákat az öntöző érdekelt-ségek létesíthetik.“²⁾)

Annál is inkább szükséges pedig az állam részéről az ilyen irányú és messzebb menő gondoskodás, mert az öntözés berendezése és az öntözéssel való földművelés kevésbé a nagybirtokokon, mint a felaprózott kis birtokok esetében és első sorban is ott van helyén, ahol a lakosság a belterjes és bizonyos mértékben a kertészkedő földművelésre hajlik. Ezt az előfeltételt az Alföldnek főleg a folyókmenti s jórészt apró birtokokra tagolt részein bizonyos viszonylatokban manapság meg is találjuk és így az efféle berendezések létesítésének megkezdése első sorban is ezeken a helyeken lenne indokolt.³⁾)

A bizonyos koncepcióval és előrelátással készülő berendezések esetében azután a tovább terjeszkedés sem ütközhetik már lényeges akadályokba, főleg akkor, ha az állam gondoskodik arról is, hogy a népet arra szakközegei útján kioktassa.

Ez a megállapításunk természetszerűleg nem zárja ki azt sem, hogy ott, ahol az előfeltételek megvannak, nagyobb birtokokon is alkalmazzanak öntöző berendezéseket.

¹⁾ Itt említjük fel, hogy Mussolini a legutóbb adta ki rendeletét az erdőtelepítések érdekében is. *Szerző.*

²⁾ Rohringer Sándor: Vizgazdálkodásunk jövője. Köztelek, 1924. 43—44. sz.

³⁾ Olaszország öntözési berendezései is jórészt kis birtokok gazdasági céljait szolgálják. *Szerző.*

Az öntözéssel kapcsolatos földmíveléshez elég munkás kéz kell ; ami az Alföldön sok embernek biztosítana egészséges foglalkozást, tartós anyagi boldogulást ; és bizonyára ellensúlyozná az annyira elszomorító és az annyiszor balsikerű kivándorlást.

Alföldünk vízviszonyai úgy sem engedik meg az Alföld egy számottevő részének öntözését. Annál inkább kívánatos, hogy az állam a legnagyobb anyagi áldozatok árán is mindent elkövessen, hogy mindenütt ott, ahol az öntözés foganosítására, illetve az ilyen berendezések átgondolt, tervszerű létesítésére megvannak a lehetőségek, azok a termelés jelentékeny fokozásának szolgálatában mielőbb meg is valósuljanak.

Már 3 évtized előtt azt írja Kolosváry, mint e kérdés egyik legjobb ismerője, hogy : „Nagy Magyar Alföldünknek és az öntözésre befolyással bíró viszonyainak ismertetéséből azt a meggyőződést meríthetjük, hogy kellő körültekintés esetén az öntöző berendezésektől jogosan várhatjuk a legjobb eredményeket.“¹⁾

Ennek a célnak a szolgálatában egyfelől az kívánatos, hogy az állam a beruházásai során az öntöző csatornák létesítését is programjába vegye, más felől pedig, hogy a törvényhozás a közérdekű öntöző csatornákról szóló 1900. évi XXX. t.-cikket az eddig vázoltak figyelemben tartása mellett gyökeresen és olyan törvényes intézkedések érvényesítésével változtassa meg, amelyek az öntöző társulatok létesülését könnyebbé teszik és többek között szabályozzák azt a kérdést, hogy a meglévő belvízrendezési csatornahálózatunk és szivattyú-telepeink is mily módon szolgálhatják az öntözés ügyét ? Gondoskodni kell e mellett arról is, hogy a törvény tételes rendelkezései az öntözések javára az eddiginél nagyobb előnyt szerezzenek az ipari vízhasználatokkal szemben és biztosítsák azt is, hogy nagyobb szárazságok idején az ipari vízhasználatokból a vizet öntözési célra elvonni lehessen.²⁾

Itt kell különben felemlítenünk, hogy legujabban a Keglevich György gróf-féle, sűrített levegővel működő kút

¹⁾ Kolosváry I. m. 101. old.

²⁾ Rohringer Sándor : Vizgazdálkodásunk jövője. Köztelek, 1924. június 8-iki 43—44. sz.

rendszer ígérkezik olyannak, mely az Alföld főleg azon a részein, ahova vizet teremteni egyébként igen nagy nehézségekbe ütköznék és arányban nem álló költségeket igényelne, — célszerűen és előnyösen felhasználható lesz.

Mintegy 40—70 méter mélységből készíti ez a szerkezet a vizet a felszín felé.

A gyakorlati kipróbálás végett eddig Karcagon és Debrecen határában felállított 2—2 kút percenként 1300—1400 liter vizet szolgáltat. Olyan mennyiség ez, mely az ilyen kútrendszer révén itt-ott kisebb mértékben még a csergedezettető öntözést is, de főleg és szélesebb arányokban a permetező öntözést igéri célszerűen alkalmazhatni ott, ahol az Alföldön megfelelő mennyiségű vizet ilyen elsőrendű célra biztosítani egyébként nem lehetne.¹⁾

Itéletet e szerkezet használhatóságáról és arról, hogy az Alföld mely részein és mily arányban alkalmazható, minden esetre csak huzamosabb ideig tartó és különböző viszonyok között végzett kipróbálások után alkothatunk magunknak.

Az öntözésekkel ellensúlyozhatjuk az elszikesedést és illetve a szikes föld kilúgozásával és nyirkos viszonylatban tartásával a termelést általában, leginkább mégis a takarmánytermelést és a kerti művelés eredményeit fokozhatjuk. Ennek révén pedig gyarapíthatjuk az állatok számát, mert gyarapíthatjuk a trágyamennyiséget, a melynek segítségével azután a termés fokozása és éppen a volt szikes földek megjavítása biztosítható.²⁾

¹⁾ A szerkezet gyakorlati kipróbálásánál szerzett eddigi tapasztalatok azt igazolják, hogy egyik kút a másiktól 50 m. távolságban eredményesen működik. Ha már most figyelembe vesszük, hogy egymás mellett fekvő két 50 kat. holdas kis birtok középpontjai egymástól 240 m. távolságra esnek, megállapíthatjuk, hogy az ilyen kútrendszerek kis gazdaságokban s a szomszéd hátránya nélkül egymástól függetlenül működhetnek s a szomszédok viszálykodásai elkerülhetők.

Előnye a szerkezetnek, hogy azt nem magas ára folytán a kis birtokosok is beszerezhetik és hogy annak működésben tartásához, a már kis gazdák tulajdonában is levő traktorok, a napi mezei munka után, pl. az esti órákban igénybe vehetők. Szerző.

²⁾ V. ö. Gyárfás József: A békéscsabai szikes rét öntözése. Kisérlet. Közl. V. k. 30. old. és A békéscsabai öntözött réten az 1902.

Az itt vázoltak mellett és az előzőkben eddig kifejtettekkel kapcsolatosan önként következik, hogy a kontinentalis fekvésű Alföld éghajlati multjához hasonló viszonylat előteremtésének feltételei megkívánják azt is, hogy az ármentesítés után a belvizrendezéssel kapcsolatban, és még a föld nyirkosságát szolgáló berendezések biztosítása esetében is, az érdekelt terület egyes részein okszerű megosztással erdőket és illetve szélfogókként is szolgáló erdősávokat telepítsünk. Hogy megvédjük a földet az Alföldön leggyakoribb északnyugoti irányu szárító szelek káros hatásától, s érvényesítsük az erdőknek a mezőföldekre kiható egyéb, alább még részletesebben kifejteni kívánt jótékony hatását is.

Ez az a másik fontos feltétel, a mellyel kapcsolatban, adott körülmények között, az elváltozott talajt a természet rendjének megfelelő, és a növényi élet boldogulásához kívánatos mivoltába is visszaállíthatjuk, egyébként pedig alátámaszthatjuk és elősegíthetjük a természeti erők annyira kívánatos egyensúlyának a fennmaradását.

Ez az a másik és lényeges eszköz, a mellyel a mezőgazdasági termelés részére egy kedvezőbb viszonylatot teremteni, és egy bizonyos mértékig ott is célt érni tudunk, ahol öntöző berendezéseket s hasonló egyebeket nem létesíthetünk, s a növényi életnek kívánatos, bizonyos mértékű nyirkosságot egyébként biztosítani képesek nem lennének.

Szóval öntöző berendezések a lehetőségig kifejlesztett hálóju vízvezetéssel, erdők, szélfogó erdősávok és ahol lehet, fasorok, egyebütt pedig, ahol öntöző berendezések nem biztosíthatók, a károsabb szelek irányának ellenében telepített erdőrészletek minél gyakoribb váltakozása a mezőföldekkel, az a viszonylat a melynek keretében egy gazdaságilag egészségesebb helyzetet teremthetünk.

Sajnálatos, hogy ezt a feltételt ilyen értelemben az Alföldön nem vették kellő figyelembe a multban, s annak ilyen célok szolgálatában való érvényesítéséről az erd-

évből szerzett tapasztalatok. Kisérl. Közl. VI. k. 121. old. Ugyancsak Gyárfás U. ott a VII—VIII., IX., X. és XII. kötetben megjelenő évi jelentésekben és ifj. Rösler Károly: A békéscsabai szikes rét öntözésén 1909-ben szerzett tapasztalatok. U. ott XIII. k. 428. old. és XV—XVI. k.

szet bevonásával a vízi munkálatokkal egyidejű és bizonyos mértékig kapcsolatos biztosításáról az állam eddig nem gondoskodott.

Éreztük a hegyvidéken is annak a hiányát¹⁾ és megállapíthatók az éppen nem előnyös következményei az Alföldön is annak, hogy bizonyos vízi- és kultúr-mérnöki munkálatokat megfelelő rendelkezések ma sem hoznak kapcsolatba erdőmérnöki munkálatokkal. Hogy ezt a két, egyébként természetszerűleg külön választott működési tevékenységet, az ilyen különleges esetekben, intézményes rendelkezések nem utalják az annyira kívánatos egybehangzó és együtt járó munkára.

Az öntözési berendezések létesítésével kapcsolatban már Kvassay megállapította,²⁾ hogy :

„a kultúr-mérnöki hivatalok az öntözéseket tervezik, foganatosítják, de nem lehet feladatuk és nem is érnek rá, hogy az öntözéseket gazdasági és növénytermelő szempontokból vizsgálják, tanulmányozzák és megállapítsák ama módokat és eljárásokat, a melyeket hazai talajunk s klimánk e téren is megkíván.“

Az ilyenféle elvet joggal lehet vonatkoztatni a lecsapolásokkal kapcsolatos munkálatokra is és mindkettőre nem csak a mezőgazdasági, de a mezőgazdasági munkálatokat szinte megelőzni és e mellett főleg a mezőgazdasági érdekeket szolgálni hivatott erdőmérnöki teendőkre nézve is!

Az erdőtelepítés közvetlenül a vizek levezetése után még rendelkezésre álló nyirkos viszonylatban sokkal olcsóbban, nagyobb százalékos sikerrel és jóval kevesebb fáradság árán lett volna eddig is, és lenne a jövőben is biztosítható, mint pl. a kiszáradt szikes talajon. És nem egy lecsapolt földrész elszikesedését megakasztani, vagy legalább is jelentékeny arányban mérsékelni, s azt az eredményesebb mezőgazdasági művelésnek biztosítani lehetett volna és lehet a további munkálatoknál is, ha kellő megosztással és hozzáértő tervszerűséggel, mindjárt az

¹⁾ Vadpatak-szabályozási és a vele kapcsolatosan végrehajtani kívánatos kopár-erdősítési munkálatok esetében. Szerző.

²⁾ L. a földművelési miniszterium 1897. évi 61.456. ügyszámát és Sigmond Elek : A hazai szikesek és megjavítási módjaik. 233. old.

erdő is tért foglal a gazdasági kultúrának ekként biztosított földeken.

Sajnos, nem csak az ilyen erdőknek a lecsapolással kapcsolatos telepítését, de a meglévők fennmaradását sem biztosították törvényes rendelkezések. Utóbbiaknál azonban a magán érdekekkel átszótt politikai befolyások akasztották meg az efféle fontos nemzetgazdasági érdekek szolgálatának a törvényes érvényesítését.¹⁾

Milyen bölcsen és szinte meglepő éleslátással írja e tárgyat érintően Wenzel Gusztáv²⁾ már 40 év előtt: „Kettőről nem szabad semmi feltétel alatt megfedkezni. Az egyik az, hogy a vizek szabályozásánál azoknak éltető hatása a körülfekvő vidékek vegetációjára hátrányos változást ne okozzon; a másik pedig, hogy az erdőségek irtása azoknak természetszerű rendeltetésén csorbát ne szenvedjen.“ Ebből azután természetszerűleg az is folyik, hogy oda, ahol kiirtották, mielőbb másikat telepítsünk, hogy rendeltetését betölthesse.

Tudjuk az előzőkből, hogy már Széchenyi gróf lelke háborog az alföldi erdők pusztításán!

„Aki a Tisza vidékét ismeri, s azonkívül is látott valamit már... nem foghatja meg, mint gyűlölheti az ottani lakos a fát...“

„Századi lombos ott nem lehet, hol a fákat már serdülő korukban kivágják.“...³⁾ Pedig: „...székes földeken, homok buckák közt csak anyai gond és szorgalom nevelhet fát“...⁴⁾ és így tovább.

Széchenyi gróf az alföldi erdők megfogyatkozása láttán akkor minden fáért remegett, — e mellett pedig gazdasági, valamint sok egyéb nemzeti érdek szolgálataiban „a Tisza völgy“ és benne a túltengő vizek „rendezését“ sürgette!

Miként az előzőkben láttuk, még elég terjedelemben vannak az Alföldön ma is olyan vidékek, ahol az ilyen túltengő belvizek „rendezésével“ kell foglalkoznunk.

¹⁾ Kaán K.: Erdőgazdaság-politikai kérdések. Budapest, 1923. 46—50. old.

²⁾ Magyarország mezőgazdaságának története. 1887. 25. old.

³⁾ Gr. Széchenyi István: Eszmetöredékek stb. 66. old.

⁴⁾ Gr. Széchenyi István: Pesti por és sár, 1866. 22. old.

Ámde a most vázoltak után és azoknak a következményeknek a láttán, amiket egyes viszonylatokban a vizek teljes elvezetése eredményezett, — manapság a lecsapolási munkálatok szíves üdvözlése mellett is sajnálkoznunk kellene, ha az ilyen munkálatokat, mindenütt ott, ahol kívánatos, és ahol azok kivitele megoldható, legalább is ezentúl nem kísérnék öntöző berendezések és nem kísérnék mindenfelé az Alföldön az erdőtelepítések is. Amint sajnálnunk kell, sőt szorgos védelembe fogadnunk kívánatos minden olyan csep vizet, a melynek elvezetése az Alföld egyes részei természetellenes kiszáradását, és a további kedvezőtlen gazdasági következményeket segíthetné elő.

2. Az elszikesedés gazdasági kérdései.

A vizek teljes elvezetésének, a talaj kiszáradásának és mindezzel kapcsolatban a gyors és következményeiben káros elszikesedésnek egy jellegzetes példája Karcag város határának pár évtizedes keletü esete,¹⁾ mely egyben reávilágít a nagykúnsági szikes tenger kialakulására is.

Karcagtól délre esően terül el a város integrity 30.000 kat. holdas volt régi legelője, a melynek közepén a teljes lecsapolás előtt egy nedves rét volt.

1887-ben csatornáztak itt, mely munka 1888-ban készült el. Már 1887-ben sietve fel is osztották a gazdák maguk között a nagy területet, a melyet azután csakhamar tanyák leptek el.

A feltört ősi gyepek pár évig szép arányokban termette a kiváló minőségű búzát. Ám egy évtized multán egymást követik a rossz évek, a silány termés.

Ujabb pár év múlva pedig megszűnt a föld termőereje, és az elvetett magból nagy keservvel kikelt s előkerült növény már nem tudott kifejlődni.

A föld elvesztette termő erejét...! Elszikesedett és felmondta a szolgálatot.

¹⁾ Zsilinszky és Treitz: A szikes talajok javítása. 1924. 207. old. Szentannay Sámuel: Jövedelmező gazdálkodás szik talajon. Kézirat. Előadás az OMGE. üzemi bizottságának 1927. március 27-én tartott ülésén.

Az első feltörés után 20 évre a lecsapolt földeken már „csak egy-két poresin paréjtő (*Poligonum aviculare*) tengődik... fű csak elvéelve találkozik rajta...”

A feltört talaj termőerejének csökkenésével természetesen együtt járt a gazdák eladósodása is!

A karcagi bankok csakhamar észre vették a bajt és megtagadták a jelzálog-hitel nyújtását. Ezért azután a megszorult gazdák a ceglédi, szarvasi és más vidéki, meg a budapesti pénzüzetekhez fordultak. Majd meg gépeket vásároltak hitelbe; abban a reményben, hogy így segíthetnek a torlódó nehézségeken.

Végül is nem egy megszökött közülök a hitelezők elől; mert a gazdák teljesen tönkre mentek!

Oda fajult a leromlott helyzet, hogy az érdekelt pénzüzetek és gépgyárak még az elárverezéstől is elálltak, mert a perköltség felemésztette volna a fölöttébb alacsony vételárat.¹⁾

Ennek az elszikesedés révén tönkrement földterületnek a részletes vizsgálata pedig azt igazolta, hogy a lecsapolási munkálat nem csak a felső termőréteget szárította ki, hanem hasonló káros hatással volt az alatta 4 méter mélységig menő egész réteg sorra.

A talaj-szelvény szerkezete az elszikesedés révén elváltozott, aminek azután természetes következménye lett a talaj biológiai tulajdonságainak leromlása is.

Ezért nem is csalódhatunk annak a megállapításával, hogy az alföldi tenger sok szikes földnek csekély változattal körülbelül egyformán ez a rövid, egyszerű és nagyon is sajnálatos históriája. Püspökladánytól a Hortobágyon át és egyebütt is szélteben az Alföldnek nem sok különbséggel így következett el a ma nekünk elég gondot adó, jórészt sivár, szikes földek kialakulása.

Ennek a gazdaság-politikai, tehát más irányú munkának egyáltalán nem lehet a hivatása, hogy magának a szikes-kérdésnek tudományos elemzésébe s ezzel ennek a kérdésnek a részleteibe is belé bocsájtkozzék.

¹⁾ Így került a karcagi birtokosok sorába pl. az Első Magyar Gazdasági Gépgyár 100 kat. holddal, a ceglédi bank 600 kat. holddal és így tovább.

Annál kevésbé lehet ez a feladata, mert a szikesedést és a vele kapcsolatos kérdéseket az ez irányban főleg újabban kifejtett nagy arányú irodalmi munkásság máig sem tisztázta egészen és így azokra még teljes világosság nem derült.

A vegyi vizsgálatok mindenesetre nagyban hozzájárultak a szikes talajok megismeréséhez, s e tekintetben s főleg a tudomány szempontjából nagy szolgálatokat tettek.

A szikes talajok annyira kedvezőtlen natrium tartalmu sóanyagának eltávolítását a laboratoriumi kísérletekkel is beigazolt kimosás szép sikerrel biztosítja. A gyakorlatilag is kipróbált öntöző berendezések ebben az irányban teljesen megnyugtató és kétségtelenül biztos gazdasági eredményeket szolgáltatnak.

Az öntöző berendezéseknek egyéb gazdasági hasznuk mellett az ilyen irányban is mutatkozó nagy jelentősége ezért még jobban sürgeti az olyan kormány tevékenységet, mely az előzők szerint az Alföld öntözését elősegítené.

Kétségtelen azonban az is, hogy az egymillió és háromszázezer kat. holdra menő szikes talaj natrium tartalmu sóanyagának eltávolítását ilyen értelmű kimosás útján nem lehet mindenütt és nem lehet belátható idő alatt olyan arányokban megvalósítani, amint az kívánatos lenne, mégha ehhez az Alföldön mindenütt elégséges víz állana is rendelkezésre. Ez azonban közismeretűen az Alföld egy jelentékeny részén hiányzik.

A gyakorlati élet ezért már régóta keresett olyan eljárást, amellyel a talajnak az elszikesedés révén bekövetkező szívós összeállóságát, a kiszáradás esetében megnyilvánuló megkeményedését, valamint a víz-átszűrődés nehézségeit megszüntetni, vagy legalább is enyhíteni s ennek kapcsán azt termőképesebbé tenni lehetne.

Tesszedik a Szarvason működött nagyhírű és kiváló evang. lelkész már másfél századot meghaladott idő előtt megmutatta ehhez az utat, amikor többek között a ma Békésben „digózás“-nak elnevezett szikjavítási módot¹⁾

¹⁾ A „digózás“ abban áll, hogy a megjavítani kívánt föld valamely szélén 0.8—1.5 m., illetve olyan mélységig ásnak gödröt, amig

alkalmazta és amikor a mezőgazdasági növényeken felül oly irányban is folytatott kísérleteket, hogy szikes földön milyen fás növényeket lehetne telepíteni?

Természetes, hogy Tessedik azon a 6 hold szikes földön, amit neki Harruckern, Békés megye egész területének akkor a tulajdonában volt $\frac{5}{6}$ -od részéből kísérlet céljára átengedett, s a mely utóbb 45 holdra egészült ki¹⁾ — nem telepíthetett erdőt. Elég volt azonban az a terület arra, hogy a főleg abból fenntartott tanintézetével kapcsolatban a talajművelés, a mezőgazdasági növénytermelés, a gyümölcsfa-nevelés és az erdei fák tenyésztése terén ott szikes földi, értékes és olyan kísérleteket folytasson, a melyek valóban példát adó útmutatásul szolgálhattak.²⁾

A szorgalmas szarvasi nép azonban eltanulta Tessediktől a talajművelést s 1769 óta szívós kitartással és sok fáradság árán mintegy 12.000 kat. hold földet javított meg, mely most semmiben sem különbözik az Alföld más jó minőségű agyagtalajától.³⁾

abban mészgöbceses márga földet találnak, amit azután 2—2.5 m. mélységig is kibányásznak. Ezt a földet hordják széjjel és 10—16 cm. vastag rétegben terítik el a szikes földön, majd pedig istálló trágyát hordanak rá és gondos talajműveléssel a szántás mélységéig összekeverik azt a szikes földdel. A digóföld mészsói, de különösen a vízben oldható gipsz a szikes talaj megjavítására kedvező hatással vannak.

Az így elkészített talajt rendszeren lucernával vetik be. A lucerna 5—6 évig kitünően díszlik s a lucerna feltörése után úgy bírálják el a gazdák az ilyen földet, mint a mely elkészült mindenféle más növény termelésére is.

(Sigmond : A hazai szikesek és megjavítási módjaik. 1923. 205. old. és Szentannay Sámuel : A sziketalaj művelése és javítása. Debrecen. 1926. 25. old.)

¹⁾ Utóbb Károlyi grófné, szül. Harruckern bárónő a 6 holdhoz még 39-et bocsájtott rendelkezésére (dr. Szelényi Ödön : Tessedik Sámuel élete és munkássága. Bpest, 1916. 37. old.)

²⁾ E területen 18 féle talajjavítási kísérletet végzett oly kitünő sikerrel, hogy az 1792. száraz évben 150 frt. volt holdanként a tiszta jövedelem. „Früchte“ c. kis művében maga említi, hogy „17 éven át az intézet legfőbb célja volt a szikes talajok javítása.“ (Krecsmarik Endre : Egy alföldi mintagazdaság a XVIII-ik században. Természettudományi Közlöny 1924. VII—VIII. füzet, 219. old.)

³⁾ Treitz Péter : A sós földek és szikes talajok elterjedése Magyar-

A digózásnál használt göbecses márgás föld Szentannay szerint mintegy 16—18% meszet tartalmaz.

Ennek a mésztartalomnak a kedvező hatása és a digózásnak bár nagy fáradsággal járó, de jó sikerű munkája vezetett azután arra, hogy a szikes talajt cukorgyári mész iszappal javítsák, amely eljárásnak azután a legszébb eredményei jelentkeztek.¹⁾

A szikes talajok mész iszappal való javítását ujabban több gazdaság karolta fel, úgy hogy 1926-ban csak a szolnoki, sarkadi és mezőhegyesi cukorgyárak mésziszapjából 22 gazdaság 1978 waggont használt fel szikes földi javításához.

A Szentannay Sámuel vezetése alatt álló karcagi földműves iskola szántóföldet, kaszálót, legelőt javított meg mész iszappal és jó sikerrel telepített erdőt is mésziszappal javított területen.²⁾

országon. Bpest, 1926. („A sziksós és szikes területek elterjedése, javításának módjai és gazdasági jelentősége“ gyűjtő cím alatt közre adott és 1926. évi június hó 25-én tartott propaganda előadások egyike.)

¹⁾ A mész iszap mintegy 30—35% meszet tartalmaz. A cukorgyárakban a mésziszap a gyártásnál fölöslegessé vált értéktelen anyag, amit ezek a gyárak a vasuti kocsikba való berakás költsége ellenében díjtalanul szoktak a gazdák rendelkezésére bocsájtani. *Szerző.*

²⁾ Szentannay a sziktalajnak mésziszappal való javításánál következő eljárást így írja le:

„A mésziszappal a sziket legajánlatosabb úgy javítani, hogy a javításra szánt területet alkalmas időben felszántjuk, a lehető legtökéletesebben apróra elmunkáljuk, úgy mintha kölessel vagy lucernával akarnók bevetni. Az így elmunkált földet kat. holdanként 5—600 q mésziszappal egyenletesen beterítjük. A beszórás után lárcsával vagy fogas boronával a mésziszappot a földdel a lehető legtökéletesebben összekeverjük. Ezzel a javítás készen van, a talaj bevethető.

Ajánlatos ennél az eljárásnál is a mésziszappal való javítás előtt a javítandó területet lehetőleg elrónázni. Azokat a helyeket, ahol a víz össze szokott gyűlni, lehetőleg ki kell tölteni. A mésszel javított területet gondosan meg kell óvni attól, hogy a nem javított szikekről a víz oda folyjon, mert ez a költséges és fáradságos munkák eredményét kockára teszi.

A mésziszap kiszáradásának vastagsága a javítani kívánt terület minősége szerint változik. Olyan helyekre, ahol a víz össze szokott gyűlni, vastagabban kell szórni, mert így a talaj több vizet képes elnyelni. Ugyiszintén a nagyon kötött, száraz részekben, ahol a talaj

Az iskola 300 kat. holdas gazdasága szántóföldként művelt 164.2 holdjának fele nehéz kötött agyag talaj, amelyen csak itt-ott találhatók egészen kis szik foltok. A másik fele jellegzetes karcagi szik, mely a nyári aszályos időjárásban kőkeménnyé válik, esős időben pedig tele van pocsolyákkal és vízerekkel.

Ezen a szántóföldön, ha kedvező időben sikerült a megmunkálás, 5—6 q volt a termés, ellenben kedvezőtlen időjárás esetében azt jól megmunkálni sem lehetett és nem egyszer a bevetett mag sem kelt ki. A kikelt vetést pedig sok esetben tönkre tette a rajta megállott víz, vagy megsemmisítette nyáron egy hosszabb ideig tartó szárazság.

1912-ben, mint elsőrendű jó gazdasági évben, az iskola most említett 164.2 kat. holdján 730 q volt a szemtermés, ide értve búzát, árpát, zabot és szemes tengerit. A szik javítás után már csak 139.5 kat. holdat műveltek szántóként,¹⁾ tehát 24.7 kat. holddal kevesebbet, mint 1912-ben; s mégis ezen a területen..... 1418 q volt a szemtermés.²⁾

az ekét nem veszi be, szintén vastagabban kell szórni, mert a mész a talajt porhanyóvá és könnyebben művelhetővé teszi. A szelidebb természetű, könnyebben szántható szikeken vékonyabb szórással is, ami kat. holdanként 3—400 q-nak felel meg — jó eredményeket érhetünk el. Ennél kevesebbel azonban csak úgy érhetünk el eredményt, ha a mésziszap kiszórását több éven keresztül megismételjük.

Általánosságban kat. holdanként 5—600 q-val sikerül a talajt megjavítani. Az így megjavított talajon a javítást követő években még foltonként a szik vissza szokott ütni; ezeket a foltokat azonban egy-két waggon mésziszappal el lehet tüntetni. Kísérleteztem parcellákon k. holdra számítva 1000—1500 q mésziszappal is. Mentől több mésziszapot alkalmaztam, a talaj annál jobban megjavult. Csupán faültetéseknél, amidőn a mésziszapot egyenlő mennyiségben földdel kevertem össze, történt meg, hogy a fák kiszáradtak. Kisebb mennyiségű mész a faültetésnél is eredménnyel járt.“

Szentannay Sámuel : A szik talaj művelése és javítása. Debrecen, 1926. 23. old.

¹⁾ A kikapcsolt részből 7.5 kat. holdat faiskolává alakítottak át, 10 kat. hold megjavított sziken biztató eredménnyel erdőt telepítettek. A hiányzó 7.2 kat. holdat pedig csak 1926-ban javították meg és így az csak az 1927. évi termés számbavételénél jöhet figyelembe. Addig legelőként használták.

²⁾ A több termés ezek szerint 688 q. Ennek a szemtermésnek az értéke, miután vegyes terményről van szó, átlag q-ként 25 p; összértéke tehát 17.200 P.

A szikjavítás előtt az iskola szemtermése
kat. holdankénti átlagban 4.45 q
volt.

A szikjavítás után 10.17 „

Ezekhez a meglepő gazdasági adatokhoz még hozzá
kell fűznünk, hogy 1912-ben 33.83 kat. holdon, 1926-ban
32.56 kat. holdon termeltek répát és lucernát. E két
legfontosabb takarmány termesztésére tehát a szikjavi-
tás után viszonylag nagyobb területet vettek igénybe.

Hozzáfűzzük végül, hogy a takarmányrépa k. hol-
dankénti átlag termése 530 q volt; a cukorrépáé 239 q.
A kat. holdanként elért 5.72 q-val jelentkező több
szemtermés közgazdasági szempontból már magában is
nagy jelentőségű. Mindehhez pedig jelentékeny magán-
gazdasági előnyök is járulnak, mert az iskola pontos
számadásai szerint a mézsiszappal való javítás 2 év
alatt nemesak kifizeti magát, hanem ezen felül még kat.
holdanként 207 pengő és 64 fillér tiszta jövedelmet is
biztosít.¹⁾

¹⁾ Ennek a pénzügyi eredménynek a megvilágítására fel kell emlí-
teni, hogy a méz iszapot a gyár csupán a vasuti kocsiba való be-
rakási költség ellenében díjtalanul adta, amint így adja másnak is.

A mézsiszap Karcagra szállítva 150 q-os kocsikban
42.52 pengőbe került

Ennek alapján 300 q mézsiszap, mely minimá-
lisan szükséges egy kat. holdra, Karcag vasuti
állomáson 85.04 pengő

A javítani kívánt táblák legkisebb távolsága a
vasúttól 2.5—3.5 km.

Karcagi fuvarosok a szállítást és széttergetést
q-ként 32 fillérért voltak hajlandók vállalni.

Beszállítás és teregetés (ha nem az iskola fuvarai
szállították volna) 96.— „
Egy kat. hold tehát minimálisan 181.04 pengő
került.

Ha 300 q helyett 500 q méz iszapot számítunk,
úgy a kiadás 301.70 pengő

Ha 700 q-t veszünk számításba, úgy 422.36 pengő
a kiadás kat. holdanként.

A megjavított föld 1926. évi búza termése . 15.75 q
kat. holdanként.

A cukorrépa átlagtermése pedig 239.— „

És ez nem valamely egyedül álló és különleges eset. A különféle alföldi birtokokról egybegyűjtött gazdasági eredmények egész sorozatát ismerjük már, amelyek a mésziszap, vagy a digózással való szik-javítás legjobb eredményeiről számolnak be.¹⁾

Ezek a javítási módok tehát a szik-talaj vizetszűrő képességét lényegesen megjavítják.²⁾

Mint láttuk a szik talaj nem csak mésziszapot,³⁾ vagy

A mész iszappal nem javított, egyébként jól megművelt és trágyázott sziken termett kat. holdankint buza	6.— q
Cukorrépa	80.— „
Buzánál a többtermés értéke 32 pengős ár számbavételével q-ként	312.— P
A cukorrépa többtermésének az értéke (különböző levonásokat figyelembe véve és 2 pengős árat számítva) q-ként	318.— „
E két növény terméstöbbletének értéke	630.— „
A legtekélyesebb meszezés az iskola földjein kat. holdanként	422.36 „
Tehát a meszezés két év alatt nemcsak kifizeti magát, hanem kat. holdankint	207.64 „
tiszta jövedelmet ad.	

Szentannay Sámuel: Jövedelmező gazdálkodás szik talajon. Az OMGE üzemi bizottságának 1927. évi március hó 27-én tartott előadás anyaga. (Kézirat.)

¹⁾ A hajdudorogi téli gazdasági iskola földjein mésziszap, a Basch örökösök nagyháti 500 kat. holdas gazdaságában mész iszappal és digózással, Szobotka Dezső martfői 450 k. holdas birtokán, Papler Pál ürmösháti közalapítványi 1093 holdas bérletén, Jurenák Lajos 706 kat. holdas gazdaságában mésziszap, Debeceni Endre gyomai 370 kat. holdas gazdaságában digózással, Papp Sándor kuncsorbai kiscsajka 9.7 kat. hold birtokán, Baranyai Antal kiscsajka endrői 21 kat. holdas birtokán digózással stb., stb. végeztek szik javítási munkát a legjobb eredménnyel. S mint láttuk, a szarvasiak már 12000 kat. holdat javították meg digózással s tettek elsőrendű szántóvá. Szentannay i. m.

²⁾ Sigmond szerint a szikes talajnak olyan nagy összeállóságát biztosító natrium zeolitok szűrő képessége a calcium sóoldatok hatására megjavul.

Sigmond i. m. 59. old.

³⁾ A talaj minőségétől függ, hogy a szikjavításnál mennyi mésziszapot vagy mész törmeléket használjunk. A karcagi földmives iskolánál, ép így gr. Nemes János pusztatombai birtokán minimálisan 300, átlagban pedig 500—700 q mésziszapot értek el jó eredményt.

digó földet, de trágyázással kapcsolatos jó megművelést is kíván.

Némelykor az időjárás gördít nehézségeket a megművelés elé. Más esetben a talaj minősége olyan, mely annak a megművelését nehezíti. Különösen a szikes legelők feltörése okoz nem egy esetben nehézséget. Pedig a jó siker érdekében fölötte kívánatos, hogy a szikes talajt minél jobban és lehetőleg minél mélyebben műveljük meg.

A szikes talaj művelésére szerkesztett és nálunk ilyen rendeltetés céljára árusított gépek eddig ennek a feladatnak nem tudtak mindenben és minden körülmények között jó sikerrel megfelelni.

Ujabban egy szik talajtörő kaliforniai gépet próbál ki a karcagi földműves iskola,¹⁾ mely eddigi megállapítás szerint 70 cm. mélységig kötött szikes talaj megmunkálását elég jó sikerrel végzi.²⁾

Kaliforniában a szikes talajt állítólag ilyen gépekkel igen eredményesen művelik meg.³⁾

A vallás- és közalapítványok ürmösháti 1903 kat. holdas bérletén a szikes foltokat két éven át csak 50—50 q mézszisszappal szórták be s az olyan föld is, mely azelőtt úgyszólván semmit sem termett, holdanként átlag 12 q búzát szolgáltatott. — Szentannay i. m.

¹⁾ A Sebestyén Jenő budapesti mérnök által importált ezt a gépet, és az ezzel eddig végzett kísérletek eredményeit Szentannay Sámuel karcagi földműves iskolai igazgató az Országos Magyar Gazdasági egyesület üzemi bizottságának 1927. évi március hó 27-én „Jövedelmező mezőgazdaság szik talajon” címen tartott előadásában ismertette. Kézirat.

²⁾ Ez a talajművelőgép 3 gépegységből áll, m. p.:

1. Egy 52 lóerős tankszerűen konstruált láncfalpas Bates traktorból.

2. Egy Kilefer talajtörőből, a melynek 2 darab 160 cm. átmérőjű erős járó kereke között van egy vaskeret, amelyre a Bippart ekére emlékeztető 1—3 talajtörő kés szerelhető. A kés hossza 70 cm. s annak alsó részén egy 66 cm. hosszú és 7.5 cm. széles ferde irányú véső van.

3. Egy erős szerkezetű kettős tárcsás boronából, 42 tárcsával. A gépen a talajművelés mélységét szabályozni lehet.

³⁾ Ha ezt a talajtörő gépet pld. 70 cm. mély munkára állítjuk be, úgy az a talajt ilyen mélységig a fenéken 7.5, a föld színénél pedig 80—85 cm. széles árokszerű idom vonalban dolgozza meg. Ha azután a talajtörő késsel végzett lazítási vonalak 60 cm. távolságra esnek egymástól, úgy a sziktalajt a gép már kellőképen meglazítja.

Az eddigi kísérletek és kipróbálások a gépnek hazai viszonyaink között is elég jó sikerű használhatóságát ígérk.¹⁾ Természetesen csak hosszabb kipróbálás után lehet a gép használhatósága fölöött végleges ítéletet alkotni. Utaltunk reá mégis, mert kíváncsnak látjuk a kérdésnek ilyen irányú részével való foglalkozást is.

A szikesedés folytán a talaj lényeges elváltozásával a természet rendjében okozott igen kedvezőtlen bajok egy ilyféle gép használhatósága esetében számottevő részökben viszonylag elég hamar leküzdhetők lennének. Az a lényeges feltétel azonban úgy látszik még megoldásra vár, hogy az így feldarabolt és felporhanyított földnek a lazább halmaz állapotát tartósabban fenntartani képesek legyünk. A nagyobb esőzések ugyanis az erősebben szikes talajt hamar egybeolvasztják; s újból kedvezőtlen helyzetet teremtenek!

Beható kísérletek valamely módon bizonyára meg fogják oldani ezt a kérdést is és így remélhetőleg nincs messze az idő, amikor megszűnik egyik lényeges akadálya a szikes földek könnyebb és olcsóbb megmunkálásának, elég gyors megjavításának és kellő termékennyé tételének még ott is, ahol — mint az Alföld sok részében — nem elég sűrű a népesedés.

Nagy fáradság árán korlátozottabb területen Tessedik óta itt-ott eddig is boldogult a nép a szikes föld mezőgazdasági művelésre alkalmas megjavításával. Magában a szarvasi példa is világosan bizonyítja megállapításunk mellett.

¹⁾ Olyan talajban, ahol a legjobb ásóval sem lehetett boldogulni és ahol eddig csak csákánnyal volt lehetséges darabolni a nagyon szívósan összeállott földet, mint Szentannay a karcagi földmives iskola földein végzett próbák alapján megállapítja, ennek a gépnek a munkája után azt még lapáttal is mozgathatjuk.

Önként érthetően ezzel a géppel is csak abban az esetben tudjuk a talajt kifogástalanul megművelni, ha az sem tulságosan száraz, sem tulságosan nedves. Egészen száraz talajból szakít fel ez a gép is olyan rögöket, a melyek megmunkálása nehezebb; a nedvesen összeálló talajt pedig természetesen csak vágja, nem porhanyítja eléggé.

A gép ára ez időszerint még elég magas. Alkatrészeit pedig még nem tartják nálunk raktáron és így valamely rongálódás vagy más váratlan géphiba az üzemből tartósabb fennakadást okozhat.

Ámde ennek a nagy fáradsággal járó munkaeredménynek viszonylag alárendelt mértéke úgyszólván szóba sem jöhet a szikesek azóta elkövetkezett gyors és aránytalan mérvű meggyarapodása mellett.¹⁾

Már Tessedik kísérletei beigazolták, hogy nemcsak a mezőgazdasági termelés s az ennek céljára való megfelelő talaj megmunkálás és javítás, de az erdőgazdasági művelés és ennek előfeltételeként az erdei fák ültetése is jó eredménnyel jár a sziken. Mint láttuk, gróf Széchenyi István is vallja, hogy „szikes földeken... anyai gond és szorgalom nevelhet fát.”²⁾ Békéscsaba, Kisújszállás, Ó-Kígyós stb. határaiban szikes területeken szépen sikerült nagyobb és ma már több évtizedet számláló fásítások vannak.³⁾ Bolza grófnak a szarvasi sziken a túlevelűek egész sorával pompázó parkja is ezt igazolja.

Küzdényi Szilárd teljesen kopár terméketlen sziken, árnyékolással 8—10 év alatt szép erdőfiatalost nevelt.

A 4 év óta működő püspökladányi szikfásítási kísérleti-telep a sziken különféle talajművelési eljárás mellett a fafajok egész sorával kiváló eredményeket ért el, ép így sikeres fásítási kísérletek történtek a karcagi földműves-iskola földjein is.

Mindenek fölött érdekes azonban felemlíteni, hogy a m. kir. kinestárnak Trianon előtt Bácsmegyében volt bezdáni erdőgazdasága, a valamikor aszályos nyarakon kiszikkadt és fehérre kivirágzott szikes laposok körzetében mintegy 50 évvel ezelőtt számottevő és igen sikeres erdőtelepítéseket végzett. Ezeknek folyományaképpen pedig az ottani vidék tenyészviszonyai az erdő feleseperedése nyomán, valamint annak arányában jelentékenyen és annyira megváltoztak, hogy a valamikori cserepes felületű, fehér, szikes laposok az erdőkörzet több módon elősegí-

¹⁾ A szikesek területe az évtizedek előtt volt 300.000 kat. holdról 1,300.000 kat. holdra gyarapodott, amint azt a földművelési tárca 1927. évi tárgyalása alkalmával a földművelési miniszter a képviselőháznak jelentette. *Szerző.*

²⁾ Gróf Széchenyi István: Pesti por és sár. 22. old.

³⁾ Zsilinszky Endre dr. és Treitz Péter: A szikes talajok javítása Bpest, 1924. XI. Szentannay S.: A sziktalaj művelése és javítása. Debreczen. 1926. 28—29. old.

tett nyirkosabb viszonylatában jó minőségű kaszálókká alakultak át.¹⁾

Az erdőnek ez a talajra is kiható, de főképen a környezet tenyészeti viszonyait olyan kedvezően befolyásoló s alább részletesen taglalni kívánt hatása az, amit az Alföld éghajlati multját eszmei formában elérni kívánó és semmiképen sem mellőzhető törekvésünkben nem hagyhatunk figyelmen kívül. Amit sehol, de főleg ott nem tévesztethetünk szemeink elől, ahol a talaj nyirkosságát a szikes talajt törő és megmunkáló géppel végezni kívánt mély szántáson kívül mással fokozni képesek nem vagyunk.

A magyar kormányra vár ezek után az a sürgős feladat, hogy a szikes földek alkalmas módon való és gazdasági célú megművelésének költségeihez olesó kamatozású kölcsönöket bocsásson a birtokosság rendelkezésére. Hogy a mésziszap, mészpor és hasonló egyebek szállításához lehető alacsony vasúti tarifát biztosítson, a szikes földet megmunkáló gépekkel szakértők útján beható kísérleteket végeztesen; s ha valamely rendszer tényleg alkalmasnak bizonyul, annak hazai gyártását elősegítse, és mindenekfölött adómentességet engedélyezzen a nagy munka és költséges beruházások árán megjavított földek birtokosai részére.

Szűk látókörű pénzügyi és adópolitikára vallana, ha a pénzügyi kormányzat elzárkóznék az amortizációs időre számított olesó hitelek nyújtásától, és ha e mellett legalább is azt nem biztosítaná, hogy az ilyen silány földeket költséges megjavításuk után ne sorozzák magasabb adóosztályba, avagy ha egy bizonyos időre az adómentességet megtagadná a megjavított azoktól a masilányan termő földektől, amelyeknek bizonyára megsokszorozható és mindenesetre legalább is megkettőzhető termése kivitelünk lényeges gyarapítását, s vele valutánk javulását segítheti elő. Amelyek a jövőre jelentékenyen megerősödött adóalanyokat, nagyobb és kétségtelenül újabb munka-alkalmakat teremtenek, a kereskedelmi forgalom fokozódását biztosítják, az alföldi honpolgárok

¹⁾ Ezekről a kaszálókról a háború előtt és alatt vagonvételekben szállítottuk a szénát más gazdaságaink szükségletére. Szerző.

javaiban, főleg pedig a föld értékében megnyilvánuló nemzeti vagyon gyarapodására is kihatással vannak.¹⁾

Pár évtized előtt még 300.000 kat. holdra becsülték a szikesek terjedelmét, — s ma 1,300.000 kat. hold körül van belőlük az Alföldön.

A földművelésügyi miniszter ugyanis minőségük szerint felvétette mostanában a szikeseket, s a felvétel eredménye a térfogatra nézve most már elég pontos adat.

Az előzők után különben elég világos is lehet előttünk és nem szorul további magyarázatra, hogy fokozatosan meggyarapodott a szikesek aránya, s hogy sajnos még mindig nagyobbodik a terjedelmük.²⁾

Ez a kedvezőtlen jelenség Alföldünknek főleg erdőtlen vidékein hosszabb-rövidebb idő multán manapság különösen ott jelentkezik, ahol az utóbbi időben a jórészt állandóan, vagy időközönként, s ekkor is szinte évente megismétlődően, de minden esetre hosszabb időig vízzel borított és emiatt mezőgazdasági célokra tartósabban nem használható földeket lecsapolásokkal, tehát belvízrendezésekkel, az állandó mezőgazdasági kultúra részére megnyerni igyekeztek. Főleg tehát a legutóbbi 50 év fokozatosan gyarapodott ilyen munkálatainak következményeként az eddig vízzel borított és mezőgazdasági célra meghódított földeken jelentkezett.

Ahogy terjedtek ezek a munkálatok, jórészt úgy terjedt egy idő multán az elszikesedés is. Kétségtelen azonban — amint azt az I. fejezetben is láttuk — hogy nem egy esetben az elszikesedés elkövetkeztére egyéb körülmények is befolyással voltak, amint sok esetben az ezt jó sikerrel ellensúlyozni hivatott tényezők hiánya, vagy azok biztosításának elmaradása igen lényeges befolyással volt az elszikesedésre.

¹⁾ Nem is volna újszerű az ilyen kedvezmények nyújtása. Munkáalkalmak biztosításához és a lakásinség enyhítésének elősegítése érdekében városokban az építetőknek jelentékeny és hosszú időre szóló adóelengedéseket biztosított a kormány. A vázolt eset analogiája szerint tehát még a következetesség elve is ezt kívánja meg.

Szerző.

²⁾ A szikes talajok a mult század első felében és közepe táján jelentkeztek mind feltűnőbb arányban. (Treitz Péter: A szikfölkék és szikes talajok elterjedése Magyarországon. 1926.)

Tény azonban az a sajnálatos helyzet, hogy hatalmas terjedelmű manapság az a szikes föld, mely sok gondot és fáradságot igénylő megjavításra szorul.

Ha az ilyen szikes föld területéből mészszókkal és megfelelő műveléssel az egész Alföldön évente csak 20.000 és így 10 év alatt legalább 200.000 kat. holdat tudunk megjavítani, s azon holdanként legkevesebb 2—3, de joggal várható 4—5 q-val több búzát termelhetünk, — ez évi 600.000—1,000.000 q többletet jelent az Alföld termelésében.¹⁾

Annál jogosabb ez a feltevés, mert a karcagi jellegzetes szikföld a megjavítás első évében az előbbi 5—6 q helyett 15—16 q búzatermést hozott.

Ha ezt a termést az átlagos 33 pengős egység-árral vesszük számításba, úgy ez 16.500,000—33.000,000 pengő között váltakozó, s átlagban 25 millióra tehető több jövedelmet jelent az Alföldön.

Ha ezen felül az egész Alföldön évente csak 5, és 10 év alatt 50 kat. hold szikest rendezünk be öntözéssel kapcsolatos rétművelésre, úgy az a holdanként joggal várható 25 q terméstöbblet mellett 1,250.000 q-val nagyobb szénatermést jelent.

Az ilyen arányú termés-emelkedés feltevése annál jogosultabb, mert a békéscsabai öntözött szikes részen ennél jóval nagyobb arányban tudták fokozni a széna termést.

Ha ezt a több termést 8 pengős szénaárral vesszük számba, ez évi 10.000,000 pengő több jövedelemnek felel meg.

Végül ha a legrosszabb és más művelésre alkalmatlan szikesekből az egész Alföldön évente csak 1000, 10 év alatt 10,000 kat. holdat rendezünk be halgazdaságra, s az átlagos halhús termést kat. holdanként 130 kg.-nak vesszük, s a halhús árát 1.6 pengővel számítjuk, úgy 10,000 kat. holdon 2.080,000 pengő új haszonra számíthatunk.

¹⁾ Számításunk valamivel optimisztikusabb, mint ahogy azt Sigmond-nak alább idézett munkájában találjuk, mert az eddig elért és ennél is még sokkal nagyobb gazdasági eredmények erre bennünket tényleg feljogosítanak. *Szerző.*

Ha már most összegezzük a vázolt több jövedelmeket

a 200,000 k. h. szántóföld után	25.000,000 P
„ 50,000 „ „ öntöző rét „	10.000,000 „
„ 10,000 „ „ halgazdaság „	2.080,000 „
a 260,000 k. h. megjavított szikes föld után	37.080,000 P ¹⁾

Reális számok ezek, amelyek az elérhető arányoknak semmiképen sem a maximumát jelzik, s amelyeket tervszerűen végzett munka kétségtelenül biztosítani képes! Mégis olyan méretű pénzürtékek ezek, amelyeket ha biztosítunk, azok észrevehető súlyt jelentenek gazdasági mérlegünkben. Külforgalmi mérlegünk megjavítására is lehet hatásuk, s az adóalanyok egy jelentékeny számának a megjavítását is elősegíthetik!

A kormányra vár a feladat, hogy azok elérésére törekdjék s azok elég könnyű realizálását támogassa!

A kormányra vár azonban oly irányban is a sürgős és jelentős feladat, hogy a mezőgazdasági termelés annyira és annyi okból nélkülözhetetlen másik feltételét, a mező és erdőgazdasági földek aránylagos megoszlását tervszerű és előre látó gazdasági politikával biztosítsa, s vele a természet háztartásának egyensúlyát rendbe hozza az Alföldön!

Ezzel ugyanis szilárdítja a termelés biztonságának alapját, mert az éghajlati eshetőségek kockázatát számottevően apasztja!

A szik talaj mély megművelése, a mész sókkal való talajjavítás, csak fél munka, ha hiányzik az erdőnek az a sokoldalú jótékony hatása, amelyet mindenütt, de különösen ilyen nagyarányú és főleg kontinentális klímájú síkfeldön egy belterjességre törekvő mezőgazdaság nem nélkülözhet!

Még ha a perennalis öntözést szolgáló vezetékháló csörgedeztetésnek és szivárgásnak, vagy akár más öntöző

¹⁾ V. ö. Sigmond Elek: A szikes területek javításának közgazdasági jelentősége c. értekezésében foglaltakkal. „A sziksós és szikes területek elterjedése, javításuknak módjai és gazdasági jelentősége” címen összefoglalt füzetben közölt s 1926. évi június 23-án tartott propaganda előadások. Budapest, 1926. 7. old.

berendezésnek előnyeit az Alföldön mindenütt is tudnók biztosítani, a kontinentális klímájú síkság hosszantartó aszályos időszakai, az ott uralkodó kedvezőtlen szélviszonyok stb. mellett az erdőtelepítést nem mellőzhetnénk. A gazdasági okszerűség még ilyen esetben is megkívánná, hogy a mezőföldeknek erdőkkel való váltakozását és keskenyebb erdősávokból álló szélfogókkal való ellátását biztosítsuk. Az Alföld adott viszonyai között azonban, amikor annak egy számottevő részén már csak a vízhiány, vagy a meglévő víz igénybe vehetőségének akadályai miatt is¹⁾ az öntözés bármely rendszerének alkalmazására, belátható időn belül kilátásunk egyáltalán nem lehet, a parancsoló okszerűség és az Alföld gazdasági boldogulásához fűződő elsőrendű nemzetháztartási érdek fokozott mértékben és sürgetően követeli meg, hogy egy, az egész Alföldre kiterjedő és jól átgondolt koncepció keretében, tehát okszerű megosztással és megfelelő arányokban biztosítsuk a mezőföldekkel váltakozó erdők telepítését, s hogy szélvédő pásztákkal és fasorokkal ültessük be a táblamesgyéket, s a gazdasági utak széleit.

3. Az erdő, úgy is mint a mezőgazdaság és a közegészség jelentős tényezője.

Általános és közismert, hogy a Dunántul mezőgazdasági termelésénél milyen nagy jelentősége van annak, hogy az összterület 16.10%-ában, tehát a mezőföldekkel, ha nem is elégséges, de viszonylag mindenesetre még elfogadható arányban erdők váltakoznak.²⁾

Ezzel ellentétben — ha Budapest székes főváros domb-

¹⁾ A trianoni átkos szerződés életbelépte óta a Tiszának a Szamos torkolatától, a Marosnak Aradtól nemzetközivé nyilvánított vizét egyoldalú elhatározással öntözés céljára sem lehet elvonnunk.

Szerző.

²⁾ A csonka ország északkeleti dombos vidékén ez a százalékos arány a statisztikus egybeállításokban még előnyösebbnek mutatkozik, mert az összterületnek 22.70%-a szerepel erdőként. Itt azonban főleg Nógrádnak, Gömörnek, Borsodnak az erdőterületek között szereplő sok kopárja és vízmosása duzzasztja meg az erdőnek százalékos arányát, de a valóságban nincs javára a gazdasági helyzetnek az erdő ilyen látszólagosan nagyobb térfoglalása.

Szerző.

vidék-jellegű erdős részének határát és a statisztikus egybeállításokban rendszerint az Alföld címe alatt szereplő néhány vármegyének a dombvidékhez tartozó részeit és azok erdeit számba nem vesszük, — a megjelölés igazi értelmében vett Alföld összterületének nem a statisztikus egybeállítás alapján megállapított 4.3% -át, de alig 3% -át borítja erdő!¹⁾ És még ennek a kevés erdőnek sem olyan az eloszlása, amint az kívánatos lenne!

Hajdu vármegyében az összterületnek csak 2.9% -a, Csongrád vármegyében 1.7% -a, Békés vármegyében 1.6% -a, Bihar vármegyében 1.4% -a, Csanád, Arad, Torontál egyelőre egyesített vármegyékben 0.9% -a²⁾ az erdő.

Ugyyszólván mindegyik európai államot, ideértve a síkon elterülőket is (Hollandia stb.) jórészt maritim klímájuk mellett százalékos arányban a háború előtt is már több erdő borította mint a kontinentális klímájú Alföldünket.³⁾ Legfeljebb a maritim klímájú Portugáliának és a ködös, nyirkos Angliának van hasonló arányban vagy kevéssel több erdeje mint az Alföldünknek. Ámde ezek nem agrár jellegű államok! Nem érdektelen

¹⁾ A Statisztikai Szemle a most jelzett alapon az Alföldre 317,393 kat. hold erdőt mutat ki, míg a földművelésügyi miniszterium, a kifejezetten alföldi területen csak 202,326.4 kat. hold erdőt tart nyilván. Lásd Statisztikai Szemle 1926. IV. évf. 3. sz. 151. old. és lásd e munka I. sz. táblázatát a 136. oldalon.

²⁾ Csak az alföldi városok egynémelyikének határában van az összterület viszonyában nagyobb százalékarányban. Így Debrecen th. j. felr. város határában 11.4% -al, Kecskemét t. j. f. v. határában 9.0% -al, Szeged t. j. f. v. határában 5.5% . Ám a városok közül is Baja tfjv. csak 1.3, Hódmezővásárhely tfjv. határában csak 0.2% -al szerepel az erdő stb. Szőlősy Zoltán dr.: Az erdőterületek megoszlása birtok nagyság csoportok és tulajdonjog címek szerint az 1925. év elején. Magyar Statisztikai Szemle, 1926. évi 3. szám, 151. old.

³⁾ A német birodalom erdősültségi százaléka 25.9% , Ausztriáé 32.5% , Bosznia-Hercegovináé 50.0% , Európai Oroszorszáé 37.0% , Finnorszáé 63.0% , Svédorszáé 47.6% , Norvégiáé 21.0% , Schweizé 20.6% , Franciaorszáé 18.2% , Olaszorszáé 14.6% , Spanyolorszáé 16.9% , Portugáliáé 3.5% , Nagybritanniáé 3.9% , Belgiumé 17.7% , Hollandiáé 7% , Dániáé 6.3% , Törökorszáé 20.0% , Bulgáriáé 30.0% , Szerbiáé 32.0% , Romániáé 18.0% , Görögorszáé 13.0% , Luxemburgé 30.6% . Nagymagyarorszáé 25.0% volt. Dr. Endres M. Forstpolitik, 1905. Berlin, 6. old.

azután itt leszögeznünk azt is, hogy e kettő mellett egész Európában csak a csatorna-hálós Hollandiának és az erősen maritim klímájú Dániának van az összterület százalékos arányában ma is valamivel kevesebb erdeje, mint a mennyi ilyen százalékos viszonylatban egész Csonkamagyarországnak van (11.8%).

Meg kell állapítanunk végül, hogy úgyszólván minden európai ország már a világháború előtt számottevő, sőt jórészt nagyarányú állami erdőbirtokkal rendelkezett.¹⁾

Ahol a régebbi multban nem volt, ott annak a gazdaság-politikai tételnek elismerésével, mely magasabb nemzetgazdasági érdekek szolgálatában az államot jelöli meg az erdők leghivatottabb tulajdonosának — ilyenek megszerzésére törekedtek.²⁾ Természetes folyománya ennek, hogy a jól megfontolt területi megosztás révén legtöbb ország sík földjén is voltak és vannak jelentékeny állami erdőségek.

Sajnálatos, hogy ennek a nemzetgazdasági tételnek az érvényesítését éppen a hazai viszonyaink között nem állapíthatjuk meg, mert a mai egész magyar Alföldön, tehát az országnak egy jelentékeny kiterjedésű részén az államnak — a bánátszéli buja földü 30.021 kat. holdas mezőhegyesi ménesbirtok 1518 kat. hold erdején kívül, mely ott kifejezetten az állam magángazdasági céljait szolgálja, — sziki vagy homoki földön egy talpalatnyi erdeje sinesen. Az Alföldön³⁾ még található magán tulajdonu erdőkről fajok szerint tagoltan az ide csatolt táblázat nyújt tájékoztatást. (I. tábla).

¹⁾ A német birodalomban az állam tulajdona volt az erdők 33.7%-a, Ausztriában 7.3%-a, Magyarországon 15.2%-a, Bosznia-Hercegovinában 78.4%-a, Európai Oroszországban 66.4%-a, Finnországban 35%-a, Norvégiában 28.5%-a, Svédországban 33.2%-a, Schweizban 4.6%-a, Franciaországban 12.0%-a, Olaszországban 4.0%-a, Spanyolországban 84.0%-a, Portugáliában 8.0%-a, Nagybritanniában 2.2%-a, Belgiumban 4.8%-a, Dániában 23.8%-a, Bulgáriában 29.6%-a, Szerbiában 36.6%-a, Romániában 40.0%-a, Görögországban 80.0%-a stb. Endres: Handbüch der Forstpolitik, Berlin, 1905. 6. old.

²⁾ Schweiz csak a háború előtti utolsó évtizedekben szerzett államerdőket a lavinaomlások és vadpatakok károsításának ellensúlyozására.

Szerző.

³⁾ Csonkamagyarország Alföldjét Békés, Hajdu, Jász-Nagykun-

Az alföldi erdők mai területe.

I. tábla.

136

A törvényhatóság neve	A z e r d ő							Jegyzet
	területe	f a f a j a i						
		tölgy és cser	akác	nyár	fűz	egyéb lombfa	fenyő	
<i>A gödöllői m. kir. erdőigazgatóság kerületében*)</i>								
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye egy részének és Szolnok vármegyének területén	20152.7	3773.8	10286.4	1027.5	2838.9	448.2	219.8	Tisztás : 1548 9 kat. hold
<i>A kecskeméti m. kir. erdőigazgatóság kerületében</i>								
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye egy részének, Kecskemét t. j. f. városnak, Bács-bodrog vármegyének, Baja t. j. f. városnak, Szabadka t. j. f. város hozzánk eső részének, Csanád, Arad, Torontál, Csongrád vármegyéknek, Hódmezővásárhely és Szeged városoknak területén	98563.6	9721 9	41522.7	19233.9	9315.5	7548.6	2293.3	Tisztás: 8921.7
<i>A debreceni m. kir. erdőigazgatóság kerületében.</i>								
Hajdu, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Bereg vármegyék, valamint Debrecen t. j. f. város területén	77043 2	37607.9	27229.3	4145.8	1765.2	5315 4	979.6	
<i>A miskolci m. kir. erdőigazgatóság kerületében.</i>								
Heves, Borsod, Zemplén és Abauj vármegyék területén	6566.9	720.3	750.1	1135.7	3695 2	249.0	16.6	
Összesen	202326.4	51823.9	79788.5	25542.9	13919.6	13852.2	3492.7	

*) A gödöllői és miskolci erdőigazgatóságok kerületéből a nem alföldi jellegű vidékeken lévő erdők területei, valamint az Alföld beerdősítésre kijelölt, de még be nem erdősített területek nem szerepelnek.

Jegyzet: A földmiv. ministerium erdészeti főosztálya nyilvántartásának adatai ezek, amelyek nem egyeznek teljesen a statisztikai hivatalnak adataival.

Amint e táblázatból látjuk, az Alföldön erdőket alkotó fafajok közül legtöbb a homoktalaj első megkötésére igen megfelelő, de a talaj megjavítására már nem alkalmas akác,¹⁾ a melyet sok helyütt oda is telepítettek,²⁾ ahova

Szolnok, Szabolcs, Borsod, Csanád, Csongrád, Heves és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék, Baja, Debrecen, Hódmezővásárhely, Kécskemét és Szeged törvényhatósági joggal felruházott városok határai és Szabadka t. j. f. v. határának meg nem szállott része, továbbá Arad vármegyének eleki járásából, Bács-Bodrog vm. bácsalmási és bajai járásából a meg nem szállott részek, Bihar vm. derecskei és sárréti járásai egészen, valamint a berettyóújfalui, biharkeresztesi, érmihályfalvai, nagyszalontai, székellyhidi és szalárdi járásokból a meg nem szállott területek, Szatmár vm. fehérgyarmati és mátészalkai járásai egészen, valamint a csengeri, nagykarolyi és szatmárnémeti járásokból a meg nem szállott részek, továbbá Torontál vm. törökkanizsai és nagyszentmiklósi járasaiból ép úgy Ung vm. nagykaposi járásából a meg nem szállott területek; végül Zemplén vm. sáros-pataki, szerencsi és tokaji járásai egészen és a bodrogházi és sátoraljaúj helyi járásokból a meg nem szállott területek alkotják. *Szerző.*

¹⁾ Az akácnak az a kitűnő tulajdonsága, hogy messzenyúló, szerteágazó gyökereivel gyorsan és kiválóan köti a futóhomokot, s annak még a legsilányabb fajtájában is megél. Ennek az utóbbi tulajdonságának az a magyarázata, hogy az akác a vele a gyökér gumóban szimbiózisban élő *Bacillus radicola* segítségével a levegő szabad nitrogén tartalmát megkötni képes, és ez által természetesen a talaj nitrogén vegyületeivel szemben sem olyan igényes, mint sok más erdei fa, sőt azt gazdagítja is nitrogén vegyületekben.

Fokozta az akácnak a silány talajon való életképességét az a körülmény is, hogy az akác xerophyta fafaj, s így a termőhely esetleges szárazságával szemben az adott viszonyok között jobban ellent áll mint sok más fásnövény.

Hátránya azonban, hogy rendkívül gyors növekedése folytán a talaj ásványi só tartalmát nagyon gyorsan kihasználja és gyér lombozata miatt lombhulláskor nem juttat vissza annyi ásványi anyagot a talajba, mint a mennyit onnan elvett. A talajt ennél fogva az eddigi megállapítások szerint fokozatosan és elég gyorsan kiéli. Az akácnak ezért a vázolt hivatásában is átmeneti fafajként ajánlatos a szerepe.

Az akác különféle (kedvező és kedvezőtlen) tulajdonainak az erdőgazdasági vonatkozásait több tekintetben igen, de minden irányban abszolút biztosságot nyújtó vizsgálatokkal még nem bírálták el. A kormány földművelési ága valóban nagy javát szolgálná a magyar erdőgazdaságnak, ha az akác egyes, még nem tisztázott tulajdonainak vizsgálatával a soproni erdőmérnöki főiskola növényteni intézetét mielőbb megbízná. *Szerző.*

²⁾ Matasovits Péter: Tölgyeseink pusztulásának okai és a védekezés. Erdészeti Lapok, 1924. VII. f. 120. old. — U. a. Fanémdivatok: Erdészeti Lapok, 1925. 2. f. 61. old.

nem való.¹⁾ Azután jön a tölgy, a melynek itt jobban őshonos kocsános (*Qu. pedunculata*) válfaja a lecsapolásokkal kiszáritott talaj visszaszorulni kénytelen, hogy helyét a csoportos (*Qu. sessiliflora*) tölgynek, a kisebb igényű csernek (*Qu. cerris*), s ahol kívánatos, más, talajjavító fajoknak is átengedje.

Viszonylag sok a nyár és fűz. Alkalmas körülmények között indokolt és elfogadható a jelenléte; de ma még látjuk közönségesebb fajtáit olyan helyeken is, ahol nemesebb, tehát értékesebb és sokkal nagyobb hasznót hajtó fajok is boldogulnának. Kevés az egyéb lombfa; pedig egy egész sorozata van a lombfajoknak, a melyek az Alföldön szépen tenyésznek. Még kevesebb a fenyő, holott az Alföld kiélt, de kötött, homokos talaján éppen ez a faj hivatott és beigazoltan leginkább is képes a talajt megjavítani²⁾ és azt más, nemes faj tenyésztésére előkészíteni.

¹⁾ Ez a megállapítás természetesen nem azt jelenti, hogy mindazok a szakértők, akik ezen az állásponton vannak, az akác tenyésztésének mellőzését kívánják az Alföldön. Korántsem. Az akác a futóhomok- és egyéb mozgó vagy szakadozó talajok megkötéséhez és beerdősítéséhez átmeneti első fajként annyira kiváló és alkalmas, hogy azt igen sok esetben mással pótolni nem is lehetne. Ezen felül tanya-fásításokra, rongálásnak kitett kisebb erdőfoltok telepítésére, szélvédő pászták létesítésére, táblamesgység és főleg utak szegélyezésére stb. elsőrendűen használható és fölöttébb ajánlatos. Az Alföldön első sorban hivatott arra, hogy ilyen alkalmazása révén kiváló minőségű és közismeretűen tartós mezőgazdasági fát, sőt kisebb méretű épületi fát is, de főleg tüzelő fát szolgáltatson.

Nem ajánlható azonban az eddigi megfigyelések szerint arra, hogy tartós erdőgazdasági művelésre használni kívánt, kiélt, leremlott, silány *de kötött* földeket, ha azokon más, talajjavító fajtát ültethetünk, nagyobb területeken akáccal telepítsünk be, mert egyes e célra alkalmasabb más fajokhoz mérten, nem segíti elő a talaj javulását, sőt azt bizonyos irányban — mint már fennebb megírtuk — számottevően kiéli. Ezért az erdőtelepítéstől várt talajjavulás tekintetében az akácerdő nem egy esetben csalódással jár. Szerző. — (V. ö. Kaán K.: Erdőgazdasági problémák és azok megoldása. Budapest, 1923.)

²⁾ Már 102 év előtt milyen nagy hozzáértéssel és bölcs elbírálással állapítja meg Vedres István, hogy Szeged határában erdei fenyőt is kellene ültetni. Munkája 11. oldalán e megállapításhoz a következő megjegyzést fűzi: „Olvasd a Tudományos Gyűjteménybe 1822-ik Esz. X-ik kötet. T. T. Molnár Ferentz Urnak a Sivány homok elfojtásáról való betses Értekezését. — Valóban megérdemelné, hogy

Az ország domb és hegyvidéke mellett kormányaink a multban többé-kevésbé elhanyagolták az Alföld erdészeti kérdéseit.¹⁾ Arra való helytelen utalással különben, hogy a hegyvidéken elég erdők van, a közvélemény sem mutatott nagyobb érdeklődést az ilyen kérdések iránt. Annál kevésbé emlegette vagy sürgette azokat!

Ezt a megállapításunkat az Alföldnek e tekintetben ma elég siralmas helyzete mellett kellően igazolhatja az a ténykörülmeny is, hogy az alföldi szabadforgalmu erdőknek annyiféle közgazdasági érdekből elengedhetetlenül kívánatos fennmaradását az Alföldön szigorúbb törvényes rendelkezések megfelelő módon nem biztosították, s hogy a szikesek és homok-területek fásításáról korábbi időkben és intézményesen nem gondoskodtak. Bizonyítja továbbá az is, hogy az illetékes erdőhivataloknak a végleges felmérések előtt legutóbb végzett tájékoztató megállapítása szerint, a főleg szikes és homokos területekből, Alföldön legelső sorban mintegy 206.200 kat. hold vár az 1923. évi XIX. t.-c. rendelkezései értelmében való mielőbbi befásításra. Vár azután ezen felül is még elég!

Pedig az előző, főleg a Tessedik, majd Vedres²⁾ Witsch,³⁾

Ns. Szeged Várossa egy, két iffiat most mindjárt oda küldene azon módot megtanulni: miképp kellessen a Siványokon Fenyves Erdőket szaporítani? — *erre volna ám szükségünk!* — Vedres István: A Sivány homokság használhatása. Szeged, 1825. 12—13. oldal.

¹⁾ Egyes kiváló szakemberek, — mint Szegeden Kiss Ferenc — Szabadkán Kallivoda Andor, e mellett is jelentékeny eredményeket értek el. Az ilyen esetek száma azonban igen alárendelt. *Szerző.*

²⁾ Vedres István Szeged városának a mult század elején volt nagy nevű és kiváló mérnöke lelkesen propagálta az erdőtelepítést az Alföldön. 1808 január 4-én kelt nagyszabású javaslatot terjesztett ez ügyben Szeged város tanácsa elé. Könyvet is írt — mint láttuk — e kérdésről a következő címen: „A sivány homokság használhatása.“ Szeged, 1825.

³⁾ Witsch Rudolf gyakorlatilag és az irodalom terén is munkálkodott az alföldi erdőtelepítés terén. 1808-ban Bécsben látott napvilágot egy füzetje: Vorschlag wie das auf dem Reichstage 1807 zu Ofen im zwanzigsten Artikel sancionirte Gesetz, die Urbarmachung des Flugsandes in Ungarn betreffend leichter realisirt werden könnte.“ 1809-ben pedig Budán jelent meg egy füzetje: „Praktischer Vorschlag betreffend die Urbarmachung des Flugsandes in Ungarn.“ Dr. Roditzky Jenő: Adatok a befásítás történetéhez. Erdészeti Lapok, 1884. 685. old.

Molnár¹⁾ és mások érdemes munkássága óta rendelkezésre állott másfélszázados tapasztalatok és megállapítások már régen és eléggé igazolták, hogy a mezőgazdasági művelésnek jóval előnyösebb helyzet teremthető azáltal, ha az Alföldön számottevő erdőterületeket telepítenek, ha tervszerű elhelyezéssel és minél sűrűbben szélfogó pásztákat és erdőfoltokat (remise) létesítenek s ha a táblameszgyéket és az útvonalakat kivétel nélkül befásítják, bebokrosítják, amint azt a külföld országai is megselekedték.

Az előzőekben ugyanis említettük már, hogy Alföldünk éghajlata általában nagyon eső-szegény. Az ország más tájaihoz és az alföldi mezőgazdaság növényeinek víz-szükségletéhez viszonyítva aránytalanul kevés a csapadék. Emellett az Alföld esőinek mennyisége úgy egy esztendő alatt, mint az egyes hónapokban egészen tág határok között ingadozik; s gyakran a főtenyészeti időszakban képes cserben hagyni mezőgazdaságunkat. Ebben leli magyarázatát, hogy mi az átlagos gabonatermésünket is, mely súlyszámokban alig éri el az északi és északnyugati államok átlagos termésének felét, csakis az átlagot valamivel meghaladó csapadék mennyiség esetében és a csapadék kedvező időközi eloszlása mellett érhetjük el. A jó termések valószínűsége pedig ugyanakkora mint amekkora a valószínűsége annak, hogy az eső igen kedvező mennyisége és annak kívánatos eloszlása szerencsésen egybeesnek az Alföldön.

Találón állapítja meg mindennek részletes kifejtése kapcsán Sávoly dr.²⁾, hogy „éghajlati biztos termelési alapnak éppen nem mondható és a kockázatnak egy még mindig tulságosan nagy kalkulusát magában foglaló éghajlati lutrin nyugszik alföldi egyetemes mezőgazdaságunk sikere és ezzel talpraállásunk lehetősége is az Alföldön.“

Nagy baja tehát Alföldünknek a fennebb vázolt okokból elkövetkezett viszonylagos páraszegénysége és az

¹⁾ Molnár Ferenc irodalmilag dolgozott a kérdésben. Fejtegetései a Tudományos Gyűjtemény, 1822. X. kötetében láttak napvilágot. (Dr. Roditzky u. o.).

²⁾ A Magyar Alföld szélviszonyai figyelemmel az erdősítésre. Budapest. 1921. 5. old.

aránylag kevés csapadék mennyiség, valamint az a körülmény, hogy a rendelkezésre álló cseppfolyós és párák nedvességgel szemben aránytalanul nagy a tenyészetű időszak hőmérséklete és jelentékeny a szél szárító hatása. Ezen az állapoton az erdőtelepítés és fásítás, ha nem is teljesen, de bizonyos mértékig mégis segíthet. Elősegítheti főleg azt, hogy a kétféle nedvességet jobban megtarthassuk, hatásosabban konserválhassuk s mindezzel az Alföld éghajlatán a mezőgazdaság javára is számottevően javíthassunk. Különösen nagy a jelentősége ennek szárazabb évek idején. Az Alföldön ugyanis bizonyos periodusokban, néha 7—9 évig is alig vázolhatóan száraz idő járja. Főleg ilyen esetben segíthetne sokat az erdő, a mezőgazdaság nehéz helyzetén.¹⁾

Az erdő tehát nedvességet konserváló, de nem esőképző, amint azt annyian hiszik! Nem gyarapítja magától és általánosságban a vegetációs időszak csapadék mennyiségét. Befolyásolni azonban tudja a csapadék eloszlását az erdővel borított földrészek és azok körzete javára! Az erdő ugyanis mechanikusan átszűri a páratelt levegőt, amennyiben széles horzsolási felületet ad, és ellentáll a levegő egy rétege haladásának.

E mellett a páratelt levegőnek az erdősízelbe ütközése, az erdő mérsékeltebb magassága mellett kisebb arányban ugyan, de ugyanolyan hatást vált ki, mint a páratelt levegő útjába eső hegyoldal, a melynél az ilyen beleütközés révén a levegő párája esőcseppekbe sűrűsödik össze.

Hamberg szerint²⁾ a csapadék az erdők körzetében ezek révén több százalékkal emelkedhetik.

Ezen kívül az erdőkben a szélcsend is elősegíti a

¹⁾ Forster Géza ennek a körülménynek a megállapítása mellett, a mind jobban kiszáradó Alföldnek szomorú jövőt jósol, amikor oda nyilatkozik, hogy ha ezentul ilyen száraz periodusok következnek majd be, akkor az Alföld gazdái alatt nemcsak megkeményedik, de meg is inog majd a talaj, mert a sok adót s a holdanként jelentékeny összegre rúgó ármentesítési és belvízrendezési költségeket fizetni nem lesznek képesek. (Förster Géza: Javaslatok az Alföld gazdálkodásának megjavítására.)

²⁾ H. E. Hamberg: „De l'influence des forêts sur le climat de Suède.” Stockholm. 1896.

nagyobb csapadék-képződést, amint azt már kisebb erdő-parcellák is igazolják. Természetesen nem esőről van ez esetben szó, hanem az erdővel lekötött sűrű köd lecsapódásáról, zúzmarráról stb.

Amig ekként az erdő a levegő nedvességéből egy számottevő részt leköt magának, addig a szél-árnyékban, tehát a szél útjába eső erdők után következő földrészek csapadéokban szegényebbek.¹⁾

Az erdő és mezőföld kellő váltakozása és arányos megoszlása ezért nem csak a gazdasági művelés, de az emberi és állati élet javára is föltétb kívánatos; amint az erdők nagy hiánya pl. az Alföldön eléggé érezteti káros hatását!

Az erdő tompítja a levegő hőmérséklete változásainak szélsőségeit és évi átlagban egy fokkal is leszállítja a levegő hőfokát az erdővel nem borított helyek hőmérsékletével szemben. A különbség természetesen nyáron a legnagyobb. Az eltérés pedig akként alakul, hogy az erdőben télen melegebb, nyáron hűvösebb a levegő, mint a szabad téren. E mellett nyáron éjjel melegebb, nappal pedig hűvösebb az erdő levegője, mint olyan helyeké, a melyeket erdő nem borít! A júliusi legmagasabb hőfokot az erdő a megfigyelések egész sorozatának eredményei szerint $3\frac{1}{4}$ — $4\frac{1}{4}$ C. fokkal tudja csökkenteni.²⁾

Mindebből pedig világosan áll előttünk az a tény-megállapítás, hogy a nagyobb arányú erdőpusztítás valamely vidék hőmérséklet-változásait és szélsőségeit jelentékenyen befolyásolja. Amire az Alföld valóban perdöntő példákkal szolgálhat!

Nem érdektelen azután itt az előzőkben említettek kapcsán megvilágítanunk azt is, hogy az erdő levegője relative nedvesebb, nyirkosabb, mint az erdővel nem borított szabad földé, ami a most említett abban a körülményben leli magyarázatát, hogy az erdő levegője évi átlagban és főleg nyáron hűvösebb.

Ha azután a párával telített levegő lehül, a hőfok-

¹⁾ Dr. Endres M. Forstpolitik 1905. 171—180. old.

²⁾ Weber: Die Aufgaben der Forstwirtschaft. (Stoetzer: Handbuch der Forstwissenschaft. 1903. Tübingen.)

változás arányában cseppfolyós halmaz állapotú víz válik ki belőle köd vagy harmat alakjában.¹⁾²⁾

Ez a körülmény, illetve annak további következményei a növényi élet, de az ember egészsége szempontjából sem lehetnek közömbösek!

Amint nem lehet közömbös az erdőnek a nyirkosságot gyűjtő hatása sem!

Amint láttuk az erdőben valamivel nagyobb a csapadék és feltehető az is, hogy a fáknak talajt lazító gyökerei a csapadéknak a földbe való szivárgását is elősegítik. Az erdei alom, az erdőtalaj vegetációja és maguk a fák lassítják a vízfolyást és elősegítik a csapadék beszivárgást. Az erdőből ezért kevesebb nedvesség párolog el, mint az erdővel nem borított földről. Magyarázatát pedig ennek az erdei levegő már említett alacsonyabb hőfokában és ebből folyólag annak relative nagyobb nyirkosságában találjuk. Hozzájárul ehhez még az is, hogy az erdő hátráltatja a légáramlást és visszatartja az insolatíót. Mindezt pedig kiegészíti a lombalomnak nyirkosságot tartó és illetve a talaj nyirkosságát védő szerepe.³⁾

Az erdő tehát mint egy szivacs tartja a nyirkosságot és a lassú párolgással javítja az erdővel nem födött részek páraszegény levegőjét.

Az erdő megtöri a szelet és így annak körzetében szélmentes helyek kínálkoznak a kellemes tartozkodásra és a jó sikerű gazdasági művelésre is. A szélnek ez a megtörése pedig apasztja annak nedvességet elvonó, szárító s a harmatképzést megakadályozó hatását is.

Az erdő a humusztakaró és a nedvesség védelmével, továbbá a fák gyökereinek mehanikus hatásával és a szél erejének vázolt megtörésével megakadályozza úgy a mezőgazdasági tenyésztetre, mint az emberi és állati egészségre is káros futóhomok képződését és annak tova hor-

¹⁾ Dr. M. Endres: I. m. 164—169. old.

²⁾ Ha a levegő nincs párával telítve s a relatív telítettség csak egy bizonyos százalékát tartalmazza, akkor a mérsékeltbb lehűléssel csak a párateltsége gyarapszik és fokozódik a további lehűléssel a párateltségig, amikor azután a további lehűlés esetén a köd vagy harmat kiválasztás jelentkezik. *Szerző.*

³⁾ Dr. Endres. I. m. 82. old.

dását ; amit a mezőgazdasági művelés, de a mindennapi élet, főleg pedig az Alföld s a főváros pestvidéki része szempontjából is igen nagy jelentőségűnek kell tekintenünk.

Az erdő leszűri a szélhordta port, s a levegőben levő annyiféle s az egészségre káros szennyet, s az emberi és állati élethez tisztább és üdőbb levegőt biztosít ! A lakott helyeknek, főleg a nagyobb városoknak káros gázokkal, füsttel, porral és baktérium-csirákkal inficiált levegőjével szemben az erdei levegőnek a tisztasága, relative nagyobb párateltsége, nyári hűvössége, etherikus olajokban és talán ozonban való gazdagsága adják meg az üdéséget. Szívesen fogadja ezt ember, állat egyaránt. A közegészség szempontjából pedig az ilyen levegőnek elsőrendű a fontossága.

Az erdő nyaranta hűvösebb levegője a napsütötte erdőtlen részek melegebb levegőjével esténként kicserélődik. Ez a folyamat helyi légáramlással kapcsolatos, mely a tikkasztó nyári napok estéin fölöttébb kellemes. Igen nagy jelentőségű is ! Ugy a mezőgazdasági tenyészet, mint az ember egészsége szempontjából. Főleg pedig a sűrűn lakott helyek esetében. Mert a légáramlás a lakott helyek elhasznált és megfertőzött levegőjét tiszta és üde erdei levegővel cseréli ki. Az erdőknek a nagyobb lakott helyek, de akár egy országrész, vagy egész ország szerkezetében is ilyen módon kifejezetten a „tüdő“ szerepe jut osztályrészül.

Ez a körülmény is, amint az eddig vázoltak, kellően megvilágítják az erdőnek általában, de főleg a mi kontinentalis klimánk mellett beigazolt igen nagy jelentőségét s azt a fontos szerepét, a melyet betölthetne akkor, ha a ma fölöttébb száraz levegőjü sík földünkön nagyobb foltokban erdők tarkáznák a szántó és legelőtengerek képét ! Ha ekként nagyobb erdő borítaná pl. Budapest szélén a rákosi homokot is és megvédené a székesfőváros lakosságát a poros szelek káros hatásától, s ennek révén a klimát kellemesebbé, a levegőt üdőbbé tenné.¹⁾

¹⁾ Kaán K.: Fasorok, parkok, erdők a magyar városok és egyéb lakott helyek közegészségének szolgálatában. Dr. Parassin és dr. Gortvay: Közegészségügyi feladataink Bp. 1927. 348—351. old.

A szél különben — amint azt már az eddigiekben is láttuk — egyike azoknak a tényezőknek, amelyek sok gondot adó teherként neheznek az Alföld gazdasági életére is, s hátrányos következményű megnyilvánulásaik folytán a gazdasági kérdések megoldásánál különösen figyelmes elbírálást kívánnak meg.

A szélnek, a mi pára és vízszegény Alföldünkön, főleg a mezőgazdaság szempontjából aránytalanul nagy a növényélettani jelentősége. Ezért az alföldi szél erejének megtörése, letompítása a kedvezőtlen éghajlat alatt olyan nehezen dolgozó mezőgazdaságunkra mindenesetre igen jelentős kihatással lenne.

Már az eddig előadottak reávilágítottak arra, hogy a levegő áramlása növeli a talaj párolgását, a növények transpirációját és vízszükségletét. Élénkíti a nedvforgalmat és a növények anyageserését. Eltávolítja az elhasznált levegőt és annak helyét egészséges levegővel tölti ki. Elősegíti a növények megtermékenyülését.

Amennyire az áramlás teljes pangása hátrányos a növényéletre, annak a kíváncsnál nagyobb mértékű megnyilvánulása ártalmassá válhatik már fizikai erejével¹⁾ a túlságos szárító és párologtató hatásával, túl sok nedvesség elvonásával, a harmat képzés megakadályozásával és az által, hogy a növényeket erejüket meghaladó transpirációra ingerli.

Az áramló levegő hőt von el a növénytől. Annál többet, minél sebesebb az áramlás. Száraz levegő áramlása természetesen nem csak a kiszáradást mozditja elő, de lehűlést is okoz az áramlás sebességének arányában.²⁾

A szikes talajok viszonylatában a szélnek káros hatása már az előzőkből eléggé világos! A szélnek mezőgazdaságilag káros szerepe emellett abban is megnyilvánul, hogy az Alföld laza homoktalajú földje felületén igen kedvezőtlen átalakulásokat okoz. Közismeretű, hogy Alföldünk sok helyütt teljesen kiélt, a nap hevétől fölöttébb

¹⁾ Nagyobb szélviharok nem egyszer letépik a gyümölcsfák virágait, az éretlen gyümölcsöt, ledöntik az éretlen gabonavetést. *Szerző.*

²⁾ Sávoly dr. A Magyar Alföld szélviszonyai figyelemmel az erdősítésre. 1921.

sínylődő, gyeppel takart homokos földjét a marha járása felsebzi, vagy más emberi beavatkozás folytán kipálják az ilyen föld kérge, és sívőfövény, futóhomok borítja a felszínét. Sok helyütt mezőgazdasági művelés alá is vonnak egészen laza homok-földet, amelynek fövényében azután, ha kellő tervszerűséggel telepített fasorok vagy erdőpászták nem védik azt, szabadon garázdálkodik a szél.

Ha gyengébb az ereje, mérsékelten kezdi ki a homokot. Nem emeli magasan a föld fölé, de magával seprí, amiként télen a havat és lerakja megint gazdaságilag alkalmatlan kialakulásban; fokozatosan feltöltve, de nem egyszer sivarrá is téve kisebb-nagyobb területeket. Ha erősebb a szél, akkor a nyílt, kötetlen homokfelületbe belékap és kiragad, kitép belőle. Ekkor azonban már nem csak a föld színe közelében söpri azt, hanem annak nagyobb tömegét magasra emeli és felhőszerűen hordja magával.

Azzal, hogy a szél a laza homok megmunkált, telelénesebb és mezőgazdasági művelésre alkalmasabb felső rétegét hordja el, kárára van a földnek, ahonnan azt elszakította. Azzal pedig, hogy a feltépett homok humozusabb részét és apróbb szemeit könnyebben sodorja el és tovább röptíti, mint a súlyosabb szemeket, szinte átrostálja a feltépett anyagot és a nagyobb tiszta homok szemeket külön rakva le, egymásszor kedvezőbb, többnyire azonban kedvezőtlenebb helyzetet teremt a befuvott talaj összetételében.

Hogy gazdaságilag milyen káros a szélnek ez a fizikai munkája és hogy az idők és főleg az évek hosszabb sorozatában milyen átalakulásokat, sokszor gazdasági leromlást idézhet elő a szél efféle játéka, azt eléggé igazolhatják azok, akik az Alföld ilyen körülmények között lévő homokos részeinek viszonyait ismerik s ezt a szélhatást hosszabb idő óta megfigyelték.

De nem csak a föld felületén gazdaságilag kedvezőtlen ilyen átalakulások révén, de minden egyes megnyilvánulásával magában a mezőgazdasági művelésben, sőt a mezőgazdasági növényekben is jelentősebb károkat okoz a szél.

Éppen nem ritkaság az Alföld homokos részeinek még a mai gazdasági körülményei között sem, hogy a

vetés a szél hatása folytán a szomszéd határban, másnak földjén kel ki. Gyakori, hogy a már kikelt növény gyökereit teszi szabaddá a szél, vagy a zsenge mezőgazdasági növények felé sodort homok szemcsékkel azokat megsérti („homok verés“), átlyukgatja; el is szárítja, vagy a reá hordott homokkal eltemeti.

Nagyobb szelek alkalmával a „homokverés“-nél a mozgó, éles kvarchomok szemek lehorzsolják, összeverik a kikelt fiatal növény felületét, úgy hogy a levélzet ezután tömegesen szürkén szárad, kisebb szelek homokverése esetében a levélzet sárgul és sinylődik.

Mi sem természetesebb, mint hogy az ilyen homokverések a növény kimerítésére és a talaj vízkészletének céltalan elhasználására vezetnek. Még ha csak egy-két ízben verné el a homok a vetést, azt legtöbb növény ki tudná heverni. Némely esztendőben azonban alig hajtott a vetés új levélzetet, máris megveri a homok másodszor, harmadszor, sőt negyedszer is. Egy szeles márciusi nap ezért a tavaszi vetésekre végzetes lehet.¹⁾

Szeged város tanya-földjein, ahol a 20—25 éves bérleti rendszer kapesán a gazdasági fásítást a bérlő kötelességévé teszik, s azt, ha nem is a szél-hatás gondos figyelemben tartása mellett és a szél arányaihoz mért megosztással, de mégis elég szép sikerrel tudták biztosítani, és ahol emellett, a közlekedés és a könnyebb hozzáférés érdekében a nagyobb táblákra tagolt tanyavilág utait igen nagy előrelátással, a szokottnál jóval sűrűbben, főleg akáccal szegélyezték, manapság már csak a meséből ismerik az Alföld más vidékein gyakori azt az esetet, amikor a vetés a másik határban, idegen földön kel ki. A homokveréssel azonban itt is sok helyütt küzdenek. Egyfelől, mert igen laza homok területeket is mezőgazdasági művelés alá vontak, másfelől, mert a telepített erdők mai megoszlása és elhelyezése nem nyújt mindenütt elég védelmet.

A Nagy Magyar Alföldön végig, az észak-nyugati széljárásának irányában kialakult, nagy térfogatú homok-

¹⁾ Westsik Vilmos: A laza homoktalajok tulajdonságai. Köztelek 1922. évi 22. szám.

buckás vonulatokból a Szeged város határába esőket, mint a más művelésre legkevésbé alkalmasakat, az utolsó 30 év alatt tiszteletre méltó előrelátással és látványosan szép sikerrel beerdősítették ugyan, de nem kötötték össze azokat szélfogó erdősávokkal. Így azután, bár ezek az erdőtettek is bizonyos földrészeknek a szél ellen már szemmel látható védelmet biztosítanak, mégis a körülöttük elterülő tanya gazdaságok egy része most az erdőtettek között akadálytalan utat találó széljáratokon, erdősikátorokon terül el.

Ezek a mezőgazdaságilag művelt területek nem lesznek mindaddig teljesen megóvhatók, amíg az erdőtetteket összekötő s a szélirány ellen elhelyezett szélfogó erdősávok nem létesülnek és ezek hatása nem érvényesül.

A szélfogó erdősávok, karöltve a tervszerű gazdasági fásítással, mindenesetre tompítják a szelek kártékony hatását. Megtörik erejét annyira, hogy a homokot nagyobb arányokban tova nem ragadja és a homokverés sem jelentkezik számottevő mértékben.

Az erdőnek és fásításnak ezt a szélerőt tompító s ennek folyományaként érvényesülő egyéb jelenségek igen kedvező hatását már többen figyelték meg.

Sávoly dr. közlése szerint¹⁾ St. Muratnak²⁾ a szélerőt tompító hatás kipuhatólása körül végzett kísérletei azt igazolják, hogy az erdőnek szélárnyékos oldalán, az erdőtől 50 m. távolságban a szél-sebesség óránkénti csökkenése 3—12 km., ami a nálunk használatos szélerő skálának átlagosan több mint egy erőfokával egyenlő. Az erdőtől 100 m. távolságban a szélerő gyengülése még mindig kimutatható. Műszerrel mérve csak 500 m. távolságban volt újra a szél nem tompított ereje megállapítható.

Végül, hogy e tekintetben jelentékeny különbség mutatkozik aszerint, amint széles és nagy területű sűrű erdőtettekbe, vagy keskenyebb erdősávokba ütközik a szél, milyen a terep alakulat stb.

Az alföldi erdőtelepítések irányításához szükségesnek talált egyes kérdések felderítése érdekében kezdeménye-

¹⁾ Sávoly dr. I. m. 16. old.

²⁾ Annales of Romain Academy of Bukarest 1907. 33. old.

zésemre Marcell György, a m. kir. országos meteorológiai és földmágnességi intézet főmeteorológusa, a soproni központi erdészeti kísérleti állomás résztvevői és a helyi szolgálatban lévők közreműködésével Szeged város határának királyhalmi és Debrecen város határának ohati részében az erdőknek és erdőpásztáknak befolyását a szélhatásra pontos mérésekkel kapcsolatos beható és részletes megfigyelés tárgyává tette.

E megfigyelésekről és illetve felvételekről azután Marcell egy részletes és értékes tanulmányban számol be.¹⁾ A kérdések minden részére kiterjedő fejtegetéseiből levont tételek közül a tárgyunkat legközvetlenebbül az az általánosságban és tájékoztatásképen közölt megállapítása érdekli, hogy „elég sűrű erdőobjektum mögötti szélárnyék az objektum magasságánál 20—30-szor nagyobb távolságban a szélesebbség még mindig csak 80%-a a normális sebességnek.”

Ami azt jelenti, hogy pl. 18 m. magas elég sűrű erdő szélárnyékában 450—500 m. távolságban a szél még mindig nem érte el normális sebességét.

Marcell szerint, ha főleg azzal a célkitűzéssel létesítünk erdőt, hogy a szél hatását megtörjük, úgy „mennél magasabb, mennél sűrűbb, és sűrű aljnövetű egységes állományú erdők telepítésére kell törekedni.”²⁾

Más szóval: minél sűrűbb lombzatú fafajokból (dús koronájú és levelű lombfák, egyes fenyő-félék stb.) sűrű ültetéssel szálerdőket neveljünk olyan vágásforduló alkalmazásával, amellyel a maximális magasságot minden esetre elérni képesek vagyunk. Igyekezzünk e mellett az idősebb korra, a fák lábainál talajvédő bozótot „sűrű alj-növetet” (Bodenschutzholz) biztosítani.

A továbbiakban azt ajánlja Marcell: „Ha erdő mögötti kultúrterület megvédéséről van szó, hosszú erdő-sávokat állítunk az uralkodó szélirányra derékszög alatt. Ahol ellenben a levegő hordalékának leszűrése a feladat, ott az uralkodó széliránnyal mennél hegyesebb szöget

¹⁾ Marcell György: Az erdős területek szélviszonyairól. Erdészeti kísérletek. 1926. 3—4. szám.

²⁾ Marcell: I. m. 43. old.

bezáró erdősávokat fogunk célszerűen telepíteni, mert így vékonyabb sávval is elérhető a szélező teljes megtörése, mint a szélirányra merőleges erdő frontnál.“

C. G. Bates¹⁾ az Északamerikai Egyesült Államok mezőgazdasági területein ültetett egyes fák (fasorok) szélfogó hatását a fák magasságának húszszorosára teszi.

Megállapításai szerint a védtelen talajok tényleges veszteségéhez viszonyítva a szélvédő fák (fasorok) a talajnedvességnek 70%-át óvják meg. A talaj nyirkosságának ez a hatásos megvédése még e fák ötszörös magasságának távolságáig, azok szélfelőli oldalán is tapasztalható, a szélárnyékban pedig e fák tizenöt-húszszoros magasságának megfelelő távolságig terjed.

Wohlmann szerint az elpárolgó talajnedvesség megóvásának homokos talajon nincs jobb eszköze, mint a védő bozótok (bokros cserjesorok) ültetése.

Angliában e védő bozótokat az u. n. knickeket több helyen kiirtották és azt tapasztalták, hogy nem csak a rétek, de a szántóföldek is megsínylették eltávolításukat.

Abban az esetben ugyanis, ha a szélirányra merőlegesen telepítették a védő bozótsorokat, s azok pár méterre feleseperedtek, távol tartották a szelet a talaj felszínétől és a talaj nyirkossága kisebb mértékben párolgott el.²⁾

Ezeknek a körülményeknek a mérlegelése mellett, s jelentőségük kellő méltatása alapján került azután „Az alföldi erdők telepítéséről és a fásításokról“ szóló 1923. évi XIX. t.-c. 2. §-ába az a rendelkezés, hogy „A birtokosnak egy tagban 50 kat. holdnál nagyobb szántóföldjét — vagy legelőjét, illetőleg 20 kat. holdnál nagyobb rétjét vagy kaszálóját fasorokkal kell beszegélyezni.“³⁾

Az 1926. évi április 29-étől május 6-ig Rómában tartott nemzetközi erdőgazdasági kongresszuson is szóba

¹⁾ Windbreaks and their Influence and Value. U. S. Forest Service Bulletin. No. 86. Washington 1911. Sávolý dr. I. m. 17. old.

²⁾ Sávolý dr. i. m. 18—19. old.

³⁾ A törvényjavaslat a gazdasági fásításra való kötelezéshez kisebb birtokegységeket tervezett, de az akkori nemzetgyűlés az arányokat fölemelte „a kis birtokos terhei apasztásának érdekében.“ Szerző.

került a fa és cserjesorok, mint védő növények nagy gazdasági jelentősége és indítványt is tettek azok alkalmazásának az elősegítésére, illetve terjesztésére.

A római nemzetközi földmívelési intézet ennek az indítványnak végrehajtásaképen csak a legutóbb intézett köriratot a világ összes nemzeteihez, a melyben kiemeli a védő fák és cserjesorok nagy gazdasági jelentőségét és tájékoztatást kér többek között arra nézve, hogy az egyes országokban alkalmazzák-e és ha igen, milyen mértékben és módon alkalmazzák azokat; és van-e törvényes rendelkezés, mely azok ültetését kötelezővé teszi?

Hazánk a közül a kevés nemzet közül való, ahol ezt, — legalább annak az Alföldjén — törvényes rendelkezések szabályozzák.

Magyarországon különben ezt a kérdést — mint annyi másat — 86 év előtt először gr. Széchenyi István vetette fel.¹⁾ Érdemes itt is idéznünk szavait!

„Roppant legelőink, valamint tág gabonás mezeink igen nagy fogyatkozása — így ír — a minden árnyék nélküli, s igen nyílt lét; fák ültetése tehát részint legelőink javítására, részint mezeink oltalmazására a nagy szektül — ha valahol — valójában nálunk áll napirenden.“

Nagy gyakorlati érzékével, ily célra az eperfát ajánlotta, mert a selyemtenyésztést széles alapon kívánta kiterjeszteni az országban és így az Alföldön is, amire annak könnyebb talaja beigazoltan igen alkalmas is.

„Kimeríthetetlen mennyiségű szederfák ültetése, ápolása, fenntartása, tehát hazai kötelesség, ha kötelesség a honi gazdagulás s ekkép a nemzeti erő minden s még legkisebb forrását is megnyitni.“²⁾

Arra nézve pedig, hogy milyen jelentőséget tulajdonított gr. Széchenyi István a selyemtermelésnek, de egyben a védő növényzetnek és ilyen célból nem csak az erdőnek és a sorfáknak, de bizonyára az Angliában alkalmazni látott cserjéknek is, jónak látjuk itt is kiemelni, hogy birtokán 16.096 darab (suhángot) fiatal szederfát ültetett ki csoportokban fasoronként és dülők szegélyezésé-

¹⁾ Gr. Széchenyi István: „A selyemről.“ Pest. 1841. 24. old.

²⁾ Gr. Széchenyi István: i. m. 25. old.

vel. Beültetett 8064 négyszöglet szederbokrokkal és 3686 négyszögöl hosszú gyepüt létesítettett töremetszett szederceserből.¹⁾

Kétségtelenül meg fognak változni az Alföld szélviszonyai és igen jelentős hatása lesz a mezőgazdasági termelésre, de az Alföld egész közgazdasági életére, sőt közegészségére is, ha tervszerű elhelyezéssel erdőtestek tarkítják majd az Alföldet. Ha a szél iránnyal szemben szélvédő pásztákat alkalmaznak majd a vetéstáblák mentén, ha majd fasorokkal körítik a szántott táblákat, ha tág hálóban befásítják a legelőket és réteket, s ha megkötnek majd minden futóhomokot. Megtörik ezzel a szél ereje, és nem hord majd annyi port és homokot sem. Nem söpri majd el a párákat és ködöt; párateltebb lesz tehát a levegő, üdőbb lesz a vegetáció. Lesz majd gyakrabban harmat, lesz árnyék és lesz majd helyi hűvösebb légáramlás, ha esténként az erdő lehűlt és párateltebb levegője kicserélődik a szántók fűledt száraz levegőjével. Addig azonban, amíg ez be nem következhetik, nem marad el a szélnek az Alföld tenyészviszonyaiban, de a lakosság közegészségében is érezhető igen kedvezőtlen hatása.

Az eddig előadottak ismerete mellett valóban csodálkozunk, de egyben sajnálkozunk is kell azon, hogy éppen az Alföldön, ahol olyan nagy arányokban pusztít a tüdővész, nem törekedtek eddig a levegő megtisztítására és megjavítására sem. Az Alföld poros, száraz levegője, sok nagy szele és tikkasztó hősége mellett, pedig kétségtelenül az erdő-telepítés erre a legmegfelelőbb mód, amint alkalmas arra is, hogy a tüdővész ellen való küzdelemnek egyik számottevő eszköze legyen!

Az Alföld mocsárvilágának kiszárítása, a belvizek levezetése apasztotta a maláriát, a lázbetegségeket. De az Alföld talajának és levegőjének szárazabbá tétele, hogy ne mondjam kiszárítása, az öntöző berendezések és egyebek elmaradása, az alföldi erdők elpusztítása, és mind ez uton a növényi élet boldogulásának jelentős megnehezítése és a por felhők meggyarapodása: jelentékenyen lerontotta a tüdővésszel úgyis annyira inficiált alföldi lakosság levegőjét.

¹⁾ Gr. Széchenyi István: i. m. II. old.

Nekünk nem lehetnek olyan falvak és egyéb lakott helyek az eszményeink, a melyek munkás népét tikkasztó nyári nap után nem üdíti esténként a közeli erdőből kerülő hűvös erdei légáramlás, és a vele járó tiszta és paradúsabb levegő. Nem lehetnek eszményeink az olyan lakott helyek, ahol a fölöttébb száraz levegőben azok a porfelhők rontják a lakosok ugyis inficiált tüdejét, melyek a legelőről hazatérő marha, vagy robogó kocsik nyomán nyujtóznak el a házak fölött és azok között, s járják át az épületek minden zugát. Nem lehetnek eszményeink az olyan falvak és egyéb lakott helyek sem, ahol még az a másik eredetű por is fojtogatja a lakosságot, a melyet a mérhetetlen homoki szántók fölött, erdő hiányában, meg nem fékezve, a szél söpör a védtelen falu felé és csap a sokszor még zölddel sem elég sűrűn körített házak falához !

Ezért tehát a tüdővész ellen való küzdelemben is, mint egyáltalán a közegészségügy fejlesztésénél is, fontos szerepre hivatott az erdőtelepítés és fásítás ! És valóban a kormány sem végezhet jobb, s a nemzet létére fontosabb beruházást, mintha Alföldi erdők telepítésére és a fásítására akármennyit is áldoz ! Mert ezzel nemcsak a gazdasági boldogulás egyik legjelentősebb alapfeltételét biztosítja, de az alföldi színmagyarság egészségének jelentékeny javulását és a mezőgazdasági termelés fokozását segíti elő és biztosítja mindezen felül még az erdőben és fában birt nemzeti vagyon igen jelentékeny gyarapodását is.

Ezek szolgáltatában „Az alföldi erdők telepítéséről és a fásításról“ szóló 1923. évi XIX. t.-c. az 1. §-ában kifejezésre is juttatja, hogy : „a magyar Alföld mezőgazdasági termelésének előmozdítása, továbbá az egészségügyi és klimatikus viszonyok megjavítása érdekében, valamint a lakosság faszükségletének fedezése céljából“ kell „tervszerű elosztással erdőket telepíteni és facsoportokat, szélfogókat és fasorokat létesíteni az Alföldön.“

Tehát a törvényhozás is elismerte az alföldi erdők, facsoportok, szélfogók és fasorok közgazdasági és emellett közegészségügyi nagy jelentőségét, aminek a törvényben adott megfelelő kifejezést !

Ennek a törvénynek a teljes végrehajtását, az ahhoz szükséges költség és az esetleg szükséges nagyobb sze-

mélyzet rendelkezésre bocsajtását pedig ma már elodázni nem lehet! Sürgeti az okszerűség és a nemzet elsőrendű érdeke, amelynél minden mulasztás és késedelem országos célok sérelmét jelentené és amelyet jóvá tenni később nagyon nehéz lenne!

Meg is történt ehhez minden előkészület!

Az alföldi talajvíz még ismeretlen természeti törvényeinek annyira kíváncsatos tanulmányozása és megismerése céljából az Alföld gondos megosztással kijelölt 100 helyén már négy év óta pontos és kellően ellenőrzött vízmérések folynak.

A talaj-minőségeket, legalább a legfelső rétegre nézve el nem téveszthetően jellegzetes alföldi növényekből felkérésre és erdőmérnöki közreműködéssel növény-gyűjteményeket állított egybe a tudomány-egyetem növényföldrajzi intézete¹⁾, a melyek segítségével az erdőtelepítések munkája előtt a talajféleségek könnyen megállapíthatók.

Rendelkezésre áll a vagyonváltság földekből és egyéb úton biztosított s a facsemeték neveléséhez megkívánt elégséges földterület; és elkészültek és megteltek a csemetekertek is. Az 1923. évi XVIII. t.-c. biztosított alkalmas igazgatási szervezetet is a végrehajtáshoz és pár év előtt jó sikerrel kezdetét is vette az egész vonalon a munka.

A túloldali táblázat (II. tábla) tünteti fel az eddigi munkaeredményt, amely szerint az utolsó 5 évben nem is a törvény kényszerítő rendelkezéseinek alkalmazásával, hanem a propaganda előadások és felvilágosítások hatása alatt, valamint érdekeik jól felfogott szolgáltatában, az Alföldön a városok, a községek, valamint a holtkézi és a szabad forgalmú kisebb-nagyobb birtokok tulajdonosai 11,581 kat. holdat erdősítettek be önként.

Mindehhez a munkához pedig az állam eddig csak annyiban járult, hogy a felhasznált csemetéknek mintegy felét mérsékelt áron szolgáltatatta az arra reá szorult, jórészt kis birtokosoknak.

¹⁾ A dr. Tuzson János egyetemi tanár vezetése alatt álló intézet.
Szerző.

II. tábla.

Az Alföldön az 1921–1926. években végzett erdőtelepítések és fásítások és az azokhoz felhasznált csemeték.

Tétel	Az erdőtelepítés ideje	Az erdő- sített terület k. hold	Az erdősítéshez fel- használt csemete mennyiség		Jegyzet
			állami	saját	
			ezer darab		
1.	1921. év őszén és 1922. év tavaszán	1,679.81	1,229.55	1,811.65	
2.	1922. év őszén és 1923. év tavaszán	1,615.82	3,165.55	3,692.45	
3.	1923. év őszén és 1924. év tavaszán	2,882.60	4,027.37	3,355.60	
4.	1924. év őszén és 1925. év tavaszán	3,329.10	6,382.00	8,525.00	3000 folyó- méter sor- fásítás
5.	1925. év őszén és 1926. év tavaszán	2,074.20	3,095.00	2,389.00	26,000 folyóméter sorfásítás
Összesen.....		11,581.53	18,799.47	19,773.70	

Addig, amíg minden irányban csak előkészületek folytak és ezt a nagyszabású munkálatot jól megalapozottan bevezetni kellett: amíg a csemetekertek telepítése folyt és megfelelő arányban csemeték sem állottak rendelkezésre, ennél a munka eredménynél nagyobbat biztosítani fizikai okokból nem lehetett. Manapság azonban és jövőre is a helyzetet és körülményeket ilyenekül elbírálni s azok fölött megnyugvással napirendre térni egyáltalán nem lehet.

Ha ilyen ütemben haladnának tovább is ezek a munkálatok, ha évente tehát csak mintegy két ezer holdat erdősíteniének be továbbra is, úgy a fentiek szerint első-sorban beerdősítésre váró 206,200 kat. hold¹⁾ beültetéséhez kerek 100 év lenne szükséges! Éppen annyira tart-

¹⁾ Meg kell itt jegyezni, hogy ezt a területarányt sem tartom elégségesnek az egész Alföldre, mert az erdők százalékos viszonyát a gazdasági okszerűség mértékéig nem emelné. Szerző.

hatatlan idő arány ez, mint amennyire lehetetlen, hogy az ilyen közérdekű munkálatokban, a vázolt magasabb nemzeti érdekekből, s egyben példaadóan, ne az állam járjon elő!

E szépen megindult, és annyira kíváncsi munkálatok mind nagyobb mértékű kifejlődésének elmaradása ugyanis abban leli magyarázatát, hogy a törvényt még számottevő mértékben nem hajtották végre és hogy ehhez elég költség-fedezet, de talán ma már, a szanálás folytán, elégséges személyzet sem áll rendelkezésre; — másfelől pedig, hogy az ilyen célra szolgáló, másra pedig úgy szólván alig használható területek egy megkívánt arányú részének megszerzését és ezeken az erdőtelepítéseket, a kormány úgy látszik nem minősítette fontos és hasznos beruházásoknak¹⁾, mert azokat az újabban érvényesített beruházási programjába tényleg fel nem vette.²⁾ Nem tekintette tehát elsőrendű államgazdasági

¹⁾ A pár év előtti első beruházási szükségletek egybeállításánál azzal az indokolással talált illetékes helyen ellenkezésre az ilyen javaslat, hogy a népszövetségi főbiztos megállapításai szerint csak közvetlen hasznot hajtó, tehát alkalmazás után numerikusan beigazolt jövedelem-fokozást biztosító beruházásokról lehet csak szó. Akkor talán indokolt volt ez az álláspont; újabban — mint a beruházások igazolják — ettől eltértek. *Szerző.*

²⁾ E beruházások keretében kellett volna gondoskodni, és a legközelebbi beruházásoknál kell is okvetlenül módot találni az államgazdasági nézőpontokból valóban első rendűen hasznos ilyen befektetések biztosításáról, mert ezek valóban halaszthatatlanok, és mert más forrás ilyen célra eddig sem állt, és ezúttal sem áll rendelkezésre.

Az 1884. évi XXVI. t.-c. 1. §-a alapján az úrbéri rendezés következtében, vagy telepítési célból törvényhozási engedély alapján eladott állami erdők faállományáért befolyt összegeket, amelyeket a törvény felhatalmazása szerint ilyen célokra is lehetett volna felhasználni, az annak idején, ugyancsak e törvény engedélye alapján elvállalt más és még fennállott tartozások törlesztésére kellett fordítani. És erre a célra kellett fordítani az 1904. évi XIV. t.-c. 13. §-ának 4. m) pontjában engedélyezett hitelnek fel nem használt részét is. Ebből tehát az utolsó évtizedekben a most vázolt célra igénybe vehető összeg rendelkezésre nem állt.

Az 1913. évi XXXIII. t.-c. 1. és 4. §-ában engedélyezett, s a kincstári erdőbirtokokhoz tartozó bizonyos ingatlanok eladását pedig, amelyekből a befolyjni remélt összegeket e törvény 6. §-ában foglalt rendelkezés szerint az erdővásárlási alapban, illetőleg külön alap-

feladatnak azt, hogy az állam az itt részletesen vázolt célok szolgáltatában az Alföldön erdőkkel rendelkezék, valamint hogy az erdők létesítésében s az erdők telepítésében maga az állam járjon példaadóan elől.

Az eddig kifejtettek után alig szükséges bizonyítanunk, hogy ennek a törvénynek az egész Alföldre kiterjedő mielőbbi végrehajtása most már késedelmet nem szenvedhet; amint fölösleges az alföldi állami erdőtelepítések jelentőségét is tovább indokolnunk. Annak dacára is, hogy a nagyhatáru városokat és községeket megfelelő arányu erdők létesítésére az alföldi erdők telepítéséről és a fásításról szóló most idézett törvénynek rendelkezései alapján kényszeríteni is lehet!

Ha vásárolhat vagy kisajátíthat az állam földsávokat, hogy azokon a közgazdasági és kulturális élet fellendi-

ban kellett volna kezelni, — megakasztotta Trianon, mert ezek az ingatlanok kivétel nélkül a leszakított részekben vannak.

Ilyen körülmények között a végrehajthatatlan, a változott viszonyok folytán hatályukat veszített és illetve idejüket mult törvényes rendelkezések helyett látta szükségesnek a kormány és annak javaslátára a törvényhozás, hogy a most idézett törvények még életképes rendelkezéseit a még szükséges kiegészítésekkel „az országos erdei alapról” szóló 1923. évi XX. t.-c.-be, tehát egy új törvénybe foglalja.

Ez a törvény az eddig volt egyes erdészeti alapokból rendelkezésre maradt, vagy ezek javára még ezután esetleg befolyó, sajnos egészen lényegtelen és számba nem jöhető összegeket ebbe az új erdei alapba utalta (7. és 8. §.), tehát az új alap javára biztosította.

Az országos erdei alapról szóló ennek az új (1923. évi XX. t.-c.) törvénynek 3. §-a a 4-ik pontjában kifejezetten felhatalmazást ad:

„az állami erdőbirtokok kiegészítésére alkalmas erdőrészeknek, valamint erdészeti érdekeket szolgáló ingatlanoknak, kopár, illetőleg kopárosodó, vízmosásos, vagy futó homok területeknek és erdőbirtokossági arányrészeknek megszerzésére.”

A pár év előtt ujonnan fundált ez az erdei alap azóta gondos előrelátással gyűjtött tőkéjének kamatja azonban ma még kellő mértékben arra sem elégséges, hogy az erdészeti tudományt és az erdészeti irodalmat a törvény 3. §-a 2. pontjának rendelkezései szerint támogatni képes legyen; annál kevésbé szolgálhat belátható időn belül beerdősítésre megszerezni kívánt területek vásárlására.

Amennyiben tehát a pénzügyi kormányzat az erdei alap ily célra szolgáló dotálásához ezentúl sem hajlandó hozzájárulni, egyedüli módként marad az, amit más államok is követnek, amikor a beruházásaikra szánt hitelekkel fordítanak megfelelő összeget a nemzetháztartási érdekekből elsőrendűen fontos ilyen befektetésekre.

Szerző.

tésére utakat, vagy vasutakat létesítsen, ha vásárolhat értékes telkeket, hogy azokon a tanügy fejlesztésére iskolákat, a közegészségügy szolgálatában kórházakat létesítsen, — akkor vásárolhat egy agrár állam másra ugyis jó részt alkalmatlan és ezért alacsony értékű földrészleteket, ha kell, nagyobb komplexumokban, és abból a célból is, hogy a mezőgazdasági termelés nagy jelentőségű és különleges szolgálatában, a termelés fokozása és a magyarság legfőbb fészkének boldogulása érdekében azokon — más kultúrállamokhoz hasonlóan, — erdőket telepítsen!

Tehát elsősorban is nem a nemzeti vagyon gyarapításának magától is érvényesülő célkitűzésével, hanem annak a magasabb rendű és sok irányú államérdeknek a biztosítása végett, aminek a szolgálatában az Alföldön legfőképpen az erdők, elsősorban a kötött forgalmu és mindének fölött az államerdők hivatottak. Olyan elgondolással tehát, a milyen mellett az új erdőkkel járó nemzeti vagyon gyarapodást, valamint az új erdőkből várható jövedelmezőséget csak másodszorban és olyan természetes gazdasági következményként bírálják el, és a milyen mellett az a magasabb rendű állami érdekek szolgálata és a dolgok természetes rendje mellett úgy is elkövetkezik.

Nem új axioma ez, hanem Európa kultúr nemzeteinek manapság már elsőrendű és olyan gazdasági tétele, mely az erdőket azok sokoldalú közgazdasági jelentősége miatt konzervatív kezekbe, elsősorban és legfőképpen pedig az állam kezébe valóknak tekinti. A mely szerint a kötött forgalmú birtokok tulajdonosai, s ezek között is elsősorban az állam hivatott arra, hogy az erdőgazdasággal járó és 2—3 generacio életkorára is kiterjedő termelési fordulókkal számoljon, és az erdőknél kívánatos konzervatív gazdálkodással másoknak is például szolgáljon.

Hozzáfűzhetjük ehhez még az „alföldi kérdés“ taglalásánál, tehát a magyarság e nagy problémája fejtegetésénél, hogy a természet rendjének helyreállítása és fenntartása az Alföldön, minden egyéb közgazdasági cél szolgálatával legalább is egyenrangú és már csak a gazdasági termelés érdekében is mielőbb és sürgősen megoldásra váró elsőrendű nemzetháztartási feladat!

IV. FEJEZET.

A tanyavilág.

1. A kialakulás és előzményei.

Az a körülmény, hogy a sok viszontagságon átment Magyar Alföld gazdasági kultúráját a történelmi mult eseményei nemcsak megzavarták, de nem egyszer egészen még is semmisítették, a mai gazdasági kialakulásra még nem nyomta volna reá az olyan jellegzetes bélyegét, ha annak idején és alkalmas viszonyok között királyi rendeletek, törvényes jogszabályok, kormányzati gondosság, előrelátás és mind ennek megfelelő intézkedések az Alföld tervszerű és egészséges gazdasági fejlődésének és kiépítésének irányt szabnak!

Mind ez azonban a multban, — és szinte napjainkig elmaradt!

A török járom megszűnte és a törökök kiveretése után a majdnem teljesen elpusztított Alföld újabb közgazdasági és kultúrális feljődése már nem vesz helyes irányt. A tatárdulás után — mint láttuk — maga a király is fáradozik az újraépítésen, a sokat szenvedett nép talpraállításán, a megapadt lakosságnak telepítésekkel való kiegészítésén. A nemzet egy új közgazdasági berendezkedésén. A magyarság boldogulásának újabb megalapozásán.

A török járomból való felszabadulás után azonban — mint láttuk — Bécs irányzata értelmében nálunk nem a nemzeti érdekek szolgálatában végezték a birtokjogi szabályozásokat, az akkor végrehajtott birtokrendezést. A kormányzat tevékenysége nem oda irányult, hogy a felszabadult, de el is pusztult, lakatlan részeken

a régi tulajdonosok leszármazottainak jogait is figyelembe tartsa és érvényesítse. Nem az volt a törekvése, hogy megfelelő elosztással, községi határokat közép- és nagybirtokokat alakítson ki. Azon buzgólkodott, hogy az elpusztult községek határainak százait lefoglalja, egybeolvassza s ekként azokból — községi lakosok hijján — egyéni birtokokat alakíthasson. Hogy a nagyobb magánbirtokokon megakadályozza az egykori tulajdonosok leszármazottai jogigényének érvényesítését, és ezeket a birtokokat is császárhű, jórészt idegen alattvalóknak, meg a háborúban magukat kitüntetett, ugyancsak idegen származású katonatiszteknek juttassa. Az volt végül a törekvése, hogy mindez a jelentékeny birtokjogi átalakulás minél nagyobb hasznot hajtson a fiskusnak.

Ennek során pedig nemcsak hogy nem gátolták meg, de elő is segítették a latifundiumok kialakítását és nem akadályozták meg azt sem, hogy a falvak népe a városba és nagyobb lakott helyre költözzék s a volt községi lakosok földjei ennek a határába olvadjanak.

Telepítésekkel főleg csak ott és annyiban foglalkoztak, ahol és amilyen arányban idegeneket kívántak behozni a magyarok helyébe.

Igy a temesi Bánságba németeket, a délvidék más részein szerbeket stb. Egyébként legtöbb esetben a birtokosokra bízták, hogy akarják-e s ha igen, milyen mértékig kívánják terjedelmes birtokaikat benépesíteni s ezzel maguknak jobbágyokat is szerezni. Nem törődtek azután azzal sem, hogy hol és milyen módon telepítenek ezek új falvakat. Honnét és kikkel népesítik be az esetleg létesíteni kívánt telepeket, ha azok császárhűsége egyébként kétséget nem szenved.

Csak természetes, hogy ilyen körülmények között a városok és egyéb lakott helyek sem gondolnak arra, hogy az idők során aránytalanul kibővült nagy határunk területén falvakat, esetleg fiók községeket létesítsenek. Az egyházi birtokokon sincs e tekintetben nagy tevékenység, sőt a magán birtokokon is, az elpusztult községekből csak kevés ujul fel és csak til-tul alakul ki egy új falu, a birtokosok inkább erkölcsi, mint anyagi támogatásával. De gyéren és

félve szivárogo a nép is és oda hajlik inkább, ott kíván megtelepülni, ahol jobb boldogulást talál és ahol az élet és vagyon biztonság valamely jelét valahogy megállapíthatni véli.

Az elpusztult falvak és a nemesi kuriák helyét tehát jórészt latifundiumok, meg közületek nagy határai foglalják el. Ezek jövedelmezőségét pedig, — mint láttuk — a munkáskéz hiánya folytán és a földek megművelésének, s terményeik értékesítésének nagy nehézségei miatt még jó ideig csak a nagyarányu állattenyésztés tudta biztosítani. Különben — mint azt már jeleztük — a sokat zaklatott nép is bizalmatlan volt a jövő kialakulása iránt és ezért a mult emlékeiből fakadt nyugtalanító bizonytalanság érzésével továbbra is állatok tartásában látta biztosítottabbnak vagyonát, mert azokkal a vagyonmentés és a menekülés lehetőségét valószínűbbnek vélte. Csak a városok beltelki földjein folyt a mezőgazdasági művelés és az sem nagyobb arányokban.

Egyébként a közlekedés óriási nehézségei is erre utalták a népet.

Ilyen viszonyok között nem egy alföldi városban és így a XVIII. század közepéig a szőlőskertek és beltelkek kivételével pl. Debrecenben is közösen használták a földeket s ezért a város polgárainak a külterületen semmi elkülönített és meghatározott tulajdona nem volt.

A földek használata fölött a tanács és a választott hites község határozott. Az erdővel nem borított, szántásvetésre alkalmas részeket a házzal bíró városi polgároknak kezdetben évente, később három, utóbb pedig hét éves időközökben nyilasonként osztották fel, az erdők tisztásait pedig boglyásonként osztották ki. E tisztások ugyanis feloszthatók nem voltak. A földekért — mint már jeleztük — a polgárok a közszükséglet fedezésére szolgáló bért fizettek; míg a Hortobágy két partján elterült legelőket minden megszorítás és legelőbér fizetése nélkül használhatták.¹⁾

Szegeden is sokáig megmaradt a földközösségen

¹⁾ Dr. Zelizy Dániel: Debrecen sz. kir. város egyetemes leírása, 1882.

alakuló gazdálkodási rendszer, amit egy, az ott 1715-ben eljárt adó-összeíró küldöttségnek reánk maradt jelentése is igazol.¹⁾ Ahány gazda volt Szegeden, annyi részre osztották nyíl vagy sorshuzás útján a város körül elterült szántókat és kaszálókat. A kiosztott földet azután sem Szegeden, sem Debrecenben senkitől sem volt szabad elvenni.

A közös használatból alakult ki az idők során és fokozatosan az egyéni birtok, többnyire olyan formán, hogy a közös területen birt földjét a gazda megtartotta.

Debrecenben 1773-ban már annyiban állandósították a cenzuális földek és kaszálók birtoklását, amennyiben a Forgách-féle commissio elrendelte, hogy az efféle földeket és kaszálókat a szántás-vetéssel és jószágtenyésztéssel foglalkozó és beltelekkel bíró polgárok között kell hét évi időtartamra kiosztani és hogy az ily földeken csak a múlhatatlanul szükségeseket lehet építeni.

Debrecenben később 32 évre zálogba fogadták a polgárok e földeket s így azoknak állandó zálogos használói lettek; később pedig megváltották azokat és tulajdonosaik lettek.

A külső telki földeket Szegeden (és bizonyára egyebütt is sok helyen) egy ideig ingyen osztogatta a város és megengedte, hogy a homokon ideiglenes szállásokat is létesíthessenek a gazdák. A belső (fekete) földeken azonban ezt nem engedi meg.

Később Szeged már ingyen nem ad földet, hanem azt a polgársággal megvásároltatja, vagy azoknak bérbe adja.

Bekövetkezik a mult század közepén az az idő, amikor a tulajdon kérdését is szigoruan rendezik. Telekkönyv készül, s ennek alapján a községi (városi) birtokokat, s a polgárok magán birtokait kijelölik.

Keckskemét is, hogy a földosztással egyfelől a közhatalmat sürgetéseinek, másfelől a földhöz jutni kívánó lakosság igényeinek megfelelni tudjon, felaprózza és kis

¹⁾ A jelentésben az áll, hogy a jobb minőségű földek osztatlanok és azokat háromnyomásos vetésforgóban ugar hagyásával használják.

részeltekben eladja kültelki birtokainak egy részét a városi polgároknak; akik között vannak földtulajdonnal már rendelkezők és olyanok is, a kik földet csak ezuttal szereznek.

Ezek a parcellázások akkor indulnak meg, amikor az elég nagy méretekben üzött állattenyésztés mellett a gócok körüli földek művelése már nem elégíti ki a gazdálkodókat, s a nép hova-tovább a nagyobbarányu szemtermelés és a szőlőművelés felé hajlik, mert terményei értékesítését a kiépülő vasutak valamiképen lehetővé teszik. Amikor az évszázadok során megsokasodott lakosságnak az egykor menedéket nyújtott város, vagy falu közeli földjei ilyen célra a gazdasági tevékenységben elégteleneknek bizonyultak, s a nép a mezőgazdaságilag művelt földek határainak kitolásával, akár az állattenyésztés bizonyos korlátozása mellett is, a földművelés lehetőségét kívánja megfelelő arányokban biztosítani.

Minden kormányzati és főleg birtokpolitikai irányítás nélkül, magukra hagyva, legjobb belátás szerint nyilazzák, parcellázzák a földeket és örök áron való eladással és bérlet útján hasznosítják azokat. A felaprózottan örök tulajdonba került vagy bérbe vett külső földterületen létesítenek azután később a gócokban lakó gazdák tanyákat, mert a nagy távolságok miatt és a rossz utak mellett azokat másként művelni nem lehet.

Ilyen és hasonló körülmények előzték meg és befolyásolták a tanyavilág kialakulását a nagyobb határáú lakott helyek, főleg pedig az egyes alföldi városok területén; akár szabadok voltak azok, akár valamely birtokkal kapcsolatosak, mert nem adták meg a lehetőségét a külön községek létesülésének.

Nem alakult ki tehát sokkal kedvezőbbben ott sem a helyzet, ahol a latifundium, valamely egyéni tulajdonosa, avagy holtkézi haszonélvezője már korábban községeket telepített s nagy terjedelmű birtoka határát ilyen megosztott elhelyezéssel valamiképen benépesítette. Itt sem állt ugyanis vissza a Szent István megteremtette helyzet és korántsem alakult ki annyi község, amennyire a tatár dúlás után, tehát a második településsel, s az idők során, ezek száma felszaporodott. Ezért is nem sokkal estek köze-

lebb ilyen viszonylatban is a lakott helyek, mint a közületek és főleg a városok nagy határainak keretei esetében.

Láttuk például, hogy Lindner Keresztély Ferdinand tisztartó a törökök kiveretése után egész Békés vármegyében alig pár embert talált.¹⁾

Ettől az időponttól és az alatt a pár év alatt, amíg a visszafoglalt megye a fiskus tulajdona volt s annak $\frac{5}{6}$ -od része még Harruckern birtokába nem került, csak egy kisebb rész szívárgott vissza az elmenekült lakosságból és csak pár község kezdett gyér népességgel életre ébredni.

1720-ban a birtoka hasznosabbá tétele érdekében Harruckern kezdte meg a telepítést, majd követte őt a megyében másik két, bár jóval kisebb, de még eléggé nagy birtokos társa is. Legelőször 9 község ujjult fel²⁾ s 1615-ben már 344 család volt bennök. Azután létesült a többi.

¹⁾ Karácsonyi: Békés megye története I. k. 301. old.

²⁾ Békés. Doboz, Gerla, Gyarmat, Gyula, Ladány, Öcsöd, Szeghalom és Vésztő. Ezekhez járul az 1725-iki feljegyzések szerint: Csaba, Gyoma, Tarcsa és Vári. Csabán már ebben az időben 35 magyar család mellett 25 tót családot találunk, akik Gömör megyének kishonti részéből szívárogtak oda.

Az 1773. évi feljegyzések szerint az 1720. óta települt községek: Endrőd, Kétegyháza, Mezőberény, Orosháza, Szarvas, Szentandrás, Tótkomlós. 1773. és 1827. között: Uj-Kigyós, 1827—1850. között: Bánfalva, Nagyszénás, 1850—1890. között: Csorvás, Kondoros, Puszt-Földvár, Pusztaszenttornya, Békés, Sámson és Szabad-Szenttornya alakultak községekké. Nem érdektelen emellett feljegyeznünk, hogy amíg a török hódoltság előtt színmagyar volt a vármegye lakossága, sőt az 1717. évi összeírás sem jegyez fel idegen nyelvűeket, Harruckern kezdésével oda idegen ajkuak is nagyszámban telepedtek. Ő hozta a gyulai németeket Majna-Frankfurtból, míg a berényi németek Württembergből kerültek. Az oláhok Kétegyházára Gyulaváriból jöttek, oda pedig Biharból települtek. A csabai tótok Gömör megyéből, a szarvasiak 1722-ben Nógrádból telepedtek. Szarvasról mentek Szent-Andrássra a tótok, onnét pedig Tótkomlóra. Kondorosra is Szarvasról kerültek a tótok. A csorvasiak Békéscsabáról. A magyarság között a Hajduságból, a Jászságból, Borsodból, Szabolcsból, Biharból, sőt Baranyából és Tolnából származottakat is találunk.

Karácsonyi i. m. II. 53. Banner János: Adatok Békés vármegye település földrajzához. Föld és ember II. évf. 1922. 105—114. old.

A községek számbeli szaporodását és további fejlődését a következő egybeállítás világítja meg:

Békés m.-ben az 1715. évben 1.720 lélek volt 9 községben

1720.	„	6.230	„	„	13	„
1773.	„	44.690	„	„	19	„
1780.	„	54.820	„	„	—	„
1827.	„	131.162	„	„	20	„
1839.	„	141.863	„	„	—	„
1857.	„	177.528	„	„	22	„
1869.	„	209.729	„	„	—	„
1880.	„	229.757	„	„	—	„
1890.	„	258.386	„	„	28	„
1900.	„	277.734	„	„	—	„
1910.	„	297.694	„	„	27	„

200 év alatt tehát 17-szeresére emelkedett a lakosság, amelyet oda a földek bujasága s a terjeszkedés lehetősége vonzott. Ezzel szemben azonban csak 27 község¹⁾ létesült azon a földön, amelynek 130 valamikori községéről emlékezik meg Haan Lajos.²⁾

Ha ezek a felemlített községek nem is mind Szent István idejéből erednek, s talán nem is mind egyidőben állottak fenn és esetleg a megyének is mások voltak a határai, mégis reá világítanak arra, hogy Békés megyében koránt sem állott helyre a régi állapot, mert a községek számbeli szaporodásának, a földesur, illetve földesurak önkényes elhatározása szabott határt, s az egészséges kialakulást és fejlődést törvényes rendelkezések sem segítették elő. Amíg ugyanis Békés megye 3670 négyzetkilométer területén ma — mint láttuk — 27 község van, addig pld. az annál kisebb Vas vármegye 3298 négyzetkilométer területén 294 község (292 község és két város) található. A községi kötelékben lakott helyek tehát további falvak kialakulása nélkül itt sem jutottak egymáshoz egy kulturális helyzetnek megfelelő és megnyugvással elfogadható viszonylagos közelségbe és itt is a nagy lakosságú faluk az ú. n. paraszt városok és a tanyavilág kialakulására vezetett.

A nyíregyházai tanyák kifejlődése az eddig vázoltak-

¹⁾ 25 község, 2 város.

²⁾ Békés vármegye hajdana.

tól jelentékeny mértékben elütrő. Nem lesz ezért talán fölösleges, ha azok kialakulásának előzményeit is vázlatosan ismertetjük!

Az ecsedi uradalom, s ezzel Nyiregyháza vidéke is, a Báthoryak tulajdona volt, mely a Báthoryak után Bethlen Gáborra, majd 1647-ben Ferdinánd adományozása folytán II. Rákóczi Györgyre szállott.

II. Rákóczi Ferenc korában azután két részre szakadt, mintán a kuruc fejedelem és Julia nővére (Aspermont grófné) megosztottak rajta. A szatmári béke után pedig az uradalomnak azt a részét, amely a fejedelemé volt, a kincstár foglalta le.

A Rákóczi (Aspermont) Julia részét 1746-ban Károlyi Ferenc gróf vette meg, majd 1748-ban ugyanő megvásárolta a kincstári részt is.

Nyiregyháza vidékének egy része, különösképpen nem szerepel a Károlyi gróf most vázolt vásárlásában. Ennek Simkó szerint¹⁾ az lehet a magyarázata, hogy ezt a részt Királytelek és Szentmihály helyiségekkel kivették az ecsedi uradalomból. Tényleg 1601-ben már Lónyay István a részbirtok tulajdonosa.

Lónyay Zsigmond 1637-ben, Bethlen István 1641-ben hajdukat telepítenek le, ami által a telep fellendül. A török hódítás, a kuruc-labanc felkelések, az idegen zsoldosok garázdálkodásai azonban annyira tönkre teszik a virágzó telepet, hogy amíg az 1622-iki megyei összeírás szerint 186²/₃ háztelek után fizettek adót, addig 1715-ben Nyiregyháza lakóinak száma 24 jobbágyból állott.

A szatmári béke megkötése után már javul a helyzet, az újabb gazdasági telepítések folytán. Amíg ugyanis a vezérek óta mindeddig a telepítések legfőképpen védelmi szempontból történtek, a XVIII. és XIX. században már kifejezetten a mezőgazdasági érdekek szolgálatában történnek nagyobb arányú telepítések.

Károly Ferenc gróf ugyanis, mint a birtok (Nyiregyháza) jelentékeny részének tulajdonosa, patens levelében felszólított mindenkit a Nyiregyházán és Cserkeszpusztán való letelepedésre. Megnyerte a telepítés ügyének

¹⁾ Simkó Gyula : Nyiregyháza és tanyáinak települése 1909. 13. old.

a másik részbirtok, az egykori Lónyay-féle uradalom akkori tulajdonosát, báró Palocsay Zsigmond özvegyét, Petheő Rozáliát is. A települőknek földet, a vármegyével kötött szerződés alapján három évi adómentességet s a házépítéshez fát ígért.

A felszólításra az 1754-ik évtől kezdve sok települő jelentkezett más és olyan megyékből, ahol a lakosság valamely helyi okból elégséges földhöz jutni nem tudott. Eljutott a telepítés híre a felvidékre is, ahonnét és főleg tótok jelentékeny számban, szinte rajokban jelentkeztek.¹⁾

Ezzel azonban a bevándorlás még nem fejeződött be. Felvidéki tótok még ezután is szivárogtak be. Sőt csehek, galíciai lengyelek és kisoroszok is jelentkeztek az évek hosszú során. Ezek azonban már nem nagyobb rajokban jöttek, hanem rendszerint egyenként jelentkeztek a letelepülésre.²⁾

A telepítést³⁾ itt nem úgy hajtották végre, mint egyebütt.

Másutt rendszerint az önálló községekké való kialakítás tervével az e célra kijelölt helyeken utca sorokban kimért házhelyeket bocsájtottak a települők rendelkezésére, s a leendő új község közelében hasították ki a földeket, a közlegelőt stb. s alakították ki mindennek kapcsán az új községi határt.

Ezzel ellentétben Károlyi Ferenc gróf és a Palocsayak uradalmi a települőket részben a községi alakulatban élő Nyiregyházán, mint főtelepen helyezték el, részben pedig a Nyiregyházától távolabb eső helyeken, s a települők származási helye és rokonsági köteléke szerint tagolt csoportokban (bokrokban) hasítottak ki részükre telket és bocsájtottak földeket használatukba. Tették pedig ezt bizonyára a birtok egység fenntartásának

¹⁾ Zólyomból 44, Gömör-Nógrád megyéből 20, Hontból 25, Szepes-Liptó megyéből 1—2; ezenkívül Borsodból 28, Pest, Tolna, Heves megyékből 1—2. A ma „tiszákok”-nak nevezett nyiregyházaiak egykori elődei.

²⁾ A galíciai XIX. század közepén a górlicei járásból elég számosan jelentkeztek. (Simkó Gyula: Nyiregyháza és tanyáinak települése. 1909.)

³⁾ A telepítés 1754-től 1758-ig tartott. Szerző.

eszmei szolgálatában s a mezőgazdaság fejlesztése s vele a távolabb fekvő földek könnyebb és biztosabb megmunkálásának érdekében ; mindenesetre pedig oly elgondolással, hogy a nem örök tulajdonba adott földek használatát tervszerűen váltogatni fogják.

A birtokok egységét kívánhatták szolgálni az uradalmak azzal az eljárással is, a mellyel külön községek kialakításának lehetőségét kizárták, s a bokrokba telepítetteket is a nyiregyházai központ községi kötelékéhez fűzték.

Az volt bizonyára az elgondolás, hogy egy középontból történjék nem csak a mezőgazdasági ügyek, de a közigazgatás ellátása is.

És itt érdekes hozzáfűznünk, hogy a nyiregyházai e különös alakulatban az idők során a települők anyagilag szépen és annyira megerősödtek, hogy a később Dessewffy tulajdonba jutott Palocsay birtokból a használatukban volt földeket 1812-ben, a Károlyiaktól pedig 1824-ben megvásárolták.

Ez a ma „bokor tanyák“-nak nevezett és csoportokba szaggatott nyiregyházai különleges település vázlatos története. Míg a nyiregyházai nagy határban is előforduló egyes tanyák újabbkori alakulatok, s azok ott is az irányítás és támogatás nélkül való utolsó félszázados gazdasági fejlődés kényszerszülöttei.

A bokor-tanyás kialakulást, amit másként talán tanya telepek szerint vagy korlátolt arányú fiók községenként való tagolódásnak is nevezhetnénk, tehát egészen más időben, más körülmények között más okok születtek, mint az egyes tanyák ezreiből, hosszú idők multán kifejlődött azt a tanyavilágot, amit az Alföld nagy részében most találunk. Ez a „bokortanyá“-s — tudtunkkal — magában álló alakulás azért is érdemes a felemlítésre, mert a nyiregyháziak birtoka ekként már 1812-ben, illetve 1824-ben minden tehertől megszabadult, míg a szabad városokén kívül a birtokjogi viszonyok javulása általában, s ezzel a jobbágyság sorsa is közismeretűen csak később következett el.

Itt kell említést tennünk az u. n. uradalmi tanyákról, majorokról, a melyek az ősiség eltörlése, tehát már 1848.

előtt is fennállottak, mint az allodialis birtokok tartozékai, s mint a birtokos nemesség házilag mivelte birtokának gazdasági telepei.

Ezek számottevő részben elpusztult falvak törmelék-anyagából épültek, s közülök egynémelyik az idők során annyira elnépesedett, hogy manapság már felér egy kis faluval. Az ilyen major tehát e tanyaszerű településnek legrégebb, legtermészetesebb és legfejlettebb formája.¹⁾ Teljesen elűt a kis gazda tanyájától, mely a nagy határokat egészen rendszertelenül népesítette be.

Ezeknek az így benépesülő alföldi nagy határoknak gazdaságilag számbajövő területi arányait az eddig vázoltakon kívül különben az idők során az a körülmény is jelentékenyen gyarapította, hogy az Alföldet szelő folyókat később szabályozták, s ezzel, valamint a nagy területeket elfoglaló vizállások, lápok és tavak fokozatos lecsapolásával művelésre alkalmas hatalmas földrészek jutottak rendelkezésre. A községi határookban, de a holtkézi és egyéni tulajdonban is, ezek eddig mint számba nem vett terméketlenek szerepeltek. A műszaki munkák révén azonban a községi határok és ezzel rendszerint a közvagyon, s itt-ott a magán és holtkézi birtok művelhető földrészei is, jelentékenyen meggyarapodtak.

Ezek megállapítása mellett gondoljuk hozzá most még azt, hogy a XVIII. században az egyes közsületek nagy határain belül a falu vagy telepszerű házhelyek kijelölése s ezzel a községenként való tagolódás lehetőségének elősegítése nélkül, sőt annak teljes kizárása mellett oszlik meg a föld, tehát az ilyen céllal való tömörülés lehetőségének szinte teljes kizárásával. A sakktábla kockáinak a formájában de kisebb-nagyobb tagokban végrehajtott parcellázásokkal, örök áron való eladásokkal, illetve vételekkel, valamint az előbb említett bérletekkel alakul ki minden terv és közgazdasági érzék nélkül a birtok megosztás. Ilyen Kecskemét határában és ilyen, vagy ehhez hasonló a kialakulás a többi nagy határookban, tehát Szeged, Hódmezővásárhely, Debrecen stb. viszonylatában s jórészt az Alföld többi részeiben is.

¹⁾ Györffy István: Az Alföldi tanyák. 5. old.

A tanyavilág képére az ide csatolt egybeállítás (III. tábla.) kellően reávilágít.¹⁾

Ennek a számadataiból látjuk az egyes határok tanyáinak a számát és látjuk azt is, hogy Csongrád vármegyének 3410 négyzetkilométer egész területén²⁾ csak 16 község és 4 város áll; míg a 112 négyzetkilométerrel kisebb és a táblázatban az összehasonlítás végett ugyan- csak feltüntetett dunántuli országrészből például csonka Vas vármegyének 3298 négyzetkilométer területén 292 községet és két várost találunk.

De még Békés, Bihar, Csanád (Arad, Torontál), Csongrád, Hajdu és Jász Nagykanizsa-Szolnok vármegyék összesen 21,583 négyzetkilométer területén³⁾ sincs annyi község, mint egyedül csonka Vas vármegyében, a melynek 292 községével és két városával szemben, a felsorolt összes alföldi vármegyék kevés híján hétszer akkora területén csak 204 község és 18 város van!

És jellemző a helyzetre, hogy a már fentebb is említett alföldi négy önálló törvényhatósági joggal felruházott város (Szeged, Debrecen, Kecskemét, Hódmezővásárhely) együtt vett (3421 négyzetkilométer) határa nagyobb egész Vas vármegye 292 községének és két városának együtt vett (3298 négyzetkilométer) határánál, tehát egész Vas vármegyénél.

Amíg tehát Vas vármegyében 294 helyről tudták a megye lakosai földeik gazdaságát ellátni, ez a tanyavilág kényszerű kialakultáig ebben a négy határban csak négy helyről történhetett.

A csonka ország egész Alföldjének helyzetére pedig Dunántulával szemben megfelelő képet adnak az egybeállítás összesítésének számai, ha a Budapestre vonatkozó adatokat figyelmen kívül hagyjuk.

Ilyen alapon szembe állítva a két országrészt, azt látjuk, hogy amíg Dunántul 36,842 négyzetkilométer

¹⁾ A szükséges adatokat a m. kir. közp. statisztikai hivatal volt szíves szolgáltatni. Szerző.

²⁾ Ebből Szeged tfjv. 764, Hódmezővásárhely tfjv. 761 és Csongrád vm. 1885 négyzetkilométer területtel. Szerző.

³⁾ Beléfoglalva Hódmezővásárhely, Szeged, Debrecen és Kecskemét tfjv. területét is. Szerző.

Az Alföld és Dunántúl népességi adatai. III. tábla.

Nevé	Területe négyzetkm.	Népessége az 1920. évi nép- számlálás sze- rint	Népsűrűsége négyzet kilométerenként	Városainak		Tanyai lakosságának	
				száma	Községeinek száma	száma	az összlakosság százalékában
1. Alföldi vármegyék és tvh. j. f. városok.							
Bács-Bodrog vm. . .	1,628	95,852	58.9	—	24	21,641	22.6
Baja tvj.	87	19,371	222.6	—	—	1,769	9.1
Békés vm.	3,670	311,109	84.8	2	25	107,735	34.6
Bihar vm.	2,754	161,061	58.5	—	60	24,294	15.1
Csanád, Arad, Torontál vm. . .	1,998	167,439	83.8	1	39	45,015	26.9
Csongrád vm. . . .	1,885	142,352	75.5	2	16	63,619	44.7
Hódmezővásár- hely tvj.	761	60,922	80.1	—	—	24,082	39.5
Szeged tvj.	764	119,109	155.9	—	—	39,009	32.7
Hajdú vm.	2,386	168,320	70.5	3	17	29,746	17.7
Debrecen tvj. . . .	957	103,186	107.8	—	—	50,065	48.5
Jász-Nagykun- Szolnok	5,259	387,225	73.6	6	47	121,758	31.5
Pest-Pilis-Solt- Kiskun	12,038	1.161,325	96.5	9	221	253,888	21.9
Budapest szföv. . .	194	928,996	4.788,6	—	—	217,790	23.4
Kecskemét tvj. . . .	939	73,109	77.9	—	—	37,532	51.3
Szabolcs és Ung vm.	4,585	335,080	73.1	1	130	84,166	25.1
Szatmár, Ugocsa és Bereg	2,190	134,684	61.5	—	118	16,023	11.9
(Budapesttel)							
Összesen	42,095	4.369,140	103.8	24	697	1.138,132	26.0
(Budapest nélkül)							
Összesen	41,901	3.440,144	82.1	24	697	920,342	—
2. Dunántúli vármegyék és tvh. j. f. városok.							
Baranya vm.	3,964	240,043	60.5	—	324		
Pécs tvj.	71	47,556	669.8	—	—		
Fejér vm.	4,008	223,198	55.7	—	103		
Székesfehérvár tvj	120	39,109	325.9	—	—		
Győr, Moson és Pozsony vm. . . .	2,347	144,195	61.4	1	109		
Győr tvj.	54	50,036	926.6	—	—		
Komárom és Esz- tergom vm.	1,978	166,728	84.3	1	67		
Somogy vm.	6,700	368,486	55.0	1	311		
Sopron vm.	1,798	138,771	77.2	—	127		
Sopron tvj.	130	35,248	271.1	—	—		
Tolna vm.	3,546	263,112	74.2	1	121		
Vas vm.	3,298	267,810	81.2	2	292		
Veszprém vm. . . .	3,957	232,554	58.8	2	182		
Zala vm.	4,871	346,965	71.2	2	404		
Összesen	36,842	2.563,811	69.6	10	2,040		

területén 2.563,811 lakos mellett a népsűrűség négyzetkilométerenként : 69.6, városainak száma : 10, a községeké pedig 2040, addig az Alföld 41,901 négyzetkilométer területén a lakosság száma : 3.440,144, a népsűrűsége : 82.1, a városainak száma : 24, a községeké pedig : 697.

Feltűnő, sőt meglepő, hogy a Dunántul 69.6 népsűrűségével szemben az Alföld népsűrűsége 82.1, ami Dunántul latifundiumaival és 5931.7 négyzetkilométer¹⁾ erdejével magyarázható.

Ennek dacára a négyzetkilométerenként 12.5-el nagyobb népsűrűségű Alföldön, a Dunántul 2042 községével szemben, csak 697 község van. Tehát az 5059 négyzetkilométerrel kisebb Dunántulon kerek háromszor annyi, mint az Alföldön.

Ezek a számok eléggé bizonyítanak a mellett, hogy abban az esetben, ha az Alföldnek megadták volna a sok falus fejlődéshez a lehetőséget, ott az a legszebb módon és mértékben be is teljesedett volna.

Igy azonban a kevés városba és faluba szorult és rohamosan meggyarapodott lakossággal ezek a városok és falvak duzzadtak meg aránytalanul és főleg az utóbbiak fejlődtek ki úgy technikai, mint gazdasági és socialis tekintetben is egészen egészségtelenül.

Arra nézve, hogy mennyire dagadtak meg az alföldi falvak, kellő képet kapunk, ha Békés vármegye 27 helyiségét vesszük figyelembe (IV. tábla) s ha összehasonlításként szembeállítjuk Tolna vármegyének völgyesi járását¹⁾ s benne Dunántulnak egy, nem is sok községből álló és egyébként is indifferens közigazgatási részlet-egységét. (V. tábla.)

Ebből az egybeállításból azt látjuk, hogy Tolna megye völgyesi járásában :

1	község van	6000-et meghaladó lakossal,
2	„ „	3000 „ „ „
10	„ „	1000 „ „ „

míg a járás községeinek $\frac{2}{3}$ -ad részében ezer lakos sincs.

¹⁾ 593,167.6 hektár = 1.030,630 kat. hold.

²⁾ Vannak a Dunántulon 80 községből is álló járások, míg a völgyesi járásnak csak 36 községe van. Szerző.

IV. tábla.

Békés vármegye lakossága az utolsó 6 népszámlálás szerint.¹⁾

Járás, község, rt. és tjv. város	Polgári népesség			Összes népesség		
	1869	1880	1890	1900	1910	1920
<i>1. Békési járás.</i>						
1. Békés	22,547	22,938	25,087	25,483	26,875	28,161
2. Köröstarcsa ...	4,665	4,826	5,396	5,456	5,650	5,853
3. Mezőberény ...	10,915	11,368	12,469	12,875	13,285	13,477
<i>2. Gyomai járás.</i>						
4. Endrőd	8,714	9,372	10,898	11,855	13,514	13,850
5. Gyoma	9,907	10,160	10,867	11,545	11,699	11,942
<i>3. Gyulai járás.</i>						
6. Doboz	3,429	4,317	4,911	5,887	6,885	6,880
7. Gyulavári	2,845	2,446	2,994	3,348	3,526	3,617
8. Kétegyháza ...	3,354	3,324	3,766	4,361	4,379	4,681
9. Ujkigyós	3,516	3,500	4,058	4,290	4,331	4,809
<i>4. Orosházi járás.</i>						
10. Békéssámszon .	2,055	2,345	3,277	3,919	4,374	4,709
11. Csorvás	2,265	3,148	4,949	4,967	5,686	6,147
12. Gádoros	2,248	2,835	3,282	3,835	4,003	4,499
13. Nagyszénás ...	1,662	2,325	2,817	3,476	4,670	5,294
14. Orosháza	14,554	18,032	19,956	21,385	22,264	24,079
15. Pusztaföldvár .	1,189	1,692	2,510	2,726	2,632	3,065
16. Szentetornya .	2,373	3,517	4,999	4,845	5,233	5,506
17. Tótkomlós ...	7,750	8,416	9,636	10,235	10,502	10,420
<i>5. Szarvasi járás.</i>						
18. Békésszent- andrás	6,683	6,195	6,735	7,252	7,137	7,043
19. Kondoros *)	2,120	2,597	3,761	5,225	6,090	6,348
20. Öcsöd	6,348	7,103	7,875	8,052	8,014	7,634
21. Szarvas	22,446	22,504	24,393	25,773	25,879	25,224
<i>6. Szeghalmi járás.</i>						
22. Füzesgyarmat .	5,735	6,473	7,829	9,012	9,845	9,784
23. Körösladány .	6,244	6,266	7,122	7,139	7,585	9,971
24. Szeghalom ...	7,255	7,537	8,952	9,316	9,716	9,460
25. Vésztő	6,357	6,336	7,577	7,945	8,918	9,373
26. Békéscsaba rt. város	30,022	32,616	34,243	37,545	42,599	46,663
27. Gyula rt. vár.	18,495	18,046	19,991	22,446	24,284	24,908
Összesen...	212,973	229,757	258,586	278,731	298,710	311,109

1) Az 1920. évi népszámlálás, Magyar Statisztikai Közlemények 69. köt., 281. old.

*) Szarvassal együtt.

**A tolnamegyei völgyeségi járás népessége
az utolsó 6 népszámlálás szerint.¹⁾**

Község neve	Polgári népesség			Összes népesség		
	1869	1880	1890	1900	1910	1920
1. Apar	779	807	771	785	771	777
2. Bátaapáti ...	1,415	1,520	1,606	1,312	1,310	1,177
3. Belac	451	511	537	503	552	536
4. Bonyhád.....	5,832	5,970	6,295	5,749	6,452	6,379
5. Bonyhád- varasd	696	738	717	672	686	702
6. Börzsöny	374	393	407	343	439	439
7. Cikó.....	1,415	1,501	1,744	1,678	1,784	1,735
8. Dörypatlan ..	839	954	1,049	1,198	1,501	1,671
9. Grábóc	655	647	679	649	681	633
10. Györe	854	812	855	832	944	801
11. Hant	516	489	480	455	428	434
12. Izmény	943	971	1,001	958	951	953
13. Kakasd	1,031	1,109	1,340	1,280	1,240	1,182
14. Kisdorog.....	1,054	1,109	1,168	1,112	1,186	1,147
15. Kismányok ..	485	541	678	587	601	620
16. Kisvejke	702	723	767	728	771	713
17. Kovácsi	203	198	195	173	180	183
18. Lodomány ...	128	130	142	117	134	156
19. Lengyel.....	774	767	858	892	885	968
20. Majos	1,200	1,261	1,271	1,227	1,229	1,205
21. Máza	734	712	819	836	896	1,032
22. Mórágypatlan	1,765	1,919	2,061	1,901	2,192	2,087
23. Mőcsény	399	437	450	421	711	443
24. Mucsfa	813	842	962	939	910	790
25. Nagymányok ..	1,015	1,055	1,180	1,344	1,407	1,476
26. Nagyvejke ...	487	500	537	578	592	590
27. Palatinca	100	97	112	106	114	111
28. Szálka	1,090	1,064	1,167	1,085	1,095	1,088
29. Tabód	361	341	375	385	390	393
30. Tevel	2,322	2,245	2,263	2,168	2,178	2,127
31. Váralja	1,401	1,559	1,691	1,677	1,538	1,565
32. Závod	862	849	869	881	876	848
33. Zomba	1,911	2,028	2,145	2,060	2,053	2,046
Összesen.....	33,603	34,799	37,191	35,631	37,677	37,007

¹⁾ „Az 1920. évi népszámlálás“ Magyar Statisztikai Közlemények, 69. kötet, 262—63. oldal.

Ezzel szemben — mint látjuk — Békésben a két legkisebb községnek is 3000-nél több a lakosa! Tehát Békés két legkisebb községének annyi a lakosa, mint a második és harmadik legnagyobb községé Tolnában s ezen kívül Békésben:

4	község van	4000	lakoson felül,		
3	„ „	5000	„ „		
3	„ „	6000	„ „		
3	„ „	7000	„ „		
3	„ „	9000	„ „		
1	„ „	10,000	„ „		
1	„ „	11,000	„ „		
2	„ „	13,000	„ „		
1	„ „	24,000	„ „		
1	„ „	25,000	„ „		
1	„ „	28,000	„ „		

s ezen kívül van két mezővárosa, a melyek közül Gyula lakosainak száma 24,908, Békéscsabáé pedig 46,663 volt 1920-ban.

Igaz ugyan, hogy Békés megyében van a legtöbb ilyen nagyarányúvá nőtt község; mégis hogy az Alföld más részein s milyen nagy lélekszámú községek vannak, tájékozásul szolgálhat az alábbi táblázat. (VI. tábla).

A falvaknak ilyen kialakulása már azért is nagyon sajnálatos, mert nélkülözte a műszaki tudás és irányítás elemi feltételeit. Oda épített és úgy épített ugyanis mindenki, ahogy azt a legjobb belátása és érdekei sugalták. A falvak alaprajza is ezért jórészt elképzelhetetlen és alkalmatlan formákat öltött, a melyek mellett pl. azoknak közművekkel való ellátása nem egy esetben igen költséges, máskor meg a lehetetlenséggel határos.

Ha valahol, úgy főképen ebben az irányban bosszulta meg magát és bosszulja meg magát ma is az az irányzat, mely minden kultúrállam eljárásával ellentétben mérnöki közreműködés nélkül látta el és jórészt látja el még ma is a közigazgatás par excellence technikai tudást igénylő teendőit.

Sok esetben az Alföldön pl. kilométerekre nyuló egy utcából áll a falu, a melynek alig vannak oldalelágazásai, keresztben haladó utcái. Nem szorul azután indo-

Az Alföld egyes vármegyéi 3000 és ennél nagyobb lélekszámú községeinek és r. t. városainak száma.

A lakosság száma		Bács-Bodrog	Csongrád	Jásznagy- kun-Szoln.	Hajdú	Szabolcs	Arad. Csanád, Torontál	Pest-Pilis-Solt- Kiskun	Bihar	Borsod	Békés
-tól	-ig	v á r m e g y e									
1. Községek.											
3,001	4,000	5	3	5	1	11	4	33	5	1	3
4,001	5,000	—	4	8	2	7	1	26	4	—	1
5,001	6,000	—	1	4	3	3	4	12	—	2	1
6,001	7,000	1	1	1	1	—	2	8	1	1	4
7,001	8,000	1	1	2	—	—	2	5	—	—	2
8,001	9,000	—	—	—	—	2	—	3	1	—	1
9,001	10,000	—	1	2	1	1	—	6	2	—	1
10,001	11,000	—	1	2	1	—	—	2	1	—	2
11,001	12,000	1	—	—	1	3	—	1	—	—	—
12,001	13,000	—	—	1	—	—	—	3	—	—	1
13,001	14,000	1	—	2	2	—	2	2	—	—	2
14,001	15,000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
15,001	16,000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16,001	17,000	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—
17,001	18,000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18,001	19,000	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—
19,001	20,000	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
20,001	21,000	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
26,001	27,000	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
36,001	37,000	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
40,001	41,000	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
I. összeg.....		9	15	27	11	27	25	106	14	6	20
2. R t. városok.											
5,001	10,000	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
10,001	15,000	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—
15,001	20,000	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—
20,001	30,000	—	—	2	1	—	—	2	—	—	1
30,001	40,000	—	1	2	—	—	—	1	—	—	—
40,001	50,000	—	—	—	2	1	—	—	—	—	1
50,001	60,000	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—
II. összeg.....		1	1	6	3	1	—	8	—	—	2

kolásra, hogy úgy a közigazgatás ellátása, mint az iskoláztatás, a további népművelés és egyéb szociális szükségletek biztosítása is nagy hátrányt szenved az ilyen több kilométer hosszú faluban.

Milyen másképen gondolta el Tessedik Samuel már 1784-ben az alföldi falu kialakulását! ¹⁾ Fejtegetéseihez pedig hozzáfűzi, hogy: „még csak elmémben képzelem az új falut, és már is tapsol szívem annak jövődöbeli léte-lén.” ²⁾ És mi még 143 év multán sem követjük tanácsait! ? Az alföldi falvak építkezése mind e mellett nélkülözi még a tűzbiztonság legegyszerűbb feltételeit is, s a lakóházak és

¹⁾ Tessedik alább idézett munkája második részében részletesen fejtegeti egy új és tökéletesen berendezett falu képét, s munkája végéhez egy ilyen falu tervrajzát is csatolja.

Szerinte négy dologra kell különösen törekednünk egy új falu alapításával. U. m. 1. Az utcáknak, utaknak, nyilvános és magánépületeknek okszerű és gazdaságos elhelyezésére. 2. A lakosságnak a falusi rendtartással való megismertetésére. Az új regulamentum (rendtartás) rendőri érvényesítésére. 4. A regulamentummal összefüggő maximák (vezérelvek) és következmények szabályozására.

Azt, hogy mint képzei Tessedik az új falut, dr. Szelényi (Tessedik Sámuel élete és munkássága, Bpest. 1916. 27. old.) a következőkben foglalja össze: „Széles, egyenes, árnyékadó fákkal beültetett utcái vannak, és takaros házai. Iskola épülete világos, szellős, mellette a gyakorlati gazdasági kert. A falu sem túl nagy, sem túl kicsiny. (Túl nagy szerinte az olyan falu, melynek 500—800 háza van, túl kicsiny, melynek 100 háza nincs.) Minden gazda közelről éri földjeit, és együtt lévén mind, egész gazdaságát könnyen áttekintheti.

A falu rendelkezik a szükséges mesteremberekkel, akiknek azonban gazdaságuk is van, melyet mesterségük elhanyagolása nélkül gondolhatnak. A gyermekek itt mindig a szülők szeme előtt vannak, jó közel az iskolához, és lehetőleg hasznos munkával elfoglalva. Ép úgy a cselédek is folytonos felügyelet alatt vannak és így hozzá szoknak a szorgos munkához.

Mivel a lakosok minden munkát könnyen és a maga idején végezhetnek el, rá érnek sok mással is: méhészettel, selyemtenyészéssel foglalkozni.

Rend, szorgalom, tisztaság, békesség uralkodik mindenütt, pernek se híre, sem hamva.”

²⁾ A paraszt ember Magyarországon, micsoda és mi lehetne; egy jó rendbe szedett falunak rajzolatjával egyetemben Samuel Tessedik által, most pedig németből magyarra fordította Kónyi János Pécssett, Engel János betűivel, 1786. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ezt a munkát gróf Széchenyi István édesatyja, Széchenyi Ferenc gróf fordíttatta magyarra. *Szerző.*

istállók kiépítése is olyan, mely az ember és állat egészségének romlására van. Egészségtelen és e mellett célszerűtlen is. Ebben leli azért egyik magyarázatát az emberi és állati tudóvész olyan nagy elterjedése az Alföldön.

Még a földbirtokreform végrehajtása kapcsán kijelölt házhelyeken emelt épületek, tehát a legujabb idők alkotásai is jórészt nélkülözik a műszaki tudás és a közegészségügyi szükségletek elemi feltételeit, holott egy egységes szabályzattal, valamelyes támogatással, s néhány mérnök kifejezetten ilyen célú megbízatásával és ellenőrzése mellett végzett munka az egész vonalon milyen más és milyen megnyugtató eredményekkel számolhatna be! A 10—20, sőt manapság már 30,000-ig menő lélekszámmal kialakult és természetszerűleg rohamosan tovább fejlődő falvak, főleg pedig azok egy némelyike, fészkévé lett már hosszabb idő óta az elégedetlenségnek, az agrár socialismus mindenféle tévtanainak. A földmunkásoknak és mezőgazdasági munkásoknak ugyanis viszonylag nagy száma gyűlik meg egy ilyen mammut-faluban.

Az időszaki munkanélküliség és a vele járó tétlenség közben összetalálkoznak és tömörülnek Vadnay Andor¹⁾ olyan hűen lefestett magyarjai és egymást tüzelve és áztatva, egymásban ébresztik az elérhetetlen vágyak délibábos képeit ; s ezzel egymást lovalják az elégedetlenségbe.

Ha a Dunántulhoz hasonlóan sok faluban oszlanék meg az Alföld lakossága, úgy egyfelől nem alakult volna ki olyan élesen az „osztálykülönbség“ a kisbirtokos és a mezőgazdasági munkás között! Másfelől a földmunkás mozgalmak gócaivá sem váltak volna egyes, ilyen aránytalan lélekszámú falvak ; és valószínű, hogy egyes helyeken nem élesedett volna ki annyira az ellentét a nagybirtok és e néprétegek között sem. Mind e mellett pedig — mint alább látni fogjuk — a közlekedési eszközök, főleg pedig a vasutak hálózatának jobb kifejlődését is elősegítette volna a több falu településével való tagolódás.

A legjobb alkalom kínálkozott e bajok orvoslásához a világháború után végrehajtani kívánt földbirtok-reformmal.

¹⁾ Vadnay Andor : A Tisza mellékről. Budapest, 1900.

Az ezt elrendelő törvény előrelátó tervszerűséggel annyira kívánatos új falvakba oszthatta volna szét a kielégíteni kívánt elégedetleneket.

Az ilyen megosztás, ha gondos körületekintéssel hajtják végre, sokat segíthetett volna az áldatlan helyzeten! Biztosíthatta, vagy legalább is előkészíthette, majd pedig megteremthette volna egyik oldalon a politikai békét és nyugalmat, a másik oldalon a socialis kérdések megoldásához teremthetett volna egészségesebb alapot és nyújthatott volna ehhez a további időkre is sok irányu lehetőség !

A földbirtok helyes megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. t.-cikk azonban csak házhelyek kijelöléséről rendelkezik, de nem írja elő azt is, hogy azok kiosztásával a mammut-falvak méreteit kell gyarapítani. Ugy véljük azért, hogy a törvény keretein belül sem lett volna akadálya új falvak létesítésének. Amint az egész Alföldön e törvény végrehajtásának keretében tudtunkkal összesen csak vagy 3 falu tényleg mégis létesül.

Nem szorul azonban a vázoltak után további bizonyításra, hogy nem sokkal, hanem nagyon sokkal több falura lett volna és van szükség, hogy egyfelől az alföldi városok és falvak nagy határának és bennük a mult idők kormányzati rövidlátásának, másfelől a Harrukern-féle egykori szűkkeblűségeknek annyira kedvezőtlen következményeit orvosolják.

Nagy kár, hogy a törvénynek külön tételes rendelkezései nem gondoskodnak az Alföld e különleges bajainak az orvoslásáról, s egy átfogó nagy koncepcióban nem szabnak meghatározott irányt és nem adnak előírásokat az itt elfajult helyzet gyökeres megjavításához.

Kár, hogy új falvak kialakításáról kifejezetten nem intézkedik a törvény és hogy az a közületek (városok, falvak) nagy határain belül is ilyenek, vagy akár fiók községek kialakítását nem rendeli el.¹⁾

¹⁾ „A mai földbirtoktörvény csak a hirtelen felzúdult socialis követeléseknek engedett, de hiányzik belőle a nemzeti birtokpolitika legeredményesebb eszköze: a telepítés.“ (Czettler Jenő dr. A tanya kérdés, magyar feltámadás. A Magyar Gazdák Szemléje, 1921. VII-VIII. f. 444. old.)

Kár, hogy azokra az esetekre, ahol házhelyek szükségére jelentkezik, csak általában írja elő azok biztosítását és ezzel egyformán rendelkezik a Dunántul s az Alföld annyira eltérő és kifejezetten heterogen eseteiben!

Kár végül, hogy a törvény végrehajtási utasítása nem ad utmutatást ahhoz, hogy milyen célkitűzéssel kell biztosítani az új házhelyek kijelölését az Alföldön, s hogy a törvény-adta lehetőségek határain belül az ilyen célok szolgálatában milyen különleges körülményeket kell mérlegelni és figyelembe tartani.

E tekintetben pedig mindenképen más a dunántuli és más az alföldi helyzet. Dunántul falvai nem szívesen rajzanak. Az Alföld népének egy számbajövő része pedig szíves örömmel megy távolabbi részre is, ha sorsán javíthat; főleg, ha tulajdont is szerezhet és még hozzá faluba is tömörülhet.

A Dunántul falvainak nem egy gazdája, ha több fia van, egyikét-másikat iparosnak nevelteti, meg közszolgálatba (államrendőrség, közuti és vasúti szolgálat, posta, erdőőri, vadőri szolgálat stb.) adja, míg az alföldi gazdák fiai jórészt ma is a földműveléshez, a rög-höz ragaszkodnak és más foglalkozásra nem szívesen vállalkoznak.

Az Alföld magyarságánál még mindig észlelhető bizonyos, föld után járó, a földéhség sarkalta hullámozó vándorlás; de majd mindig a sík föld határain belül!

Szeged határa az idők során 52 délvidéki községbe juttatott lakosaiból.¹⁾ Ez az áttelepülés főleg azóta szűnt meg, amióta Szeged városa legelőinek felaprózásához kezdett és hosszabb lejárátú (20—25 év) kisbérletek formájában hasznosította a földeket. Ennek révén ugyanis a lakosságnak alkalma nyilott a nagy határon belül is földművelést űző foglalkozást találni. Inkább vállalja a nép az elég terhes bérletet és inkább küzködik azon, de önállóságát, szabadságát semmiféle (szolgálati vagy egyéb) lekötöttségért fel nem áldozza, sőt ipari foglal-

¹⁾ V. ö. Branner János dr.: Szegedi telepítések Délmagyarországon. Földrajzi közlemények 1925. IV—V. füzet.

kozással sem cseréli fel.¹⁾ Most már azonban ezek a bérleti lehetőségek is szűnőben vannak.

Cegléd népe Gesztelyi Nagy közlése szerint²⁾ örök tulajdonban vagy bérletben a községi határon kívül 60.000 kat. hold földdel rendelkezik. És így tovább.

Az a nagy erő tehát, a melyet gróf Széchenyi István a „saját tulajdon varázsa“-ban olyan találóan ír körül, milyen megkapóan nyert beigazolódást!

A tanyavilág falvakba települése elég gyorsan haladhatna előre, ha ahhoz a lehetőséget megadnák, s azt mindenképen elősegítenék.

Szeged város határában most példaadóan kezdetét vette ez a rég óhajtott megoldás.

Az u. n. tanyai Alsó központon a legutóbb 600, a Felső központon 48 négyszáz négyszögöles házhelyet jelöltek ki örök áron való eladásra.

Szeged határában tehát, ahol egészen egyedül álló esetképen, sok évtized előtt települt két fiók község már van, (Szentmihálytelek és Röske), most újabb kettő alakul.

Ámde e nagy határban is nem négy, de sok községbe való sűrűsödére lenne szükség, hogy a kívánt célt megfelelően elérni lehessen.

Amikor pedig Szeged ennyi idők multán csak legutóbb és csak két község kialakítására határozta el magát, várhatjuk-e annak gyorsabb és megfelelő megtörténtét az egész Alföldre kiterjesztett törvényes rendelkezések nélkül. A multak tapasztalatai után és a legjobb szándék feltételezése mellett sincs kilátás arra, hogy ez a kérdés az autonómiák elhatározásából megoldásra kerüljön, annál kevésbé arra, hogy megfelelő arányokban és módon jusson a megvalósuláshoz. Míg egy átfogó technikai koncepció törvénybe foglalása mellett és tétéles rendelkezések révén, a megvalósulásnak sem itt, sem egyebütt nem lenne leküzdhetetlen akadálya.

A tanyavilág népe pedig a forgalmi eszközök mentén

¹⁾ Szeged határában, mert eddig mód volt a várostól földet bérelni, éves cselédet kapni ma is bajos, úgy szólván lehetetlen; holott legtöbb esetben kedvezőbb a boldogulása ilyen alkalmazásban mint akárhány nyomorgó és adóssággal terhelt kisbérllő. *Szerző.*

²⁾ A magyar tanyakérdés. Kecskemét 1927. 118—119. old.

falvakba szívesen sűrűsödik. Erre irányuló vágya és törekvése főleg a háború óta fokozódott, mert világot látott lelke a mindennapi életszükségleteket és a haladás eszközeit manapság már nehezebben nélkülözi, mint azelőtt, és mert nehéz életkörülményei között termékei értékesítésének ma még inkább kíván könnyebben hozzáférhető piacot biztosítani.

Az egyes alföldi városok és falvak óriási nagy, nem egy esetben a volt kisebb német fejedelemségek területi arányaira emlékeztető határainak egykori kialakulása és változatlan fennmaradása különben más tekintetektől sem volt szerencsés és még kevésbé volt célirányos. Amint arra már fennebb reá mutattunk, igen kedvezőtlen helyzetet teremtett úgy a gazdálkodás, mint egyáltalán a közgazdasági érdekek nézőpontjából is. Egyes ilyen városi, vagy községi központokból mint gócékból a távol eső birtokrészek megművelése ugyanis kezdettől nagy időpazarlással, mérhetetlen fáradsággal és igen nagy munkaerő veszteséggel járt. Ezek a tényezők pedig a gazdálkodást nemesak aránytalanul megdrágították, de lehetetlenné is tették; aminek azután a káros következményei hova-tovább jobban jelentkeztek.

Hogy a gazda szántóföldjét okszerűen művelhesse, közismeretűen és mindenekfölött az szükséges, hogy földjét közel érje, azon könnyen és gyakran megjelenhessenek s termékeivel akadálytalanul és közel találja a forgalmi eszözöket. Pedig az Alföldön nem volt ritkaság a multban, de még ma sem kivételes az olyan eset, hogy a gazda lakóhelyétől földje 15—20, sőt ennél is több kilométerre esik; s ha azt a lakóhelyétől kívánja megművelni, idejének javát uton tölti el. Termékeinek értékesítése e mellett még úgy is igen körülményes és költséges is, és a gazdára kedvezőtlen következményekkel jár.¹⁾

Az így mind hátrányosabban kialakult körülmények s az azok megváltoztatása körül történt nagy mulasztások teremtették meg tehát azt a helyzetet, mely idők multán a tanyavilág kifejlődésére vezetett.

Közületek esetében a nagy határok tagolódását, új,

¹⁾ Forster Géza: Javaslatok stb.

önálló, vagy fiók községek kialakulásának lehetőségét az anyaközség (város) rendszerint a legmerevebben ellenezte, a kormányzat pedig azt egy messzebb jövőbe tekintő s az egész Alföldet átkaroló nagyobb koncepció keretében és törvényes intézkedésekkel elősegíteni — sajnos — nem igyekezett. Pedig lehetett volna az anyaközségek sérelme nélkül is megoldani a kérdést.

A lakott nagy központoktól, a gócektól való tetemes távolságok és a közlekedési eszközök nagy hiánya miatt a földek művelése ezért igen nagy és hátrányos akadályokba ütközött.

A kormányhatalom részéről hosszú időközön át változatlanul türt és megváltoztatni még csak meg sem kísérelt ilyen lehetetlen helyzet mellett ezek szerint a gazdasági kényszerűség utalta a lakosságot arra, hogy a távolabb fekvő földeken tanyát verjen, hogy legalább is a földek művelésének idején igavonó állataival együtt ott tartózkodhassék.

A kezdetleges és rendszerint nem állandó lakásra használt ilyen tanyákkal kapcsolatos gazdálkodás terjeszkedésének megindulása itt-ott ugyan még a XVIII. század végére esik, a tanyavilág számottevő arányokban, s a ma is használatos formában való kialakulása azonban csak a XIX. század második felében, főleg pedig az alkotmányos korszak bekövetkezte után kezdődik meg, amikor a tarthatatlan helyzet megváltoztatása legfeljebb olyan irányban képezi kormányzati gondosság tárgyát, hogy a tanyákon való állandó megtelepülést s ezzel a mai helyzet kialakulását hatósági rendelkezések már nem akadályozzák !

4. A tanyavilág különböző megvilágításban.

A múlt század harmincas éveiben Kecskemét város határában csak 12 tanya volt. 1840-ben 127, 1845-ben 177. Ezek is majd mind csak nyáron lakott tanyák. Az 1910. évi népszámlálás már 7275 tanyát talált ott 31.583 lélekkel,¹⁾ míg 1925-ben 8285 volt a tanyák száma.

¹⁾ Dr. Dömötör Lajos : Kecskeméti tanya települések és Kecskemét város földbirtokpolitikája. Magyar Gazdák Szemléje, 1921.

Szeged város határában 9274 tanyaház van 40,000 lélekkel. A tanyák közül 1154 a várostól bérelt területen épült, a többi magán tulajdonu telkeken.¹⁾

Hódmezővásárhely határában a tanyák száma az 5500-at meghaladja.²⁾ Nyiregyháza határában (Királytelek tanyáin kívül) 341 egyes tanya és 53 bokortanya van, utóbbiak 800 lakóházzal³⁾ és így tovább!

Arra nézve, hogy egyes alföldi városok és nagy községek mammut határain belül milyen százalékos arányban és mennyi lélek lakik a tanyákon, — az itt következő táblázat ad felvilágosítást. (VII. táblázat.)

E nagyhatáru községek (városok és faluk) vagy más szóval közületek területi arányainak és lélekszámának mérlegelhetése és megfelelő elbirálhatása végett pedig ugyanebben az egybeállításban egy néhány dunántuli közigazgatási járás területi méreteit és lélekszámát állítottuk szembe ezekkel az adatokkal.⁴⁾

Az ország két különböző részéből való ezekből a statisztikai adatokból megállapíthatjuk azt, hogy a legtöbb alföldi városnak területéhez mérten, ha nem is megfelelő, de mégis tűrhető és elfogadható volna a lakosságának a száma; ám annak a megoszlása és elhelyezkedése egészen helytelen.⁵⁾

Kecskemétnek a város közvetlen határától külön választott, azonban annak területi arányaihoz számított, úgyszólván lakatlan bugaci pusztája miatt csak 77.9 lélek esik egy négyzetkilométerre, míg ezzel szemben Szeged város határában 155.9, Nyiregyházán 161.6 egyén s így tovább.

Zala vármegye novai járása lakosságának számaránya pl. négyzetkilométerenkénti viszonylatban meg-

VII—VIII. f. Dr. Lakatos Béla Kecskemét gazdasági fejlődése. 8—10. o. Dr. Gesztelyi Nagy: A magyar tanyarendszer kialakulása. 1926. 21. o.

¹⁾ Dr. Somogyi Silveszter: Szeged tanyai politikája. Magyar Gazdák Szemléje, 1921. VII—VIII. f. 456. oldal.

²⁾ Lázár Dezső: Hódmezővásárhely tanyai politikája. (Magyar Gazdák Szemléje, 1921, VII—VIII. f. 465. oldal)

³⁾ Simkó Gyula: Nyiregyháza és tanyáinak települése. 1909. 35. o.

⁴⁾ A m. kir. statisztikai hivatal részéről rendelkezésre bocsátott adatok.

⁵⁾ Forster Géza: Javaslatok az alföldi gazdaság javítására.

VII. tábla.

Egyes alföldi városok és falvak, valamint dunántúli járások határainak területe és népességi viszonyai.

Sz.	Megnevezés	Terület		Lélek száma 1920-ban	Nép-sűrű-sége km. ² ként	A lakosságból tanyán lakik	
		kat. holdak-ban	km. ² ként			lélek	‰
Alföldi városok és falvak.							
1.	Kiskunhalas	112,198	646	26,088	40.4	13,649	52.3
2.	Kecskemét	163,237	939	73,237	77.9	37,532	50.9
3.	Debrecen	166,284	957	103,186	107.8	50,065	48.5
4.	Szarvas	45,127	259	25,224	97.3	12,177	48.3
5.	Kiskunfélegyháza	66,421	382	36,797	96.3	17,519	47.6
6.	Polgár	62,286	358	11,375	31.8	5,100	45.0
7.	Hódmezővásárh.	132,258	761	60,922	80.1	24,082	39.5
8.	Törökszentmiklós	57,452	331	26,303	79.5	10,406	39.5
9.	Nagykőrös	66,811	384	28,701	74.7	11,292	39.4
10.	Békés	60,902	350	28,161	80.4	10,639	37.7
11.	Mezőtur	71,281	410	28,911	72.9	9,717	36.1
12.	Nyíregyháza	46,593	268	43,340	161.6	15,521	35.8
13.	Szentes	68,696	395	32,387	82.1	11,543	35.6
14.	Szeged	132,775	764	119,109	155.9	39,009	33.5
15.	Hajdúböszörmény	56,778	332	28,706	86.5	7,583	29.4
16.	Békéscsaba	57,375	330	46,633	141.3	13,129	28.1
17.	Karcag	67,223	387	22,659	58.6	5,169	27.7
						Községek száma	Vármegye
Dunántúli vármegyei járások.							
1.	Völgységi j.	79,238	456	37,007	81.2	33	Tolna
2.	Novai járás	81,435	469	27,112	57.8	51	Zala

egyezik az alföldi városok lakosságával. Ne feledjük azonban, hogy amíg az alföldi városok határában legtöbb a szántó, s ezzel szemben igen kevés az erdő, a rét és egyik másik viszonylatban nem sok a legelő sem, addig e zala-vármegyei járásnak közel negyedrésze (19,448 kat. hold) lakatlan erdő. Ennek dacára éppen félakkora területen mint Debrecen határa, Zala vármegye novai járásában 51 község terül el. Kétszer 51, tehát 102 faluból, mint gócból a lakosság ugyanakkora területet bizonyára sokkal könnyebben közelíthet meg, mint az egy

középpontból lehetséges. A földek megművelése ezért minden esetre aránytalanul könnyebb és biztosabb, mint az az alföldi centralis viszonylatból volt lehetséges; aminek következménye azután a tanyás gazdálkodás kialakulása lett.

Szeged város példája azt is mutatja, hogy ott, ahol bár ma is még nagyon hiányos, de mégis több és jobb a közlekedési eszköz, ahol egy időben alkalom nyílt legalább két fiók község kialakulására és ahol a határ többi részében az u. n. tanyai központok, a tanyai népesség egy-más elemi szükségleteit valahogy mégis kielégíteni tudják, a népesség aránytalanul nagyobb mint a legtöbb nagy alföldi határok között. Amig ugyanis a kiskunsági: Kiskunhalas, négyszögkilométerenkénti nép-sűrűsége 40.4, a nagykunsági Karcag-é 58.6, sőt a buja földü Békés-é is csak 80.4, addig a jórészt homokos határu Szeged-é 155.9, a bokortanyás Nyiregyházáé pedig 161.6 és így tovább!

Ez az egybeállítás tehát már reá világít arra is, hogy az Alföld népsűrűségét mennyire befolyásolja a közlekedési eszközök valamivel jobb, némileg kedvezőbb fejlődése és a tanyás síkföld tengerében, a valamelyes faluszerű kialakulás előnyeinek bármilyen egyszerű és kezdetleges alakban megnyilvánuló lehetősége!

És beigazolja azt is, hogy ilyen körülmények között egy család kisebb területen is megél, ami természetesen a föld belterjesebb megművelésére is vezet.

Beigazolódik ezáltal az is, hogy az alföldi lakosság helyzetén nem egy viszonylatban nem egyedül földosztással javíthatunk, vagy legalább is nem egy esetben nem ez az egyedüli eszköz a boldogulás elősegítéséhez; mert mint Szeged példája igazolja, ugyanazon területen sokkal több ember él meg, ha a föld jobb és könnyebb megművelésének, a termények könnyebb és kedvezőbb értékesítésének a lehetőségeit, s velök a gazdasági fejlődés előfeltételeit biztosítani képesek vagyunk.¹⁾ A magyar embernek különben is az a sajátossága, hogy nagyobb földön szeret gazdálkodni, mint amennyit belterjesen megművelni képes.

¹⁾ Forster Géza: Javaslatok az alföldi gazdálkodás javítására.

Nagy szerepet játszik azonban a gazdasági fejlődésben a saját tulajdon varázsa is, amit az Alföldön kellő mértékig nem mindenütt vettek figyelembe! ¹⁾

Amig ugyanis több közület határában a már évtizedekkel ezelőtt tanyai gazdálkodásra felaprózott földek a vázolt megosztással és számottevő arányban a gazdák örök tulajdonába jutottak, — addig egyes nagyobb városok a tulajdonukban levő földeknek, mint évszázados vagyonuknak lehető érintetlen megtartásához egyébként tiszteletreméltó konzervativitással ragaszkodnak. Abból mit sem adnak el, hanem azt az eljárást követik, hogy a lakosság földigényének kielégítésére kisbérletek útján hasznosítják azt. ²⁾

A kisbérleti rendszer nem a legideálisabb ilyen kialakulás. Emellett igen nagyarányú és sok költséget emésztő bürokratikus eljárással kapcsolatos.

A közületek földbirtokának, sőt a magántulajdonban, ³⁾ vagy holt kézen levő latifundiumok számba jövő részének a sok adminisztratív költséget igénylő kisbérletek rendszerében való hasznosítása csak ott és olyan mértékig lehet a helyén, ahol és amilyen mértékig viszonyban van a kis bérletek összességének területi mérete a kiscgazdák magántulajdonában levő földek arányával. Ahol meg van ekként a mód az ingatlan forgalom kifejlődésére és így meg van az ingatlan vásárlás lehetősége is. Ahol tehát meg van a mód és az alkalom ahhoz, hogy aki munkás és takarékos, földtulajdonhoz is juthat.

¹⁾ Már Tessedik Sámuel, az Alföld e jeles apostola azt írja nevezetes munkájában (A paraszt ember micsoda és mi lehetne stb.), hogy: „addig a paraszttól nem is lehet kellő szorgalmat kívánni, míg saját földdel nem bír.” Majd tovább: „Ha tehát nem engedjük a parasztot némi jóléthez emelkedni, azt se várjuk tőle, hogy jobbulást kezdjen, melynek hasznát más lássa.” Dr. Szelényi: Tessedik Sámuel élete, Budapest, 1916. 24. old.

²⁾ Szeged 72,000 hold birtokából 1921-ben 41,422 kat. holdat értékesített kisbérletek útján. (Dr. Somogyi Szilveszter: Szeged tanyai politikája. Magyar Gazdák Szemléje, 1921. VII—VIII. f. 453. old.)

³⁾ A legutóbbi időig 56,000 kat. holdra terjedt, de a földbirtokrendezés folytán mintegy 47,000 kat. holdra apadt Pallavicini-féle mindszent-anyási uradalom 14,000 kat. holdat hasznosít kisbérletek útján.

Ahol azonban ez nincs meg, ott a közgazdasági fejlődéshez fűzött érdekeknek nem felel meg legjobban az efféle állapot, mert nem felel meg az ilyen helyzet a magyarság lelkületének sem.

A magyar nép földéhes. A földművelő magyar földvagyon után vágyik. Eszménye a birtoktulajdon! Minden vágya a saját föld bírhatása!

Nem egy eset fordult elő az Alföldön, hogy váltóra felvett nagyobb adóssággal küzdő tanyabérlő földvételére alkudott. Amikor pedig azt kérdezték az egyik ilyen gazdától, hogy úgylis terhes adósságai mellett miképen tud a földért azonnal fizetni? Azt felelte, hogy ilyen célra van a láda-fiában. Régóta kuporgat, s régóta lesi az alkalmat, hogy kívánságának megfelelő földet vásárolhasson. Mert amint lesz saját földje, megfordul a sorsa. Könnyebben viseli és könnyebben apaszthatja a saját terhét.

Ez a tükre az alföldi magyar nép lelkületének. A földtulajdon vágyával befolyásolt eredeti gondolatvilágának, mely mindenek fölött arra sarkarja, hogy akármilyen küzdelmek árán, de mindenképen földvagyonhoz jusson. Arra biztatja, hogy akár a megszakadásig küzdjön a saját tulajdon bírhatásáért.

Szeged város egy idő óta azt az elvet követi, hogy birtokából mit sem ad el, hanem azt tanyai földek céljaira megosztva hosszabb bérletek alakjában hasznosítja.

Amíg Szeged város határában annakidején Szentmihály-telek (ma 1200 lakossal) és Röske (ma 3500 lakossal) falu (telep) formájában tömörülve alakult ki, mert akkor annak bizonyára megadták a lehetőséget, addig manapság, Szeged határában, a vázolt újabb két eset kivételével nemcsak a faluszerű alakulás lehetetlen, de még annak sincs meg ezidő szerint a lehetősége, hogy a városi tanyák bérlői, akármilyen iparkodók és jóravalók legyenek, a város birtokából öröktulajdonba földet szerezhessenek. Hogy azok a maguk emelte, 25 éve lakott kedves tanyák, a gyümölcsfák és minden, valaha is az ővéik legyenek! Nekik kevés kivétellel bérlőknek kell maradniok. A 20—25 éves bérlet lejártá után pedig az újabb bérbeadásnál

rendszerint felemelkedik az évi bérösszeg és a gazda, aki a sok munkától erre az időre már fáradt, megtört ember, ha nem tudott szerezni valamelyes magánvagyon, újra kezdheti a küzdést, hogy meggyarapodott terhét viselni tudja.¹⁾

Ezzel a vázlatos ismertetésünkkel Szeged szab. kir. város közönsége mai álláspontját és annak következményeit kívántuk ecsetelni. De éppen nem volt szándékunk Szeged város nagy határának viszonyait a tanyavilág közgazdasági nézőpontból leginkább sajnálatra méltó példajaként odaállítani!

Szeged, — mint alább látni fogjuk, — még viszonylag legtöbbet tett nagy határa kulturális haladásáért, s még elég türhető helyzetet teremtett ahhoz, hogy a tanyás fejlődést egy európaibb kialakulás szolgálatában más, és kedvezőbb irányba terelni lehessen.

Kecskemét városnak eddig más az irányzata! Bizonyos időközökben, de rendszer nélkül kihalásit birtokából egy-egy részt és azt felaprózott darabokban örökáron értékesíti,²⁾ a tulajdonában maradt földeket pedig bérlet útján hasznosítja.

¹⁾ Szeged város határában a tanyaházzal ellátott, sőt az ilyen nélkül is lévő, de szőlő és gyümölcsösselel betelepített ú. n. „beruházott” telkek lejárt bérszerződéseit 1925-ig úgy újította fel a törvényhatóság közigazgatása, hogy az ugyanegy tagon lévő, de be nem ruházott földek bérét árverésre bocsájtotta, s az elért átlag béreket 10%-al emelte. Miután pedig igen sok tagon a parcellák alig 10—20%-a nem „beruházott”, ezeknek a földeknek a bére nagyon felszökött, aminek révén azután a tanyai földek vagy az egyébként beruházott telkek bére is aránytalanul felemelkedett.

Az ebből támadt elégedetlenség miatt most úgy jár el Szeged városa, hogy a tanyával vagy egyébként beruházott földek felújításra kerülő bérletét nem hozza kapcsolatba a be nem ruházott földeknek az árverések útján kialakuló bérarányaival, hanem azoktól teljesen függetlenül ezek bérét lejáratkor 25—40%-kal emeli. Viszonylag még ez is nagy emelkedés a tanyaföldek jórészt szemterményeinek áraival szemben, főleg ha számba vesszük a tanyásra háruló adóemelések nagy arányait, amelyekről később a 192. oldalon a szöveg alatt ¹⁾ jelzéssel ellátott megjegyzésben részletesen szólunk. *Szerző.*

²⁾ 1857-ben a város Borlás-Alpár és Szentkirály pusztákon volt 22,000 kat. holdas birtokát adta el kedvező fizetési feltételek mellett 20—50 holdas részletekben a város polgárainak. Ugyanígy értékesi-

A tanyai bérlőnek a magántulajdonu földek forgalmán kívül itt ilyen esetekben tehát nyitva áll a lehetőség arra is, hogy a város birtokából örök áron szerezhesen földet, ha jóraivaló iparkodással és ügyességgel annak árát összehozni képes volt. A faluszerű tömörülés kialakításával azonban ez a város sem törődik.

A Kecskemét város határában történő bérbeadásnak egyebek mellett az a hátránya, hogy a bérleti idő viszonylag rövid, amiért is a bérlő a földet kiéli, miután nincs érdekében, hogy azt rövid időre megjavítsa. Hasonló okból nem áll érdekében, hogy a bérelt földön s annak tanyája körül fasorokat, szőlőt, vagy gyümölcsöst telepítsen.

Ha pedig ezek után megvilágítani kívánjuk a tanyavilág gazdasági helyzetét, mindenek előtt is reá kell mutatnunk arra a körülményre, hogy a tanya-gazdálkodás módjában és eredményeiben számottevő tényező már az is, hogy ki műveli a tanyai földeket? Jelentékeny azoknak a tanyaíjnak a száma, ahol a tulajdonos maga látja el a gazdálkodást, de a tanyán huzamosabban csak nyáron a nagyobb munka időben tartózkodik, az év többi részét pedig a városban tölti. Számottevő helyen meg a gazda felnőtt gyermekei, fiatal házaspárok stb. laknak állandóan a tanyán. Ezek művelik vagy műveltetik a földeket, a gazda pedig a községben, a városban lakik, s csak időközönként rándul ki a tanyára. Nagyszámú végül — mint már fennebb is jeleztük — az olyan tanyaíj, aki a földet a közülettől (város, nagyközség) vagy nagybirtokostól (holtkéz, vagy egyéni birtok) csak bérben bírja s ilyen minőségben lakik télen-nyáron a tanyán. A tanyaíj-földek bérlete is különböző. Vannak tanyaíj-földek többnyire tanyaházzal és egyébbel fölszerelten, amelyeket tulajdo-

tette Urrét és Ágasegyháza pusztákat 10—45 kat. holdas részletekben. Ezt a földeladást Monostor pusztája, majd később a benei út melletti földek, Szarkás, Vágójárás, Szikra, Cethal, Lakytelek és az Urrétállomás mellett fekvő földek eladása követte 1902-ben.

Legújabbban, az 1920. és 1921. években 3050 kat. hold földet adott el a város Felsőpusztaszerén, Talfájában, Bugacon és Szikrában. Dr. Dömötör: Kecskeméti tanyaíj-települések. Magyar Gazdák Szemléje 1921. VII—VIII. f. 449—450. oldal.

nosaik, a gazdák hosszabb-rövidebb időre¹⁾, többnyire terményért (gabonáért, búzáért és rozsért, hízott sertésért és egyébért) adnak bérbe. Az efféle bérbeadás különösen a háború óta gyakori és több helyütt kedvezőtlen irányba is fajuló jelenség, mert maguk a tanya földeiket bérbeadó gazdák nem egy esetben foglalkozás nélkül maradva, tétlenséghez és a kávéházi élethez szoknak.

Kedvezőtlen azért is, mert nem egy magánbirtokon a bérletre reáutalt nép olyan kiuzsorázására vezet, amelyhez képest az előző századok jobbágysági részéről szolgált tizedek és kilencedek s a jobbágyság egyéb terhei valóban eltörpülnek.²⁾

¹⁾ Szeged határában a magántulajdonban levő földek közül a következő arányban adják bérbe egyes gazdák a földeiket:

200 holdon felüli bérlet volt	5
100—200 holdas „ „	7
50—100 „ „ „	18
20—50 „ „ „	260
10—20 „ „ „	690
5—10 „ „ „	431
1—5 „ „ „	406
1 holdon aluli „ „ „	23

(Somogyi Szilveszter dr.: Szeged tanyai politikája. Magyar Gazdák Szemléje, 1921. VII—VIII. f. 457. old.)

²⁾ Dr. Gesztelyi Nagy László néhány ilyen jellegzetes bérletről emlékezik meg az Alföld c. füzetében (Budapest, 1925. 16. old.). Egy 1921-ben kelt bérszerződés 21 hold használatáért a következő járandóságokat köti ki: 4 q tiszta búza, 3 q rozs, 50 kg. árpa, 50 kg. morzsolt tengeri, 1 kocsi szalma, 150 kg.-os hízott sertés, hetenként 8 liter tej és 1 liter tejföl. Azonkívül 15 pár csirke, 7 kacs, 6 pulyka és 400 tojás. Köteles ezenkívül bérlő évente 50 fuvart szolgáltatni, a tűzkárbiztosítást fizetni, az épület javítások terheit viselni. Köteles az adók 90⁰/₀-át fizetni, s a tulajdonosnak annyi anyagot és homokot fuvarozni, amennyit az kíván. Köteles továbbá a tanyára kiadott egy éltes asszonyt eltartani, a tulajdonost és lovait annyszor ellátni, ahányszor az a tanyára kirándul. Köteles végül a tulajdonosnak havi 1000 korona „zseb-pénz“-t (1921. év) és a szerződés egybeállításáért és írásáért pedig 5000 koronát fizetni.

Egy másik 128 holdas tanyabirtok bérét pedig így állapították meg: Holdanként évente 2 q tiszta búza, 360 kg.-os hízott sertés, 100 csirke, 20 lúd, 20 kacs, 20 pulyka, 600 tojás, 30 kg. sajt, 28 kg. túró, 30 liter tejfel, 2 kocsi szalma, 1 fuvar agyag, 1 fuvar homok, az épületjavítások költsége, a tűzkárbiztosítás költsége, az adók 50⁰/₀-a és a szerződés egybeállítás és írás költsége.

Ilyen esetek természetesen a közületek (városok, községek) birtokain elő nem fordulnak, de azokon is nem egy esetben viszonylag elég nagyok, sőt mondhatnók tulajdonságos magasak a bérek.¹⁾

Vannak azután olyan, rendszerint új tanyai földbérletek, amelyeket a tulajdonos város, község vagy birtokos hosszabb-rövidebb időre, holdankénti egységgel megállapított pénzösszegért ad bérbe. Ilyenkor pl. Szeged határában többnyire 10 kat. hold, rendszerint töretlen legelő 25 évi bérletéről van szó minden fölszerelés és építmény nélkül.²⁾

Ha pénzesebb a bérlő, úgy ilyen esetben egy-kettőre tanyát épít. Ha szegényebb, úgy nem egyszer 1—2 év igen keserves munkája révén, nagyon sok fáradság és nélkülözés árán jut a tanyaházhoz és tartozékaihoz. Addig

¹⁾ Láttuk a 189. oldalon ¹⁾ jel alatt, hogy Szeged határában a tanyával vagy egyébként (szőlő, vagy gyümölcsös telepítésével) beruházott tanyaföldek bérét a város ez idő szerint lejáratkor 25—40%-al emeli. Vegyük ehhez, hogy a város a tanyabérlőkre hárítja a birtokát terhelő és az utóbbi időkben közismeretűen elég magas összes állami adókat és kirózza rájuk a községi és egyéb közterheket is. Vegyük számba továbbá azt, hogy a tanyásokat, akik a város helyett többek között a földadót is fizetik, az állam, mint bérlőket kereseti adóval is megterheli. Ezek megállapítása mellett kétségtelen, hogy a tanyások terhei elég, sőt aránytalanul magasak, s őket egy rossz termés igen nehéz helyzetbe sodorhatja. Pedig mindehhez Szeged viszonylatában még egyéb újabb és részben rendkívüli terhek is járulnak. A kataszter ugyanis most vizsgálja felül a helyszínen az osztályokba való besorozást, aminek révén — hozzávetőleges tájékozódás szerint — a földadó átlag mintegy 30—40%-al fog emelkedni, amit természetesen a város a tanyaföldeket bérlőkre ró ki s ezek arányában emelkednének természetesen a községi és egyéb közterhek is. Kiveti ezenkívül egy bizonyos megállapított kulcs szerint az érdekelt tanyabérlőkre a most kiépült tanyai gazdasági kis vasut 3.200,000 pengő költségét is.

Valóban jelentékeny és viszonylag aránytalan terhek ezek; amelyekkel szemben azonban Szeged város az Alföldön még talán legtöbbet nyújt a tanyásoknak; míg vannak közületek, amelyeknél a tanya bérlő viseli ugyan az adókat és egyéb most vázolt közterheket, de azokból a tanyavilág javára semmi sem kerül. *Szerző.*

²⁾ Különös, hogy Szeged határában, ahol — mint látni fogjuk — a földek jó részének minősége miatt kevés búzát termelnek, a bérleteket búzabérben, illetve annak átszámított értékében adják ki. *Szerző.*

is sok esetben hosszabb-rövidebb ideig földkunyhóban tengeti családjával együtt küzdelmes életét. Ha szegény ember — aminthogy legtöbbje az, — úgy kezdetben nincs igája, marhája. Nincs amivel a földet szántsa és nincs amivel terményeit a piacra vigye. Nincs emellett trágyája, amivel a földet javítsa.

Ha van pénze, bérel igát. Ha nincs, vagy kölcsön vesz, ha kap drága kamatért; vagy ledolgozza kézi napszámmal a szántás munkáját. Jobb sor az, ha már egy lovat szerezhetsz és szántásra szomszédjával társul s így dolgozzák meg földjeiket. Kezdetben, és jó ideig csak a föld erejét éli, mert nem javítja azt és tulságosan igénybe veszi saját erejét is, szervezetét is, a néha indokolatlanul túlhajtott, emberfölötti munkában.

Az élelmesebbje és szívósabbja talpra áll, sőt nem egy kuporgatás és önsanyargatás árán, vagy ügyes gazdasági fogások révén valamelyes vagyonhoz is jut. Ámde akárhány belétör; egyik anyagilag, a másik szervezetileg.

Az Alföldön olyan nagy mértékben pusztító és alább (199. old.) részletesebben tárgyalt tüdővésznek többek között, és nem egy esetben egyik számottevő oka a kezdő tanyabérlő ilyen túlfeszített munkája, önsanyargatása. Szervezete ugyanis nagyon legyengül az emberfölötti munkában, s ebben az állapotában természetsszerűleg könnyen hajlik a fertőzésre.

A jórészen földbe ásott s családjával együtt lakásul néha 1—2 évig is használt és földdel takart gunyhós veremben erre különben eléggé meg van a mód és alkalom.¹⁾

¹⁾ Kiss Ferenc ny. miniszteri tanácsos, a tanyavilág kiváló ismerője, a gunyhót így írja le: A szoba-fal nagyobb részét maga az anyaföld szolgáltatja az abba ásott 2—3.5 m. széles mintegy 4.5—5 m. hosszú és 120 cm. mély gödör alakjában. Ennek a szélén, a föld színe alá 20—25 cm. mélyen bevágott padkára jön a földszíne fölött 60—80 cm. magasra gyeptéglából (gyephantból) rakott falazat. A gyephant után, az ilyen gunyhót „hantház”-nak is nevezik. A lakás ajtaja mindig dél felé néz, hogy a vermet a nap sugarai érjék.

Az ajtóval ellentétes oldalra kerül az ablak. Lehetőleg minél kisebb, mert a nagyobb drágább, de meg azért is, mert a kis ablakon elég világosság jön be az alváshoz, a többi teendőit pedig ugyis a lakás előtt az Isten szabad ege alatt intézik el. Az alacsony falakra

Legyöngült szervezete pedig az ellenállásra nem alkalmas, a kórral tehát annál kevésbé képes megküzdeni, mert a táplálkozása sem megfelelő.

Amint a tanyavilág ilyen kialakulására egyik legfontosabb tényezőként épen a lakott helyektől és a forgalmi eszközöktől való nagy távolság volt befolyással, azonképpen a tanyai gazdálkodás módjait és eredményeit is a tanya földek minősége mellett, azok fekvése, a forgalmi eszközöktől való távolsága és a forgalmi eszközök nagy hiánya, illetve használhatatlan volta befolyásolja s ez a körülmény a gazdálkodás módjára és eredményeire is reá üti bélyegét.

Rendszerint nincs út és vasút a közelben, amelyen a gazda terményeit elszállítsa. Nincs piac, amelyen értékesítse fáradozása gyümölcsét. A szemtermelésről nem térhet át a belterjesebb gazdálkodásra. A tengerit, a búzáat a kötött (tehát nem homokos, hanem szikes) földek viszonylatában csak egy tételben és csak akkor értékesítheti, amikor még járható az út és nem termelhet az Alföld nagy részében olyan cikkeket, amelyeket hetenként vagy más időszakonként kellene szállítani; mert nagyok a távolságok. Emellett pedig a kötött talajú, szikes határokon attól az időtől kezdve, amikor az őszi esőzés megindul, az utak javarészt tavaszig teljesen járhatatlanok.

Az Alföld nagy részében az efféle tagolódás és felapródzás, s a tanyavilágnak ilyen kialakulása, egyáltalán nem teremtett sem kulturális nézőpontból, sem közgazdaságilag egészséges helyzetet, sőt a tanyákon való megtelepedés révén elért valamivel jobb gazdasági eredményért, a tanyákra kiköltözött s ott egymástól távol elhelyezkedett néptől aránytalanul nagy áldozatot köve-

kerülnek azután a horogfák és a fedéllecek. Előbbieket azok kétharmad hosszúságában keresztfával kötik össze. A lécekre és a keresztfákra kerül azután a napraforgó (tányérca) szár, e fölé pedig szalma, amit szalmából font kötéllel biztosítanak a szél megbolygatása ellen. A napraforgó szára arra való, hogy a helyiség mennyezetét betapasztassák, mert a szikföldből jól kimunkált sarat kellően tartja. Amint a sár megszikkadt bemeszelik. Kenyérsütő kemencét a szabad ég alatt állítanak. A takaréktűzhely is az év nagyrésztében a szabad ég alatt áll. A Szegedi napló karácsonyi könyve 1927. 70. old.

telt meg, mert megfosztotta ezeket a magyarokat a kulturális élet legszükségesebb és legelemibb feltételeitől.

A tanyás-települést, a tanyavilág kialakulását ezért már ilyen okokból sem tekinthetjük egy kulturális haladás eredményének, hanem egy egész országrész lakossága minden irányítás és kultúr-célok nélkül történt rendszertelen elhelyezkedésének.

Mégis sokan, akik a tanyavilág kérdését tárgyalják, „tanya rendszer“-ről írnak és beszélnek! Ez a megjelölés akaratlan gúnyja a való helyzetnek!

Rendszer nincs a tanyák birodalmában. Éppen a teljes rendszertelenség, a magára hagyatottság teremtette a tanyavilágot!

A mindenkori magyar kormányoknak helyes elgondolással és törvényes felhatalmazás mellett valamely jól átgondolt és megalapozott rendszert kellett volna a multban követniök és ilyen értelemben tudatosan tevékenykedniök az alföldi falvak kialakítása körül. Ha ezt nem tették, legalább is el kellett volna hárítaniök a községek létesülése elé gördülő akadályokat és biztosítaniök azok kialakulásának lehetőségét.

Ezeknek a céloknak szemmel tartása mellett ugyanigy és ugyancsak az egész Alföldre kiterjedő koncepció keretében és tervszerű rendszerességgel kellett volna fejleszteniök az alföldi vasutakat és utakat. Mindezek előfeltételével pedig s az ilyen fejlődésnek megfelelő rendszerben, kellő előrelátással és célkitűzéssel kellett volna azután irányítaniök és elősegíteniök a földmivelés alkalmas ki-fejlődését, a nép nevelést stb.

Ha így eselekszenek, ha ebben a keretben Széchenyi nagyszerű elgondolását követik, ha irányt adó koncepciója szerint járnak el: ma más a képe az Alföldnek!

Ha lennének is a falvakkal ekként eléggé tarkított, vasutakkal és utakkal pedig mind jobban behálózott Alföldön itt-ott tanyák is, de nem volna ma egy ilyen, az egész Alföldre kiterjedő lehetetlen állapot. Egy, a kialakulásában ma sok gondot adó, rendszertelen s nagy méretűvé nőtt tanyavilág!

Ezt a tanyás-települést tehát nem az államkormányzat részéről megalapozott és céltudatosan fejlesztett

kulturális haladás teremtette az Alföldön, hanem a haladó kor kényszerűsége erőltette azt ennek az elhanyagolt országrésznek a kulturálatlanságára.

Az e tekintetben magára hagyott Alföld fölöttébb kezdetleges viszonyai között kialakult kényszerű helyzet ez, amelyet, ha akár a magán-, akár a közgazdasági érdekek szemszögéből mérlegelünk, ha akár a közigazgatás, akár a közegészségügy, akár a közoktatás, vagy más kulturális vagy szociális nézőpontból bírálunk el: — azon mindenképen, de főleg magyar nemzeti nézőpontból csak sajnálkozunk lehet.

Szánalmas és valóban nem várt beteljesülése Széchenyi gróf szép álmának, legszentebb törekvésének: az alföldi magyarság „nagyszerű kifejlése”-nek!

Az előbb közölt táblázatos egybeállításba (VII. tábla) foglalt statisztikai adatok kellően reá világítanak az Alföldön így kialakult helyzetre.

E táblázat szerint (l. 185. oldal) Kiskunhalas és Kécskemét határában a lakosság nagyobbik fele él tanyákon; s amint ezek az adatok igazolják, az Alföld egyéb, számottevő gócainak is átlag 28—48, tehát egy igen jelentékeny százaléka helyezkedett el a központból messzebb eső részeken!

Egy milliót meghaladó lélek él így egymástól távol eső helyeken, tenger nagy sík földön, minden rendszer nélkül szétszórta!

Jórészt távol a világtól és a legelemibb kulturális szükségletek kielégíthetésének sokszor le nem küzdhető akadályai között.

Templom csak ritka helyen¹⁾ van másutt, mint a távolabbi, egymástól igen messzire eső községekben vagy városokban.²⁾ A tanyás nép ezért nem egy esetben 20—25 sőt ennél is több kilométer utat kénytelen megtenni, hogy az Isten házáat elérje. Ugyanolyan távolságra van az orvos, a szülésznő, a gyógyszerár; és ugyanolyan távolságra kell nem egy esetben a tanyásnak halottját is szállítania, hogy eltemessék.

¹⁾ Pl. szegedi tanyai központokban.

²⁾ Ujabban épülnek itt-ott templomok is, de nem a községgé alakítás tervével kapcsolatban. Szerző.

Ilyen messzire kell mennie a gazdának terményeivel és állataival, hogy piacot érjen, és hogy a közigazgatás szerveivel, s egyéb hivatalos helyeken az ügyes-bajos dolgait elintézzze. Pedig ebből, főleg az újabb időben (adó-ügyek stb.) bőven kijut. Az iskola és a szövetkezeti bolt sines sok esetben 5—6 kilométernél közelebb a tanyáktól.

Nagy időt pazarló, lehetetlen távolságok ezek, amelyek azonban egyes vidékeken még ilyen mivoltukban is csak az évnek egy bizonyos szakában juthatnak érvényre. Egyébként és főleg, ha enyhe a tél, az őszi esőzés megindulásától sok viszonylatban (a szikes, kötött földeken) hosszú időn át és hónapokon keresztül egyáltalán használhatatlanok az utak, mert a szikes föld dágványa járhatatlan!

Ilyen körülmények között nem nehéz azután megértenünk, hogy a tanyai lakosság egy jó része évente egyszer is alig látja az Isten házát. Hogy több helyen egyszerű agyának fantáziájával kigondolt és maga végzett különleges ceremóniák mellett dicséri az Istent¹⁾.

Könnyű megértenünk azt is, hogy ha igénybe vehető is az út, a 20—30 kilométeres döcögve rázós szállítás mellett²⁾ nem egyszer útközben pusztul el, a rendszerint már különben is elhanyagolt bajjal, súlyos állapotban szállított beteg. Könnyű megértenünk azt is, hogy legtöbb esetben a nép kuruzslókat meg javasasszonyokat visz a bajban levőkhöz ; s hogy gyilkos babonák és népszokások terjedtek el az Alföldön, amelyek csak fokozzák a halandóságot.³⁾

Könnyen elképzelhetjük ilyen viszonyok között, hogy az anyák egy számot tevő része szülésznő közreműködése nélkül hozza világra gyermekét. És megfejtve látjuk annak is az okát, hogy amíg Budapest környékén a csecsemő halandóság az utóbbi időben 20⁰/₀-ról 17⁰/₀-ra esett alá, addig az Alföld különböző tanyás részeinek lehetet-

¹⁾ Dr. Schandl Károly beszéde a katolikus nagygyűlésen. Gesztelyi-Nagy: A magyar tanyakérdés. Kecskemét, 1927. 27. old.

²⁾ Ezt is csak az a tanyás végezheti, akinek lova van. *Szerző.*

³⁾ Gyóry Imre: A babona és tudatlanság megöli a magyar tanyát. Pesti Hírlap 1925. máj. 6-ika, 6. old. Gesztelyi Nagy László: A magyar tanyakérdés, Kecskemét, 1927. 85—86. old.

len viszonyai között az 30—55, sőt néhol 60⁰/₀-ig is emelkedett !¹⁾

Nem lephet meg bennünket ilyen körülmények között az analfabéták nagy száma sem!

Éppen a tanyás település miatt Csanád vármegyében 19.3⁰/₀, Pest vármegyében 19.5⁰/₀, Hajduban 19.8⁰/₀, Jász-Nagykun-Szolnokban 20.5⁰/₀, Bács-Bodrogon 20.8⁰/₀ az analfabéták száma és így tovább.

Ha azonban csak a tanyák lakosságát vesszük számba, úgy pl. a Duna-Tisza köze tanyavilágának nem egy részén a lakosság alig 30—40⁰/₀-a tud írni-olvasni. Sajnálatos például szolgál erre még a városok közül is Kiskunfélegyháza, a melynek a külterületén lakó 17,519 lélekből 8875 lélek analfabéta.²⁾

Számalomra méltók főleg azok a tanyai gyermekek, akik hóban, sárban, silány ruházat mellett 5—6 kilométer utat tesznek, míg átázva-átfázva az iskoláig érnek. S mert délre haza nem mehetnek, a szegényebb részüknek egy darab száraz kenyér az ebédje.³⁾ A béresek, meg a jórészt még fiatalabb házas, kezdő bérlők gyermekei ezek; pedig rendszerint az ilyenek vannak nagyobb számban.

Nem táplálkoznak eléggé és nem fejlődnek megfelelően. Sokan ezért a gyermekkorban meg nem alapozott egészséggel és nem erős, szívós szervezettel, hanem akárhányszor már inficiált belsővel lépnek az életbe.

Sokat pedig ilyen előzmények után az alföldi életviszonyok között utóbb ér el könnyen a baj.

A tanyai gazdasági teendők körül ugyanis az év bizonyos szakában rendes körülmények között is túlfeszített munkát kell végezni. Nem ritkák azonban, főleg a szegényebbeknél az előzőekben is vázolt rendkívüli körülmények. Amikor a béresből, meg a kapásból bérlő, a bérlőből meg birtokos-gazda akar lenni. Amikor a szegénység

¹⁾ A Stefánia Szövetség részéről gyűjtött és 1925. májusában a kormányhoz tett felterjesztéséből való statisztikai adatok.

²⁾ Benisch Artur dr. Elemi oktatásunk kultúrpolitikai problémái. Néptanítók Lapja, 1924. dec. 20. Dr. Geszthelyi Nagy László: A tanyakérdés, Kecskemét, 1927. 45—47. old.

³⁾ Geszthelyi Nagy László dr. I. m. 88. old.

küzd az önállóságért, vagy a föld-éhség a tulajdonért. És amikor a nem eléggé és nem megfelelően táplált szervezet aránytalanul igénybe veszi a túlfeszített igyekvés.

Gondoljuk ehhez a tanyai épületnek zsúfoltan lakott, padlótlán és szellőzetlen, kis ablaku szobáját, vagy a földgunyhókban, a „hantház“-ban való könnyű inficiálódás lehetőségét. Gondoljuk el a baj bekövetkezte esetére mindehhez az orvositanács nélkül és a kuruzslók, meg a javasasszonyok utasítása szerint történő gyógykezelést. Képzeljük hozzá végül a szervezetet a végkimerülésig nem kímélő munkálkodást: és ezek után könnyű megfejtését találjuk mindebben annak, hogy a különben is poros és száraz levegőjű, fátlan Alföldön miért pusztít olyan aránytalan mértékben a tuberkulózis!

Ennek a rettenetes bajnak károsan nagy jelentősége általánosan ismeretes! Magyarországon a gümőkór különösen elterjedt. Méreteiben még folyton gyarapszik, s különösen az Alföldön szedi megdöbbenő arányokban áldozatait!

Az ország ilyen helyzetét más kultúrnemzetekével szemben a következő egybeállítás világítja meg.

1000 lakosra esett tuberkulózis mortalitás:

Az állam neve	A világháború előtt és alatt						A világháború után			
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922
Anglia Vales..	1.35	1.36	1.54	1.56	1.66	1.74	1.26	1.13	1.13	1.12
Dánia	1.26	1.31	1.25	1.38	1.58	1.28	1.14	1.13	1.20	0.95
Svédország ...	1.85	1.93	2.04	2.06	1.95	1.76	—	—	—	—
Ausztria (mai)	—	2.56	3.22	3.87	4.32	4.03	3.53	2.83	2.16	2.27
Német birod. .	1.42	1.39	1.48	1.55	2.03	2.28	2.09	1.52	1.36	1.42
Hollandia	1.42	1.40	1.44	1.67	1.82	2.12	1.74	1.47	1.28	1.14
Spanyolország	1.52	1.50	1.60	1.72	2.04	1.81	1.80	1.80	1.54	1.54
Svájc	2.00	1.94	1.89	1.88	2.02	1.96	1.81	1.80	1.65	1.56
Magyarország	3.14	2.94	3.36	3.18	3.27	3.54	3.01	2.80	3.10	3.20

Amint látjuk a háborús életviszonyok jobbra fordultával a tuberkulózis mortalitásának aránya minden államban javult, sőt nem egy államnál jóval a béke idők számaránya alá esett. Ezzel szemben megdöbbenve kell

megállapítanunk, hogy más államokéhoz viszonyítva Magyarországon a legnagyobb arányban s a békében és háborúban igen nagy mértékben szedte áldozatait.

100 halál-eset közül esett 1920-ban 14.3, 1921-ben 13.1, 1922-ben 14.4, 1923-ban 15.8 a tuberkulózisra.¹⁾

Mindinkább dagadó és gyarapodó sötét számok ezek! Kell, hogy minden fiát a hazának gondolkodóba ejtsék.

Elemmezve pedig ezeket az adatokat, azt találjuk, hogy a vidéki lakott helyek kedvezőbb helyzetben vannak (3.0) mint a nagyobb index-számot feltüntető Budapest (4.1).

Azt hinnők ezek után, hogy az őstermelő lakosság általában és minden vonatkozásaiban a tuberkulózis ellen számottevő mértékben vértézve van!

Tényleg úgy a kifejezetten ipari államok, mint az agrár országok statisztikája egyformán igazolja azt, hogy az iparos lakosság tuberkulózis halandósága mindenütt nagyobb mint a földmívelőké. Amíg azonban ez a különbség pl. Németországban 20%, Ausztriában 50%, Olaszországban pedig 60%, addig ez nálunk 12—14%-nál nem nagyobb.

Ausztriában 1913-ban a földmívelő lakosság gümőkór halandósága valamivel kisebb volt a kereskedelemmel és közlekedéssel foglalkozóknál is; míg nálunk ebben az időben ennek nagy mértékben az ellenkezőjét találjuk.

A földmívelőknél ugyanis ezer lakos közül 2.50, a kereskedelemmel és közlekedéssel foglalkozók közül 2.55 halt meg Ausztriában tuberkulózisban. Ezzel ellentétben nálunk az őstermelők közül 3.4, a kereskedelemmel és közlekedéssel foglalkozók közül pedig 2.50.²⁾ Az 1920—23-iki adatok szerint is nálunk az őstermelésnél 2.9. A kereskedelemnél pedig 2.4.

¹⁾ Dr. Laky Dezső: A Magyar Szent Korona Országainak 1901—1915. évi gümőkór halálozása. Magyar Statisztikai közlemények, 1925. Dr. Laky Dezső: Csonka Magyarország tuberkulózis halandósága az 1920—23. években. Bpest, 1927. 21—27. old. Dr. Pfeiffer Miklós: Magyarország halálozási és természetes szaporodási viszonyai. Bpest, „Népegészségügy“ 1926. VIII. f.

²⁾ Dr. Gáli és dr. Horvát: Adatok a tanyai lakosság tuberkulózisának kérdéséhez, 1926. I. old.

Elemmezve ezek után az őstermeléssel foglalkozók tüdővész halandóságát, azt találjuk, hogy a háború előtti normális időkben is a mezőgazdaságnál alkalmazott tisztviselők tüdővész mortalitása jóval kisebb volt (2.3) és háború után is kisebbnek jelentkezett (2.1), a más foglalkozásuak ilyen halandósági százalékánál és viszonylag alacsonyabb a háború után is (1.9) a tüdővészben elhalt cselédek index száma is.

Ezzel szemben a kis birtokos (6.5), valamint a mezőgazdasági munkás (4.1) tuberkulózis mortalitása is még aránytalanul nagy!¹⁾

Az alföldi kisbirtokosok (kis bérlők) jelentékeny része a tanyákon él, miért is dr. Gáli és dr. Horváth orvosok a legutóbb szükségét látták a tanyai lakosság körében ennek okát kutatni.²⁾

Figyelemmel pedig arra a körülményre, hogy a tanyai gyermekek átlag 12 éves koruktól nemesak a házi, de a kenyérkereső munkába is részt vesznek,³⁾ az életkorok szerint való tagolást ennek figyelemben tartásával végezték.

Kutató munkájuk eredménye az, hogy 1—12 évig a gyermekek 25%-a, 12—20 évig 86.3%-a, 20-tól felfelé pedig 100% reagál kifejezetten pozitíven.⁴⁾

A gyermekkorra vonatkozó számok szerintük még nem kedvezőtlenek,⁵⁾ de fölöttébb ilyennek kell tekinteni a 12—20 évek közti eredményt, a mely szerint a lakosság 86.3%-a fertőzött.

1) Dr. Laky Dezső: Csonkamagyarország tuberkulózis halandósága, Bpest, 1927. 90. old.

2) A Gyula város határához tartozó ú. n. Oláh-rét 40 tanyai családján végezték a vizsgálatot. Dr. Gáli és dr. Horváth: Adatok a tanyai lakosság tuberkulózisának kérdéséhez, Bpest, 1926.

3) Sokan már 10 éves korukban is végzik az ilyen munkát, ami a statisztikai adatok alakulására is befolyással van.

4) A vizsgálatokat a Pirquet-féle cutan módszerrel végezték.

5) Nem tekinthetők ilyeneknek, ha figyelembe vesszük, hogy Kreismann egy thüringiai faluban 0—6 éves gyermekeken végzett vizsgálatait 20%-ban mutattak pozitív reakciót, Nehring pedig keletporoszországi falvakban 6—14 éves gyermekeken végzett vizsgálatait során 59%-on talált pozitív eredményt. Dr. Gáli: I. m. 4. old.

Kifejezetten megbetegedési esetet a 12—20 évesek jelzett nagy fertőzési százalékával szemben 30%-ot, a 20 éves koron felül pedig a 100%-os fertőzéssel szemben 28.5 %-ot állapítottak meg.¹⁾

„Nagy számok ezek is, — mint írják — de mégis azt igazolják, hogy népünk ellenálló képessége a tuberkulozissal szemben elég nagy.“

„Konstitúciója jó és ennek kellő kihasználása mellett az agrár lakosság mortalitása lényegesen csökkenthető lenne.“

A bajok okait, — a mi előző fejtegetéseinket igazolón, — egyfelől az időjárás viszontagságainak kitett s nem egyszer túlfeszített munkában, másfelől abban látják, hogy egyik-másik mezőgazdasági foglalkozásnál, mint a kukoricafosztásnál, a dohánytermelők munkájánál, zárt, rosszul szellőzött helyiségekben összezsúfoltan dolgoznak, amikor is igen nagy a fertőzés lehetősége. A bajok további okát a lakásviszonyoknak, s főleg annak a körülménynek tudják be, hogy egy-egy rosszul szellőztetett, zárt levegőjű, kis méretű (2.5 × 3.2) szobában rendszerint 4—5 egyén lakik a tanyán.

Végül abban találják ezeknek a sajnálatos jelenségeknek az okát, hogy a tanyai lakosok nem táplálják magukat megfelelően.

Ezt az utolsó megállapítást igen meggyőzően indokolják meg.

Szerintük a tanyai lakosok — férfiak és nők egyaránt — olyan nehéz munkát végző egyének, akiket teljes megnyugvással sorolhatunk abba a foglalkozási csoportba, amelyet az e tekintetben irányadóként elfogadható német Reichsgesundheitsamt megállapításai „nehéz munkások“nak minősítenek, s amely kategória táplálék-szükséglete Kestner és Knipping legújabb vizsgálatai szerint 4000—5000 kalóriára tehető.

Ezzel szemben a tanyai lakosság megszokott tápláléka az egész év során, különösen azonban a legnagyobb munka idején, ennek a kalória szükségletnek csak a felét

¹⁾ Ezek a megállapítások röntgenvizsgálatok alapján történtek.

fedezi. Nyári napi étkezésük kalóriája ugyanis 2445, a téli étkezésüké pedig 2788 kalória.

A nyári nagy munka idején ugyanis a tanyai lakosságnak nincs ideje főzéssel foglalkozni, amiért is ebben az időben és főleg ebédre alig eszik mást a tanyás, mint a dinnyét, hagymát, esetleg egy kevés szalonnát és kenyeret.

A túlzott gyümölcsévés nem egy esetben bélhurutnak és a szervezet leromlásának az okozója.

A tanyai lakosság tápláléka emellett a gyümölcs-idényen túl jórészt vitamin szegény is.¹⁾ Ilyen a fehér kenyér, a szalonna stb. Csak a hagyma meg a téli káposzta és a nyáron élvezett paradicsom ellensúlyozzák bizonyos mértékig a vitamin hiányt. Nagy baj, főleg a gyermekek-nél, hogy azok elválasztás után nem kaphatnak elég tejet, vaját stb. Pedig Schröder vizsgálatai azt igazolják hogy: „a vitaminok jelentőségét a tuberkulózisok táplálásában elmellőzni nem lehet.”

Dr. Gáli és dr. Horváth orvosok végül is arra a megállapításra jutnak, hogy amint lehetett az iparosok és az ipari munkásság tuberkulózis mortalitását az utóbbi időben jelentékenyen apasztani, kitartó céltudatos munkával lehetne a mezőgazdasági munkásokét is.

Ugy vélik, hogy a tejtermékek előállításának és a zöldségek termesztésének fokozása jelentékenyen javítana a helyzeten. Egyáltalán a táplálkozás megfelelő irányítása és a mezőgazdasági munkásság és kisbirtokosság betegség ellen való biztosítása e tekintetben — szerintük — sokat segítene; mert ma igen sok esetben nincs aki a beteg tanyásért az orvost, a kórházi ápolást, annál kevésbé, aki a szanatoriumi kezelést megfizetni tudná.²⁾

Gondoljuk azután mindehhez az Alföldön dúló sok baj és betegség közül a háború óta oly nagy arányban elterjedt veneriás bajokat és azoknak oryosi gyógykezelés nélkül elmaradhatatlan szomorú következményeit és kihatását a jövő generációra! Az Alföldön gyakori egyptomi szembetegséget stb. A fertőző gyermekbetegségeket, amelyeknek minden orvosi ellátás nélkül nem

¹⁾ A földműves lakosság táplálékának már Verzár által kimutatott vitamin-szegénységét dr. Gáli és dr. Horváth is igazolva találják.

²⁾ Dr. Gáli és dr. Horváth: I. m. 1—7. old.

egy esetben és nem egy család minden gyermeke is áldozatul esik !

Fölöttébb szálnalmas állapotok ezek és olyan jelenségek, amelyekkel a mai adott helyzetben közvetlen eljárásokkal az egész vonalon megküzdeni szinte a lehetetlenséggel határos !

Az alföldi tanyák aránytalanul messze esnek a világtól ; közismerten a lehető legrosszabb forgalmi viszonyok mellett. Olyan helyeken, ahova a közlekedés valamely lehetőségének idején is ritkán jutnak el a hivatásból arra utaltak ; ahova jó, ha egy héten egyszer érhet el a posta, s ahol az emberek a legnagyobb elhagyatottság közepette nagyon is elvélve látnak idegent és ritkán is hallanak valamit a világ folyásáról.

Igy él a tanya, legtöbbnyire a maga gyarló ismeretei mellett, a maga elgondolása szerint s a maga választotta, nem egyszer igen kedvezőtlen és egészségtelen helyen épült házikójában.

Tanyaépítéshez nem jelölt ki neki helyet a műszaki tudás, nem készített neki tervet a hozzáértő ismeret, nem befolyásolta elhatározásait és szándékát egy vele gyakran érintkező céltudatos közigazgatás és egy jóindulatú orvos böles tanácsa.

Természetes, hogy ilyen elhagyatottságában kezdetleges, és jó részt nem is okszerű a gazdasága sem.

A Duna-Tisza közében és főleg a homokon több részleten fákkal szegélyezett és gyümölcs fákkal népes kert és szederfás udvar homlokán akárhány barátságosan árnyas és formájában is kedves tanyát találunk.¹⁾ De találunk ott gyarlókat és szegényeseket is.

¹⁾ Szeged város — amint arra már ismételten utaltunk — 38 év előtt állami ellátásba (kezelésbe) bocsájtotta erdőit.

„Az állami erdőzet akkor még ott a szakkörébe nem vágó gyümölcshatártermeléssel is foglalkozott. Az 1899-ben telepített 10 kat. holdas gyümölcs faiskolából kis gazdáknak kedvezményes árban, jobb módúaknak saját költségén mintegy 200,000 drb., az ottani klímának és talajnak megfelelő gyümölcshatártermet adott ki, aminek kedvező hatása a szegedi piacokon is látható ; nemcsak a nagymennyiségű, hanem a minőségűleg is elsőrendű gyümölcsben.“ Ugyanitt „a számtalan gyümölcsös mellett nem kevésbé figyelemre méltó a tanyáknak mintaszerű befásítása amit azáltal értek el, hogy az

A Tiszán túl is vannak ilyenek! Azonban, s főleg a szikes földek számottevő részén, fátlanak a tanyák és sivár a képük. Rideg környezetben állanak a végtelen határú sík földön, a tenger nagy szikes föld pusztaságának a mélyén. Egymástól messze-távol, s az elhagyatottság nyomasztóan sivár magányában!

Ugyanilyen a képük, vagy még ennyi fejlődést sem mutatnak pld. a közalapok és egyes más latifundiumok nagyobbbrészt bér gazdaságai elvétve látható gazdasági épületeikkel, béres tanyáikkal, a ma is meglévő évszázados kezdetlegességükben. Ezek a birtokok aránytalanul nagy részükben semmiképen sem művelt és nem gondozott legelőikkel, a néptelen földtenger mérhetetlenségében közgazdaságilag ugyancsak sajnálatos, minden fejlődés nélkül való, élettelen képeket tárnak elénk.

Püspökladánytól Debrecen felé pl. az efféle nagy kulturálatlanság mindenesetre elszomorító, és rajta a tervszerű gazdasági előrehaladásnak nyomai sem állapíthatók meg.

Ennek a helyzetnek a mérlegelésénél azután ne ejtsenek bennünket tévedésbe a Duna-Tisza közén, meg a Tiszán túl a vasutak mentén előtűnő egyes tájaknak életet és gazdasági kultúrát mutató képei; bár még ezek a vidékek egynémelyike sem elégíti ki minden esetben a lakosságnak kisebb igényű kulturális és szociális szükségleteit. Ezek a kultúrfoltok egyébként is nem egy esetben csak a vasutak vonalába eső városok és falvak közelében, tehát a vasut mentén és egyes utak vonalán vannak, s a távolabb fekvő vidékek mind nagyobb kulturálatlanságát és még gazdasági tekintetben is az elmáradottságát takarják. Kecskemét város szép szőlő és kert gazdaságával, meg gyümölcs kulturájával szemben pl. a távol fekvő nagy bugaci pusztája, vagy akár az egri

állami csemetekertekben a nemcsak helyi célra nevelt különböző fafajú csemetékből a gazdák a tanya és földszegélyek fásításához ingyen kaptak, az ültetést pedig megtanulták attól a több száz tanyai munkástól, akik 40 év óta apáról fiúra szállva végzik szakszerű felügyelet és kellő kioktatás mellett az erdőültetést." (Kiss Ferenc: Szeged erdőszete. Magyar városok monografiája. „Szeged.” Budapest, 1927. 192. oldal.)

káptalan közbe ékelődő, elég terjedelmes Matkó pusztája, a sivár kezdetlegességnek valóban iskolapéldája.

Pedig az Alföldnek mekkora része él még ilyen, sőt ennél is nagyobb elhagyatottságban. Minden gazdasági fejlődés nélkül, s a legegységibb kulturális és szociális szükségletek elszomorító nélkülözése mellett!

Az ezeken az állapotokon változtatni kívánó törekvések eddig többnyire kudarcot vallottak. A jó szándék elé torlódó akadályok miatt az idők során egészen ritkán és valóban csak nagyon elvétve tudott egy-egy új község kialakulni a tanyavilágban, s e kevés közül is egyik-másik balul sikerült.

A kormányzati irányítás nélkül való, és az érdekelt törvényhatóság részéről esetleg nem helyes irányba terelt, avagy talán a kialakulására kellő befolyást sem gyakorolt eljárásnak és az önző egyéni álláspontok érvényesülésének jellegzetes példjaként kell tekintenünk Győrffy ismertetése után¹⁾ a Jásznagykunszolnok megyében kialakult Kuncsorba tanyaközséget. A térképeken Fegyvernektől délre, mint nagy község szerepel, a valóságban azonban ez a község mint ilyen, nincs meg.

7284 kat. hold határa a múlt század kilencvenes éveiben vált ki a területileg vele össze nem függött Kunszentmártonból. A földéhes kisczudák, akik akkor ezt a pusztát megvásárolták, a minél több földhözjutás vágyának befolyása alatt és jobb tanács, valamint közigazgatási rendelkezések és előírások vagy irányt szabó törvényes jogszabály híján elosztottak maguk között minden talpalatnyi földet és község kialakítására közterületet egyáltalán nem hagytak. Ma az egész nagy község a pusztaházból, az iskolából és egy szélmalomból áll, míg pap, tanító, mesterember stb. a maga tanyáján lakik.

Jó szándékú értelmesebb egyének megkísérelték már, hogy a falut kialakítsák valahol a határban!

Hiu ábránd és meddő kísérlet!

Faluról kiki csak abban az esetben hajlandó beszélni, ha az az ő tanyája mellett alakulhat ki.

Meg kell állapítanunk, hogy mind a mai napig meg-

¹⁾ Győrffy István: Az alföldi tanyák. 8. old.

felelő törvény tételes rendelkezései és az ilyenre támaszkodó, s annak végrehajtásaként kiadott kormányrendeletek még azt az irányzatot sem ellensúlyozzák, mely a tanyavilág változatlan fenntartását célozza, a gyarmatias exponáltságában élő tanyást pedig olyan adóalanynak tekinti, aki a köznek fizetni köteles, de akivel szemben a közületnek anyagi terhei, erkölcsi kötelességei nincsenek; avagy, ha vannak is, azok csak nagyon alárendeltek lehetnek;¹⁾ amely a tulajdonszerzés lehetőségeit szinte kizárja, a bérlő tanyás terhei meggyarapodásának pedig nem szab határt.

Annál kevésbbé vannak külön törvényes intézkedések, és ezeket végrehajtó rendelkezések, amelyek irányt szabnának az alföldi nép elhelyezkedésének, s előírnák a falvakba tömörülésnek, az új községek kialakulásának módjait, s a kormánytámogatás mellett való kialakulás biztosításának eszközeit is.

Ha a lakosság megfelelő elhelyezése érdekében és teljesen indokolt alapon lehet adóelengedéssel támogatni a fővárosi építkezéseket s ez a kérdés egyébként is az állam elsőrendű gondjai között foglalhat helyet, akkor analog alapon, nem csak meg van az értelme és jogcíme, de kiáltóan előtérbe kerül a szükségessége is annak, hogy törvényen alapuló s az ország viszonyaihoz mért anyagi és erőteljes erkölcsi támogatásban részesítse és mindenképen elősegítse az államkormányzat a magyarság ősfészekének, az Alföldnek s benne egy jelentékeny országrésznek a lakosságát abban, hogy többek között az ilyen falvakba sűrűsödéssel megvethesse boldogulásának az alapjait.²⁾

¹⁾ Igen sok község van ugyanis, mely a határabeli tanyavilág gazdasági és kulturális szükségleteire a tanyai lakosokra kivetett nagy községi terhek és adók dacára alárendelt keveset, sőt nem egy esetben semmit sem fordít. (V. ö. Gesztelyi Nagy: A magyar tanyakérdés c. munkája, 112—114. oldalain közölt adatokat.)

²⁾ A m. kir. belügyminiszter legutóbb 1927. évi 33307. III. szám alatt az alföldi törvényhatóságokhoz a tanyavilág közigazgatásának megjavítására irányuló, s ezzel kapcsolatban különböző kérdésekre kiterjeszkedő s a tanyavilág községesítésének ügyét is érintő rendeletet intézett. Azt a nézetét nyilvánítja ebben a leiratban a belügyminiszter, hogy a szaktanácskozások és az irodalom a tanyavilág kérdéseire már eléggé reávilágítottak s így elérkezettnek látja az időt

Az efféle törvényhozási intézkedések most már nem késhetnek, mert a tanyavilág, ennek a kérdésének a megfelelő megoldása egyik legfontosabb feltétele annak, hogy a magyarság egészséges fejlődéséhez és megerősödéséhez a biztos alapokat megvethessük az Alföldön.

Nem késhetnek legkivált azért sem, mert az Alföldön ezentúl az ilyen szempontokkal esetleg nem számoló, tehát ezeket a célokat is szolgáló koncepció és terv nélkül

ahhoz, hogy a tanyavilág bajainak meggyógyítására a szükséges gyakorlati intézkedések megtörténjenek. Az a nézete, hogy bár ez a kérdés a kormányzat valamennyi ágára feladatot ró, mégis a kérdésnek — szerinte — a belügyi igazgatástól kell kiindulnia.

Mi az alföldi nagy problémát, mely bár Széchenyi óta természetben és egy s más vonatkozásaiban megváltozott, jelentőségéből és arányaiból azonban mit sem veszített, sőt a tanyavilág kérdéseinek egész komplexumával ki is bővült: — a kérdések egészére kiterjedő, egységes koncepció és megfelelő törvényhozási intézkedések, valamint a kívánatos egyéb megszervezések nélkül, bármily jó szándékú rendeletekkel megoldhatónak elképzelni nem tudjuk. A gróf Széchenyi István óta mind máig eltelt idő alatt történtek beigazolták az ilyen kísérletek céltalanságát. És habár ilyenképen bíráljuk is el a kérdést, mégis nem kívánunk szóltanul elhaladni a most idézett intézkedés mellett s reá kívánunk pl. mutatni arra a körülményre, hogy a rendelet útmutatást sem ad, irányt sem szab a kérdéses feladatok megoldásához. A rendelet szerint ugyanis a csonka ország közel felét érdeklő tanyavilág helyzetének javításra váró kérdéseivel, a szükséges gyakorlati intézkedéseket, tehát a gyakorlati megoldást „az önkormányzati szerveknek kell megkeresniök, megállapítaniök és életbe léptetniök.”

A tanyavilág bennünket közlrol érdeklő községeitésének szükséges voltát külön kiemelni és hangoztatja a rendelet, sőt hozzá fűzi azt is hogy: „magasabb erkölcsi és hazafias szempont követeli meg, hogy a tanyavilágban élő magyar véreinket éppen azok ne engedjék tovább sínlódni mai siralmas helyzetükben, akik az ő jólétük előmozdítására hivatva vannak.” Nem tér ki azonban az áttelepülés módjaira és eszközeire; nem tárgyalja a községekbe sűrűsödés fizikai feltételeinek több módon elősegíthető és közte az olyanféle biztosítását sem, aminővel annak lehetőségeit csak a legutóbb Szeged város adta meg az Alsó- és Felsőtanyán a házhelyek kijelölésével és árúba bocsátásával. Nem is szab irányt a további tanya-településeknek.

A tanyák községeitésének kérdésében egyáltalán, csak egy pontba tömörül a kívánsága:

„Önálló községekkel alakítása az olyan tanyáknak, tanyacsoporthoz, amelyeknek meg van az ehhez szükséges számú lakosságuk,

végzett bármiféle beruházás akadályokat gördíthetne az ilyen irányban annyira kívánatos kialakulásnak. Sőt pl. templomok, iskolák és más közcélú épületek nem ilyen tervbe illeszkedő elhelyezése, lerögzítése lenne a tanyavilág mai áldatlan rendezetlenségének.

Azonban az ilyen törvényhozási intézkedéseknek is csak akkor lesz meg az elvárt sikerük, ha azok az alföldi egész probléma megoldásának összefoglaló nagy koncepciójába szerves részként megfelelően illeszkednek be, ha egymásba kapcsolódnak, és egymást megfelelően kiegészítik!



értelmességük, vagyoni erejük; amelyekben ma is már önálló élet van, templom, iskola, gazdakör, szövetkezet iparosság és az önálló községi élet egyéb feltételei."

Az ilyen kialakulás azonban az Alföldön elég ritka, s az ilyen viszonyok között élők még legkevésbé „sínlődnek siralmas helyzetben". Az ilyen kialakulás ezért a községesítés kérdésében a mi nézőpontunkból nem lehet döntő tényező.

Mi technikai koncepció szerint realizált mielőbbi törvényes biztosítását sürgetjük a tanyavilág lakosai községekbe sűrűsödhetésének, illetve az ehhez kívánatos akadálytalan lehetőségek megteremtésének, és nem egyszerű közigazgatási különválását óhajtjuk az erre „megérett" tanyacsoportoknak.

Az ilyenféle kialakulások nem felelnének meg Szent István útmutatásainak, sem gr. Széchenyi István elgondolásának, de még Tessedik Sámuel eszméinek sem!

Az ilyenféle kialakulás nem is vezetne egy kultúr vidéknek a mai értelemben megkívánt helyes kifejlődéséhez.

Mi tudjuk, és amint másutt is kifejtjük, számolunk is azzal, hogy az idők során így sem kerül a tanyavilág minden lakosa a kialakuló községekbe. Ezek a falvak azonban már nem lesznek távol a magukban álló tanyáktól, főleg ha elégséges új község kialakulását biztosítjuk az Alföldön. De tudjuk azt is, — mert ismerjük a nép lelkületét — hogy ha meg lesz a törvényes és akadálytalan lehetősége a községekbe tömörülésnek és a megoldások biztosítása a végrehajtó közegek jóindulatú támogatására is talál: úgy nem fog késni az annyira kívánatos átcsoportosulás! Uj alföldi községek mintaszerű kialakulása. Szerző.

V. FEJEZET.

Az alföld gazdasága.**1. A földet zsaroló népszokások.**

A szállító eszközök alig elképzelhető nagy hiánya miatt az Alföldön még a birtok-eltagolódás sem történt a gazdasági érdekeknek megfelelően.

Nagy sokáig mindenki a város vagy falu közelében és ott igyekezett földhöz jutni, ahonnét annak termését a fogyasztási vagy értékesítési helyig könnyen elszállíthatta. Az ebből folyó és több helyütt túlságosan elfajult birtok elaprózódás azután a további gazdasági fejlődésben is károsan érezte hatását.

A lakott helyek közelében ugyanis az állatgazdaság mind jobban összezsugorodott, mert a szükséges takarmány a közelben csak viszonylag alacsony állatlétszám táplálásához állott rendelkezésre.

Rétművelésre, ép úgy mint mesterséges takarmánytermelésre pedig az ilyen elaprózott birtokon alig jutott föld, s arra már ebből az okból is nem szívesen adta magát a gazda.

Nem kell indokolnunk, hogy ilyen körülmények között a földek műveléséhez a gazdáknak mind kevesebb trágyájuk akadt. A később lassan ismertté lett mesterséges trágya pedig — tudjuk — nem pótol mindent! Legkevésbé a homokon!

A városok, a faluk és a szállító eszközök közelébe eső földek most vázolt felaprózódása mellett a földéhség és a népesség szaporodása hova-tovább és már hosszabb idő óta a távolabbi földek megművelésére, s főleg a legelők fokozatos feltörésére vezetett.

Ha azután a távolabbi viszonylatban így nagyobb területek is jutottak rendelkezésre, ezeken a szállító-

eszközök hiánya és sok esetben a piactól való nagy távolság zárta ki és zárja ki még ma is a belterjesebb gazdálkodás előfeltételeit.

A tanyai gazdálkodás ezért a legtöbb esetben fejlődni nem tudott s abban a távolabbi fekvés és a közlekedés nagy nehézségei miatt egy, — a továbbiakban még taglalni kívánt — nagyon is hátrányos gazdasági irányzat érvényesült.

Volt és van a viszonylag közelebb fekvő kis birtokok között elég olyan is, ahonnét a gazda behordja a termését a városba, vagy a faluba, s az állatait is benn tartja a községben, vagy a városszerű lakott helyen. Trágyáját ilyen esetben ki kellene szállítania a külső földekre! Ámde erre rendszerint csak akkor nyílnék idő és alkalom, amikor a mezőgazdasági munkák szünetelnek; akkor azonban már járhatatlanok az utak. Ezért azután a trágya nem kerül a kültelki szántóföldekre. Beműveli azt a gazda a közel fekvő káposztásba, vagy a szőlőjébe, ha ugyan tüzelőszerűen nem használja fel,¹⁾ amint az főleg a Tiszántúlnál egyes részein a községekben ép úgy, mint az ottani tanyákon még ma is egyformán dívik és szokásos!

Téglaalakba gyúrnák az ilyen kiállításban tréfásan „magyar tőzeg“-nek, meg „kun kokszt“-nak nevezett trágyát, mely azután kiszáritott állapotban tüzelőszerűen szolgál s ilyen rendeltetéssel még az adás-vétel tárgya is.

Sajnálatos jelenség az, hogy az alföldi magyar nép egy jó része eléggé nem értékeli a trágya nagy gazdasági jelentőségét. A trágyát nem hogy gyarapítani igyekeznek, hanem azon még könnyelműen tudadni képes, ahelyett, hogy legalább a rendelkezésre állóval a földjét javítaná!

Sajnálatos emellett az is, hogy nem igyekszik faültetéssel tüzelőszerűt biztosítani, s ez úton is a trágyát felszabadítani az ilyen kellően el sem ítélt rendeltetéstől.²⁾

¹⁾ V. ö. Forster: Javaslatok az alföldi gazdálkodás javítására.

²⁾ Már egy évszázadot meghaladott idő előtt Vedres István Szeged nagy nevű mérnöke így ír e kérdésről: „Ha valaki Magyar Hazánknak, főképp alsó vidékeit szemléli, első tekintettől alig foghatja meg azt: miképp élhessenek azokon emberek Erdők nélkül! — tovább fürkészvén a dolgot, sajnálkozva nézi, hogy a földnek való zsír, melyre már-már szükségünk van — a Marha Tőzek,

A Tiszán túl sok helyen, így többek között Püspökladány határában még azok is, akik földdel nem rendelkeznek, jórészt az ilyen formában szárított és ilyen célra vásárolt trágyával tüzelnek! Sőt, amint azt 1923-ban megállapítottuk, ezenfelül még vasuton is kerül a kereskedelmi forgalomba belőle!

A püspökladányi vasuti állomáson ebben az évben 50 vagon trágyát adtak fel, amit ott a ceglédi gazdák vásároltak össze és vasuti kocsikban haza szállítottak.¹⁾

Még kiterjedtebb mértékben használják tüzelésre az Alföldön a szalmát! A cséplőgépeket is rendszerint szalmával fűtik!

Hinni merjük, hogy ennek a gazdasági kulturával s benne a nemzeti érdekekkel is annyira ellentétes, emellett pedig nagyon is keleties színezetű eljárásnak a megakasztására és megszüntetésére élni akarásunk erőkifejtései mellett most már mégis csak sor kerül. A gazdasági boldogulás egyik alapfeltételének ilyen oktan megrontása s benne földgazdaságunk egyik legnagyobb szégyene az unalomig hangoztatott „több termelés“ irányzatára az Alföldön sajnálatos fényt vet! Olyan helyzetet tár elénk, mely valóban nem tűrhető tovább!

Végül is az állampolgárok tulajdona a nemzeti vagyón integrans része. Ebben a nemzeti vagyónban pedig a haza földje elsőrendű, igen fontos, sőt mindnyájunknak a legszentebb tényező!

A nemzeti érdekekkel kerül ezért ellentétbe minden olyan eljárás, amellyel a hazai földet nyúzzuk és kizsaroljuk. A hazája ellen vét, aki a nemzeti vagyón e legdrágább állagát kikezdi, értékében megapasztja, termőerejét kiuzsorázza!

Ezt az eljárást tehát megakadályozni valóban elsőrendű kötelesség, igen fontos kormányfeladat!

Teljes mértékben méltányoljuk a gazdasági szabad-

Szalma... a fa szúke miatt a Tüzzre rakatik." (A sívány homokság használhatása. Szabad királyi Szeged városának javasolta: Vedres István.)

¹⁾ Tudok egy másik esetről, ahol egy szabolcsi falu kisgazdái 1500 fuvar trágyát adtak el egy birtokosnak a helyett, hogy azt a földjeikbe szántották volna. Szerző.

ság jelentőségét a mezőgazdaságban. Ellenezzük is a mezőgazdálkodás terén a magánjogokba való minden indokolatlan beavatkozást. Mégis úgy véljük, hogy a magánjogok érinthetetlenségének a határa ott végződik, ahol a nemzet vitális érdekei kezdődnek és ilyenekül jelentkeznek!

Ezért azután ott, ahol már a parancsoló szükség sürgeti, és egy ország vagy országrész érdekeinek a védelmében követeli az eddigi rend megváltoztatását: ott a nagy rövidlátással vagy kényszerűségből végzett és még a magánérdekeket is károsan befolyásoló ilyen eljárásokat már a nemzeti érdekek szolgálatában is, mindenképen, minden áron és mielőbb meg kell szüntetni.

Ahol azután ennek leküzdhetetlen akadályai vannak, ott a kormány feladata azok elhárításáról mielőbb gondoskodni. Ahol azonban ilyenek nincsenek, ott a rablógazdaság efféle módjainak megszüntetéséhez végső szükség esetén még a büntető szankcióval ellátott törvényes rendelkezéseket is helyénvalónak tartanánk. Mindenek előtt és minden körülmények között azonban igénybe kell venni és érvényesíteni kell azokat a gazdasági lehetőségeket, amelyek az ilyen eljárások megszüntetését közvetlen beavatkozások nélkül is kedvezően befolyásolni, sőt idők multán biztosítani is képesek!

Ilyenek például a forgalmi eszközök fejlesztése, valamint a kőszén és a fa tarifájának olyan olcsóvá tétele az érdekelt viszonylatokra, hogy azzal az efféle eljárásokat ellensúlyozni képesek legyünk.

Idevágó, igen tanulságos és minden elismerésre érdemes, de más példával szolgált Szeged városa.

Amint arra már egyik előző fejezetben reá mutattunk, a város három évtizedes következetes munkával 7500 kat. holdon, tehát nagy arányokban telepített erdőt s annak fatermését a tanyások faszükségletének kielégítésére fordítja.

Másfelől a tanyai bérletek szerződéseiben a tanyai fásítások köteles biztosítását a bérleti szerződés egyik szigorú feltételéül szabja.

Ez a kétféle eljárás a város nagy határában teljesen megszüntette a szalmának és kizárta a trágyának tüzelő-

szerűl való alkalmazását és e mellett a városnak igen jelentékeny évi jövedelmet juttat az erdőből.¹⁾

Nem térhetünk ki itt az előzőkkel kapcsolatban és a most vázoltak következtetéseiképpen annak a megállapítása elől sem, hogy efféle eljárásra és vele a mai kedvezőtlen helyzet megjavítására a fennebb sajnálkozóan említett püspökladányi viszonylatban is meg volt és meg van ma is a lehetőség. Ugyanis nemcsak magán, de igen jelentős közgazdasági következményei lennének annak, ha a közalapítványok intézősége oly irányban intézkednék, hogy az ottani terjedelmes közalapítványi birtok, amelyet bizonyára II. Józsefnek a szerzetesek vagyona fölött való rendelkezése óta jórészt legelőként és egyformán bérbeadással hasznosítanak, most már okszerűbb gazdasági eljárásokra térjen át, és a birtok mindezideig olyan nagyon nélkülözött beruházásai során többek között a nagyobb arányú erdőtelepítést se mellőzze!

Különben az Alföldnek jó részén, s közötté még ott is, ahol már trágyával sem tüzelnek, ma is még kezdetleges és olyan a gazdasági művelés, mely a gazda mai fáradtságos munkája dacára kevés haszonnal jár, s emellett is az anyaföld kárára van!

Ahol a gazda télen át nem tartja állatait a tanyán — mint láttuk — nem fordíthat elég gondot a már is lerontott földek megjavítására. Sőt sok esetben semmit sem ad vissza a szántóföldnek, a termésben elvont erő pótlására. Erre nem jut vagy nem akad fuvar! Így is uton tölti az ideje felét; — s akkor is alig szállít a homokon félannyit, mint a dunántuli gazdák fuvarja. Vonó állataival együtt alig vázolható munkaerőt pazarol el az oda-visszajárással; amikor az utak járhatók. A szíkes földi utak azonban az őszi esők beáltától járhatatlanok.

¹⁾ „A Magyar Városok Monografiája“ című kiadvány sorozatának „Szeged“ címen (Budapest, 1927.) megjelent kötetében (189. oldal) Kiss Ferenc a következőket írja a Szeged határában telepített erdők ilyen irányú hatásáról: „...a nagyobb mérvben termelhető s inkább csak helyi fogyasztásra alkalmas rőzséből és ágakból nyert tűzifának könnyű hozzáférhetősége lehetővé tette, hogy az eddig eltűzelt szalma, és a helyenként még tüzelő tűzegnék is feldolgozott trágya teljesen visszaadatott a földnek“ stb. „...A mezőgazda faszükségletét közel, majdnem helyben szerezheti be.“

Mi sem természetesebb, minthogy mindez a gazdálkodás módjára is kihat. Ilyen helyzetben ugyanis olyan vetésforgót állít be és olyan természetmények előállítására törekszik, a melyek a sok ide-oda járást lehetőleg szükségessé ne tegyék. A melyeknek piacra vitelét nem sürgetik rövid időhatárok és a melyek értékesítése nem jár nagy esélyekkel. Beveti ezért a kötött talaju szántóföldje felét, sőt kétharmadát is búzával és jövőre megint búzával. A többit tengerivel. Kenyérre és zsirra gondol. Ha Isten is úgy akarja, lesz lisztje az élelemre és tengerije a sertéshizlaláshoz.

Ezek ugyanis az alföldi népszokás szerint a megélhetés és a földből várt haszon biztosításának alapfeltelei!

Ugy gondolkodik e mellett a gazda, hogy ha lesz Isten áldás és több terem a szükségletnél, azt ép úgy értékesítheti, mint akármi más terményt. Arra pedig, hogy földjét kiéli, legkevesbé gondol!

Igy cselekedte ezt az édes apja is! Miért tenné másképen!

A legtöbb esetben nem sokkal különbözik mindettől az a helyzet sem, amikor a földeken akár házilagos művelés mellett, akár bérleti alapon állattartással kapcsolatos rendes tanyai gazdálkodást űznek!

Fennebb bizonyítottuk ugyanis, hogy a megfelelő szállító eszközök hiánya és a piac megközelíthetésének nagy akadályai miatt a belterjes gazdálkodás lehetősége ekkor is ki van zárva és természetes, hogy ekkor is állandó a kocsin járás az életszükségleti cikkek beszerzése és a természetmények értékesítése érdekében.

Kézenfekvő ezért és igen természetes tehát, hogy ilyen körülmények között a fenn vázolt és általánosan érvényesülő gazdálkodási módok nem okszerűek és minden esetben a föld kizsárolására vezetnek.

Tényleg az is a sajnálatos való, hogy az Alföldnek a földért rajongó népe jórészt rajta kívül álló okokból az egész vonalon kiéli a földet és önfeláldozó verejtékes munkája végeredményében sem magának, sem utódainak nem szolgálja a javát.

Az Alfölddel foglalkozó majdnem minden gazdasági

író reá mutat erre a körülményre és kézzel foghatóan bizonyítja, hogy a mai gazdálkodási rendszer mellett az Alföld népe annak talaját kiéli.

Szüts Mihály¹⁾ már a világháború kitörésének évében azt írja, hogy még a szegedi határ földjeinek egy része is olyan állapotban van, mely már teljes visszapótlást igényelne. A másik részén pedig, ha az állapot még nem is fejlődött eddig a fokig, de nemsokára már ennek a határához ér.

A kimerülés jelei a termések minőségének csökkenésében és a termés átlagok arányainak apadásában nyilvánulnak meg.

A visszapótlásra pedig mai berendezkedése mellett nem képes a gazdaság!

Szüts szerint Szeged mezőgazdasági termelése 4.240,280 q trágyát kívánna évente ahhoz, hogy a talaj ki ne merüljön. Ezzel szemben a trágyatermelés 3.270,100 q-ra tehető²⁾ a hiány tehát a 970,180 q. A termelésben elvont anyagoknak ezek szerint tehát 25%-a; a valóságban pedig ennél is jelentékenyen nagyobb arány, közel a fele nem talál fedezetet, mert a trágyával való nem megfelelő elbánás, a jószág hosszú külső legeltetése, meg a kiterjedt szőlő kultúra a szántóföldek termőerejének fenntartására megkívánt tárgya anyagból igen sokat elvon.

Megállapítja ennek kapcsán, hogy az a szegedi gazda, aki annyira szereti a földjét és egész életén át kuporgat, hogy abból minél többet szerezhessen és hagyhasson gyermekeinek, — földje termőerejét fogyasztja, annak rovására él. Megállapítja, hogy Szeged mezőgazdasági termelésében a talaj termőerejének elvonása folytonos és hogy a gazda nem a föld jövedelméből él, hanem megtámadja annak tőke értékét. Zsaroló gazdaságot űz! Kiélt, kiuzsorázott földet hagy utódaira!

Megállapítja végül, hogy a város körüli fekete földeken talán kedvezőbb a helyzet, de annál sajnálatosabb a

¹⁾ Szeged mezőgazdasága 1914.

²⁾ Egy számos jószág trágyatermelését 100 q-ra teszi. A szegedi határban 32,701 számos jószágot von kalkulációba. aminek 3,270,000 q trágya felel meg. Szerző.

periferiákon. Különösen kirívó a bérelt földeken, főleg pedig a bérlet első harmadában, amikor a gazdának még sem a jószág, sem a beruházásra szolgáló tőke nem áll rendelkezésére.

Pedig aránylag még kedvező a gazdasági helyzet Szeged határában az Alföld más viszonylatához képest. Szeged határában — mint láttuk — már nem fűtenek trágyával, nem tüzelnek szalmát a búbos kemencében, meg a cséplőgépek üzeménél és így annak legnagyobb része visszajut az anyaföldnek.

Szegednek még aránylag elég jók a legelői és kaszálóin elég szép arányú a szénatermése. Mesterséges takarmányból is aránylag többet termelt, mint az Alföldön sok más helyütt. Mégis ilyen a helyzetkép! Milyen lehet másutt?!

Szüts Mihály¹⁾ Debrecen város mezőgazdaságára nézve is megállapítja, hogy a gazdák jószága a mezőgazdasági-lag művelt területek termőerejét nem képes fenntartani. Nem mintha nem volna a debreceni gazdáknak elegendő jószága, hanem azért, mert a meglévő nagymennyiségű állatállomány az év legnagyobb részét a gazdaságon kívül tölti el.

Aránylag nem sok növényt termelnek, s emiatt egyoldalualak a forgók és kimerítik a talajt. Két három nyomásos szemtermelő forgót alkalmaznak ugar nélkül. Szemes mellett takarmányra csak annyi földet művel a gazda, a mennyit az igaś állat és a télen egyebűtt el nem helyezhető jószág fogyaszt.

Mindennek folyományaképen azután Debrecen gazdái viszonylag nagy állatállományuk dacára is hova-tovább kiélik a földet. Trágya nem, vagy csak alig jut a szántóföldnek, „mert az részben a legelőn, részben az erdősegi kaszálókban marad.“ Szénájuk sincs elég. Ezért vetették magukat az ilyen szükségletük kielégítése végett az erdőre is, mely — mint látni fogjuk — e miatt már nagyon leromlott.

¹⁾ Dr. Zelizy Dániel: Debrecen sz. kir. város egyetemes leírása. Gazdaság: írta: Szűts Mihály.

Löherer¹⁾ szerint Hódmezővásárhely 132,200 kat. hold határában trágyázásra évente csak mintegy 10,000 kat. hold kerül. Tehát minden 10 évben alig jut trágya a szántóföldnek. És akkor is értéktelen, sovány az a trágya, mert szalma-törek és kukorica szár után csak ilyen kerül. Trágyatelep pedig kevés van még Hódmezővásárhely határában; mikor még trágya is csak itt-ott akad. Vannak azután szerinte olyan földek is, ahol évről-évre búza és tengeri váltja fel egymást és ahol a föld e mellett trágyát talán még sohasem látott.

Ezért kiélt a „Kánaán“ s csak kedvező körülmények között terem kat. holdján 7 q-nál több búzát, a tengeriből 10—12 q-t, az árpából 8—10 q-t, a zabból 9—11 q-t vagy kevesebbet. Ha pedig az időjárás kedvezőtlenebb, kiszárad a föld, mert sekélyen és rosszul szántják. Ezt megsínyli a növény és alig terem 3 q-nál többet a föld, holott a haszon pl. a búzatermelésnél hozzávetőleg 7—8 q-nál kezdődik.

Mások is úgyszólván kivétel nélkül ilyen szempontból ítélik meg az Alföld ma is divó gazdasági rendszerét.²⁾

2. Gazdasági eredmények.

Az Alföld gazdálkodásának megismeréséhez bizonyos táblázatokat állítottunk egybe, a melyek adataiból megfelelő képet alkothatunk magunknak.

A magyar Alföldön³⁾ az 1924/1925. évben volt birtok-egységek (tulajdonbeli egységek) arányait mutatja be a VIII. sz. tábla.

Tagolva ennek az egybeállításnak a számadatait, meg kell állapítanunk, hogy az Alföldön lévő 464,361 birtok-egységből 458,260 a 100 kat. hold és azon aluli, 449,018

¹⁾ A többtermelés és nemzeti organizációja. 1918.

²⁾ Forster Géza: Javaslatok az Alföldi gazdálkodás javítására. Schwáb János: Az Alföldi mezőgazdálkodás hibái és azok orvoslása. Dr. Pálffy József: A tanyai gazdálkodás irányai.

³⁾ Magyar Alföld alatt az ország, s vele az Alföld megcsonkítása után megmaradt alföldi részt vettük számba, a melynek közigazgatási körülírását a 135. oldalon ³⁾ alatt adjuk. Szerző.

VIII. tábla.

Sorszám	A földbirtok egységei			A föld- birtokból a szántó- földre esik
	aránya	száma	összes területe	kat. hold
1	1 kat. h.-ig	100,841	57,972	45,932
2	1. ₁ — 2 „ „	72,621	122,325	106,696
3	2. ₁ — 3 „ „	48,427	128,356	111,364
4	3. ₁ — 5 „ „	53,409	219,618	187,694
5	5. ₁ — 10 „ „	72,980	542,072	462,534
6	10. ₁ — 20 „ „	65,314	945,159	802,617
7	20. ₁ — 50 „ „	35,426	1,116,446	889,570
8	50. ₁ — 100 „ „	9,242	637,572	469,804
9	100. ₁ — 200 „ „	3,023	416,196	277,195
10	200. ₁ — 500 „ „	1,781	543,339	353,394
11	500. ₁ — 1000 „ „	716	492,925	307,956
12	1000. ₁ kat. h.-on felül	581	1.376,233	719,594
	Összesen	464,361	6.598,208	4.734,350

az 50 kat. hold és azon aluli, 413,592 a 20 kat. hold és azon aluli és 348,278 a 10 kat. hold és azon aluli birtokok száma.

Ezek a számok tulajdonjogi egységekre és nem gazdasági egységekre vonatkoznak.¹⁾

Az alföldi birtokok 6.598,208 kat. hold területéből pedig 3.769,520 kat. hold, tehát az egész felénél valamivel nagyobb terület a 100 kat. hold és annál kisebb birtokok által elfoglalt terület; míg 3.224,233 kat. hold az 50 kat. hold és ennél kisebb, 2.015,502 kat. hold tehát az egész egyharmada a 20 kat. hold és annál kisebb, végül 870,343 kat. hold a 10 kat. hold és annál kisebb birtokok területe.

Az Alföldön a legtöbb (72,980) gazdának van 5.1—10 kat. hold földbirtoka. Utána következik a 10.1—20 kat. holddal rendelkezők száma (65,314). Az Alföldön a legnagyobb terület van a 20.1—50 kat. holddal rendelkezők

¹⁾ Az Alföldön ugyanis a jelentékeny földbirtokkal rendelkező városok és községek, de egyéb birtokosok is hosszabb lejáratu apró bérletekben hasznosítják földeiket, a melyek ekként a gazdasági egységek ezreire tagolódnak.

kezében (1.116,446 kat. hold). Utána következnek a 10.1—20 kat. holddal rendelkezők száma (945,159 kat. hold). E két kategória tehát az Alföld összes területének közel egy harmadát (2.061,605 kat. hold) teszi.

Meg kell azonban itt is jegyeznünk, hogy ezek a számok nem adják a való képét a 10, 20 és több kat. holdon gazdálkodók számának, mert a bérlok és illetve bérletek ezekben a most közölt számokban természetesen nem szerepelnek.

Az Alföldön tehát igen jelentékeny azoknak a száma, akik saját tulajdonban vagy bérletképen 10—50 kat. holdon gazdálkodnak.

Sajnos, az Alföldön sok ezerre menő kisbérletekről megbízható statisztikus számadatokkal nem rendelkezünk, s így fenti számadatainkat ezekkel nem egészíthetjük ki.

Könnyebb összehasonlítás végett a további táblázatokban az Alföldnek csak néhány vármegyéjét és nagy határokkal rendelkező városát tüntetjük fel és feltüntetjük a Dunántúl két vármegyéjét és egy városát is, hogy ekként egyes kérdésekre nézve párhuzamot vonhassunk; és dr. Pálffy módszerében összehasonlításokat tehesünk.¹⁾

A korlátolt forgalmi birtokokról ekként szerkesztett egybeállítás (IX. tábla) szerint az Alföldön aránytalanul nagy birtok van a városok és községek kezében, míg a Dunántúli vármegyékben ez alárendelt. Ezzel szemben a Dunántúl sok a hitbizományi birtok, míg az Alföldön ebből a birtok kategoriából sokkal kevesebb van! Az egyház is kevesebb birtokkal rendelkezik az Alföldön mint Dunántúl.

A mivelési ágak szerinti megoszlást a X. tábla mutatja. Magában Somogy vármegyében közel annyi erdő van, mint az egész Alföld területén, sőt a legelői terjedelméről híres Alföld egy vármegyéjében sincs annyi legelő, mint a mennyi tagolt megosztással csak Somogy vármegye területén található.

¹⁾ Dr. Pálffy I. m. 3—17. old.

**Az alább felsorolt törvényhatóságok határában a korlátolt
forgalmú birtokok megoszlása a birtokok jellege szerint az 1925. évben.**

IX. tábla.

Törvényhatóság	Kincstári		Községi		Közbirto- kossági		M. kath. vallás és tanulmá- nyi alap		Iskolai és egység alapítv.		Egyházi		Hit- bizomá- nyok		Egyletek és egye- sületek		Az összes korlátolt forgalmú	
	b i r t o k o k																	
	száma	területe kat. hold	száma	területe kat. hold	száma	területe kat. hold	száma	területe kat. hold	száma	területe kat. hold	száma	területe kat. hold	száma	területe kat. hold	száma	területe kat. hold	száma	területe kat. hold
Csongrád vm.	1	358	15	19,415	3	2,817	—	—	1	104	3	640	2	57,314	7	9,362	32	90,010
Hódmezővásárhely tjv.	—	—	1	5,228	—	—	—	—	1	121	1	435	—	—	4	1,076	7	6,860
Szeged tjv.	—	—	1	64,574	—	—	—	—	—	—	1	104	—	—	1	464	3	65,142
Kecskemét tjv.	1	202	1	49,464	—	—	—	—	—	—	1	175	—	—	4	1,219	7	51,060
Békés vm.	—	—	23	27,099	17	12,857	—	—	4	989	9	2,137	3	24,521	6	5,067	62	72,670
Hajdú vm.	—	—	19	21,874	33	49,541	1	20,466	3	1,015	5	6,061	1	18,646	3	965	65	118,568
Debrecen tjv.	—	—	1	84,889	—	—	—	—	5	1,457	—	—	—	—	3	297	9	86,643
Csanád, Arad és To- rontál közigazg. egy. egyes. vm...	2	30,257	26	12,852	8	3,136	—	—	—	—	3	6,997	2	4,335	5	2,583	46	60,160
Somogy vm.	—	—	34	7,593	209	75,109	—	—	—	—	15	77,038	15	176,384	3	4,806	276	340,930
Sopron vm.	—	—	12	3,527	20	4,870	—	—	1	577	4	11,830	6	64,370	3	6,154	46	91,328
Sopron tjv.	—	—	1	14,791	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	14,791

**Az alább felsorolt törvényhatóságok területe művelési ágak szerinti részletezéssel
az 1925. évi állapot szerint.**

Törvényhatóság	A törvényhatóság területének megoszlása művelési ágak szerint								
	szántó- föld	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	földadó alá nem eső terület	összes terület
	k a t a s z t e r i h o l d a k b a n								
Csongrád vm.	220,409	1,601	17,338	8,132	47,709	5,570	692	26,118	327,569
Hódmezővásárhely tjv.	105,733	722	3,738	811	13,629	192	65	7,368	132,258
Szeged tjv.	75,341	999	17,131	10,528	19,802	7,619	530	9,825	141,775
Kecskemét tjv.	84,094	581	17,146	11,952	25,213	14,690	759	8,802	163,237
Békés vm.	503,478	5,343	10,594	4,052	66,759	9,892	237	39,269	639,624
Hajdú vm.	258,459	2,327	23,483	5,501	90,671	12,060	1,908	20,216	414,625
Debrecen tjv.	81,742	638	8,191	1,800	47,936	18,968	230	7,098	166,284
Csanád, Arad és To- rontál közigazga- tásilag egyelőre egyesített vm. ..	295,359	4,769	4,574	1,759	19,716	3,022	109	19,030	348,338
Somogy vm.	628,982	10,717	94,250	19,246	109,261	201,383	2,069	97,419	1.163,327
Sopron vm.	192,695	3,256	34,053	1,378	21,822	33,345	4,824	20,958	312,331
Sopron tjv.	5,928	431	1,388	1,717	796	9,998	702	1,556	22,516

Az összehasonlítás céljára fölhasznált törvényhatóságok birtok megosztását külön-külön táblázatban is feltüntetjük. (L. a XI.—XXI. táblázatokat.)

Ezek a táblázatok megvilágítják egyes törvényhatóságok idevágó helyzetét és a birtok megosztásoknak azokat a különféle ségeit és jelentékeny eltéréseit, a melyek az önkormányzatoknak az idők során hozott más és más elhatározásai értelmében oly sokféleképen alakultak ki.

A legfőbb gazdasági terményekről összevont egybeállítást szerkesztettünk a könnyebb szembeállítás érdekében (L. XXII., XXIII. és XXIV. táblázatokat.)

Azt látjuk ezekből az összehasonlításokból, hogy szántóföldjeiből kenyérterménnyel legtöbb területet vet be Szeged (53⁰/₀) ; legkevesebbet Debrecen (35⁰/₀).

Búzát a szántóföldek legnagyobb százalékan természetesen a kötött talajokban termelnek. Legtöbbet Békés és Hajdu vármegyék (40⁰/₀), Hódmezővásárhely tfj. város (38⁰/₀), Csanád, Arad, Torontál egyelőre egyesített vármegyék (37⁰/₀). Legkevesebbet Kecskemét tfj. város (10⁰/₀) és Szeged tfjv. területén (15⁰/₀).

Az Alföld szántóföldjein legtöbb rozsot Szeged tfjv. (38⁰/₀) és Kecskemét (35⁰/₀) laza homokos talajában termelnek ; legkevesebbet Csanád, Arad, Torontál egyelőre egyesített vármegyék (1.0⁰/₀) és Hódmezővásárhely határában (0.2⁰/₀).

Mindezzel szemben Somogyban és Sopronban körülbelül kétszer annyi búzát termelnek mint rozsot, de a kettő együttvéve nem vesz igénybe a szántóföldekből többet 35—38⁰/₀-nál, Szeged 53 és Kecskemét 45⁰/₀-ával szemben.

Érdekes még megállapítanunk, hogy Szeged kenyér- és magtermelésére ma 3⁰/₀-al több földet használ mint 20 év előtt.

Csongrád vármegye 4⁰/₀-al többet, míg Kecskemét 1⁰/₀-al többet.

Ezzel szemben Hódmezővásárhely 14.2⁰/₀-kal, Hajdu vm. 4⁰/₀-kal, Békés vármegye és Debrecen tfj. város határa 3⁰/₀-kal kevesebbet vet be szántóföldjeiből kenyérmaggal mint 20 év előtt. Ez az apadás Hódmezővásárhelyen,

XI. tábla.

Debrecen tjv. birtokmegoszlása az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint.¹⁾

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó-föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	
		terület kataszteri holdakban									%-ban
100 kat. holdon alul . . .	3)	44,265	445	3,531	1,278	357	2)	38	2,516	52,111	31.3
100— 500 kat. holdig ..	110	17,789	48	2,133	119	1,027	188	37	545	21,886	13.2
500— 1,000 „ „ ..	4	2,242	24	156	366	83	10	9	141	3,031	1.8
1,000— 5,000 „ „ ..	3	3,482	24	289	4	342	3	9	214	4,367	2.6
5,000—10,000 „ „ ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10,000 kat. holdon felül	1	13,964	97	2,082	33	46,127	18,767	137	3,682	84,889	51.1
Összesen.....		81,742	638	8,191	1,800	47,936	18,968	230	7,098	166,284	100.0

¹⁾ ²⁾ ³⁾ L. Somogy vm. kimutatásán levő jegyzeteket.

XII. tábla.

Hajdu vármegye birtokmegoszlása az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint.¹⁾

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	
terület kataszteri holdakban											‰-ban
100 kat. holdon alul . . .	3)	168,536	2,018	14,061	5,060	2)	271	1,082	9,108	196,776	47.5
100— 500 kat. holdig ..	234	30,612	125	3,420	360	7,535	170	299	2,514	45,035	10.9
500— 1,000 „ „ ..	22	4,692	25	859	28	6,198	1,441	172	2,176	15,591	3.7
1,000— 5,000 „ „ ..	35	27,569	105	3,522	47	34,874	7,647	307	4,219	78,290	18.9
5,000—10,000 „ „ ..	4	1,622	5	223	2	22,969	2,371	4	1,089	28,285	6.8
10,000 kat. holdon felül	2	25,428	49	1,398	4	22,455	160	44	1,110	50,648	12.2
Összesen.....		258,459	2,327	23,483	5,501	90,671	12,060	1,908	20,216	414,625	100.0

¹⁾ ²⁾ ³⁾ L. Somogy vm. kimutatásán levő jegyzeteket.

XIII. tábla.

Kecskemét tjv. birtokmegoszlása az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint¹⁾

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	
terület kataszteri holdakban											‰-ban
100 kat. holdon alul	3)	51,736	282	9,054	9,961	3,031	2,589	291	2,250	79,194	48.5
100— 500 kat. holdig . .	138	14,053	107	3,527	770	2,288	1,084	138	964	22,931	14.0
500— 1,000 „ „ . .	8	1,658	33	554	1,028	865	108	93	394	4,733	2.9
1,000— 5,000 „ „ . .	1	384	3	186	3	316	5	14	156	1,067	0.7
5,000—10,000 „ „ . .	1	2,420	5	311	—	1,986	829	22	275	5,848	3.6
10,000 kat. holdon felül	1	13,843	151	3,514	190	16,727	10,075	201	4,763	49,464	30.3
Összesen		84,094	581	17,146	11,952	25,213	14,690	759	8,802	163,237	100.0

¹⁾ ²⁾ L. Somogy vm. kimutatásán levő jegyzeteket.

Hódmezővásárhely tjv. birtokmegoszlása
az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint.¹⁾

XIV. tábla.

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	
		terület kataszteri holdakban									
100 kat. holdon alul	3)	87,202	654	2,831	732	8,567	28	21	3,945	103,980	78.6
100— 500 kat. holdig . .	89	10,695	35	702	69	2,627	115	44	547	14,834	11.2
500— 1.000 „ „ . . .	5	2,314	15	24	1	179	—	—	607	3,140	2.4
1,000— 5,000 „ „ . . .	4	5,522	18	181	9	2,256	49	—	2,269	10,304	7.8
5,000—10,000 „ „ . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10,000 kat. holdon felül	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen		105,733	722	3,738	811	13,629	192	65	7,368	132,258	100.0

¹⁾ ²⁾ L. Somogy vm. kimutatásán levő jegyzeteket.

XV. tábla.

Szeged tjv. birtokmegoszlása az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint.¹⁾

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	
		terület kataszteri holdakban									%-ban
100 kat. holdon alul	3)	44,400	582	12,114	7,820	4,120	2)	297	2,705	71,769	50.6
100— 500 kat. holdig ..	32	2,486	11	964	346	588	338	23	676	5,432	3.8
500— 1,000 „ „ ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1,000— 5,000 „ „ ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5,000—10,000 „ „ ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10,000 kat. holdon felül	1	28,455	406	4,053	2,362	15,094	7,550	210	6,444	64,574	45.6
Összesen.....		75,341	999	17,131	10,528	19,802	7,619	530	9,825	141,775	100.0

¹⁾ ²⁾ ³⁾ L. Somogy vm. kimutatásán levő jegyzeteket.

XVI. tábla.

Békés vármegye birtokmegoszlása az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint.¹⁾

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	
		terület kataszteri holdakban									‰-ban
100 kat. holdon alul	3)	328,955	4,218	4,233	3,656	13,746	135	94	16,580	371,617	58.1
100— 500 kat. holdig ..	308	43,394	374	1,121	162	8,516	252	7	5,744	59,570	9.3
500— 1.000 „ „ ..	52	26,572	105	498	23	5,889	234	23	2,894	36,238	5.7
1,000— 5,000 „ „ ..	58	73,778	265	2,672	129	29,900	3,778	87	11,963	122,572	19.2
5,000—10,000 „ „ ..	7	30,779	381	2,070	82	8,708	5,493	26	2,088	49,627	7.7
10,000 kat. holdon felül	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen.....		503,478	5,343	10,594	4,052	66,759	9,892	237	39,269	639,624	100.0

¹⁾ ³⁾ L. Somogy vm. kimutatásán levő jegyzeteket.

Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék XVII. tábla.
birtokmegoszlása az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint.¹⁾

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	
		terület kataszteri holdakban								0/0-ban	
100 kat. holdon alul	³⁾	179,704	4,053	2,590	846	6,013	²⁾	54	8,025	201,082	57.7
100— 500 kat. holdig ..	193	31,811	222	652	73	4,249	117	4	3,366	40,494	11.6
500— 1,000 „ „ ..	44	24,118	133	215	395	2,687	73	13	2,180	29,814	8.6
1,000— 5,000 „ „ ..	17	19,969	98	483	376	3,881	355	5	2,485	27,652	8.0
5,000—10,000 „ „ ..	3	15,162	42	428	69	2,062	828	33	582	19,206	5.5
10,000 kat. holdon felül	1	24,595	221	206	—	824	1,852	—	2,392	30,090	8.6
Összesen.....		295,359	4,769	4,574	1,759	19,716	3,022	109	19,030	348,338	100.0

1) ²⁾ ³⁾ L. Somogy vm. kimutatásán levő jegyzeteket.

XVIII. tábla
Csongrád vármegye birtokmegoszlása az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint.¹⁾

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	
		terület kataszteri holdakban								0/0-ban	
100 kat. holdon alul	³⁾	134,741	1,327	9,839	6,597	11,783	100	349	8,130	172,866	52.8
100— 500 kat. holdig ..	172	16,915	54	1,249	705	8,348	128	30	3,663	31,092	9.5
500— 1,000 „ „ ..	19	6,061	29	964	40	2,667	119	4	3,179	13,063	4.0
1,000— 5,000 „ „ ..	18	21,461	122	2,992	236	10,105	1,021	158	5,180	41,275	12.6
5,000—10,000 „ „ ..	3	13,283	23	262	65	3,732	825	—	731	18,921	5.7
10,000 kat. holdon felül	1	27,948	46	2,032	489	11,074	3,377	151	5,235	50,352	15.4
Összesen.....		220,409	1,601	17,338	8,132	47,709	5,570	692	26,118	327,569	100.0

1) ³⁾ L. Somogy vm. kimutatásán levő jegyzeteket.

XIX. tábla.

Sopron tjv. birtokmegoszlása az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint.¹⁾

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó-föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	%-ban
terület kataszteri holdakban											%-ban
100 kat. holdon alul	3)	4,263	354	741	1,690	11	2)	2)	381	7,414	32.9
100— 500 kat. holdig ..	1	—	—	—	—	—	—	167	144	311	1.4
500— 1,000 „ „ ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1,000— 5,000 „ „ ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5,000—10,000 „ „ ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10,000 kat. holdon felül ...	1	1,665	77	647	27	785	10,022	537	1,031	14,791	65.7
Összesen.....		5,928	431	1,388	1,717	796	9,998	702	1,556	22,516	100.0

¹⁾ 2) L. Somogy vm. kimutatásán levő jegyzeteket.

XX. tábla.

Sopron vármegye birtokmegoszlása az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint.¹⁾

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó-föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	%-ban
terület kataszteri holdakban											%-ban
100 kat. holdon alul	3)	132,600	2,565	15,102	1,283	6,925	4,836	284	8,072	171,667	55.0
100— 500 kat. holdig ..	136	18,273	206	2,638	27	3,410	4,392	487	3,161	32,594	10.4
500— 1,000 „ „ ..	20	7,109	124	588	10	1,382	2,972	663	967	13,815	4.4
1,000— 5,000 „ „ ..	30	22,861	299	2,656	40	6,438	14,624	2,774	5,390	55,082	17.6
5,000—10,000 „ „ ..	4	9,023	45	8,893	18	3,087	3,249	603	3,128	28,046	9.0
10,000 kat. holdon felül	1	2,829	17	4,176	—	580	3,272	13	240	11,127	3.6
Összesen.....		192,695	3,256	34,053	1,378	21,822	33,345	4,824	20,958	312,331	100.0

¹⁾ 3) L. Somogy vm. kimutatásán levő jegyzeteket.

Somogy vármegye birtokmegoszlása az 1925. évi állapot és birtoknagyságkategóriák szerint.¹⁾

A birtoknagyságkategóriák megnevezése	A birtokok száma	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső	Összes	
		terület kataszteri holdakban									0/a-ban
100 kat. holdon alul . . .	3)	338,205	8,019	51,586	17,250	12,108	6,976	2)	24,462	458,512	39.4
100— 500 kat. holdig . .	391	31,898	370	4,576	418	26,833	23,764	15	8,678	96,552	8.3
500— 1,000 „ „ . .	150	47,679	567	5,765	388	17,575	29,024	352	5,916	107,266	9.2
1,000— 5,000 „ „ . .	178	166,026	1,459	24,895	874	39,898	96,735	1,737	34,963	366,587	31.5
5,000—10,000 „ „ . .	19	37,908	253	6,511	297	11,328	41,447	59	22,788	120,591	10.4
10,000 kat. holdon felül . . .	1	7,266	49	917	19	1,519	3,437	—	612	13,819	1.2
Összesen		628,982	10,717	94,250	19,246	109,261	201,383	2,069	97,419	1.163,327	100.0

¹⁾ A 100 kat. holdon felüli birtokok adatai az 1925. évi „Gazdacímár“ alapján állítottak be. A vármegye egész területének művelési ágak szerint való megoszlása az 1925. évi kataszteri adatok alapján állapított meg. A 100 kat. holdon aluli birtokok művelési ágak szerint való megoszlása pedig levonás útján számított ki.

²⁾ A kataszteri adatok kisebbek, mint a 100 kat. holdon felüli birtokra vonatkozó adatok, így a 100 kat. holdon aluli birtokok adata nem volt megállapítható.

³⁾ Adatok nem állnak rendelkezésre.

XXII. tábla.

A búzával és rozssal bevetett területből 100 kat. hold szántóföldre esett:

Törvényhatóság	1903.			1905.			1910.			1915.			1920.			1925.		
	buza	rozs	össze- sen	buza	rozs	össze- sen	buza	rozs	össze- sen	buza	rozs	össze- sen	buza	rozs	össze- sen	buza	rozs	össze- sen
k a t a s z t e r i h o l d																		
Csongrád vm.	40	10	50	40	10	50	35	10	45	33	12	45	26	9	35	31	13	44
Hódmezővh. tfjv.	52	0.2	52.2	52	0.2	52.2	51	1	52	53	3	56	22	0.1	23	38	0.2	38
Szeged tfjv.	12	39	51	12	39	51	9	38	47	24	35	59	16	41	57	15	38	53
Kecskemét tfjv.	10	34	44	10	34	44	10	35	45	9	40	49	8	33	41	10	35	45
Békés vm.	43	1	44	43	1	44	42	1	43	40	1	41	31	1	32	40	1	41
Hajdú vm.	41	9	50	41	9	50	41	7	48	37	7	44	26	5	31	40	6	46
Debrecen tfjv.	20	18	38	20	18	38	28	12	40	26	13	39	34	12	46	25	10	35
Csanád, Arad, Torontál	n	i	n	c	s	a	d	a	t	31	1	32	35	1	36	37	1	38
Somogy vm.	25	14	39	25	14	39	25	14	39	26	15	41	21	13	34	24	14	38
Sopron vm.	n	i	n	c	s	a	d	a	t	29	9	38	20	11	31	24	10	34
Sopron tfjv.	16	23	39	16	23	39	14	18	32	12	16	28	8	12	20	7	11	18

Az árpával és zabbal bevetett területből 100 kat. holdra esett:

Törvényhatóság	1903.			1905.			1910.			1915.			1920.			1925.		
	árpa	zab	össze- sen	árpa	zab	össze- sen	árpa	zab	össze- sen	árpa	zab	össze- sen	árpa	zab	össze- sen	árpa	zab	össze- sen
	k a t a s z t e r i h o l d																	
Csongrád vm.	10	5	15	10	5	15	11	5	16	11	5	16	9	4	13	10	4	14
Hódmezővh. tfjv.	10	1	11	10	1	11	9	0.8	9.8	8	1	9	21	9	30	12	3	15
Szeged tfjv.	4	0.5	4.5	4	0.5	4	3	2	5	9	2	11	7	2	9	3	3	6
Kecskemét tfjv.	16	3	19	16	3	19	15	3	18	17	4	21	13	4	17	9	2	11
Békés vm.	12	6	18	12	6	18	12	5	17	9	5	14	12	6	18	9	4	13
Hajdú vm.	7	4	11	7	4	11	8	4	12	8	3	11	9	3	12	5	2	7
Debrecen tfjv.	10	3	13	10	3	13	7	3	10	7	3	10	10	4	14	4	1	5
Csanád, Arad, Torontál	n	i	n	c	s	a	d	a	t	6	3	9	10	4	14	6	4	10
Somogy vm.	9	7	16	9	7	16	8	8	16	6	9	15	6	8	14	5	7	12
Sopron vm.	n	i	n	c	s	a	d	a	t	17	10	27	13	7	20	12	8	20
Sopron tfjv.	21	17	38	21	17	38	2	1	3	24	12	36	13	6	19	1.2	0.6	1.8

XXIV. tábla.

A tengerivel és burgonyával bevetett területből 100 kat. holdra esett:

Törvényhatóság	Tengeriből						Burgonyából							
	1903	1905	1910	1915	1920	1925	1903	1905	1910	1915	1920	1925		
	Kataszteri hold													
Csongrád vm.	20	20	20	21	27	26	2	2	3	4	2	2		
Hódmezővh. tfjv.	30	30	31	23	22	33	0.4	0.4	0.3	0.4	0.0	0.4		
Szeged tfjv.	27	27	35	22	17	21	11	11	—	3	3	8		
Kecskemét tfjv.	16	16	16	19	15	20	5	5	7	8	6	8		
Békés vm.	22	22	24	24	25	29	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1		
Hajdú vm.	24	24	23	21	23	30	1	1	1	2	2	2		
Debrecen tfjv.	29	29	27	27	23	32	3	3	3	2	2	4		
Csanád, Arad, Torontál	nin	cs	ad	at	21	31	31	nin	cs	ad	at	0.1	0.1	1
Somogy vm.	13	13	13	19	14	18	5	5	5	3	5	6		
Sopron vm.	nin	cs	ad	at	5	5	8	nin	cs	ad	at	4	6	4
Sopron tfjv.	2	2	2	1	2	2	6	6	8	7	18	20		

Békésben a búza terhére, Debrecen tíf. város határában pedig a rozs terhére történt.

Árpával és zabbal a szántókból legtöbb területet vet be Hódmezővásárhely tíf. (15⁰/₀), azután Csongrád vm. (14⁰/₀) és Békés vm. (13⁰/₀). Ebből is a árpa ⁰/₀ legnagyobb Hódmezővásárhely határában (12⁰/₀), Csongrád vármegyében (10⁰/₀), azután Békés vm. (9⁰/₀) és Kecskemét tíf. határában (9⁰/₀). Nem érdektelen, hogy a lovat kedvelő Alföldön a legtöbb zabot termelő Csongrád, Békés és Csanád, Arad, Torontál egyelőre egyesített vármegyék a szántóföldeknek csak 4⁰/₀-át vetik be zabbal, míg Somogy 7⁰/₀-ot, Sopron 8⁰/₀-ot, tehát kétszer annyit használ szántóföldeiből ily célra.

Az Alföldön az árpát takarmányozási célból nevelik, Sopronban sör árpát termelnek. Innen van, hogy Sopron vármegyében kétszer akkora területet (8⁰/₀) vesznek igénybe árpa termelésre mint az Alföldön legtöbb árpát termelő Békés, Csongrád vagy Csanád vármegyékben (4⁰/₀).

Meg kell itt még említenünk, hogy az árpa és zab termelési aránya az utolsó 15 év alatt csak Hódmezővásárhelyen emelkedett (6⁰/₀-al) és Szeged tíf. határában 1⁰/₀-al, egyebütt úgyszólván mindenütt esett az Alföldön. M. p. Csongrád vármegyében 2⁰/₀-al, Békés vármegyében 4⁰/₀-al, Hajdu vármegyében és Debrecen tíf. területén 5, és Kecskemét tíf. város területén 7⁰/₀-al.

Esett sajátosképen Somogy vármegyében is 4⁰/₀-al, míg Sopron tíf. város területén 1.2⁰/₀-al.

Tengeri termelés céljára viszonylag aránytalanul nagy százalékban veszi igénybe szántóföldjeit az Alföld, mert a sertéshizlalást nem csak saját szükségletre, de eladásra is üzik. Hódmezővásárhely 33⁰/₀-ot, Debrecen tíf. város 33⁰/₀-ot, Csanád, Arad, Torontál egyelőre egyesített vármegyék 31⁰/₀-ot, Hajdu vármegye 30⁰/₀-ot, Békés 29⁰/₀-ot, Csongrád 26⁰/₀-ot, Szeged tíf. város 21⁰/₀-ot és Kecskemét tíf. város 20⁰/₀-ot. Ezzel szemben Somogy vármegye 18, Sopron pedig csak 8⁰/₀-ot.

A 15 év előtti arányokkal szemben Szeged határában 14⁰/₀-al apadt a tengeri céljára igénybe vett terület ezzel szemben Hódmezővásárhely tíf. város határában

2⁰/₀-al, Kecskemét tjf. város határában 4⁰/₀-al, Debrecen város határában 5⁰/₀-al, Békés vármegyében 5⁰/₀-al, Csongrád vármegyében 6⁰/₀-al, Hajdu vármegyében 7⁰/₀-al emelkedett.

Burgonyából természetesen a homokos laza talajban termelnek legtöbbet. Kecskemét és Szeged tjf. városok határában 8.8⁰/₀-át, Debrecen határában már csak 4⁰/₀-át. Csongrád vármegyében 2⁰/₀-át, Csanád, Arad, Torontál vármegyében 1⁰/₀-át, Hódmezővásárhely tjfv.-ban 0.4⁰/₀-át, Békés vármegyében pedig a szántóföldnek csak 0.1⁰/₀-át veszik igénybe burgonya-termelésre. Ezzel szemben Somogyban a szántóföld 6⁰/₀-án, Sopronban 4⁰/₀-án termelnek burgonyát.

A burgonya-termelés aránya különben számottevően nem is változott az utolsó 20 év alatt.

100 kat. hold szántó földre esően aránytalanul kevés földet vesznek igénybe az Alföldön kereskedelmi növények termesztésére, ami azokban a már vázolt körülményekben leli magyarázatát, a melyek a kalászosok termesztését tolják előtérbe. (L. XXV. tábla.)

Főleg a forgalmi eszközök hiánya és vele a nehezen hozzáférhető piac ennek a legnagyobb akadályja; Csanádban, ahol a mezőkovácsházai gazdasági kisvasút a leszállítás valamilyen lehetőségét mégis biztosítani képes, s a cukorrépát a mezőhegyesi cukorgyár veszi át, több kereskedelmi növényt¹⁾ termelnek 100 kat. holdra esően, mint Hódmezővásárhely, Szeged, Kecskemét és Debrecen tjf. város határaiban együttvéve és viszonylag annyit, mint Hajdu és Csongrád vagy Hajdu és Békés vármegyékben együttvéve.

Érdekesen világozhatunk reá a Dunántúléval ellentétes gazdasági helyzetre, ha szembe állítjuk az egyes törvényhatóságoknál a takarmány-növényekből (csalamádé, takarmányrépa, bükköny, bükkönykeverék, lóhere, lucerna, baltacim) 100 kat. hold szántó földre esően termelt mennyiséget. (L. XXVI. tábla.)

E táblázat szerint 26 évvel azelőtt úgy mint az 1926.

¹⁾ A kereskedelmi növények közé számítjuk a cukorrépát is, a dohányt is. Szerző.

XXV. tábla.

A kereskedelmi növényekkel bevetett területből
(cukorrépa, repce, dohány, komló, mák, kender és len)
100 kat. hold szántóföldre esett:

Törvényhatóság	1919— 1920	1920— 1921	1921— 1922	1922— 1923	1923— 1924	1924— 1925	1925— 1926
	évben kataszteri holdban						
Somogy vm.	1.6	1.9	1.4	1.6	1.8	1.8	1.6
Sopron vm.	3.4	3.8	4.0	5.3	6.2	6.3	6.0
Sopron tjv.	0.5	0.7	0.9	1.3	1.3	1.4	1.4
Csongrád vm. ..	0.9	1.7	1.9	2.0	2.1	2.3	2.3
Hódmezővh. tjv.	0.4	0.4	0.2	0.3	0.4	0.3	0.4
Szeged tjv.	0.1	0.1	0.2	0.3	0.2	0.2	0.2
Kecskemét tjv. .	0.2	0.2	0.3	0.2	0.2	0.3	0.2
Békés vm.	1.2	2.6	2.4	2.3	2.4	2.6	2.4
Hajdu vm.	0.8	1.5	1.3	1.5	1.0	1.1	1.7
Debrecen tjv. ..	0.9	1.7	1.5	1.8	1.3	1.5	2.5
Csanád, Arad és Torontál közíg. egyelőre egy.vm ¹⁾	2.3	3.6	3.4	2.9	3.6	4.1	4.0

XXVI. tábla.

Takarmány-növényekkel (csalamádé, takarmányrépa, бүк-
кőny, бүккőny-keverék, lóhere, lucerna, baltacim) **bevetett**
területből 100 kat. hold szántóföldre esett:

Törvényhatóság	1900-ban	1910-ben	1915-ben	1920-ban	1921-ben	1922-ben	1923-ban	1924-ben	1925-ben	1926-ban
	kataszteri holdon									
Szeged tjfv.	2.0	5.5	2.7	5.7	5.7	9.3	9.3	6.6	6.3	6.0
Kecskemét tjfv.	4.1	5.6	1.1	3.3	4.7	8.0	7.0	6.9	7.1	6.4
Hódmezővh. tjfv.	3.0	6.4	10.2	10.4	8.0	10.2	9.0	6.2	7.8	8.6
Debrecen tjfv. ..	6.7	9.3	8.1	3.9	14.7	9.9	9.3	8.9	8.0	8.7
Csongrád vm. ..	9.1	10.2	9.1	6.8	9.4	10.0	10.2	8.2	8.3	8.0
Hajdu vm.	8.8	9.0	8.4	6.7	8.5	9.1	9.3	9.3	9.2	8.9
Csanád vm.	6.0	7.9	8.1	7.4	10.8	9.9	11.2	9.1	8.5	8.4
Békés vm.	9.0	8.8	8.3	8.5	12.2	11.4	10.9	9.7	10.0	9.1
Somogy vm.	19.0	17.7	18.9	20.3	23.4	20.7	21.3	19.9	20.0	19.4
Sopron vm.	17.0	17.2	19.3	24.9	28.5	29.1	28.2	24.6	25.2	24.0
Sopron tjfv. ...	—	22.3	22.4	27.1	38.7	34.1	31.8	37.9	38.5	39.0

¹⁾ Az 1919/20., 1920/21. és 1921/22. évi adatok csupán Csanád vm.-re vonatkoznak.

Bükkönnyel és lóherével bevetett területből

Törvény- hatóság	1910-ben			1915-ben			1920-ban			1921-ben		
	bükköny	lőhere	együtt	bükköny	lőhere	együtt	bükköny	lőhere	együtt	bükköny	lőhere	együtt
	kataszteri hold											
Hódmezővhely	1.1	—	1.1	0.9	0.5	1.4	0.2	0.9	1.1	0.1	0.7	0.8
Debrecen tjv.	3.0	1.3	4.3	1.1	0.4	1.5	0.4	0.1	0.5	1.3	1.3	2.6
Kecskemét „	0.9	—	0.9	0.2	0.0	0.2	0.3	0.3	0.6	0.6	0.7	1.3
Szeged „	1.1	2.0	3.1	0.2	0.1	0.3	0.7	0.0	0.7	0.7	0.0	0.7
Csongrád vm.	2.5	0.5	3.0	1.5	0.3	1.8	0.8	0.6	1.4	1.2	0.7	1.9
Csanád vm....	1.7	0.7	2.4	1.2	0.8	2.0	0.6	0.9	1.5	0.8	0.9	1.7
Hajdú vm....	2.8	0.6	3.4	3.0	0.2	3.2	1.4	0.2	1.6	2.0	0.2	2.2
Békés vm....	1.9	0.3	2.2	1.7	0.9	2.6	0.9	1.6	2.5	1.3	1.7	3.0
Somogy.....	6.8	4.6	11.4	6.8	5.1	11.9	6.7	5.0	11.7	7.4	6.1	13.5
Sopron tjv....	2.1	8.4	10.5	1.3	7.8	9.1	0.9	1.1	2.0	1.5	11.8	13.3
Sopron vm. ..	3.7	5.6	9.3	4.2	5.6	9.8	3.8	8.7	12.5	4.4	10.1	14.5

évben is, egyedül Somogy vármegye 100 kat. hold szántó földre esően több takarmányt termelt szántóföldjein, mint a mennyi akár Csongrád és Csanád, akár Hajdu és Békés vármegyék termeléséből együttvéve esik 100 kat. holdra. Tehát kétszer annyival többet, mint az egybeállításban szereplő vármegyék vagy városok közül bármelyik. Sopron vármegye pedig, mely 1900-ban még alig kétszer annyit termelt, mint a fennebb Somoggal szembeállított alföldi vármegyék, már 1920. óta e vármegyékkel szemben a termelését háromszorosra, sőt egyes években ennél is nagyobb arányokra fokozta.

Végül egyedül Sopron városa határa az 1926. évben 100 kat. holdra esően 12.4 kat. holddal többön termelt, mint a mennyit Szeged, Kecskemét, Hódmezővásárhely és Debrecen városok határa együttvéve és 4.8 kat. holddal többön, mint a mennyin Hajdu, Csanád, Csongrád és Békés vármegyék határában együttvéve termeltek.

Ha nem vesszük tekintetbe a vetésforgón kívül termelt lucernát és mellőzzük a baltacim-ot, amit ezeken a területeken nem, vagy alárendelt mértékben természetnek, úgy azt találjuk, (l. XXVII. tábla) hogy amíg az alföldi törvényhatóságok 1926-ban a talajt gazdagító pillangós virágu növényekből annyit, vagy még annyit sem termeltek, mint

100 kat. hold szántó földre esett:

XXVII tábla.

1922-ben			1923-ban			1924-ben			1925-ben			1926-ban		
bükköny	lőhere	együtt	bükköny	lőhere	együtt	bükköny	lőhere	együtt	bükköny	lőhere	együtt	bükköny	lőhere	együtt
kataszteri hold														
0.3	0.2	0.5	0.4	0.1	0.5	0.3	0.5	0.8	0.3	0.4	0.7	0.4	0.6	1.0
0.8	0.0	0.8	0.9	0.1	1.0	0.9	0.0	0.9	0.8	0.0	0.8	0.7	0.1	0.8
0.7	0.5	1.2	0.8	0.3	1.1	0.8	0.9	1.7	0.9	1.0	1.9	0.7	0.9	1.6
0.1	1.6	1.7	0.4	1.6	2.0	0.1	0.8	0.9	0.1	1.3	1.4	0.1	1.1	1.2
1.3	0.5	1.8	1.3	0.4	1.7	1.1	0.3	1.4	1.1	0.5	1.6	1.0	0.9	1.9
1.0	1.0	2.0	1.0	2.4	3.4	1.1	0.9	2.0	0.9	0.9	1.8	0.9	0.8	1.7
2.0	0.2	2.2	1.8	0.2	2.0	2.2	0.2	2.4	2.3	0.2	2.5	1.4	0.2	1.6
1.0	1.7	2.7	0.9	1.1	2.0	0.8	1.0	1.8	1.0	1.0	2.0	0.8	0.9	1.7
7.9	3.1	11.0	3.8	4.0	10.8	7.0	3.5	10.5	6.4	4.4	10.8	6.3	4.3	10.6
1.5	10.6	12.1	4.0	8.4	12.4	4.3	6.1	10.4	4.6	7.0	11.7	3.9	7.0	10.9
4.9	11.0	15.9	1.0	10.8	11.8	1.1	11.3	12.4	1.2	12.0	13.2	1.5	12.2	13.7

25 év előtt, addig Somogy vármegye azok termelését majdnem megkésztette, Sopron vármegye termelése pedig a 25 év előttinek a háromszorosát is meghaladta.

E megállapításunk után azt kellene hinnünk, hogy a mesterséges takarmány nagyobb arányu szükségét az Alföldön a rétek bősége teszi fölöslegessé.

Ezzel szemben azt találjuk, (l. XXVIII. tábla) hogy a rétek arányai Szeged kivételével nem nyújtanak megnyugtató képet, sőt egyes törvényhatóságok adatai egyenesen megdöbbentők. (L. XXIX. tábla.)

Rétben legszegényebb az alföldi törvényhatóságok közül Csanád, ahol 1.5, azután Békés, ahol 2.1, majd Hódmezővásárhely, ahol 3.5 kat. hold esik 100 kat. hold szántóra. A leggazdagabb pedig Szeged határa, ahol száz kat. hold szántóra esően 22.7 kat. hold rét áll rendelkezésre. Szegednek 100 kat. hold bevetett szántó viszonyában kétszer annyi réte van, mint Debrecennek, vagy Hajdu vármegyének, háromszor annyi mint Csongrád vármegyének, hatszor annyi mint Hódmezővásárhelynek, tizszer annyi mint Békés és tizenötször annyi mint Csanád vármegyének.

Elégé kedvező a rétek aránya Kecskemét határában is. Ezeknek a szegedi és kecskeméti réteknek a minőségéhez azonban szó fér és művelésük sem a legbelter-

A rét és legelő területe az alább felsorolt törvényhatóságok határában

Rét.

Legelő.

Törvényhatóság	1923.	1925.
	évben kataszteri holdakban	
Somogy vm.	94,593	94,250
Sopron vm.	33,790	34,053
Sopron tjv.	1,388	1,388
Csongrád vm.	17,415	17,338
Hódmezővásárhely tjv.	3,287	3,738
Szeged tjv.	17,135	17,131
Kecskemét tjv.	17,143	17,146
Békés vm.	10,354	10,594
Hajdu vm.	17,064	23,483
Debrecen tjv.	7,822	8,191
Csanád, Arad és Torontál közigazg. egy. egyes. vm.	4,397	4,574

Törvényhatóság	1923.	1925.
	évben kataszteri holdakban	
Somogy vm.	110,552	109,261
Sopron vm.	21,567	21,822
Sopron tjv.	796	796
Csongrád vm.	47,904	47,709
Hódmezővásárhely tjv.	13,950	13,629
Szeged tjv.	19,381	19,802
Kecskemét tvj.	25,216	25,213
Békés vm.	63,939	66,759
Hajdu vm.	94,031	90,671
Debrecen tjv.	47,616	47,936
Csanád, Arad és Torontál közigazg. egy. egyes. vm.	19,219	19,716

A rét, legelő és szántóföldi takarmány terület 100 kat. hold szántó föld arányában.

Törvényhatóság	1910-ben			1916-ban			1921-ben			1922-ben			1923-ban			1925-ben		
	rét	legelő	szántóföldi takarm. terület	rét	legelő	szántóföldi takarm. terület	rét	legelő	szántóföldi takarm. terület	rét	legelő	szántóföldi takarm. terület	rét	legelő	szántóföldi takarm. terület	rét	legelő	szántóföldi takarm. terület
k a t a s z t e r i h o l d																		
Sopron thjv.	9.0	6.5	22.3	23.7	13.6	31.6	12.3	6.4	38.7	18.6	9.6	34.1	23.4	13.4	31.8	23.4	13.4	38.5
Sopron vm.	—	—	17.2	17.1	10.3	21.0	—	—	28.5	—	—	29.1	17.5	11.1	28.2	17.7	11.3	25.2
Somogy vm.	9.0	10.0	17.7	15.0	17.5	18.3	16.6	20.3	23.4	15.1	17.7	20.7	15.0	17.5	21.3	15.0	17.4	20.0
Békés vm.	4.0	12.5	8.8	2.0	12.4	7.9	2.1	12.7	12.2	2.0	12.7	11.4	2.0	12.6	10.9	2.1	13.3	10.0
Hódmezővásárh. tjv. .	2.3	7.0	6.4	3.1	13.2	13.0	—	—	8.0	3.1	13.2	10.2	3.1	13.2	9.0	3.5	12.9	7.8
Csongrád vm.	6.5	12.5	10.2	8.7	22.2	9.1	9.9	21.3	9.4	7.9	21.9	10.0	7.9	21.8	16.2	7.9	21.6	8.3
Szeged tjv.	16.3	26.5	5.5	24.5	29.0	0.3	—	—	5.7	23.5	27.0	9.3	22.1	26.1	9.3	22.7	26.3	6.3
Csanád vm.	1.4	4.5	7.9	1.8	6.5	9.9	2.0	8.2	10.8	2.0	7.9	9.9	1.5	6.6	11.2	1.5	6.7	8.5
Debrecen tjv.	10.7	60.1	9.3	9.6	58.6	5.0	—	—	14.7	9.5	58.2	9.9	9.5	57.9	9.3	10.0	58.6	8.0
Hajdu vm.	9.0	35.3	9.0	8.0	34.5	6.6	8.7	41.6	8.5	8.1	35.9	9.1	6.5	35.8	9.3	9.1	35.1	9.2
Kecskemét tjv.	20.3	29.8	5.6	19.7	29.2	2.3	—	—	4.7	20.5	30.1	8.0	20.4	30.0	7.0	20.4	30.0	7.1

jesebb. Aki ismeri Hódmezővásárhely város gazdaságtörténeti multját, s régebbi terep- és vízviszonyait a szabályozások révén megszűnt vízerek és lecsapolt tavak sűrű hálójával, az igazolhatja legjobban, hogy ha valahol, úgy e város határában volt meg minden feltétel egy belterjes és jövedelmes rétgazdaság biztosításához is. Valóban kizárólag az előrelátáson és gondoságon mulott, hogy ott ma a rét-művelés viszonylag és a gazdasági szükséghez képest, ilyen alárendelt szerepre jutott. Ugyanezt állíthatjuk Békés vármegyére, valamint többé-kevésbé bizonyára a többi alföldi törvényhatóságokra és közöttük még Debrecen határára is, ahol e tekintetben nemcsak a történeti multban, hanem a lecsapolások után történt föld feltörésekkel sok rét tűnt el a határból.

Legelőben is (l. XXIX. tábla) Csanád és Békésvármegye, valamint Hódmezővásárhely város határa a legszegényebb, mert a búzatermelésre alkalmas ottani jó földeket a nép természetesen mind felszántotta. Olyan viszonyban van ezeknek a törvényhatóságoknak a legelője a szántókhoz, mint Sopron vármegyében vagy Sopron város határában; rét művelésük aránya azonban — mint alább látni fogjuk — ezekétől messze elmarad.

Debrecennek van az alföldi törvényhatóságok között viszonylag a legtöbb legelője.

Debrecen határában 100 kat. hold bevetett szántóhoz viszonyítva 58.6 kat. hold a legelő. Hajdu vármegye jön ezután 35.1, majd Kecskemét 30.0 kat. holdal. Szeged határában ilyen arányban 26.3, Csongrádban 21.6, Békésben 13.3, Hódmezővásárhely határában 12.9, Csanád vármegyében pedig csak 6.7 kat. hold a legelő.

Debrecen határának 100 kat. hold bevetett szántójához viszonyítva ötször annyi legelője van mint Sopron vármegye, vagy Sopron város határának és mint láttuk nyolcszor annyi mint Csanád vármegyének.

Ugyanílyen értelemben számbavéve, jóval több legelője van, mint a mennyi Somogy és Sopron vármegyék, valamint Sopron város 100 kat. hold bevetett területére együttvéve esik.

Alább látni fogjuk, hogy a legelők ilyen jelentékeny méretarányaihoz mérten Debrecennek viszonylag milyen

kevés a marhája s hogy 100 kat. hold bevetett szántóhoz viszonyítva mennyivel több marhát tartanak Sopron vármegyében mint Debrecen város határában.

Mindebben azután természetes magyarázatát találhatjuk a Debrecen város határában űzött mezőgazdaság rég idejét mult célszerűtlen és okszerűtlen irányának.

A dunántúli törvényhatóságok határaiban fekvő birtokok a közlekedési eszközök révén bekövetkezett gazdasági előrehaladottságukban a trágyatermelés és tejgazdaság érdekében számottevő arányban állózzák is állataikat és belterjes rétművelésük termésén felül szántóföldi mesterséges takarmánnyal táplálják azokat.

Legjobban igazolhatják mindezt a fentiekben közölt statisztikai adatok, a melyek szerint Sopron vármegyének 100 kat. hold szántóhoz viszonyítva tizenkétszer akkora a rétművelése és hatszor akkora a szántóföldi takarmánytermelése, mint a jó talajú Csanád vármegyének és ugyanilyen értelemben 8-szor akkora a rétművelése és kétszernél nagyobb a szántóföldi takarmány termelése mint a buja földű Békés megyének. Kétszer akkora és hatványozottan belterjesebb a rétművelése és közel tizenöt-szor akkora a mesterséges takarmánytermelése mint Debrecennek!

A dunántúli törvényhatóságok állatlétszáma — mint jeleztük — viszonylag jóval nagyobb mint az alföldi törvényhatóságoké.

A *szarvasmarha* (felnőtt és növendék) létszámát a XXX. tábla¹⁾ tünteti fel.

Ebből a egybeállításból azt látjuk, hogy a marhalétszám a háború előtti idő óta az Alföldön átlag egy negyedével megapadt, ami ott a mezőgazdasági földek még nagyobb kiélésére és még gyorsabb elsilányosodására fog vezetni.

Az állatlétszám megapadása az ország többi részeiben is észlelhető. Amíg azonban az Alföldön ez a megapadás úgyszólván általános, addig Dunántúl nem egyforma.

Somogy állatlétszáma viszonylag úgy apadt, mint az alföldi törvényhatóságoké, míg Sopron vármegye állat-

¹⁾ A szükséges adatokat a m. kir. közp. statisztikai hivatal volt szives szolgáltatni.

létszáma — mint alább igazolni fogjuk — viszonylag egyenlő a háború előtti idők létszámával. Az egybeállítás mégis azért mutat különbséget, mert a vármegyét megcsonkította Trianon és így a területtel arányban az állatlétszám is esett.

XXX. tábla.

**A szarvasmarha-állomány
(felnőtt és növendék) az 1911–1926. években.**

Vármegye, törvényhatóság	1911- ben	1914- ben	1916- ban	1918- ban	1924- ben	1925- ben	1926- ban
Debrecen t.jv..	21,890	20,919	14,386	14,776	12,544	13,829	14,588
Kecskemét t.jv.	11,841	12,718	11,716	16,795	9,524	7,740	9,025
Hódmezővh. „	17,707	18,987	12,534	18,163	12,504	12,504	9,730
Szeged t.jv. „	16,252	16,198	15,426	19,405	14,993	15,031	13,986
Csanád vm. „	37,709	40,480	36,782	42,680	35,117	35,874	35,696
Hajdú vm. „	44,989	42,245	34,661	45,569	35,587	37,001	35,471
Csongrád vm.	44,096	46,967	42,208	46,602	30,301	29,197	29,653
Békés vm. „	77,926	76,503	57,984	78,186	53,566	54,307	52,132
Somogy vm. „	188,813	181,964	168,608	171,880	150,201	144,429	143,121
Sopron vm. „	116,721	136,854	127,456	127,458	75,325	75,661	76,740
Sopron t.jv. „	1,449	1,792	1,821	1,524	1,454	1,421	1,337

Ebből a szarvasmarha létszámból 100 kat. hold bevetett területre esett :

Vármegye, törvényhatóság	1911- ben	1914- ben	1916- ban	1918- ban	1924- ben	1925- ben	1926- ban
d a r a b							
Hódmezővh. „	17	18	12	16	12	12	10
Békés vm. „	15	15	14	17	11	11	11
Csanád vm. „	15	16	15	18	13	13	13
Hajdú vm. „	18	17	17	20	16	16	15
Csongrád vm.	19	21	20	22	14	14	14
Debrecen t.jv..	29	25	24	23	16	17	18
Kecskemét t.jv.	16	16	18	24	13	11	12
Szeged t.jv. „	27	22	32	30	21	21	19
Somogy vm. „	32	29	29	31	25	24	23
Sopron t.jv. „	18	25	31	36	25	24	23
Sopron vm. „	40	47	45	47	40	39	40

100 kat. hold bevetett szántó arányában ezek szerint Sopron vármegye 1911-ben ugyanannyi marhát tartott, mint 1926-ban. De több mint kétszerannyit mint Szeged vagy Debrecen, közel négyszer annyit mint Kecskemét,

vagy Békés vármegye. Végül kerek négyszer annyit mint Hódmezővásárhely.

A *tehén állomány* adatai más, de szintén tanulságos képet mutatnak :

A tehén-állomány az 1911—1926. években. XXXI. tábla.

Vármegye, törvényhatóság	1911- ben	1914- ben	1916- ban	1918- ban	1924- ben	1925- ben	1926- ban
Sopron tjv....	616	771	783	478	469	496	512
Debrecen tjv..	8,350	7,871	5,431	4,894	5,911	6,502	7,065
Kecskemét tjv.	5,025	5,329	4,903	7,397	5,220	4,338	3,189
Hódmezővh. .	7,791	8,867	5,853	8,490	5,809	5,809	5,502
Szeged tjv. . .	8,585	8,180	7,790	9,804	7,883	8,574	8,524
Hajdú vm. . . .	17,409	15,961	13,088	16,419	17,427	18,020	17,911
Csongrád vm.	15,551	16,505	15,617	17,289	12,796	14,222	14,271
Csanád vm. . .	14,705	15,849	14,603	17,345	16,608	16,611	16,564
Békés vm. . . .	28,330	30,499	21,863	31,308	27,327	27,929	27,195
Sopron vm. . .	49,090	53,907	48,312	51,022	33,838	33,593	35,402
Somogy vm. . .	71,893	67,327	61,472	67,590	70,858	69,608	70,144

Ebből a létszámból 100 kat. hold bevetett területre, rétre és legelőre esett :

Vármegye, törvényhatóság	1911- ben	1914- ben	1916- ban	1918- ban	1924- ben	1925- ben	1926- ban
d a r a b							
Debrecen tjv..	6	6	5	4	4	5	5
Hajdú vm. . . .	5	4	4	5	5	5	5
Békés vm. . . .	5	5	4	6	5	5	5
Csanád vm. . .	6	6	6	7	6	5	5
Csongrád vm.	5	7	6	6	5	5	5
Hódmezővh. .	6	7	5	6	5	5	5
Kecskemét tjv.	4	4	5	7	4	4	3
Sopron tjv....	6	8	10	7	6	6	6
Somogy vm. . .	9	8	8	9	9	9	9
Szeged tjv. . .	9	8	9	10	7	8	8
Sopron vm. . .	13	14	13	15	14	14	14

Az állományról egybeállított numerikus adatok azt bizonyítják, hogy Kecskemét kivételével, ahol a tehén állomány megapadt, a békebeli arányokat közelítik meg az 1926. évi számok.

Sopron vármegyében a létszám a megye megcsonki-

tása folytán kevesebb, de területi arányban nem apadt a létszám, amit a legutolsó táblázat kétségtelenül beigazol. A háború előtt (1911—1914.) ugyanis Sopron vármegyében a tehénállományból 100 kat. szántóföldre 13—14 darab esett. Ugyanannyi esett 1926-ban is.

100 kat. hold bevetett területre 1926-ban az Alföldön majdnem egyformán 5 tehén esett. Ez alól csak Szeged tesz kivételt, ahol ugyanakkora területre 8 darab esik. Valamivel több esik a szegedinél Somogyra; míg Sopron vármegyére 14; tehát közel háromszor annyi esik, mint a legtöbb alföldi vármegyére.

A *sértésállomány* (felnőtt és növendék) képét a következő adatok világítják meg:

A sertés-állomány az 1911—1926. években. XXXII. tábla.

Vármegye, törvényhatóság	1911- ben	1914- ben	1916- ban	1918- ban	1924- ben	1925- ben	1926- ban
Sopron tjv....	2,616	4,389	3,391	3,364	2,471	2,386	2,081
Debrecen tjv..	27,161	28,080	17,732	28,582	26,460	25,167	25,232
Kecskemét tjv.	31,492	23,499	18,109	31,318	12,670	11,618	16,497
Szeged tjv. ...	34,961	51,722	22,725	44,764	28,263	28,318	24,110
Hódmezővh. .	62,941	67,231	50,346	48,988	30,352	30,352	31,217
Csongrád vm.	88,641	98,904	76,354	90,859	59,980	59,044	62,545
Hajdú vm. ...	78,955	71,194	52,353	78,117	43,723	44,507	44,668
Sopron vm. ...	100,936	100,760	89,590	110,646	64,770	67,343	66,577
Csanád vm. ...	101,469	116,868	94,709	121,838	93,450	108,029	112,196
Békés vm. ...	195,949	200,102	135,495	224,182	119,303	135,657	132,631
Somogy vm. ...	332,923	328,241	290,182	329,160	269,712	258,019	252,262

Ebből a létszámból 100 kat. hold bevetett területre esett:

Vármegye tjfv.	1924.	1925.	1926.
Somogy vármegye	45	43	41
Sopron vármegye	35	35	34
Sopron tjfv.	42	40	36
Csongrád vármegye	28	27	29
Hódmezővásárhely tjfv.	30	30	31
Szeged tjfv.	39	39	32
Kecskemét tfv.	17	16	22
Békés vármegye	25	28	27
Hajdu vármegye	19	19	19
Debrecen tjfv.	33	31	31

A létszámbeli adatok a múltéhoz képest számottevő visszaesést mutatnak ugyan, mégis a 100 kat. hold bevetett területre kiszámított darabszámok arányai alig maradnak a dunántuliaké mögött; a háború előtt pedig azokkal egyeztek is.

A juhállomány adatai (l. XXXIII. táblát) a Csanád, Arad, Torontál e. e. vármegye kerületében jelentkező mérsékeltebb és számba nem vehető emelkedésen kívül egyebütt az Alföldön, a háború előtti adatokkal szemben mindenütt 15–20%-nyi visszaesést mutatnak; amint visszaesést jelez a dunántúli vármegyék juhállománya is.

XXXIII. tábla.

A juh-állomány az 1911, 1917, 1924. és 1926. évben.¹⁾

Törvényhatóság	1911.	1917.	1924.	1926.
	é v b e n d a r a b			
Debrecen tjv.	29,866	14,513	15,771	15,182
Kecskemét tjv. ...	12,666	12,474	9,184	9,510
Hódmezővásárh. tjv.	13,104	12,638	15,355	7,212
Szeged tjv.	26,436	23,886	18,279	19,069
Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vm..	19,999	20,763	23,476	21,240
Hajdu vm.	101,903	58,852	69,087	69,789
Csongrád vm.	51,229	43,214	36,987	40,737
Békés vm.	83,516	76,360	63,419	71,825
Somogy vm.	245,282	178,307	168,738	160,371
Sopron tjv.	1	24	—	—
Sopron vm.	31,160	25,511	21,640	22,287

Nem érdek nélkül való mégis feljegyeznünk, hogy egyedül Somogy vármegyében — bár feltűnően visszaesett az állat-állománya — az ottani egyéb fajú nagy állatlétszám mellett, ma is még több juh van, mint Hajdu, Csongrád és Csanád, Arad, Torontál e. e. vármegyékben, vagy Hajdu, Békés, Csanád, Arad, Torontál e. e. vármegyékben és Debrecen város határában együttvéve!

Az egyes állatfajokról az eddigiekben felsorolt mind-

¹⁾ Az 1911. évi állatszámolás, az 1917. évi statisztikai állatösszeírás, az 1924. és 1926. évi a földművelésügyi miniszterium állatösszeírási adata.

ezek az adatok élénken igazolják azt a sajnálatos körülményt, hogy annak a Magyar Alföldnek, mely főleg a XV. és XVI. században, de bizonyos mértékig még a XVII. és XVIII. században is húskamrája volt Európa számottevő részének: — az ország más részeihez viszonyítva, de egyéb gazdaságilag előrehaladott államokéhoz mérten is, számban nagyon megcsappant az állatállománya.

Igy azután magyarázatát találjuk annak a megállapításnak is, hogy amíg Dunántul 2.8 kat. hold szántóföldre esik egy „számos“ állat, — addig az Alföldön, a statisztikailag megállapított nagyobb népsűrűség dacára egy „számos“ állat csak 3.77 kat. holdra esik.

Hozzáfűzhetjük azután mindehhez még azt a sajnálatos jelenséget is, hogy nem csak számban apadt meg az alföldi nép állatállománya, de bizonyos vidékek lótenyészetének kivételével jelentékenyen visszaesett minőségben is!

A lóállomány létszámát és az egy pár lóra eső szántóföld területét, valamint az ökrök létszámát, s ugyancsak az egy pár ökörre esett szántóföld területét az alábbi egybeállítások tüntetik fel: (l. a XXXIV. és XXXV. táblát.)

XXXIV. tábla.

A ló-állomány az 1924—1926. években.

Törvényhatóság	A lovak száma			Egy pár lóra eső szántóföld területe		
	1924-ben	1925-ben	1926-ban	1924-ben	1925-ben	1926-ban
Csongrád vm.	21,366	23,080	23,618	21	19	19
Hódmezővásárhely tjv.	13,326	13,326	11,660	16	16	18
Szeged tjv.	11,485	12,291	12,535	13	12	12
Kecskemét tjv.	8,774	8,031	8,546	18	19	19
Békés vm.	45,799	49,348	51,111	22	20	20
Hajdu vm.	19,920	20,386	20,648	24	24	24
Debrecen tjv.	7,267	8,506	8,813	22	20	19
Csanád, Arad és Torontál közigazg. egyelőre egyes. vm.	33,880	34,990	34,894	17	16	16
Somogy vm.	75,949	77,222	78,305	16	16	16
Sopron vm.	15,992	15,556	15,515	24	25	25
Sopron tjv.	594	608	643	20	19	18

XXXV. tábla

Az ígás-ökrök állománya az 1924–1926. években.

Törvényhatóság	Az ígás ökrök száma			Egy pár ökörre eső szántóföld területe		
	1924-ben	1925-ben	1926-ban	1924-ben	1925-ben	1926-ban
Csongrád vm.	4,463	4,125	4,067	100	106	108
Hódmezővásárhely tjv.	622	622	459	341	340	453
Szeged tjv.	1,460	1,362	1,130	103	107	134
Kecskemét tjv.	643	541	777	248	288	205
Békés vm.	8,678	8,737	8,048	115	114	124
Hajdu vm.	6,609	6,400	6,181	74	76	79
Debrecen tjv.	1,625	1,673	1,978	100	99	83
Csanád, Arad és Torontál közigazg. egyelőre egyes. vm.	5,958	5,893	5,959	95	97	96
Somogy vm.	20,916	19,562	20,422	60	64	61
Sopron vm.	12,419	11,288	11,306	31	34	35
Sopron tjv.	390	372	352	30	32	33

Ezek a számok világos képét adják a tanyai gazdálkodás irányának.

Aránylag sok a ló, egyfelől mert szereti a magyar a lovat; de másfelől és főleg mert a nagy távolságok és a rossz utak mellett mást nem használhat.

Meglepően kevés a szarvasmarha, főleg az ökör, amiért is az annyira kíváncsatos mély szántás, különösen a kötött földeken alig érvényesül. Holott a rendszeres trágyázás, a mély szántás és egyáltalán a gondos növényápolás nagy mértékben csökkenthetné a terméseredményeknek az Alföldön olyan szélsőséges és viszonylag alacsony arányait és ellensúlyozhatná a nagy szárazság kártékony hatását is.¹⁾

És bár az Alföld felaprózott kis birtokainak egyik-másik helyén is szerephez jutnak már a most vázolt kívánalmakat legjobban kielégítő szántó gépek, — mégis azok általánosabb elterjedését alig lehet remélni addig, amíg ott a gazdasági haladást gátló körülmények gyökeres javulása el nem következik. Addig pedig a földek nagy részének megművelését ezentul is állatokkal végzik!

¹⁾ V. Ö. Gyárfás I.: Magyar Dry-Farming. Sikeres gazdálkodás szárazságban. Bpest 1922.

Somogyban 16 kat. hold esik egy pár lóra. Nem sokkal több pl. Hódmezővásárhely határában, ahol 18, Csongrád vármegyében és Kecskemét határában pedig 19 kat. hold. Ezzel szemben azonban Somogyban 61 kat. holdra esik egy pár ökör, — míg Csongrádban 108-ra Kecskemét határában 205, Hódmezővásárhely határában pedig 453 kat. holdra.

Természetes, hogy az ilyen arányu állatállománnyal megfelelő eredményt elérni nem lehet.

Viszonylag kevés — mint láttuk — a tehén is, mert kevés a takarmány és főleg mert kevés a lehetősége a tejtermékek értékesítésének. A nagy távolságok és a rossz közlekedés az effélék értékesítését az Alföld egy számottevő részén teljesen kizárják.

Ezért azután kevés a tejszövetkezet is az Alföldön.

Milyen más volna a helyzet, ha az Alföld népe tejtermését összehordhatná bizonyos közeli gócékra, ahol azután annak feldolgozását és értékesítését biztosítani lehetne.

A tejszövetkezetekről sajnálatosképen nincs újabb statisztikánk.¹⁾

A földművelésügyi miniszterium 1908. évi hivatalos kiadványából²⁾, mint ez ideig utolsóból, megállapítottuk, hogy Dunántulnak ma is magyar impérium alatt álló megesonkított részén, a most idézett statisztikai összeállítás keltebeli időben 311, az integer Dunántulon pedig 346 tejszövetkezet működött. Ezzel szemben az Alföld megesonkított részén ebben az időben csak 27 tejszövetkezet volt, az integer Alföldön pedig 43. Tehát a csonka Alföld területén még tizedrésze sem volt a csonka Dunántulénak. A háború alatt és az az után következő sajnálatos időkben a tejszövetkezetek száma megesappant. Azóta ugyan keletkeztek újak, mégis a tejszövetkezetek mai száma a háború előtti számarányt nem éri el.

Ezeknek az Alföldre ugyan nem kedvező, de a Dunántúl igen szép eredményeit feltűntető számoknak a fel-

¹⁾ A statisztikai hivatal értesülés szerint most foglalkozik ezzel a kérdéssel, s így remélhetőleg nemsokára rendelkezünk már a legújabb adatokkal. *Szerző.*

²⁾ Kimutatás a falusi tejszövetkezetek működéséről, az 1908. évben. A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványa.

említésekor nem mellőzhetjük, hogy a legnagyobb kegyelet és megbecsülés hangján ne mutassunk reá Ujhelyi Imrénnek, a magyaróvári akadémia nagynevű igazgatójának, az állattenyésztés jeles apostolának és a tejszövetkezetek megszervezőjének a tevékenységére, aki beigazolta azt, hogy ha kezdetként nem felülről, az e célra alakított nagy központokból kiindulón akarjuk valamely gazdasági ág terén a gazdák annyira kíváncsós szövetkezését megszervezni és érvényesíteni, hanem alul, a gyökerénél, a falunál indítjuk meg a szövetkezeti eszme kiépítését és meg tudjuk győzni a gazdákat a javukat szolgáló szervezkedés előnyeiről, úgy megfelelő hozzáértés mellett végzett fokozatos fejlesztéssel sikereset és nagyot is alkothatunk.

Sajnos, még ha akadna is az Alföldnek egy Ujhelyije, és ha az ő irányelvei szerint is indulna meg az efféle tevékenység, a tejszövetkezetek terén az Alföld nagyobbik részén a Dunántúléhoz hasonló sikereket nem érhetne el, mert annak egy jelentékeny részében hiányoznak ennek az előfeltételei.

Kevés a falu, és rossz a közlekedés!

Ennek dacára is, nem nagyon távol a vasúttól, egyes lakott helyek (főleg Budapest) körzetében nagyon helyén való lenne, hogy a tejtermelés és értékesítés terén a szövetkezetek nagyobb tért hódítsanak.

Az alföldi tejszövetkezetek kialakulásának lehetőségeire és időleges akadályaira tett ezeket a megállapításainkat azonban a mezőgazdaság más ágazatainál nyíló szövetkezési lehetőségekre nem általánosíthatjuk. Vannak ugyanis olyan részei az Alföldnek is, ahol a szövetkezési eszme nagyobb érvényesülésének egy és más gazdasági ágra nézve nagyobb kiterjedésben vannak meg a lehetőségei, csak alkalmas módon fogjunk annak a megvalósításához!

Ilyen tekintetekből, de egyébként is érdemes az Alföld aprójószág tenyésztésére is reá világítanunk.

A *baromfitenyésztés* teljes arányairól adatokkal nem rendelkezünk, mert a baromfi nem tárgya a statisztikai felvételnek.

Nem ismerjük a tenyésztők viszonylag számottevő fogyasztásának mértékét és nem azt a mennyiséget,

amit az ország nem tenyésztő lakossága fogyaszt. Nem ismerjük tehát a belfogyasztást.¹⁾

Ismerjük azonban a kivitel pontos számadatait és ezekből bizonyos következtetéseket vonhatunk le a tenyésztés mértékére is és megismerhetjük egyes helyek gyarapodó, vagy apadó exportjának az arányait.

A kivittelt vettük ezért vizsgálódásunk tárgyává, a melynek adatai valóban meglepő számokat tárnak eléünk!

Az elbíráláshoz először számba vettük az egész ország kivitelét s ebből is külön tüntettük ki az elevenen és külön a leölt állapotban a világháború előtt (1913.) és után (1924—1926.) kivitelre került baromfi mennyiségét fajok szerint. Tájékoztatóul azután felsorultuk a számba vett évekre és fajok szerint az Alföld nagyobb tenyésztő vidékeinek kiszállító helyeiről külön-külön exportálásra kerülő mennyiségeket is.²⁾ (L. XXXVI. és XXXVII. táblázatokat.)

Ezekből az egybeállításokból azt látjuk, hogy :

az eleven és leölt csirkéből a csonka ország 1926. évi (3.254,800 + 5.143,000) 8.398,100 darabra rugott kivitele már nem csak elérte, de 51,532 darabbal meg is haladta az integer ország (2.775,600 + 5.570,968) 8.346,568 darabból állott kivitelét. Azt látjuk továbbá, hogy amíg a világháború előtt 2.795,368 darabbal több csirkét vittünk ki elevenen, addig 1926-ban megfordítva 2.328,000 darabbal több leölt csirkét exportáltunk.

Budapest a háború előtt is kevés (22,046 db.) csirkét vitt ki elevenen és ma sem szállít ki sokat (19,700). A Budapestről, leölt állapotban exportált csirkék száma azonban közel a hatszorosára hágott, a mennyiben ez a szám 1913-ban 245,600 volt, 1926-ban pedig 1.340,600 drb.

¹⁾ Az ország lakosai mai anyagi helyzetéből joggal azt következtetjük, hogy a belfogyasztás a háború előtti állapottal szemben visszaesést mutat. Szerző.

²⁾ A leölt baromfit a kivitelnél súlyban és nem darabonként veszik számba, mint az eleven exportáltat. Az országos statisztikai hivatal, ahonnet ezeket az értékes számadatokat kaptuk, számos próbafelvételből nyert pontos átszámítási tényezőkkel rendelkezik, amelyek segítségével a leölt baromfit is darabszámban sikerült kimutatni, ami az összehasonlításhoz egy kedvezőbb lehetőséget biztosít.

Szerző.

Eleven baromfi kivitelünk XXXVI. tábla.
az 1913. és 1924—1926. években az alföldi fontosabb
exporthelyek felsorolásával.)*

A baromfi meg- nevezése	1913.	1924.	1925.	1926.
	é v e k b e n			
	a mennyiség darabokban			
<i>Csirke, eleven</i>				
Kivitel összesen ...	5.570,968	989,561	2.893,900	3.254,800
Ebből:				
Békéscsaba	631,739	302,735	920,000	1.251,500
Budapest	22,046	43,372	8,200	19,700
Hódmezővásárhely ..	267,759	40,255	103,900	53,200
Kecskemét	14,408	1)	—	400
Kiskunfélegyháza ..	182,057	42,081	32,900	91,700
Kiskunhalas	496,078	124,660	449,600	306,000
Makó	61,782	1)	—	—
Orosháza	407,860	27,704	229,500	554,900
Szarvas	1)	1)	100,200	71,400
Szentes	3,890	85,658	219,200	91,000
<i>Lúd, eleven.</i>				
Kivitel összesen ...	346,178	3,684	38,800	75,200
Ebből:				
Békéscsaba	6,393	29	833	1,200
Budapest	54,495	1)	—	—
Hódmezővásárhely ..	2,161	1)	67	—
Kiskunfélegyháza ..	4,494	1)	1,533	—
Kiskunhalas	711	1)	367	733
Orosháza	6,869	1)	3,400	1,300
Szentes	1)	1)	800	—
<i>Kacsa, eleven</i>				
Kivitel összesen ...	329,007	25,162	68,267	94,667
Ebből:				
Békéscsaba	34,301	10,465	25,467	30,267
Budapest	535	674	67	—
Hódmezővásárhely ..	21,221	1)	267	—
Kiskunfélegyháza ..	12,611	2,482	933	533
Kiskunhalas	46,370	5,471	15,867	12,333
Makó	3,854	1)	—	—
Orosháza	18,145	200	7,200	12,333
Szentes	960	1)	5,400	333

¹⁾ Nem szerepel külön.

*) Az 1913. év összes forgalmi adatai integer Magyarországra vonatkoznak.

A baromfi meg- nevezése	1913.	1924.	1925.	1926.
	é v e k b e n			
	a mennyiség darabokban			
<i>Pulyka, eleven</i>				
Kivitel összesen ...	28,472	1,151	7,867	11,333
Ebből:				
Békéscsaba	1,193	216	867	967
Budapest	199	¹⁾	433	167
Hódmezővásárhely ..	390	¹⁾	167	—
Kecskemét	1,021	¹⁾	—	—
Kiskunfélegyháza ..	792	210	67	33
Kiskunhalas	1,094	¹⁾	1,033	2,967
Orosháza	1,924	¹⁾	233	1,233
Szentes	¹⁾	¹⁾	1,200	333

Leölt baromfi kivitelünk XXXVII. tábla.
az 1913., és 1924—1926. években az alföldi fontosabb
exporthelyek felsorolásával. *)

A baromfi meg- nevezése	1913.	1924.	1925.	1926.
	é v e k b e n			
	a mennyiség darabokban			
<i>Csirke, leölt.</i>				
Kivitel összesen ...	2.775,600	4,707.300	4,834.700	5.143,000
Ebből:				
Békéscsaba	12,900	¹⁾	31,600	51,700
Budapest	245,600	1,790,300	1,677,800	1.340,600
Hódmezővásárhely ..	6,200	271,700	541,300	140,800
Kecskemét	214,000	306,200	281,000	449,100
Kiskunfélegyháza ..	97,900	514,100	212,000	384,300
Kiskunhalas	61,200	843,700	560,000	579,200
Kistelek	¹⁾	¹⁾	46,900	93,000
Makó	22,500	¹⁾	470,000	131,600
Mezőberény	¹⁾	¹⁾	4,400	18,300
Mezőtúr	69,800	¹⁾	5,300	—
Nagykőrös	¹⁾	302,000	110,200	129,200
Orosháza	419,600	¹⁾	304,900	391,200
Szeged	¹⁾	42,400	6,800	354,600
Szentes	400	171,300	362,200	771,900

¹⁾ Nem szerepel külön.

*) Az 1913. év összes forgalmi adatai integer Magyarországra vonatkoznak.

A baromfi meg- nevezése	1913.	1924.	1925.	1926.
	é v e k b e n			
	a mennyiség darabokban			
<i>Lúd, leölt.</i>				
Kivitel összesen ...	1,728,520	152,080	524,480	643,360
Ebből:				
Békéscsaba	2,420	¹⁾	24,740	44,060
Budapest	2,740	97,600	47,060	29,240
Hódmezővásárhely .	¹⁾	¹⁾	4,600	2,560
Kecskemét	351,760	¹⁾	25,320	51,660
Kiskunfélegyháza ..	157,300	6,580	187,080	161,860
Kiskunhalas	11,460	700	83,140	110,540
Makó	4,800	¹⁾	14,620	50,580
Mezőberény	130,120	13,440	29,860	42,300
Mezőtúr	82,220	¹⁾	—	1,780
Nagykőrös	¹⁾	¹⁾	3,440	18,580
Orosháza	104,380	¹⁾	10,960	7,080
Püspökladány	¹⁾	¹⁾	10,540	6,280
Szentes	4,580	4,060	27,500	24,960
<i>Kacsa, leölt.</i>				
Kivitel összesen ...	307,636	31,045	160,773	201,636
Ebből:				
Békéscsaba	773	¹⁾	18,364	19,272
Budapest	5,318	20,636	8,409	4,682
Kecskemét	34,455	¹⁾	8,545	3,773
Kiskunfélegyháza ..	17,636	¹⁾	43,455	24,182
Kiskunhalas	1,455	¹⁾	40,227	64,864
Makó	¹⁾	¹⁾	5,773	30,818
Mezőberény	5,864	¹⁾	18,182	34,364
Mezőtúr	77,545	¹⁾	—	—
Nagykőrös	¹⁾	¹⁾	591	4,545
Orosháza	32,818	¹⁾	9,636	2,091
Szentes	91	1,773	3,182	5,045
<i>Pulyka, leölt.</i>				
Kivitel összesen ...	606,700	363,533	579,367	462,200
Ebből:				
Békéscsaba	1,067	3,833	22,533	10,733
Budapest	35,233	105,100	93,500	116,900
Kecskemét	96,900	6,000	6,400	13,067
Hódmezővásárhely .	11,333	¹⁾	12,400	31,200
Kiskunfélegyháza ..	34,967	¹⁾	12,933	26,000
Kiskunhalas	61,867	51,700	156,067	115,900
Nagykőrös	50,500	14,833	123,333	93,067
Orosháza	21,667	5,500	5,467	12,900
Püspökladány	¹⁾	37,900	30,600	23,000
Szentes	16,067	107,200	115,134	18,400

¹⁾ Nem szerepel külön.

Fölöttébb érdekesek az Alföld egyes tenyésztő vidékeinek, illetve export-gócainak számadatai.

Feltűnő, hogy amíg az 1913. évben az országból elevenen exportált csirkék számával szemben az 1926. évi kivitel 2.316,168 darabbal visszaesett és természet-szerűleg visszaesett az alföldi export-gócok legnagyobb részéből elevenen kivitelre került darabszám is, addig Orosháza 1926. évi eleven csirke exportja (554,900) az 1913. évvel szemben (407,860) 147,040 darabbal emelkedést mutat, Békéscsaba elevenen kivitt csirkéi darabszáma pedig 631,739 darabról 1.251,500 darabra emelkedik, tehát a kétszeresére hág!

Amíg pedig Békéscsaba az eleven csirkék e nagy exportjával szemben, úgy 1913-ban (12,900) mint 1926-ban (51,000) jelentéktelen mennyiségeket exportált leölten, addig Orosháza leölt-csirke kivitele igen erősen felszökött, de még mindig kevesebb az elevennél (354,600). A többi számbajövő export góc-pedig — mint jeleztük — az elevennél jóval nagyobb arányban szállít külföldre leölt csirkét.

A legtöbb csirkét exportáló alföldi gócekból a háború előtt és a háború után elevenen és leölt állapotban együttesen kivitt mennyiségeket a következő egybeállítás mutatja :

	1913. év	1926. év
Békéscsaba	644,639 drb.	1.303,200 drb.
Orosháza	827,460 „	946,100 „
Kiskunhalas	557,278 „	885,200 „
Szentes	4,290 „	862,900 „
Kecskemét	228,408 „	540,800 „
Kiskunfélegyháza	279,957 „	476,000 „

Feltűnő nagy számok ezek, amelyeknek az utóbbi időben megnyilvánult óriási emelkedéséből az alföldi lehetőségekre tanulságos következtetéseket vonhatunk. Mivé lehetne az Alföld baromfitenyésztése egy megfelelően megszervezett szövetkezés kifejlesztése esetében.

A felfokozás lehetőségére kivitelének óriás felszökésével Szentes valóban csattanó példa. A legnagyobb lélekszámú és legnagyobb határu városok Kecskemét kivételével nem szerepelnek ebben az egybeállításban.

Ha számot is tesz a nagyobb városok jelentékenyebb fogyasztása, mégis főképen nem ez befolyásolja a kivitel arányait.

Hódmezővásárhely kivitele ugyanis az 1913-ban 273,959 darab volt, mely szám 1925-ben felszökött 645,800 darabra, de 1926-ban leesett 194,000-re, tehát alacsonyabbra mint háború előtt, ami valamely időközi helyi jelenségből eredhet és csak átmeneti állapotnak tekinthető.

Szeged kivitele, mely 1913-ban olyan alárendelt volt, hogy külön számba sem vették, 1926-ban pedig már 354,600 darabra hágott, s a most kiépült tanyai kis vasúttal biztosított könnyebb kapcsolat révén bizonyára jelentékenyen fog emelkedni.

Amíg a csonka ország csirke exportja — mint láttuk — 1926-ban meghaladta az integer ország ezirányú kivitelét, addig az *eleven és leült ludak kivitele* ennek még csak a felére sem emelkedett, sőt az integer ország (346,178 + 1.728,520) 2.074,698 darab kivitelével szemben a csonka ország exportált (75,200 + 643,360) 718,560 darabja 1.356,138-al (közel kétharmaddal) mögötte marad a háború előtti kivitelnek.

A jóval kisebb exportunknak ugyan természetes magyarázata az is, hogy bizonyára elég lud került kivitelre az ország leszakított részeiből is, mégis, ha számba vesszük, hogy Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Mezőberény és Orosháza a békében többet (754,923) exportáltak, mint a mennyi most a csonka ország egész kivitele (718,560), akkor jelzett megállapításunk, nem adja megnyugtató magyarázatát a számok ilyen alakulásának.

Még Budapest is, mely a békében (1913.) 54,495 darab ludat vitt ki és ez a kivitele 1924-ben, tehát a háború után 97,600 darabra hágott, 1925-ben már 47,060 darabot, 1926-ban pedig csak 29,240 darabot szállított külföldre.

Nem merjük megkockáztatni azt a feltevést, hogy közönségünknek a libát legfőképen fogyasztó része most több libahússal él, mint háború előtt (1913.), mert ez nagy ellenmondás lenne a csirke jelenlegi belfogyasztására az előzőekben tett megállapításunkkal.¹⁾

¹⁾ Lásd a 250. oldalon a szöveg alatt ¹⁾ jellel tett megjegyzést.

Minden esetre érdemes a kérdést megvizsgálni, mert bár nem valószínűtlen, mégis alig hihető, hogy a libalegelőknek, vagy a libatenyésztéshez szükséges álló vizeknek a jelentékeny megapadása okozná ezt a jelenséget.

Az élő és leölt ludak összegezett kivitelét mutató statisztikai számok érdekes kialakulást mutatnak. Ezek szerint pl. az 1913. évben az 1926. évben

Kecskemét	351,760 darabot,	51,660 darabot,
Mezőberény	130,120 „	42,300 „
Orosháza	121,249 „	8,380 „
Mezőtúr	82,220 „	1,780 „
Kiskunfélegyháza	161,794 „	161,860 „
Szentés	4,180 „	24,960 „
Békéscsaba	8,813 „	45,260 „
Makó	4,800 „	50,580 „
Kiskunhalas ...	12,171 „	111,273 „

szállított külföldre.

Amíg ezek szerint pl. Kecskemét, Mezőberény, Orosháza és Mezőtúr kivitele szembetűnően leesett, addig Kiskunfélegyházáé változatlan maradt, Kiskunhalas, Békéscsaba, Makó és Szentés exportja pedig szép emelkedésnek indul és reményt nyújt ludkivitelünk számottevő emelkedéséhez.

Eleven és leölt kacából is több mint felével kevesebbet exportált a csonkaország, mint amennyit az integer hazából kivittünk.

Exportunk 1913-ban (329,007 + 307,636) 636,643 drb. volt, 1926-ban pedig (94,667 + 201,636) 296,303 drb.

Ebben a számban Budapest csak 4682 darabbal szerepel, ami számba nem jöhet.

Az Alföldi helyek közül:

	1913-ban	1926-ban
Mezőtúr	77,545 darabot,	— darabot,
Orosháza	34,742 „	3,324 „
Kecskemét	35,476 „	3,773 „
Kiskunfélegyháza	18,428 „	24,215 „
Békéscsaba	1,976 „	20,239 „
Makó	— „	30,818 „
Mezőberény	5,864 „	34,364 „
Kiskunhalas ...	2,549 „	67,831 „

exportált.

Amint a lúd kivitelnél, úgy a kaesaexportnál is lényegesen leesett Mezőtúr, Orosháza és Kecskemét kivitele. Kiskunfélegyháza, amint a lúdnál, úgy itt is állja kivitelét, sőt az pár ezerrel emelkedett is. Békéscsabának, Makónak és Kiskunhalasnak pedig, amint a lúdnál is, Mezőberénynek pedig csak a kacsánál számottevően felszökkent a kivitele, s arányokból következtetve az további emelkedést is ígér.

Az eleven és leölt pulyka a következő arányokat mutatja:

1913-ban (28,472 + 606,700) 635,172 darabot vittünk ki, míg 1926-ban (11,333 + 462,200) 473,533 darabot, tehát 161,639 darabbal kevesebbet vitt ki a csonka ország.

Budapest 1913-ban csak 35,432 darabot exportált, most a kivitele 117,067 darabra hágott.

Az alföldi kiviteli helyek nevezetesebbjei közül pl.

	az 1913. évben	az 1926. évben
Kecskemét	97,921 darabot,	13,067 darabot,
Orosháza	23,591 „	14,133 „
Kiskunfélegyháza	35,759 „	26,033 „
Szentes	16,067 „	18,733 „
Békéscsaba	2,260 „	11,700 „
Hódmezővásárh. .	11,723 „	31,200 „
Nagykőrös	50,500 „	93,067 „
Kiskunhalas . . .	62,961 „	118,867 „

exportált.

Jelentékenyen leesett Kecskemét kivitele, apadást mutat Orosházáé és Kiskunfélegyházáé, míg Békéscsabáé, Hódmezővásárhelyé, Nagykőrösé emelkedőben van, Kiskunhalasé pedig jelentékenyen felszökkent.

Nincs kétségünk, hogy néhány év alatt a háború előtti arányt is eléri pulyka exportunk; amit annál jogosabban következtethetünk, mert az összehasonlításul számba vett 8 alföldi hely Budapest nélkül is többet (326,800 darabot) vitt ki, mint 1913-ban (amikor 300,782 darabot).

Amint azt az export számadataiból kitűnik, baromfi és főleg csirke tenyésztésünk s vele kivitelünk szép arányokat ért el. Ennek a megállapításával azonban nem

érhetjük be. Nekünk keresnünk kell az okokat, a melyek miatt egyes kiviteli helyek környékén olyan számottevő visszaesés mutatkozik, amint el kell követnünk mindent, hogy az Alföld azokon a részein is reábiztassuk a népet a nagyobb arányu baromfitenyésztésre, ahol a lehetőségek dacára az eddig nem indult meg; amint biztosítanunk kell a lehetőséget ott is, ahol annak ma még akadályai vannak. Mindenek fölött azonban meg kell szerveznünk a tenyésztést. A szövetkezeti alapon megszervezett tenyésztés a sűrűbb tanyacsoportokban mindenesetre a legjobb eredményeket igéri.¹⁾

Az Alföld gazdaságáról vázolt kép teljessége megkívánja, hogy annak szőlőműveléséről, gyümölcstermeléséről és konyhakerti gazdaságáról, illetve zöldségtermeléséről is szóljunk.

Megkívánja ezt, ennek a termelésnek a jelentősége is.

Az Alföld *szőlőművelésének* nagy arányai minden esetre meglepők! (XXXVIII. tábla.) A csonkaország Alföldjén 194,876 kat. holdon művelnek szőlőt. Nagyobb területen mint annak dunántuli (136,992 kat. hold) és északi dombvidéki (52,733 kat. hold) részen együttvéve (189,725 kat. hold).

Az alföldi szőlők telepítését a bortermelés fokozásának célja mellett a múlt század során a futó homok megkötése és a károsításai ellen való védekezés érdekében is propagálták és támogatták.

Az alföldi jelentékeny bortermés egyformán kedvező értékesítésének lehetőségeit biztosítani a forgalmi eszközök nagy hiánya miatt ugyan a háború előtt sem lehetett, mégis főleg a vasutak és az ezekbe kapcsolódó jobb utak közelében fekvő szőlők a gazdáknak ekkor még elég szépen jövedelmeztek. Az utóbbi időben azonban Trianon,

¹⁾ Baromfiból egy gazda alig tenésztethet annyit, hogy az a fő jövedelmi forrása legyen. Egy járványos betegség felboríthatja terveit és nagy anyagi károsodás érheti. Egy zárlat esetén nem tudja elhelyezni árúját s ez vagyoni romlását okozhatja. Ha azonban a gazdák nagy száma megszervezetten tenészt olyan baromfit, amilyent a külföldön kedvelnek és ha az állat megfelelő kondícióban egyformán piacképes és együttesen tömegben hozható forgalomba, úgy kétségtelenül nagyobb eredmények is biztosíthatók. (V. ö. Forster i. m.)

A Magyar Alföld szőlő-területe és musttermése az 1923., 1924. és 1925. években :

Vármegye, t. j. f. város	Az 1923. évben			Az 1924. évben			Az 1925. évben		
	Terület kat. holdakban	Átlag termett kat. h.-ként	Termett összesen	Terület kat. holdakban	Átlag termett kat. h.-ként	Termett összesen	Terület kat. holdakban	Átlag termett kat. h.-ként	Termett összesen
Bácsbodrog vm.	20,624	7.8	159,747	21,297	3.3	69,795	17,951	6.8	122,239
Baja tfjv.	1,700	9.0	15,300	1,697	3.6	6,120	1,665	7.9	13,064
Békés vm.	2,357	9.4	22,112	2,415	3.5	8,383	2,364	4.0	9,500
Bihar	4,484	9.7	43,564	4,541	3.1	14,190	4,570	4.5	20,452
Csanád, Arad, Torontál	1,110	8.2	9,102	896	2.8	2,537	893	4.9	4,353
Csongrád	8,200	8.3	68,099	7,976	1.7	13,193	7,963	6.7	53,034
Hódmezővásárhely	898	2.0	1,782	895	0.1	100	848	0.9	757
Szeged tfjv.	10,013	8.8	88,503	9,714	3.2	31,425	10,528	3.2	34,020
Hajdú vm.	5,459	10.8	58,937	5,411	4.1	22,193	5,412	4.2	22,824
Debrecen tfjv.	1,816	7.3	13,242	1,816	1.2	2,255	1,816	11.4	20,777
Jásznagykunszolnok ..	13,942	18.1	252,525	14,180	1.6	22,823	14,302	7.6	107,939
Pest-Pilis-Solt vm.	97,207	11.4	1,108,485	98,041	2.0	195,835	97,558	8.4	823,380
Budapest főv.	885	16.2	14,299	853	2.1	1,818	824	4.6	3,802
Kecskemét tfjv.	10,616	16.0	170,110	10,614	6.7	71,572	10,664	11.9	126,450
Szabolcs, Ungvár	13,428	9.8	132,055	13,389	6.0	80,639	13,574	5.1	68,841
Szatmár, Bereg vm. ..	2,137	13.6	29,047	2,160	6.4	13,724	2,290	5.8	13,369
Összesen.....	194,576	11.2	2,186,909	195,895	2.8	556,607	193,222	7.5	1,444,801

következménye, illetve a szomszéd államoknak a borkivitelünkkel szemben tanúsított viselkedése, az Alföld szőlőgazdaságának igen nehéz helyzetet teremtett.

A szőlővel beültetett földek jelentékeny részének a közforgalmi vasutaktól való nagy távolsága a szőlőtermés valamely részének még gyümölcs alakjában való értékesítését is kizárja.¹⁾

Az alföldi bortermés értékesítése elé gördült nagy akadályok fölött azzal a könnyed odavetéssel, hogy „vágjuk ki az alföldi szőlőket“ és vonjuk e földeket más művelés alá, napirendre térni valóban még akkor sem lehet, ha azt is számbavesszük, hogy az Alföld 193,222 kat. holdján üzött szőlőgazdaság az Alföld minden éves, úgyis kevés trágyakészletének jelentékeny részét igényli, s az az Alföldnek kevés trágyát termelő mai állatgazdasági rendszere mellett ilyen tekintetben a mezőgazdasági termelés nem kedvező eredményeire is kétségtelenül befolyással van. Ne feledjük a kérdés elbírálásánál azt sem, hogy az Alföldnek szőlővel beültetett egy számottevő része sivány homokon áll s azt köti. Egy másik része (pl. a kecskeméti határban) kiirtott erdők földjére került. Az ilyen erdőkből pedig egy számottevő részt a XIX. század első évtizedeiben a futóhomok ellen való védekezés szolgálatában, tehát homokkötés céljából telepítették, s csak egy részük volt őstelepülésű erdők közvetlen leszármazottja. A szőlőtőkék eltávolítása esetén a már le nem kötött homok által veszélyeztetett részekben kétségtelenül más irányú védekezésre lenne szükség.

Ugy véljük különben, hogy ennek a veszélye nem fenyeget, mert nem hisszük, hogy a szőlőültetvények nagyobb mértékű megsemmisítésére bármiképen sor kerüljön, s erre magukat a gazdák elhatározzák.

Az 1927. évi sajnálatos fagykár a csonka ország bortermését számottevően megapasztotta, s ez úton a borárak emelkedésére is vezetett. A le nem fagyott szőlők bortermésének tehát kedvezőbb értékesítését segítette

¹⁾ A szőlőnek gyümölcs alakjában való kiviteléről alább a gyümölcs kivitelnél teszünk említést. *Szerző.*

elő, s ezzel egy rövid időre bizonyos mértékig enyhítette a borértékesítésnek s vele az alföldi szőlőművelésnek azokat az évek óta tartó nehéz gondjait, a melyek mind-ezáltal korántsem oszlottak szét, hanem ott kóvályognak a gazdák tanyái fölött.

A *gyümölcstermelés* mértékéről statisztikánk nincs. Ennél a kivitel adatai annál kevésbé tájékoztathatnak mértékadóan, mert belfogyasztásunkkal szemben a kivitel nem áll arányban és mert egyik-másik rosszul termő év a statisztika adatait is jelentékenyen lerontani képes.

Érdemes mégis kiviteli statisztikánk adataival foglalkozni, mert kiviteli mérlegünk szempontjából a gyümölcs exportunk is számottevő tényező, s főleg azzá lehetne fejleszteni tervszerű és előrelátó szervező munkával.

Összehasonlításként az 1913. év és a legutolsó három esztendő kiviteli adatait vettük számba és hozzáfűztük néhány jelentősebb kiviteli góe adatait. (L. XXXIX. táblát.)

Feltűnő a szőlőkivitel mecsappanása, a melynek magyarázatát nem találjuk. A háború előtt az integer ország 53,718 q szőlő kivitelében még jelentékeny szerepet játszott az Alföld exportja. 1926-ban a Csonkaország kivitele is kevés és ebben is aránytalanul kis mértékben vesz részt az Alföld.

Gyümölcs kivitelünk egyébként igen változatos és különös képet mutat, mely végeredményében nem megnyugtató.

Kecskemét, Kiskunhalas, Nagykőrös, Cegléd, Kunszája, Kiskunfélegyháza alma kivitele emelkedőben van; s az Alföld alma-exportját illetőleg az előző évek viszonylatában még kedvezőnek jelezhetjük a helyzetet.

Kevésbé kedvező a szilva export képe és meglepő rosszak cseresznye és meggy exportunk utolsó 3 évi adatai. Főleg Kecskemét kivitele esett vissza feltűnő mértékben; de Nagykőrös és Gyöngyös kivitele is egészen lényegtelen lett.

Ugyanilyen visszaesést mutatnak dinnye exportunk adatai is.

A barack-kivitelben, a mely emelkedett, természetesen

Friss gyümölcs kivitelünk XXXIX. tábla.
az 1913., 1924 – 1926. években, a fontosabb alföldi
állomások külön felsorolásával. *)

A gyümölcs megnevezése	1913.	1924.	1925.	1926.
	é v e k b e n			
	a mennyiség métermázsákban			
<i>Szőlő, friss</i>				
Kivitel összesen ...	53,718	3,275	3,104	1,217
Ebből:				
Gyöngyös	9,639	273	1,724	26
Jánoshalma	1,104	¹⁾	—	—
Kálkapolna	559	¹⁾	—	—
Kecskemét	1,372	19	—	7
Kiskunhalas	2,184	¹⁾	25	—
Nyársapát	539	¹⁾	—	—
Nagykörös	2,777	5	16	68
Verpelét	5,379	¹⁾	—	—
<i>Dió, érett.</i>				
Kivitel összesen ...	13,423	1,198	3,233	466
Ebből:				
Budapest	3,155	809	370	44
Kecskemét	8	90	80	42
Nagykörös	2	¹⁾	106	2
Szeged	1,584	194	199	25
<i>Mogyoró, érett.</i>				
Kivitel összesen ...	855	—	3	—
Ebből:				
Budapest	111	—	—	—
Szeged	286	—	—	—
<i>Alma, körte, birs, friss.</i>				
Kivitel összesen ...	196,596	15,923	199,837	120,326
Ebből:				
Budapest	760	225	2,552	571
Cegléd	¹⁾	1,652	331	4,613
Jánoshalma	123	¹⁾	27,970	10,870
Kecskemét	14,019	5,930	49,860	39,785

¹⁾ Nem volt külön kimutatva.

*) Az 1913. év összes forgalmi adatai integer Magyarországra vonatkoznak.

A gyümölcs megnevezése	1913.	1924.	1925.	1926.
	é v e k b e n			
	a mennyiség métermázsákban			
Kelebia	¹⁾	¹⁾	9,277	1,089
Kiskunfélegyháza ..	¹⁾	132	2,843	1,674
Kiskunhalas	749	704	30,414	14,715
Kistelek	¹⁾	¹⁾	1,030	1,489
Kunbaja	¹⁾	¹⁾	56	2,112
Nagykörös	704	5,612	17,137	13,511
Szeged	428	372	25,665	8,395
<i>Szilva, friss.</i>				
Kivitel összesen (1911. évi adat) ..	110,603	69,394	55,716	30,611
Ebből:				
Eger	683	¹⁾	944	—
Gyöngyös	—	—	601	63
Jánoshalma	854	¹⁾	—	529
Kecskemét	10,675	40,429	23,536	14,576
Kecel	864	¹⁾	—	—
Kiskunfélegyháza ..	636	714	371	169
Kiskunhalas	1,333	121	385	1,041
Nagykörös	12,797	24,596	18,490	6,239
<i>Cseresznye, meggy, friss.</i>				
Kivitel összesen (1911. évi adat) ..	67,907	845	8,193	4,220
Ebből:				
Budapest	18	202	2,504	22
Cegléd	333	¹⁾	—	—
Eger	3,888	9	21	—
Gyöngyös	6,299	37	2,541	468
Izsák	762	¹⁾	311	174
Kecskemét	10,222	287	1,387	1,481
Kiskunfélegyháza ..	461	¹⁾	22	—
Kiskunhalas	581	159	311	337
Nagykörös	4,400	52	730	431
Nyíregyháza	466	¹⁾	23	—
Szeged	¹⁾	¹⁾	41	1,028
<i>Kajszi- és őszibarack, friss.</i>				
Kivitel összesen (1911. évi adat) ..	39,997	2,855	49,152	42,618

¹⁾ Nem volt külön kimutatva.

A gyümölcs megnevezése	1913.	1924.	1925.	1926.
	é v e k b e n			
	a mennyiség métermázsákban			
Ebből:				
Apostag	541	¹⁾	—	—
Eger	541	¹⁾	49	—
Gyöngyös	279	295	69	147
Izsák	670	¹⁾	924	672
Jánoshalma	497	¹⁾	6	270
Kecskemét	13,631	1,957	28,246	27,642
Kiskőrös	404	¹⁾	111	725
Kiskunfélegyháza ..	553	¹⁾	1,837	589
Kiskunhalas	3,562	182	1,370	2,052
Nagykőrös	1,385	391	11,499	7,625
Nyíregyháza	909	¹⁾	20	—
Soltvadkert	614	¹⁾	20	125
Szeged	18	¹⁾	91	547
<i>Egyéb friss, bogyós gyümölcs.</i>				
ribizske, köszméte, szamóca.				
Kivitel összesen (1910. évi adat) ..	24,063	1,136	2,205	3,666
Ebből:				
Budapest	931	270	1,060	1,006
Eger	138	¹⁾	93	91
Gyöngyös	1,594	287	91	437
Kecskemét	111	¹⁾	—	—
Soltvadkert	—	100	140	—
Szentendre	245	¹⁾	—	—
<i>Dinnye, friss.</i>				
Kivitel összesen ...	15,385	14,754	7,503	3,344
Ebből:				
Budapest	210	3,190	1,300	646
Csengőd	¹⁾	2,647	—	—
Dömsöd	¹⁾	1,500	600	—
Hatvan	1,328	¹⁾	155	690
Hort	¹⁾	3,519	499	447
Kecskemét	1,093	318	119	47
Kelebia	213	¹⁾	—	—
Kiskunhalas	123	¹⁾	—	—
Kunszentmiklós ...	218	¹⁾	—	—
Nagykőrös	89	1,729	1,230	991

¹⁾ Nem volt külön kimutatva.

Kecskemét vezet fokozódott, tekintélyes számmal (27,642 q.). Kiskunhalas kivitele keveset csappant. Nagykőrös szépen emelkedik; sőt emelkedőben van Szeged is.

Egy változó kép, mely nagy lehetőségeket, nagy perspektivákat kínál, végeredményében azonban csak akkor lehetne megnyugtató, ha a gyümölcstermelés fejlesztésének feltételeit biztosítva látnók.

Szervezetlenül és megnyugtató helyi irányítás nélkül folyik a gyümölcsfatenyésztés. Nem halad egy jól meg-alapozott vágányon. Ugy a fajták megválasztása, mint a gyümölcsfák nevelése és ápolása s a károk és betegségek ellen való védelmezése, az utánpótlás stb. sok kívánni valót hagynak hátra. Pedig a szövetkezeti alapon való gyümölcsfa nevelésre, a szederfák esetében, milyen szép példát mutatott, és milyen szép eredményeket ért el már gróf Széchenyi István is. Igazolta a könnyű lehetőséget egy erős akarás és hozzáértő vezetés esetére! ¹⁾

A gyümölcs értékesítésének jobb lehetősége egyfelől a forgalmi eszközökkel, legfőképen az áru átrakását nem igénylő vasutak rendelkezésre álló hálójával van egyenes arányban, míg a kivitel jó sikeréhez és ezzel fokozásához is, az exportra alkalmasan csomagolt kifogástalan áru megfelelően megszervezett értékesítési módja is szükséges.

Az Alföld zöldség (főzelék-félék) termelésének eredményeit a XL. tábla tünteti fel.

Piaci értékesítésre, nevezetesen távolabbi országrészek, főleg pedig a székesfőváros ellátására, valamint kiviteli célokra termelő konyha-kertészet csak a forgalmi eszközök és különösképen a közforgalmú vasutak és vízi utak mentén fejlődhetik ki. Utóbbiak közelében a zöldség termelés annál inkább kialakulhat, mert az öntöző berendezések létesítésének a lehetőségei valószínűbbek!

A nagyobb távolságokból való fuvarozás nehézségei és költségei, a gyorsan romló árunál a szállítási idő és a szállítás módja, végül pedig a raktározás vagy átrakás kedvezőtlen következményei az ilyenféle termés előnyös értékesítésének a lehetőségeit kizárja.

És mégis, így is, a szűkebb térre szorult ilyen gazda-

¹⁾ Gróf Széchenyi István; A selyemről. Pest, 1840. 26. oldal.

sági előrehaladás keretében is, milyen hatalmas arányúvá nőtt a zöldségtermelés egy és más ága és egyes termesztmények kivitele is; amint nagymértékű az előzők szerint a gyümölcstermelés és némely gyümölcsfajtából a kivitel aránya is!

A zöldségfélékből nyert termés eredmények összehasonlításához az egybeállításba (XL. tábla) felvettük Dunántul idevágó termés eredményeit is.

Az ilyen szembeállításból azt látjuk, hogy amíg az Alföldön a számbavett 10 zöldségfélé 17,271 kat. holdon termesztik, addig a Dunántul ugyanazt 34,510 kat. holdon. Ez a nagy területi különbség azonban ne tévesszen meg bennünket. A Dunántul ugyanis, a zöldségfélék céljára igénybe vett területnek valamivel több mint $\frac{3}{5}$ -én, számokban: 31,126 kat. holdon mint „közöttes“-t¹⁾ termesztnek káposztát és csak 1230 kat. holdon termesztik a fejes káposztát mint főterményt; addig az Alföldön közöttes terményként csak 7750 kat. holdon szerepel a fejes káposzta, míg főterményként 7550 kat. holdon.

Még a termésátlagok sem nagyon elütők és nem mutatnak mindenben kedvezőbb eredményt az Alföld javára.²⁾ Meglepők azonban az Alföld termelési arányai, mert az Alföld a jelzett 10 zöldségféléből a Dunántul (397,699 q.) termésével szemben közel háromszor annyit (1.297,219 q-t) termel.

Salátából (főleg Nagykőrös) háromszor annyit, uborkából (főleg Nagykőrös, Kecskemét és Főth) kilencszer annyit.

Vöröshagymából (főleg Makó) 17-szer annyit. Paradicsomból 11-szer annyit, paprikából (főleg Szeged és Kalocsa) 8-szor annyit, fűszernek való paprikából 18-szor annyit mint Dunántul! És így tovább.

Ha ezek után a friss zöldségfélék kivitelét vizsgáljuk (XLI. tábla), azt látjuk, hogy a paradicsom exportja jelentékenyen visszaesett, amire a hazai konzervgyárak

¹⁾ Más növény között.

²⁾ Sőt fejeskáposztából, továbbá kelkáposztából, kalarábéból és zöldpaprikából nagyobb a Dunántul termésátlaga, mint az Alföldé, míg salátából, vöröshagymából, paradicsomból, fűszernek való paprikából és petrezselemből az Alföldé nagyobb, mint Dunántulé. A különbségek azonban jórészt nem számottevők. Szerző.

A zöldségfélék terméseredménye az 1926. évről.

Tétel	A termény neve	A termést szolgáltató terület k. h.-bar	A termés		Jegyzet
			átlaga kat.	mennyisége q-ban	
			holdakban		
Az Alföldön:					
1	Fejeskáposzta	10,891	(1. jegyzet)	471,001	Ad 1. (Fejeskáposzta)
2	Kelkáposzta ..	361	94.4	33,371	Mint főtermény 3,341
3	Kalarábé ...	316	87.3	27,597	„ közöttes .. 7,550
4	Saláta	836	46.0	38,413	összesen... 7,891
5	Uborka	1,714	45.2	77,396	kataszt. holdon.
6	Paprika	4,472	(1. jegyzet)	63,608	Mint főtermény 136.0
7	Vöröshagyma	5,624	62.0	348,487	„ közöttes .. 2.2
8	Paradicsom ..	2,139	66.7	142,586	q. átlagterméssel.
9	Sárgarépa	439	113.5	49,805	Mint főtermény 454,442
10	Petrezselyem ..	479	93.9	44,955	„ közöttes .. 16,559
	Összesen...	17,271	—	1.297,219	q. terméseredménnyel.
Megjegyzés: Ezen felül még 15,245 kat. holdon termeltek egyéb zöldségféléket, amelynek terméseredménye ismeretlen. A zöldség-művelésre felhasznált egész terület ezzel együtt: 32,516 kat. hold.					
A Dunán túl:					
11	Fejeskáposzta	32,356	(1. jegyzet)	261,383	Ad 11. (Fejeskáposzta.)
12	Kelkáposzta ..	97	97.5	9,459	Mint főtermény 1,230
13	Kalarábé ...	35	97.5	3,414	„ közöttes .. 31,126
14	Saláta	299	44.6	13,319	kataszt. holdon.
15	Uborka	170	49.1	8,341	Mint főtermény 152.2
16	Paprika	432	(1. jegyzet)	7,893	„ közöttes .. 2.4
17	Vöröshagyma	347	59.2	20,526	q. átlagterméssel.
18	Paradicsom ..	224	57.5	12,877	Mint főtermény 187,249
19	Sárgarépa	266	113.9	39,223	„ közöttes .. 74,134
20	Petrezselyem ..	284	74.9	21,264	q. terméseredménnyel.
	Összesen...	34,510	—	397,699	Ad 16 (Paprika.)
Megjegyzés: Ezen felül még 14,814 kat. holdon termeltek egyéb zöldségféléket, amelynek terméseredménye ismeretlen. A zöldség művelésre felhasznált egész terület ezzel együtt: 49,324 kat. hold.					
					Fűszernek 194
					Zölden 238
					kat. holdon.
					Fűszernek 10.5
					Zölden 24.6
					q. átlagterméssel.
					Fűszernek 2,036
					Zölden 5,863
					q. terméseredménnyel.

**Kivitelünk egyes friss főzelékfajtákból
az 1913., 1924—1926. években, a fontosabb alföldi
állomások felsorolásával. *)**

A főzelék megnevezése	1913	1924	1925	1926
	é v e k b e n			
	mennyiség métermázsokban			
<i>Paradicsom, friss.</i>				
Kivitel összesen ...	25,143	14,301	3,178	7,450
Ebből:				
Budapest	435	1,108	10	459
Cegléd	1	¹⁾	145	—
Dunakeszi-Alag ...	754	¹⁾	—	—
Eger	379	¹⁾	—	—
Fót	3,879	427	205	275
Gyöngyös	¹⁾	948	241	2,269
Kecskemét	5,869	7,573	1,324	2,272
Nagykörös	¹⁾	4,114	854	1,525
Rákospalota-Ujpest	575	¹⁾	—	—
<i>Uborka, friss.</i>				
Kivitel összesen ...	165,781	66,973	50,477	76,206
Ebből:				
Budapest	1,430	2,550	770	723
Fót	3,117	9,137	11,109	13,575
Kecskemét	5,336	22,069	17,790	38,260
Nagykörös	91,868	30,695	18,890	20,665
Rákospalota-Ujpest	31,569	¹⁾	—	—
<i>Saláta, friss.</i>				
Kivitel összesen ...			3,746	5,862
Ebből:				
Budapest	nincs		18	62
Fót	külön		—	21
Kecskemét	kimutatva		—	49
Nagykörös			3,180	5,197
<i>Zöldbab és zöldborsó, friss.</i>				
Kivitel összesen ...			4,424	10,610
Ebből:				
Budapest	nincs		762	1,782
Gyöngyös	külön		638	2,343
Kecskemét	kimutatva		555	1,451
Nagykörös			1,169	3,316

¹⁾ Nem volt külön kimutatva.

*) Az 1913. év összes forgalmi adatai integer Magyarországra vonatkoznak.

szükséglete bizonyára befolyással volt. Főleg Fóth és Kecskemét kivitelének jelentékeny megcsappanása kelti fel figyelmünket.

Uborka kivitelünkben Nagykőrös kivitelének szembőlő visszaesése érdemel figyelmet. Háború előtti (1913.) kivitelével (91,868 q.) szemben, 1925-ben is, (18,890 q.), 1926-ban is (20,665 q.) annak alig negyedét exportálta. Rákospalota-Ujpest kivitele is teljesen visszaesett.

Ezzel szemben fokozatos emelkedést mutat Fóth uborka exportja, főleg pedig Kecskemété, mely az 1913-beli 5336 q-val szemben 1926-ban már 38,260 q-t vitt külföldre.

A saláta kivitt egészen Nagykőrös uralja. A csonka ország 1926. évi 5862 q. saláta kiviteléből maga Nagykőrös 5197 q-t exportált. Éppen salátából egy helynek ilyen nagymértékű kivitele fölöttébb tanulságos és figyelemre méltó.

A zöldbab és borsó kivitele szép emelkedésnek indul. Budapest, Gyöngyös, Kecskemét és Nagykőrös exportja érdemel e tekintetben említést.

A zöldségfélék alig vázolható termelési lehetőségei kinálkoznak az Alföldön. Méretarányaikban ma nem is körvonalozható ilyen termelési többletek lennének biztosíthatók a nagy rónaságnak talajminőség szerint erre alkalmas és nem egy esetben öntözésre is berendezhető részein. Még a közforgalomhoz közelebb fekvőkön is, de még nagyobb arányokban az olyanokon, melyek ma még a vasút hálózattól messzebb esnek. Olyan vidékeken, a melyeken ma is jórészt még a változatlan szemtermelésben, nem egy helyütt a földek kizsárolásában, bizonyos esetekben pedig még trágya és szalma tüzelésben, vagy legelőgazdaságban merül ki az Alföld minden kulturális haladást nélkülözni kénytelen lakossága egy részének a tevékenysége!

Ha pedig mindezek után az Alföld gazdaságának itt céltudattal vázlatosan rajzolt és a részletekbe menő fejtegetés nélkül, depozitív adatokkal megvilágított képén elgondolkodunk, akaratlanul is arra a megállapításra jutunk, hogy: mennyi is az olyan helyzet, mely változást kíván! Mennyi is a lehetőség, mely jobb jövőt ígér és mennyi is

az értékes mozaik darab, mely egy tág koncepcióban, a legszebb és legteljesebb kép kialakítására nyújt kilátást!

Ennek a képnek az eléréséhez nekünk első sorban is biztosítanunk kell az előfeltételeket. Anyagi és fizikai erőink igénybevételeével kell hozzálátnunk az ilyen munkához; és mindenek előtt ott, ahol még vannak, el kell hárítanunk a megvalósulás, a kifejlesztés elé gördülő akadályokat! Meg kell teremtenünk az Alföld minden részén a gazdasági boldogulás s vele egy szebb gazdasági jövő kialakulásának alapfeltételeit és lehetőségeit!

Ahol pedig ezek megvannak és ahol azután ezek meglesznek, kellő megszervezés esetében a szívós kitartással és megfelelő hozzáértéssel végzett munka kétségtelenül a legszebb eredményekhez vezet. Az Alföld sajátos viszonyaival számolni tudó, és tág keretben mozgó céltudatos gazdasági politika érvényesítése, valamint a gazdasági tevékenység szaktudással végzett biztos kezű irányítása és az érdekképviselőknek a helyi viszonyokkal ismerős, mind tágabb térre kiágazó tevékenysége, majd nemesak kiváló eredményeket biztosítanak teljes bizonyossággal, de kétségtelenül hozzájárulnak kereskedelmi mérlegünk megjavításához is!

Az az alföldi nép, mely sok helyen önmagából fakadt annyi leleményességgel, nem egyszer minden tanultság és irányítás nélkül, még különleges termelési ágakban is szép eredményeket és feltűnő sikereket ért el, — ehhez mindenesetre a legnagyobb és legértékesebb biztosíték!

3. A meg nem felelő gazdasági politika következményei.

Kiváló gazdasági eredményeket érhetne el az alföldi városi nagybirtokok közül pl. Debrecen is, ha főleg egy kifejlett közlekedési hálózat keretében okszerűbb irányzat váltaná fel a város nagy határának mai fölöttéb kezdetleges gazdasági rendjét; gazdaság-politikai irányát!

Debrecennek a kulturális előrehaladás érdekében egyébként tanúsított, az erejét meghaladó és minden tiszteletre érdemes nagy áldozatkészsége, hatalmas vagyonával még bizonyára arányba hozható, de semmiképen sem áll viszonyban jövedelmével.

Ezért azután alig tévedhetünk azzal a megállapítással, hogy Debrecen a minden elismerésre méltó szándékai dacára sem hoz a kultúrának akkora áldozatot, mint amilyen áldozatot követel a várostól a külterjes legeltetésre berendezett nagyszabású, de rendszerében ma már idejét mult állatgazdasága.

Hortobágyi tengernyi legelője 39,337 kat. hold terjedelmével ma egy mutatványos fényűzés, mely a maga mivoltában Európa-szerte bizonyára egyedül álló. Annak a mai körülményei között való fenntartását sem a város közönsége magángazdasági érdekeivel, sem a nemzetház tartási érdekekkel ma már összeegyeztetni nem lehet. Legkevésbé alkalmas arra, hogy a benne szunnyadó nagy vagyon értékének csak hozzávetőlegesen és valami képen is arányba hozható hasznát nyujtsa!!

Amint arra sem alkalmas mai ellátása mellett, hogy mint közvagyon a haladó kultúra szolgálatába álljon!

Pedig a Hortobágy nagy gazdasági erőforrása lehetne Debrecennek!

Szikes talaja számottevő részben elég jó minőségű. Annak ismerték el a kataszter szakértői is, amikor átlag 5 aranykoronában állapították meg a kataszteri tiszta jövedelmét.

Bíró János, aki a legutóbb bírálta el a Hortobágy talaját, abból 42⁰/₀-ot jó és közepes, 58⁰/₀-ot pedig gyengébb minőségűnek talált.¹⁾

A Hortobágy milyen módon való hasznosításának kérdésével kapcsolatban az önkormányzat változó hangulata és az érdekeltségek kívánságainak, meg álláspontjának különböző megnyilvánulásai szerint már sok terv merült fel; de természetesen évtizedek során sem jutott el egy, az országépítő nemzeti céloknak is megfelelő, s e mellett a helyi gazdasági érdekeket is kellően szolgáló egészséges irányzat kialakulásáig.

A hazánkon kívül egyebütt talán sehol sem található ilyen aránytalanul nagy municipialis birtok-tömböknek

¹⁾ Bíró János: A Hortobágy pusztja jobb hasznosítása. Köztelek 1926. június 18-iki 46. szám.

különben többé-kevésbé ez a sora nálunk. A kormányzatnak a községi vagyon felügyeletét ez idő szerint minden irányban ellátó belügyi ága ugyanis ilyen szakkérdésekre a dolgok természete szerint irányt mutató befolyást nem gyakorolhat, amiért is ugyyszólván mindegyik másféle gazdasági eljárást is követ. A földmívelési ágnak pedig egyszer-másszor kikért szakértői véleménye a konkrét kérdésekre vonatkozik, és nem szolgálhat az idők során gyakrabban szükségessé váló útmutatásul a municipium helyes és olyan mezőgazdasági politikájának a kialakulásához, mely a haladó kor irányzatát követhetné és a magángazdasági érdekek megfelelő kielégítésén kívül, a nemzetháztartási céloknak s velők a nemzeti érdeknek is legjobban megfelellhetne. Annál kevésbé befolyásolhatja az ilyennek a fejlődését és kiépítését, amint nem támogathatja a várost a gyakrabban kívánatos irányt-adó tanácsokkal.

Ebből magyarázható azután, hogy pl. 1912-ben egy a kormányzat földmívelési ágának közbenjöttével eljáró bizottság azt állapította meg, hogy a hortobágyi legelő területéből 12,000 kat. holdat mezőgazdasági művelés alá lehet és kívánatos vonni; ami akkor Debrecen közönségének helyeslésével találkozott. Volt ekkor szó öntözési berendezésekről stb. Legutóbb pedig ugyancsak a földmívelési ágtól kikért „legelő szakértő“ azt javasolta, hogy a Hortobágyot egészében, s továbbra is legelőként hasznosítsák. A törvényhatóság e javaslat előterjesztése alapján most erre az álláspontra helyezkedett s ilyen határozatot hozott!

Arra nézve pedig, hogy a Hortobágy legelőként való igénybevétele milyen arányban van a mezőgazdasági kultúra mai előrehaladási fokán üzhető földmíveléssel, igen találó egybehasonlításal élt Szentannai Samuel, a karcagi földmívelési iskola érdemes igazgatója, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben 1927. évi március hó 27-én tartott előadásában.

A szikes földek ez a ma élő egyik legjobb gazdasági szakértője, ugyanis a helyszínéről szerzett adatok alapján, mindenek előtt megállapította azt, hogy az utóbbi 10 év alatt a Hortobágyra hajtott állatoknak 3 évben volt jó legelője, 3 évben közepes, 3 évben gyenge,

egy évben pedig az állatok már májusban haza szorultak.¹⁾ E mellett említésre érdemes még az is, hogy az egyik évben, amikor jó legelő volt, a hideg időjárás miatt az állatok elgyengültek és közülök 873 drb. szarvasmarha hullott el száj és körömfájásban.²⁾

Megállapították továbbá azt is, hogy évről-évre apad a kihajtott állatok száma.

1922-ben 21,770 számos állatot, 1926-ban pedig már csak 15,061 számos állatot hajtottak ki a Hortobágyra, úgy hogy 1926-ban egy számos állatra már 2.6 kat. hold legelő jutott. Egy számos állat azonban ezen a 2.6 kat. hold legelőn egy esztendőből csak fél évig élt, úgy hogy Szentannay az állat másik 6 hónapi takarmányozására ugyanekkora területet vesz számításba; és arra az eredményre jut, hogy Debrecen határában s az ottani gazdasági viszonyok között 5.2 kat. hold szükséges egy számos állat eltartására.

Ezzel az eredménnyel azután szembeállítja a karcagi földmives iskolának a karcagi szikes földön üzőtt gazdasági eredményeit.

Amikor ugyanis Karcag városa 30 év előtt felosztotta 30,000 kat. holdas közlegelőjét, a karcagi földmives iskola céljaira 300 kat. hold földet juttatott. Ebből a földből akkor 80 kat. hold volt jó minőségű, a többi „gyenge és silány szikes legelő.”

A Hortobágy 39,337 kat. holdjából hivatalos megállapítás szerint 12,000 kat. hold a jó minőségű; a kettő között tehát egyező az arány.

A karcagi iskolának a hortobágyi legelőszabályzat szerint számba vett 118 számos állatja van, amiért is itt 2.5 kat. hold jut egy állatra. Ez a számításba vett 300 kat. hold karcagi birtok azonban magában foglalja

¹⁾ A kistűszállási közbirtokosság 6449 kat. hold és jó minőségéről alföldszerte ismeretes legelőjéből 30% szántóra is alkalmas, a többi szikes, zombékes. Erre a legelőre évente 2800 drb. szarvasmarhát, 600 drb. lovat, 2000 drb. juhot és sertést hajtának. A legelőn az állatok az utóbbi 10 esztendő alatt 2 évben feljavultak, 5 évben közepes állapotban tértek haza, 2 évben lesóványodtak, egy évben pedig haza hajtották őket, hogy ott éhen ne vesszenek. Szentannay I. m.

²⁾ Ebből 600 drb. tarka volt, 273 drb. pedig magyar fajta.

az iskola kertészetét, erdősített területét, s az iskolai és gazdasági belsőséget, ami együttvéve az egész területnek több mint 10%-a.

A karcagi iskola gazdasága azonban az utolsó évek tervszerű munkájával úgy megjavította szikes földeit, hogy az 1926-ik évben már 1418 q. szemtermést, 1800 q (18 vagon) cukorrépát és 12,000 darab gyümölcs oltványt termelt és ezen felül kataszteri holdanként mégis kétszer annyi állatot tudott eltartani, mint a mennyi a debreceni határban, a hortobágyi legelőn megélni képes. Ezek az állatok e mellett állandóan és egyformán jókarban vannak, azok az igás állatokon kívül mindig és egyformán gyarapodnak; míg a hortobágyi állatok gyarapodása és boldogulása az időjárás szeszélye szerint nagyon is változatos; fölöttébb problematikus és efemer értékű! Mit termelhetne ilyen irányú mezőgazdasági műveléssel Debrecen város a Hortobágyon a mellett, hogy állatai számát a példa szerint nem hogy apasztania kellene, de meg is szaporíthatná!

Mit jelentene mindez a kulturális haladásra olyan tiszteletre méltóan törekvő Debrecen város mezőgazdasági érdekeinek szempontjából és milyen kedvezően tudna ez is hozzájárulni élni-akarásunk és talpra-állásunk mai emberfölötti és küzdelmes munkájához!

Holott a mai helyzetében a Hortobágy, ez a tenger nagy földbirtok, az utazó idegeneknek nyújtható látványosságon kívül kat. holdanként csak 1.5 pengőt hoz Debrecen városának! És még ez a jövedelem is csak látszólagos!

A hortobágyi hatalmas legelőnek a polgárság állatgazdasága útján való hasznosításával ugyanis a város részére jutó igen alacsony jövedelmét még fölöttébb kedvezőtlenül ellensúlyozza a polgárság állatgazdaságának a városra nehezedő egy másik, súlyos tehertétele, mely évről-évre a város erdőbirtokától követel nagy áldozatokat és az évtizedek során nagy mértékben ki is kezdette a város jelentékeny erdővagyonát.

Ezeket, a valamikor szép erdőket, a mainál aránytalanul nagyobb állatgazdasága mellett, évszázadokon át eléggé óvta is a város a károsítások ellen, de azok, az azelőtt volt jóval előnyösebb tenyészeti viszonyaik között

minden idők viharát és viszontagságát a mainál sokkal jobban képesek voltak állani is. Tényleg ma Debrecen város erdei az Alföldön azok közül a kevesek közül valók, a melyek egy részükben még ősi helyükön állanak, bár azok az idők során elkövetkezett kedvezőtlen változások és gondatlan eljárások miatt ma éppen nem díszlenek az ősi mivoltukhoz méltó formában és pompában!

A rég mult időben, amikor még a maihoz mérten aránytalanul nagyobb terjedelemben borította erdő a debreceni homokterületeket, azok fenekeit még kisebb-nagyobb mocsarak és lápok ülték,¹⁾ a melyek környéke az idők során az állattartásnál a nagy legelők mellett is számottevő gazdasági jelentőséghez jutottak.

Ezeket a mocsarakat és lápokat ugyanis egykori emberi beavatkozásra hova-tovább rétszerű gyűrűk, fűtermelésre igen alkalmas udvaros foltok szegélyezték, a kisebbeket pedig azok egy s más helyen fel is váltották.

A nyírlápok nyirkosságából, de a sűrű buja erdőkből is állandóan páratelt levegő áradt, és dús harmat üdítette a hosszú időken át kaszálókul használt ezeket a hova-tovább tágitott erdőközi tisztásokat; a melyek azután a debreceni, egykor annyira nagy arányú állatgazdaság téli takarmányszükségletének ellátásában is mind nagyobb és jelentékenyebb tényezőkké váltak.

1774-ig Debrecen határában a házas telkek és a város körül elterült szőlőskertek kivételével a földbirtok még nincs magántulajdonban. A város őshatára, ép úgy mint a zálogos puszták ez időben még osztatlan közvagyon, a melynek hasznára a város minden beltelkes polgára jogosult.²⁾

Ekkor azonban nevezetes fordulat következett el a városi birtokok történetében. Mária Terézia ugyanis a birtok ügyek rendezése végett egy comissio élén gróf Forgách Miklóst kir. biztosként küldötte Debrecenbe, akinek intézkedéseivel és javaslatára a censualis földek és a kaszálók birtoklása nagy lépést tett az állandósulás felé.

¹⁾ Ilyen nyírláp maradványok a debreceni erdőkben még fellelhetők. Rapaics R. dr.: A debreceni homokterület növényzeti viszonyai. Erdészeti kísérletek 1916. 3—4. szám. 139. old.

²⁾ Zoltay Lajos: Debrecen a török uralom végén, 127. old.

Felsőbb jóváhagyással megengedték ez alkalomból, hogy a debreceniek bizonyos pusztákat mint zálogos bérföldeket, ép úgy a kaszálókat is 7 évi időtartamra zálogos birtoklással 30,000 forint lefizetése mellett igénybe vegyék s azokat a szántás-vetéssel és baromtenyésztéssel foglalkozó és beltelekkel rendelkező polgárok között ki-oszthassák.¹⁾

A többnyire tölgyesekből álló és ott „eseres“-nek nevezett erdőkben a kaszálókat ekkor csak fűtermelésre engedték használni, azért is ezeket „eserekaszalók“-nak nevezték. Ezek számbavételénél pedig egy akkora terület szolgáltat mértékegységül, mely egy boglya szénát terem; s ezt egy boglyás kaszálónak nevezték.²⁾

1818-ban újra nagy változás következett el. Ekkor ugyanis más befolyások ellenére³⁾ és állítólag a nádor közbenjárása folytán megengedte az udvari kamara, hogy a debreceniek a zálogos pusztákat és kaszálókat 32 évre 635,385 conv. frt. és 38 kr. lefizetése mellett zálogba vehessék.

A házipénztár azonban nem tudta kifizetni ezt a tekintélyes összeget, amiért is Debrecen város mint tulajdonos, az újra megváltott földek egy részét és a többi praediumon azelőtt is birt tanyaföldeket és kaszálókat az egész zálogos időre, tehát 32 esztendőre bizonyos feltételek mellett és a megváltásra felhasznált és meghatározott alzálog bér fejében,⁴⁾ — ahol erre vállalkoztak, —

¹⁾ Zoltay Lajos: Birtokmegoszlás Debrecenben. Magyar Gazdák Szemléje, 1900., 523. oldal.

²⁾ Török Gábor: Debrecen város erdőgazdasága. Erdészeti Lapok, 1882. év, XI. füzet, 959. oldal.

³⁾ Ezeknek a pusztáknak, nevezetesen: az ohati, zámi, hegyesi, halápi, bánki, fancsikai és monostori pusztáknak zálogos birtoklására nézve a kincstárral 1745-ben 30,000 frt. lefizetésének kötelezettségével kötött szerződés határideje ugyanis lejárt, amikor is egyik-másik pusztára régi földes úri családok utódai, meg a bécsi udvarnál befolyásos egyének érdemeik jutalmául kívántak donatiót szerezni. Az udvari kamara pedig Halápon és Ohaton új községek telepítését tervezte. (Zoltay i. m. 324. old.)

⁴⁾ Egy tanya nyilas zálog-előlegét 100 frt.-ban, egy régi boglyás kaszálót (3600 négyszögöl) pedig 17 pengő forintban állapították meg.

meghagyta az azt eddig használt gazdák kezében, egyebütt pedig ilyen értelemben más polgároknak osztotta ki.

Az egykori „béres földek“ azután az „ideiglenes zálogjogi magánbirtok“ természetüket 1854-ig megtartották, amikor is az ősiségi patens életbeléptetésével Debrecen város a zálogos pusztákat 1.004,900 forintért megváltotta és egyben a tanya és a kaszálóföldeket örök tulajdonjoggal a zálogtartó polgárookra ruházta át, mert ezek a megváltási összeg nagy részének fizetését magukra vállalták.¹⁾ Kikötötte azonban a tulajdonjog átruházására vonatkozó szerződésekben és a telekkönyvileg is feljegyeztette Debrecen város, hogy a tanya és kaszálóföldek továbbra és kizárólag csak debreceni polgárok tulajdonában lehetnek.²⁾

A telekkönyvek fogalmával is ellentétben álló ezt a rendelkezést azóta természetesen több esetben kijátszoták, s nem egy idegen községbeli üli ma már az egykor debreceni polgár tulajdonában volt ilyen földeket.

Hosszú ideig az ezeken az erdei tisztásokon való künnlakást tiltották és azokon épületek emelését sem engedték meg s csak később túrték meg, hogy földbe épített kunyhókat és hasított fából és szalmából készített „hegyes kunyhókat“ használhassanak azokon. Csak a múlt század második felében kezdték meg külön engedély nélkül ezeken a birtokokon a lakóházak és gazdasági épületek építését.³⁾

Hosszú ideig csak kaszálókul használhatták a zálogos bérlők ezeket a földeket, később legeltettek is rajtuk, majd fel is törték azokat szántókul.

Különösen akkor következett el ezeken a földeken nagyobb arányokban a mezőgazdasági művelés, amikor a le-

¹⁾ Zoltay Lajos: i. m. 524—527. oldal.

²⁾ Az 1868. évi január hó 25-én tartott városi gyűlés a tanya és kaszáló földek telekkönyveibe a következő feljegyzést vétette: „Debrecen sz. kir. városnak azon felsőbb helyen is jóváhagyott százados szabályrendelete (statutum), mely szerint a város területén lévő tanya földek és kaszálók csupán házzal bíró, Debrecen városi polgároknak adathatnak el, s csak ilyenek által birtokoltathatik.“ Zoltay I. m. 527—528. old.

³⁾ Török Gábor: Debrecen város gazdasága. Erdészeti Lapok, 1882. XI. f. 959. old.

esapolások körébe ezeket a többé-kevésbé nyirkos területeket is bevonták. Ezzel azonban nemcsak ezeknek a földeknek a jó részét vonták el eredeti rendeltetésüktől, mert nem használhatták azokat kaszálókul, de sőt a környezetükbe eső erdők is egy jóval szárazabb viszonylatba kerültek. Jórészt eltűntek ekként a kocsányos tölgy tenyészetére annyira alkalmas nyirkos, vízenyős erdőföldek, s helyöket egy jóval szárazabb homokos talaj váltotta fel, amelyben a talajvíz jelentékenyen süllyedt.¹⁾

Leromlott ezzel az ilyen kocsányos tölgyesek ellenálló képessége²⁾ és megszűnt azok bujasága. Sínylődésük pedig már hosszabb idő óta eléggé igazolja, hogy további tenyészetük a birtok számottevő részén már nem indokolt, s azokat jelentékeny arányban más tölgy és egyéb, főleg talajjavító fajokkal kell feleserélni.³⁾

Képzeljük ehhez azt a birtokjogi helyzetet, amelyet a vázoltak szerint az erdőkbe ékelt, jórészt magántulajdonba jutott és most már évtizedek óta mezőgazdaságilag művelt terjedelmes birtokrészeket, meg a továbbiakban az erdőtől elvont, s részben a város tulajdonában maradt,

¹⁾ Ez a jelenség különben nem csak a debreceni erdőkben, de a Tiszán túl egyebütt is tapasztalható volt és még megfigyelhető ott, ahol az ilyen tölgyes erdőt mezőföld céljára ki nem irtották vagy más fajjal fel nem cserélték. Legtöbb helyütt azonban ez lett a sorsuk.

Nagyon helytállón írja meg ezért Rapaics, hogy: „Igy esett meg a nagy változás, így lett az erdős-lápos vidékből pusztta. Így vonultak be nagyrészt emberi közvetítéssel, vagy legalább is az ember oda hozta marhával, lóval, disznóval meg birkával a pusztai növények, amelyek a védelmüket és párájukat vesztett kiszáradt talajon sorra megtelepedtek, új színt, új külsőt, új jellemet adva az egész vidéknek.”

És találón állapítja meg, hogy: „a Nyírségen még csak most folyik az átalakulás, mely a Duna-Tisza közén és Temesben már rég végebe ment.” Rapaics: A debreceni homokterület növényzeti viszonyai. Erdészeti kísérletek. 1916. 3—4. sz.

²⁾ Az időjárásbeli rendellenességek mellett egyrészt ennek tudható be az a körülmény, hogy ezeket az erdőket az utóbbi időben elég rovakár is érte. (Matusovits Péter: Tölgyeseink pusztulásának okai és a védekezés. Erdészeti Lapok, 1924. 7. füzet, 129. old.)

³⁾ Ezek helyét jobb talajon a kocsánytalan tölgynek, egyebütt a csernek meg más lomblevelűnek s a javításra szorulókon főleg a fenyőféléknek kell elfoglalni. Szerző.

de szintén mezőgazdaságilag művelt ilyen tisztás foltok s a velők kapcsolatos szolgálomak és terhek teremtettek, — s amelyeknek révén Debrecen város erdőbirtokának térképe ma egy össze-vissza szaggatott szövetrongyhoz hasonlatos, erdőállománya pedig sok helyütt szálnalmas képet mutat.

Mindennek ismeretével, a továbbiak során könnyen érthető lesz az a súlyos gazdasági helyzet, mely Debrecen város erdőgazdaságára elkövetkezett.

Az erdőbirtokot ugyanis a polgárok faizásán, mint még maig sem rendezett szolgálmi terhén kívül az ú. n. nyári kaszálás és téli legeltetés szolgálma terheli.

A város 26,890.2 kat. hold birtokába ékelt és azt darabokra szaggató 15,492.6 kat. hold, jórészt magántulajdonban levő mezőgazdasági föld birtokosai ugyanis a városi erdőkre telekkönyvileg befejezett joguk szerint az erre a célra kijelölt részekben október 15-től április 15-ig legeltethetnek és tavasztól őszig az erdőt kaszálhatják.

A Hortobágyról hazakerülő marha egy jó része tehát az elmaradhatatlan károsítások mellet egész télen át nyúzza az erdőt. Mivel pedig kaszálni csak gyér állású erdőben lehet, önként következik, hogy a magánbirtokok körzetében az erdők állománya jelentékenyen megritkult.

Az annyira szaggatott mérhetetlen sok határ védelmére pedig elégséges személyzetet biztosítani úgyszólván lehetetlen, amiért is azután a károsítások nem is szünetelnek.

Az 1923-iki hivatalos feljegyzések szerint volt az erdőbe ékelt birtokosok között olyan, aki a földjét övező városi erdőben 145 drb. szarvasmarhát, 15 drb. lovat és 205 drb. sertést legeltetett.

Általában az a törekvése az érdekelteknek, hogy sok állatot tarthassanak ezeken az irtványos földeken, mert az kedvező anyagi előnyöket biztosít.

Hozzájárult az erdők romlásához egy, a debreceni városi erdőbirtokon előforduló különlegesség is, mely a maga nemében bizonyára egyedül álló.

Ez az erdővágásokat lakó u. n. „vákáncsos“ néppel járó sok gazdasági baj.

A mult század hatvanas éveiben a város északi részén az ahhoz közel fekvő Nagyerdőben alkalmazták először azt az erdőfelújítási módot, a mely mellett az erdőtelepítést mezőgazdasági műveléssel kapcsolták egybe. Kiosztották apró részletekben a vágásterületeket a város szegényebbjei, nincstelenjei közül jelentkezőeknek és az erdővágás időközi mezőgazdasági művelésének hasznai ellenében arra kötelezték azokat, hogy a nekik kiosztott területet tölgyekkel ültessék be és annak utánna is műveljék pár évig a beültetett földön a sorközöket, „a talaj porhanyítása és a gyomtól mentes állapotban való fenntartás érdekében.”

Ezeket a vágásterületeket, mint még be nem telepítetteket üres erdőföldeknek „vacans”-aknak nevezték. E megjelölés után pedig az ilyen erdőföldek megművelésére és beültetésére vállalkozottakat köznyelven „vákáncsosok”-nak nevezték el.

Ezt a erdőtelepítési módot azután nemcsak a közeli, de a városi erdők messze fekvő zömében is alkalmazni kívánták, ide azonban a nagy távolság miatt már ilyen értelemben emberek nem akadtak.

Ahhoz a módhoz fordultak tehát, hogy megengedték, az arra vállalkozottaknak a helyben, az erdővágás helyén lakást; ugyanott az állattartást, az erdőföldek több évig tartó mezőgazdasági művelését stb. Szóval minden áron népet csalogattak a munkahelyre, az erdő belsejébe, a beültetni kívánt erdővágás helyére.

Erre a munkára és erre a különös életre azután különböző vidékekről oda szivárgott olyan egyének vállalkoztak, akik valamely okból egyebütt nem találtak boldogulást, akik birtokkal, házzal, lakással nem rendelkeztek. Hontalanok, szegény legények, ide-oda vándorló nyugtalanok s egyebek. Csak kevés, valamiképen is törekvő akadt közöttük!

Kiosztották ezeknek az erdővágást, s a „vákáncsos” a neki jutott és beerdősítésre váró földrészen a várostól ingyen kapott fából kunyhót, ólat és az ott éléséhez faizást, legeltetést, fűkaszálast gyakorolt.

A neki kiosztott földet a kitisztítási munkáért az első éven ingyen használta és ingyen használta a már beerdő-

sített terület sorközeit is több évi művelésre. Csupán a kitisztított, de még be nem ültetett terület után kellett termései egyharmadát „dézsmá“-ként leadni a városnak.

Csak természetes, hogy az a vákáncsos, aki ekként mindenével betelepült a letarolt erdőtalajra és akinek még az erdei facsemetét is magának kellett nevelnie, nem nagyon iparkodott az erdővágás beültetésének sikerét biztosító munkát végezni.

Ilyen körülmények között azután az először ültetett csemete nagy része a következő évre kiszáradt, — tehát újjal kellett azt pótolni. Volt azután a továbbiak során is gondja, hogy nagyra ne nőjenek a csemeték, mert ekként őt a terület használatában akadályozhatnák. Képzeljük el a beerdősítésre váró terület közepén a kunyhójában sok gyermekével, tehenével és sertéseivel élő vákáncsost, akinek ha sikerül az erdőtelepítés, a saját érdekeivel ellentétben onnét tovább kell állnia.

Az erdőtelepítés természetesen többnyire addig nem sikerül, amíg a föld ki nem merült, amikor is kiélt földön nyomorgó facsemetéket hagy vissza, majd új vágásba vonul és más helyen egy hosszabb tartózkodásra megint új kunyhót ver, és berendezkedik a vákáncsos. A város pedig az így magára hagyott silány erdőfiatalosnak, a valamikorra kifejlődő gyenge erdőnek legalább is 10, sőt ennél is több évi növekedésével megrövidült.

És ez a rendszer bizonyos, a lehetőségig korlátolt mi-voltában még ma is fennáll. E nagy vagyon testén, a városi erdőkben, többfelé szétszórta, élősdí módon, még ma is ott tartózkodnak ezek a vákáncsosok. Minden hitélet, és a gyermekük részére szolgáló minden iskola nélkül.

Az 1924. évi hivatalos összeírás szerint 850 ilyen „erdőtelepítő“ családfő 3877 családtaggal, 210 lóval, 22 csikóval, 783 tehénvel, 73 növendékmarhával, 247 borjúval, 273 sertéssel és 1036 egy éven aluli malaccal élt a városi erdővágások beültetés alatt álló és embertől, állattól egyaránt óvni kívánatos területén. Holott ezeket az erdőbirtokoktól bizonyos távolságban, a város mezőföldséin falvakba telepíthetné Debrecen városa, s az idők során megfelelő rendszabályokkal alkalmas erdőmunkásokká nevelhetné azokat, a különben ugysis munkáshiánnyal küzdő erdőbirtoka javára!

E nem mellőzhető ismertetés kiegészítésével, az előzőkben vázoltakhoz még hozzá kell fűznünk azt is, hogy a város faizásra jogosult polgárai igényeinek kielégítésére szükséges fatermést a mindjobban leromlott erdő szabályszerű termése már szolgáltatni nem volt képes, amiért is több éven át túl is használták az erdőt, hogy az ilyen szükségleteket kielégíteni tudják.

Ilyen viszontagságos, leromlott mivoltában sinylődött már hosszabb ideje Debrecen város erdeinek egy jelentékeny része.

Fekete Lajos, az erdőmérnöki főiskola volt tanára, s a magyar erdészeti tudományok egyik jeles művelője már 1887-ben, tehát 40 év előtt többek között így ír ezekről az erdőkről.

„Képzelsen az olvasó mintegy 45,000 kat. holdnyi tölgyerdőt sík homoktalajon, amelynek egy része a futó homok természetével bír. Azután tessék elképzelni, hogy egy olyan városnak, minő Debrecen, főképen a földmivelésből és marhatenyésztésből élő jómódú polgárai roppant marhaállományukat és birkáikat télen át e területen legeltetik; annak tisztásain és irtásain pedig azon fölül, ki ahogy annak idején hozzáférhetett, szánt, vet és kaszál.“

„A kaszálás természetesen az évenként jobban megritkított erdőre is kiterjedt.“

„...A tisztások évenként nagyobbodtak, az erdő pedig folyton apadt...“

„Ahol a szántás-vetés az erdő szélén, s a kaszálás az erdőben már régóta folyik, ott az erdő nagy fái tetejüktől lefelé lassanként kiszáradnak, lombozatuk feltűnően meggyérül, a sarjak nyomorultak, növekedésük eleserjesedik, s végre az elszigetelt facsoportok egészen kivesznek.“

„A benyomás oly sivár és vigasztalan...“

„Nincs az országban terület, amelyen a homoktalaj ilyen mezőgazdasági használat által való kimerülését oly kézzel foghatólag lehetne tanulmányozni, mint Debrecen város erdején.“¹⁾

¹⁾ Fekete Lajos: A debreceni erdők, s a talaj elszegényedésének elmélete. Erdészeti Lapok 1887. október hó 814—815. oldal.

És ez az állapot nem javult, csak rosszabbodott, úgy hogy a háború kitörése előtt már Debrecen város is belátta a helyzet tarthatatlanságát. Legmegfelelőbbnek tartotta ezért, hogy az 1898. évi XIX. t.-c. nyújtotta lehetőség szerint szerződéses alapon állami ellátásba bocsátja erdeit, ami azután meg is történt.

Az állami ellátás a hosszú idők súlyos hibái után természetesen nem teremthetett azonnal egy rendezett helyzetet. A leromlott erdőket pedig, főleg a megmaradt szolgalmak mellett, megjavítani természetesen nem lehetett. A való helyzet megállapítása, a mérnöki felvételek és térképelés egyébként is sok időt és fáradságot igényelt; közben pedig a háború és az utánna következő nehézségek mindent meg is akasztottak.

1922-ben azután az állami felvételek alapján megállapítást nyert, az egyébként csak pontosabb arányaiban nem ismert sajnálatos valóság, hogy Debrecen város 26,890.2 kat. hold erdejében az okszerű gazdálkodás feltételül kiszámított 2,094.517 m³ szabályos fakészlettel szemben a valóságos fakészlet csak 958,131 m³; minél fogva az okszerű erdőgazdaság fatőkéjéből 1.136,386 m³, vagyis annak több mint fele hiányzik.¹⁾

Értékben pedig azt jelenti ez, hogy a város erdőtőkéjéből, ha azt (legnagyobb arányban tölgyről van szó) köbméterenként csak 5 pengővel vesszük számba: 5.681,930 pengő értékű fatőke vészett el.

Már magában is nagy érték ez, amelynek hozadéka Debrecen város pénztárának minden éves bevételét apasztja. Pedig nem csak ez a veszteség! Nagy a károsodás az erdőtalajban, mely leromlott; és nagy a károsodás a megmaradt faállomány minőségében, valamint annak további növekedésében, tehát gyarapodásában is, mert egy silány talajon és ritkás állásában az korántsem

¹⁾ Ez is oly módon, hogy a tölgy 1.076,010 m³ szabályos fakészletével szemben a valóságos készlet csak 331,269 m³, s így a tölgynek kétharmada; a nyár 166,371 m³ szabályos készletével szemben a valóságos készlet 84,024, m³, s így a nyárnak mintegy a fele; az akác 852,136 m³ szabályos készletével szemben a valóságos készlet 542,838 m³, s így az akácnak körülbelül egyharmada hiányzik.

olyan fejlődésképes, mint lett volna egy jó talajon és megfelelő záródás mellett.

Végül nagy a károsodás abban is, hogy az erdőbirtok valamikori 45,578 kat. hold terjedelme az idők során 26,890.2 kat. holdra apadt, s abból is ma már csak 23,082.1 kat. holdat borít erdő! A kár tehát igen nagy!

A fakészlethiány megállapításának a továbbiak során az lett a természetes folyománya, hogy a városi erdők évi fatermelését, bár több évtizedre való megosztással ugyan, de a hiány pótlására apasztani kellett. Ugyanaz az eljárás került logikus alkalmazásban érvényre, mint amilyent egy bank követ, amikor alaptőkéje elvesztett részének visszaszerzése érdekében kiadásait és részvényesei osztalékának arányát leszállítja.

Ez az intézkedés azonban a városnak a szolgalmakra jogosult polgárságában kedvezőtlen visszhangot keltett, mert a jelentékeny birtok fatermése már korántsem tudta fedezni a szolgalmi és egyéb faszükségeket.¹⁾

Felszólamlások folytán ezért a város törvényhatóságának 1923. év április végén tartott közgyűlése oda határozott, hogy az állami ellátásra vonatkozó szerződés felmondása iránt megindítja az eljárást.²⁾

Ennek a közgyűlési határozatnak ugyan nincs lényegbeli jelentősége, mert célját el nem érheti. Alkalmas azonban a helyzetkép megvilágítására!

A város közönségének, s elsősorban is a tanácsnak a kulturális haladás érdekében tanúsított és eléggé nem

¹⁾ Érdekes itt leírunk Szeged város most megjelent monografiájából a szeged-városi erdőket, illetőleg ott olvasható következő megállapítást: „Az évenként nyerhető fatömeg a 38 évi állami kezelés alatt ugyanazon erdőterület mellett több mint háromszorosára emelkedett.” Továbbá azt, hogy ezen idő alatt az „I-ső termőhelyi jóság 17 kat. holdról 469, a II-ik 681 kat. holdról 1021 kat. holdra emelkedett.” Kiss Ferenc: Szeged város erdőszete. Magyar városok monografiája „Szeged”, Bpest, 1927. 191. old.

²⁾ Nem hajtható végre a felmondás, mert a vagyonfelügyeletre illetékes belügyminiszter és a földmivelésügyi miniszter hozzájárulása nélkül az erdők állami ellátása meg nem szüntethető. Az adott helyzetben pedig az ilyen hozzájárulást teljesen kizárja a város erdőgazdaságának leromlott és csak hosszú évtizedek során megjavítható helyzete. Szerző.

dicsérhető törekvéseivel szemben, — ime mennyire ellentétben áll a város közgyűlésének az a két határozata, a mellyel nagy vagyona egy jelentékeny részének jövőbeli ellátására nézve intézkedik!

Az egyik ezek közül megszüntetni kívánja a leromlott városi erdőbirtokok állami ellátását, s vele a helyzet javítására irányuló jóra való törekvést, — a másik pedig érintetlenül továbbra is a polgárság marháit legelőjéül rendeli a Hortobágyot!

Ez a két határozat alapgondolatában, indító motívumaiban, egy vágányon jár és azt jelenti, hogy ezt a két nagy vagyont, s közte erdejének az állagát is, Debrecen város egy mindenképen extensiv és mindenképen idejét mult állatgazdasági rendszernek követeli áldozatul!

A helyett, hogy megszüntetné és megváltaná a szolgalmakat és visszaszerezné az erdőbirtokába ékelt és a közvagyon romlására vezető magántulajdonokat, a melyek céljára a jórészt nagy tételekben bérbeadott mezőföldjeit, vagy akár a hortobágyi legelője egy részét, s az erdőszélek roncsait és foszlányait felhasználhatná, s ezzel erdővagyonát konzerválni, igen jelentős értékűvé emelni tudná! A helyett, hogy extensiv körülményei között a statisztika igazolása szerint úgyszólván visszafejlődő állatgazdaságát egy okszerű mezőgazdálkodás bevezetésével fejlesztené, s mindezzel a város polgárságának, de egyetemenek vagyonát is emelni tudná!

Mai közigazgatási és vagyonfelügyeleti rendszerünk mellett, megfelelő felsőbb irányítás s egy alkotott nemzetháztartási cél szolgálata nélkül, végeredményében pedig a magángazdasági érdekekkel is ellentétben alakul ki ezek szerint a közületek gazdasági politikája, és érvényesül nem egyszer indokolatlan ötletszerűségekből, vagy rendíthetetlen konzervativitással a legváltozatosabb módon.

Karcag felosztja és örök tulajdonba engedi át 30,000 kat. hold legelőjét a város polgárainak. Szeged mezőföldjeiből egy részt legelőül tart vissza, a többit pedig feldarabolja és apró részletekben bérbeadja jórészt a nincsteleneknek. Kecskemét is bérbe adja egy részét földjeinek, egy részét azonban időközönként parcellázza,

s áruba bocsátja a legtöbbet ígérő gazdáknak. Bugaci legelő gazdasága pedig ma is változatlan a maga primitív kezdetlegességében.

Debrecen áll ősi állatgazdasága mellett, érintetlenül fenntartani rendeli tengernyi legelőjét. Mezőföldrét pedig nagy tagokban jórészt nem is debrecenieknek adja bérbe.

Debrecen türi a birtokába beékelte magántulajdonok rombolását, és nagy erdővagyonának jelentékeny részét az évtizedek során annyira feláldozza a maig rendezetlen szolgalmaknak, s a telekkönyvileg szentesített egykori foglалásoknak, hogy az ma a polgárság igényeit sem tudja kielégíteni. Szeged pedig jól megfontolt előrelátással segítségül hívja az állami adminisztrációt¹⁾ és 38 éves tervszerű munkával az addig volt silány erdőfoltok helyébe fel nem szabdalt testekben közel 7500 kat. hold szolgalmamentes új erdőt telepít, „amelyből nyerhető fatömeg a 38 évi állami kezelés alatt ugyanazon erdőterület mellett több mint háromszorosára emelkedett“²⁾ és a mely 1926-ban 112,402 pengő, vagyis kat. holdanként 16 pengő 43 fillér tiszta hasznót hozott a város pénztárának!

E mellett pedig szinte mindegyik szívesen látja a tanyaszerű kialakulást, a szétszórtan lakott fejletlen gazdasági egységeket és változatlanul idegenkedik attól, hogy mammuthatárain belül a faluszerű kialakulás valamely formája, és vele az efféle kulturális haladás biztosítható legyen és a socialpolitikai feltételek is érvényre juthassanak!

Szentannay Sámuel a fennebb vázolt előadásában, a karcagi földmives iskola birtokának és a Hortobágnak ismertetett összehasonlításával reá mutat arra is, hogy az alföldi nagy közlegelők a mai értelemben való további fenntartása socialis szempontokból is milyen hátrányosan

¹⁾ „Ennek az állami kezelésnek úgy a hazai, mint az orosz, német, amerikai szakemberek, és a volt osztrák birodalmi erdészeti egyesület tanulmányútjaik alkalmával szóval és írásban elismerő kifejezést adták.“ (Kiss Ferenc: Szeged erdészete. Magyar városok monografiája „Szeged“, Bpest, 1927. 191. oldal.)

²⁾ Kiss Ferenc. U. o. Hozzáfűzzük, hogy a város élőfakészlete, mely a hivatalos adatok szerint 1888-ban csak 50,526 m³ volt, 1925-ig 152,209 m³-re, tehát több mint háromszorosára emelkedett. Szerző.

jelentkezik. Reá mutat, hogy a hortobágyi különböző pásztorbér mellett átlag 10 kgr. búza értéke jut egy állatra. Ez a kereset pedig úgyszólván csak 50 gazdasági cseléd bérének felel meg. Ezzel ellentétben, ha a 39,337 kat. holdas birtokot mezőgazdaságilag művelnék, számításai szerint ott már közepes művelés mellett is 12,000 ember találna megélhetést.

Ennek az ilyenforma számításnak a helyességét tényleg igazolja az a körülmény is, hogy a 9316 kat. holddal kisebb mezőhegyesi állami ménesbirtokot¹⁾ a tagolatlan nagybirtok formájában való ellátása mellett is az 1925. évi népösszeírás szerint már 8142 lélek lakta.

Mennyit számlálhatna tehát a Hortobágy, ha azt pl. a Forster Géza javaslatának megfelelően²⁾ fiók községek alakjában, vagy más formában betelepítenék és mezőgazdasági művelés alá fognák, amihez a szikes földek termékennyé tételének most már kipróbált és beigazoltan sikeres eljárásai is elég biztos alapot nyújtanak.

Nem csak itt, de mindenfelé az alföldi nagy síkságon, az annyi magyarnak egyedül a mezőgazdaság terén nyíló ilyenféle kedvező boldogulási lehetőségek megállapítása mellett, valóban elszorul a szívünk, hogy kegyetlenül megesonkított kis országunk egyik-másik részéből a magyarságnak kivándorlásra csábított, erőtől és egészségtől duzzadó százai mégis vonatszámra és akadálytalanul indulnak évről-évre útnak; és keresnek boldogulást a kanadai és egyéb többnyire szomorúan végződő bizonytalanságban!³⁾

¹⁾ Területe : 30,021 kat. hold, amelyből 1518 kat. hold erdő.

²⁾ Forster Géza : Javaslatok az alföldi gazdaság megjavítására.

³⁾ A kanadai viszonyokra és a kivándorlók sorsára élénk világot vet egy farmer leveléből vett következő töredék : „Az, aki három-négyezer dollárnyi tőkével jő ide, magánosoktól aránylag elég jó fekvésű farmot vásárolhat. De kérdelem, ha magyar kis gazdáink ilyen nagy tőkével rendelkeznek, érdemes-e nekik elhagyni őseik hazáját, ahol a föld hozama mégis csak különb? Akinek pedig nincsen tőkéje, az meg éppenséggel maradjon otthon, mert ha a rabszolgaság ideát már régóta nem divik is, azért csak mégis rabszolga életre lesz kárhoztatva?

„...az a kis pénzecske, amit derék véreink az óvilágból magukkal hoztak, bizony mind elúszott, főlemészttette a zord éghajlat, a hosszú tél, a csalódások, a viszonyok nem ismerése. Ezek körében

Egy gyenge ország sajnálatos és indokolatlan vérvesztése ez, amikor ugyis olyan kevesen vagyunk! Amikor, ha még annyian volnánk, sem lehetünk elegendően ahhoz, hogy vállvetve és egyesült erővel nézhessünk szembe a jövő feladataival! Amikor mindemellett úgyis léptenyomon azok a szomorú hírek fogadnak, hogy a leszakított országrészekeken tervszerű következetességgel és szívtelen kegyetlenséggel szorongatják véreinket és erőltetik reájuk, főleg pedig ivadékaikra az új hatalom nemzetiségének nyelvét és szívük szerint idegen nemzeti hitvallását!

Amikor tehát számban ugyis annyifelé sorvad a magyar!

Ezért azután, ha az Alföldön már egy megváltoztatható irányzat mellett is a magyarságnak csak a mezőgazdaság terén annyi boldogulási lehetőséget biztosíthatunk, annak minden eszközét, minél hamarább és minden áron igénybe vennünk valóban hazafias kötelesség és elsőrendű nemzeti feladat.

Ne tévesszük szemeink elől és soha el se feledjük Lyde-nek, a londoni egyetem neves professzorának nem rég közre adott azt a jelentős megállapítását, hogy: „amíg a történelmi geografia igazolása szerint a Magyar Alföld az európai biztosság kulesa, addig a gazdasági geografia azt tanítja, hogy a Magyar Alföld a legpompásabb emberfajta és a legkiválóbb mezőgazdák bölcsője!)

Milyen véletlen és szép találkozása ez egy neves külföldi tudós megállapításának, gr. Széchenyi István eszmevilágával! Mennyire megerősíti a legnagyobb magyarnak az Alföldről, mint „a magyarság bölcsője“-ről vallott kétségtelen igazát!

És mi még sem kívánnók érvényre juttatni és gyümölesöztetni ennek az aranymondásnak a tanulságait?! Mindenképen szaporítani a magyarságot; és annak egészséges kialakulását és boldogulását elősegíteni tiszamenti bölcsőjében?!

a nyomor határtalan s az otthoni fogalmak előtt ismeretlen drágaság közepette csak úgy tengethetik életüket, ha havi 25—30 dollárért elszegődnek valahova mezőgazdasági munkásnak.” (Budapesti Hírlap, 1927. aug. 7. 10. old.)

¹⁾ Budapesti Hírlap, 1926. ápr. 4-iki száma. 2. old. „Angol üzenet a magyar sajtónak.”

VI. FEJEZET.

A gazdasági és kulturális vérkeringés nehézségei.

1. Fejlődéstörténelmi vázlatok.

Azokban az áldatlan időkben, amikor mi még a törökkel vívtuk nehéz csatáinkat és hazánk a romlás és pusztulás, a Magyar Alföld pedig a szónak szorosabb értelmében vett enyészet földje lett, — a nyugat országaiban már a közúti közlekedés renaissance-a pirkad, s ezeknek az államoknak a törekvései szinte a római birodalom közúti közlekedése módján való berendezkedés szándékait árulják el.¹⁾

De nemcsak az útépités terén indult meg a munka, hanem a természetes vízfolyások már sok százados használatán kívül ott a hajózó csatornák létesítése is megkezdődött!

Főleg a kőszénnek, s vele a vasnak ez időtájt fokozatosan nagyobb szerepe és mind jobban érvényesülő jelentősége, a vízi és szárazföldi szállító eszközök élénkülő forgalma révén az ipari, de az általános gazdasági haladásra és fellendülésre is igen számottevő kihatással volt, s mind sürgetőbben váltotta ki az anyagszállítás olcsóbbá tételének szükségességét.

Igy Angliában a bridgewateri herceg, hogy a Worsley-Mill-ben fekvő birtoka terjedelmes szénbányái termékét jobban hasznosítsa, megbízta Brindley mérnököt, a neves angol vízépítőt, hogy a Worsley-Mill-t Manchesterrel összekötő első mesterséges hajózó utat, a bridgewater-i

¹⁾ Zelovich Kornél: Széchenyi és a magyar közlekedés ügy. Budapest, 1925. 4. old.

csatornát építse meg, a melyet 1765-ben már át is adnak a forgalomnak.

Ennek a hajózó csatornának a nagy előnyei láttán meg is indul Angliában a hajózó utak építése és az idők során egymásután létesítik a Manchester-Liverpool, a Grand-Junction, az Oxford-Conventry, a Huddersfield, a Chesterfield, a Birmingham stb. csatornavonalakat.

A forgalom lebonyolítására hivatott kőutak fokoza-
tos és jelentékeny arányú építése mellett, az ugyanilyen
célú szolgáló és igen terjedelmes csatorna vonalak is
ekként szinte gombamódra fejlődtek. Ugy, hogy a XVIII.
század végéig, vagyis az első csatorna építésétől számí-
tott 5 évtized alatt Angliában 65 csatorna-vonalat épí-
tettek ki, míg a végre nem hajtott tervek száma a százat
meghaladta.¹⁾

Franciaországban még korábban, már 1605-ben kez-
dik meg a Szajná a Loire-ral összekötő Briare csatorna
építését, a melyet 1642-ben adnak át a forgalomnak.
Ennek beigazolt előnyei láttán egymásután épülnek a
„du Midi“, a Brusche Loing, Corzat Neufossée, Burgund
stb. csatornák. Engedélyt kapnak ilyen csatornák építé-
sére egyesek, részvénytársaságok és főleg a kerületek,
úgy, hogy amikor az 1790. január 15-én kiadott, s az
ország belső szervezetét annyira átalakító rendelet foly-
tán megszűntek a kerületek, az állam tulajdonába jutott
a csatornák jelentékeny része, és az akkor mintegy 1000
kilométer hosszú csatorna hálózathoz alig maradt 135
kilométer a magánosok kezében.

Ez a rendelet egyéb következményei mellett jelenté-
kenyen hozzájárult Franciaország csatorna-hálózatának
kiepítéséhez, mert következményei döntő befolyással vol-
tak arra, hogy az állam széleskörű elgondolással egy, az
egész országra kiterjedő tervet dolgoztasson ki, a mely
célszerű beosztással és a szükségletek kellő mérlegelése
mellett állapítja meg a jövőbeli csatornaépítések arányait,
egymásutánját és rendjét. Ennek a munkálatnak ered-
ményeképpen azután a XIX. század végén a forgalomnak

¹⁾ Kolosváry Ödön: Az Alföldünk öntözése, Budapest, 1899.
3—6. old.

átadott 1200 kilométer csatorna-vonalon kívül a meglévő hálózat kiegészítése céljából még 2760 kilométer hosszú kiegészítő vonalnak és ezen felül 10.800 kilométer új vonalnak kiépítését hozzák javaslatba.¹⁾

Nálunk Rákóczi György erdélyi fejedelem volt az első, aki csakhamar megértette a külföldön végzett csatornaépítő és egyben vízszabályozó munkák nagy jelentőségét, s belga és velencei mérnökök tervei szerint a zemplénmegyei Tisza-völgyben Tárkánytól Tokajig egy, az akkori viszonyoknak megfelelő csatornát ásott, hogy ennek útján a só szállítását megkönnyítse, de egyben a nagy terjedelmű árteret is művelhetővé tegye.

Ezt a csatornát azonban II. Rákóczi Ferenc hadászati okokból 1705-ben megsemmisítette.

A temesi Bánság nagy kiterjedésű mocsarainak lecsapolásával kapcsolatban, 1718-ban, oly célkitűzés mellett kezdte meg Mercy Claudius Florimund tábornok, a Bánság katonai és polgári kormányzója is a nagyszabású vízi munkálatokat, hogy azokkal kapcsolatban a Bega folyót szabályozza, hajózhatóvá tegye, mert ez úton kívánta egyfelől Temesvárt élelmiszerral és tűzifával ellátni, másfelől pedig a vidék termékei értékesítésének lehetőségét fokozni.²⁾

A jó ideig a fiskus tulajdonaként elbirált Bánátban császári parancsra, vagy ilyen hozzájárulás mellett készült ezeken a munkálatokon kívül, III. Károly 1722-ben az Alföldet érdeklő következő csatorna-terveket terjesztette az országgyűlés elé :

1. a Tiszából Tokajtól Debrecenen és Mezőtúron át Csongrád felé vezető csatorna tervét ;

2. A Dunának a Tiszával Vác—Szolnok, Pest—Szolnok,

¹⁾ Kolosváry i. m. 6. old.

²⁾ Ezek a munkálatok közismeretűen ilyen irányban nem jártak akkor teljes sikerrel, mert a Bega kis vize nem volt elégséges a hajózás lebonyolítására, a nagy vizét pedig a mederben nem tudta kellően levezetni. Ezért azután 1758-tól 1760-ig Fremaut Miksa hollandi mérnök tervei szerint egy 18 m. fenékszélességű és 18 km. hosszú csatornával Kostély községtől a Temes folyót kötötték össze a Begaival ; 10 kilométerrel alább pedig egy 10 m. fenékszélességű árapasztó csatornát építettek, hogy a árvizeket levezetni lehessen. (Szentkláray i. m.)

vagy Kalocsa—Szolnok irányában való összeköttetésre vonatkozó tervet.

3. Ároktőtől a Tiszából kiindulóan a Tarna-folyóba, továbbá Jászberény alatt a Zagyvába, innen pedig Szolnoknál a Tiszába torkoló csatorna tervét.

Az akkori idők nem juttatták ezeket az érdekes terveket a megvalósulásához, amiért is a Bega csatornán kívül más csatorna ez időtájt az Alföldön nem is létesült.¹⁾

Ez időben Angliában a forgalom, különösképen pedig az anyagszállítások, legfőképen pedig a mind nagyobb arányokban termelt kőszén fuvarjának olcsóbbá tétele érdekében, a szárazföldi szállító eszközök kiépítése mellett azok teljesítő képességének fokozása céljából is történnék már érdekes próbálkozások. Ezek elsőben is az egészen kezdetleges közuti, később pedig az akkori időben gyakorlatilag elég jól használható volt lóvonatu fa- majd vaspályák alkalmazására vezetnek.²⁾

Nálunk az Alföldet is igen közről érintő technikai kérdésekkel, különösképen pedig a vízi és szárazföldi utak építésének problémáival II. József ez időben nagy érdeklődéssel foglalkozik. A budai mérnöki intézet felállítására vonatkozó rendeletének a műszaki tudományok szükségességét indokoló részében többek között meg is említi, hogy „Magyarországon és csatolt tartományaiban“ „az előbbi századok háborúi és viszontagságai után a területi viszonyok összekavarodtak, egész vidékek mind máig víz alatt és mocsarakban hevernek; a malmokhoz tartozó gátak a legtöbb helyen rosszul vannak építve, a közutak csaknem mindenütt elhanyagolva...“³⁾

Amikor pedig 1785-ben szobrot akarnak neki emelni Budán, engedélyét a következő kijelentéssel tagadja meg: „Ha majd a kereskedelmet virágzásra juttattam, az

¹⁾ Kolosváry Ödön: Magyarország mederrendező és árvédelmi munkálatainak fejlődése. Budapest, 1905.

²⁾ Zelovich Kornél: A száz esztendő vasút. Budapest, 1925. 9—11. old.

³⁾ V. ö. Institutio Cathedrae Geometricae in Universitate Budensi una cum Instructione. Kovacsich: Mercur 1786. I. évf. 101. old. Zelovich K.: Széchenyi és a magyar közlekedésügy. Budapest, 1925. 5. old.

országot egyik végétől a másikig országutakkal és hajózható csatornákkal elláthattam, amiként reménylem, ha akkor állít a nemzet nekem szobrot, köszönettel fogom azt elfogadni.“¹⁾

II. Józsefnek a magyar nemzeti államot, valamint az alkotmányosan uralkodás kötelezettségét köztudomás szerint el nem ismerő, s a közjogi kérdésekben általában teljesen nemzetietlen irányzata meddőségre juttatta a kulturális haladást szolgáló legszebb törekvéseit. Ilyen körülmények között ugyanis a vármegyék minden Bécsből jövő kezdeményezést gyanakvással fogadtak s negációval állták útját jóravaló szándékainak is.

Végre 1794-ben részvénytársasági alapon kezdik meg a Ferenc csatorna építését, amit csak 1801-ben fejeznek be.

Ezután nemsokára kétféle kapcsolási módozattal is előtérbe kerül a Dunát a Tiszával Pestről kiindulóan összekötő csatorna terve.

Vedres István Szeged város kiváló mérnöke készítette azt a tervet, mely Szegedet kötötte volna össze Pesttel. Az ezt tárgyaló munkája Szegeden, 1805-ben jelent meg magyar és német nyelven.²⁾

Tervezete szembe helyezkedik Balla Antalnak Budán 1805-ben készült és a Tiszát a Dunával Szolnoktól kiindulóan összekötő csatorna tervével.

Koncepciója az, hogy a Bánát gabonáját Szegedre gyűjtsék össze, ahonnét azután a csatornán kerülne Pestre és esetleg a Dunán menne tovább.

Ennek a célnak a szolgálatára a szegedi várat gabona- és áruraktárakká tervezi átalakítani.

Az érvek egész sorával bizonyítja, hogy a kiindulási pont más, mint Szeged nem lehet.

Ezt a tervet azonban a francia hadjárat, az 1816-iki árvíz, és sok más körülmény meghiusította, amint nem engedte megvalósulni a Balla tervét sem.³⁾

¹⁾ Csopely és Kuppír: A világforgalom 180. old. Zelovich: i. m. u. o.

²⁾ A' Tiszát a Dunával össze kapcsoló ujj Hajókázható Tsatorna etc. Vedres Istvány 8 at Ret. Részre mettzett Plánummal. Szegeden, Grün Orbánnál, 1805.

³⁾ Szűts Mihály: Szeged város mezőgazdasága, 1914., Szeged, 65—66. old.

Amíg pedig az előzők szerint a szárazföldi szállítóeszközök és köztük már a lóvonatú vasútak kialakulása, ép így a vontatásra használt hajózó csatornák kiépítése is a nyugaton szépen előre halad, az Angliában tanult, de amerikai származású Fulton 1807 október 7-én a Clermont nevű gőzhajójával New-York és Albany között a Hudson folyó 220 kilométer szakaszán megkezdte a rendes gőzhajó-közlekedést.¹⁾

A gőzhajó problémájának megoldásával majdnem egyidejűleg foglalkoznak a gőzkocsi kérdésével is.

Először Stephenson ajánlatára kért egy társaság az angol országgyűléstől engedélyt arra, hogy személy- és árúforgalom lebonyolítására vasúti vonalon gőzmozdonyt használhasson, amit az országgyűlés 1823-ban meg is adott.

A Stephenson tervei és vezetése mellett kiépített stockton-darlingtoni vasút 1825 szeptember hó 25-én történt megnyitása lett azután a közforgalmú vasútak születésnapja.²⁾

Ezt követte csakhamar az ugyancsak Stephenson által kiépített liverpool-manchester-i vonal, amelyen gyorsjáratú mozdonyt is alkalmaztak.

Nem érdektelen már itt felemlíteni, hogy 1825-ben, tehát akkor, amidőn Angliában a stockton-darlingtoni gőzüzemű vonatot először indították el, nálunk az az évi országgyűlés a VIII. t.-cikkkel regnikolaris bizottságot küld ki, hogy utak építésére és az utak fenntartására javaslatot terjesszen elő. Ez a bizottság 1831-ben, tehát

¹⁾ A Watt világhírű gyárában készült gőzhajójával először Párisban mutatott be sikerült kísérleteket s bár nagyobb érdeklődést felkelteni nem tudott, nem hagyott fel tervével s tovább fejlesztette eszméjét, amíg az Amerikában teljes sikerre nem vezetett. Zelovich : A száz esztendőös vasút. 17. old.

²⁾ A megnyitáskor a vonat 12 szénrel és lisztrel megrakott kocsiból, egy az igazgató és a vasuti hivatalos személyzet, 21 pedig a vendégek számára szolgált kocsiból állott. 450 személyt és 90 tonna árut vitt magával.

100.000 tonnára irányozták elő a forgalmat, a mely csakhamar 500.000 tonnára emelkedett azáltal, hogy nemcsak bányatermékek szállítását végezte, de személyforgalmat is lebonyolított. Zelovich : i. m. 28—30. old.

a liverpool-manchesteri gőzüzemű vasútvonal megnyitása után egy évvel küldi szét a törvényhatóságoknak javaslatát, amely V. részében már a vaspályák létesítésének kérdésével is foglalkozik.¹⁾

A XIX. század elejének abban az időszakában, mely a gőzhajó és a gőzüzemű vasút megszületése előtti vajudásban és kialakulásban telik el, s mely az annak születését és gyermekkorát igényelt időre is kiterjed, a nyugat egyes országaiban a közutak és vizicsatornák építése körül még mindig nagyarányú tevékenységet látunk.

Metcalfé, Mac Adam és Telford ekkor lesznek neyessé.

Telford az 1819-től 1826-ig készült 450 m. hosszú és annyira neves Menai lánchídnak az építője, Angliában, de főleg Skóciában 1200 kilométer úgynevezett főutat és vagy 1200 hidat épít, Franciaországban pedig a neves „corps des ingénieurs des ponts et chaussées” tagjai már hosszú évtizedek óta a chaussée-kon, a vízi csatornák létesítésén és a tengeri kikötők építésén munkálkodnak.²⁾

Mélységes benyomással voltak ezek a sokféle és nagyszabású munkálatok és azok sokoldalú gazdasági kihatásai, a külföldet ez időben járt gr. Széchenyi Istvánra és jelentékenyen befolyásolták nagyszabású közlekedési koncepciójának kialakulását.

Ennek a megértéséhez és ahhoz, hogy belőle az Alföldet illetőleg a szükséges következtetéseket és a ma is értékes tanulságokat levonhassuk, érdemes itt az Alföldre vonatkozólag ismertetett tervei között töredékesen vázoltak földidézése és kiegészítése mellett gr. Széchenyi István közlekedési politikájának, főleg tárgyunkat érintő részével bővebben foglalkoznunk!

Az 1825-iki franciaországi utazásán, amikor a fentebb már említett „Canal du Midi“-t szemléli meg, elragadtatásában így nyilatkozik: „Vétek-e, ha egy ilyen mű láttán, amelynek létesítéséhez annyi erő és kitartás kelle, mincünk is szokottnál hevesebben forr a vérünk? S ha

¹⁾ De utilibus operibus per societates vel privatos struendi. (A társulatok és magánosok részéről végzendő közhasznú munkálatokról). Zelovich K.: A száz esztendő vasút. Budapest, 1925. 43—44. old.

²⁾ Zelovich K.: Széchenyi és a magyar közlekedésügy. 1925. 3—4. old.

e helyet, azzal a szent ábránddal hagyjuk el, hogy mi is hatni, s valami magasztosba akarunk kezdeni.“¹⁾

Ámulattal látta mivé fejlődött már a nyugaton és miként halad előre a csatornák folyton nagyobbodó és épülő hálózatán az áruszállítás. Mint jut el ekként minden vidékre és bámulatos olesón a mind nagyobb arányokban bányászott kőszén, s milyen nagy már és milyen sokoldalú annak közgazdasági jelentősége!

Megilletődve látta, mint terjed Fulton gőzhajója, s milyen forgalom fejlődik ki vele a Szajrán, a Themсэн stb. Mint táplálja a vízi forgalmat a jó közutak kifejlesztett hálózata és mit jelent másfelől az ez időben is állandóan fejlesztett vízi utak²⁾ révén megnyíló közvetlen kapcsolat a tengerrel! Mint emelkedik ilyen utakon a forga-

¹⁾ Zichy Antal: Gróf Széchenyi István úti rajzai és följegyzései. 306. old.

²⁾ Franciaországban, ahol a vízi utak majdnem egész hálózata az állam tulajdonában volt és ahol azok fokozatos kiépítését egy jól megfontolt és évekre előre megállapított országos terv alapján végezték, azok fejlődésében csak a vasúthálózat számottevő kiépülte után jelentkezik az észrevehetőbb elakadás!

A vasutak pedig tervszerű előrelátással úgy épültek, hogy a vízi utakkal szervi kapcsolatot nyerjenek; s egymás forgalmának emelését elősegítsék.

1852-ben a kiépített francia víziutak hossza 4000 kilométer volt: s bár ez időtől már a vízi utak fejlesztése észrevehetően lassabb, azok hálózatának és forgalmának gyarapodása még mindig számottevő.

1870-ben a csatornák hossza 4419.5 km.

a csatornázott folyók hossza 3333.0 „

a nevezetesebb nyílt folyók hossza 2752.1 „

1870-ben tehát a hajózható utak összes hossza . 10,504.6 km.

1881-ben a hajózó utak összes hossza 11,968.0 „

1891-ben pedig a hajózó utak összes hossza 12,327.0 „

amelyből a csatornák hossza 4865 km. Tehát 20 év alatt még mindig 445.5 km. hajózható csatornát építettek.

Az addig kiépült 4865 km. csatornából 4007 km. volt az államé, 858 km. pedig Páris városa, a Déli Vasút és magánvállalatok tulajdonában volt.

A vízi utak:

1868-ban 1,967.860,000 tonna km.

1881-ben 2,174.531,000 „ „

1891-ben 3,536.700,514 „ „

forgalmat bonyolítottak le. (Kolosváry i. m. 7. old.)

lom, mint fejlődik a gazdasági élet ! Milyen arányú fellendüléssel jár mindez és mint alakul ki országok boldogulása az így megvetett biztos alapon !

Megismeri, hogy milyen út vezet a nemzetek megerősödéséhez, népek jólétének felvirágoztatásához !

Azután a Dunára gondol. Hazája főérére. A hajózásnak még ezen a legfőbb vizi vonalon is mutatkozó akadályaira !

Ezeket az akadályokat kell mindennek előtt megszüntetni, hogy a tengerrel is valahogy kapcsolatba juthasson az ország !

„Az Alduna hazánk életere“ — így ír 1830-ban — „azt kell nyügeitől megszabadítani és a Feketetengerig hajózhatóvá tenni.“¹⁾ Az Alduna zuhatagos szakaszai, meg a Vaskapú ezek a nyügek. Ezekkel kell rendet és lehetőségteremtést teremteni ! Szabályozni kell és egyben az akadálytalan hajózásra alkalmassá tenni a Tiszát és az erre használható többi folyót, majd pedig csatornával összekötni a Dunát a Tiszával. Kiépíteni ezután a vasutak főereit, s ez úton kapcsolatot szerezni az Adriával ; majd kifejleszteni a mellék ereket. A nemzetiségi vidékeket összekötni a „magyarság bölcsőjével“, az Alfölddel s az egész ország forgalmának középpontjává tenni Budapestet.

Mindennek segélyével el kell indítani az egész országba, de főként az Alföldre és úgy, mint Angliában, mindenütt, a legtávolabbi részekben is egyformán olcsón kell rendelkezésre bocsájtani a kőszén, hogy erdeit, fáit ne pusztítsa, szalmatüzeléssel földjét ne zsarolja a magyar ! Hogy gyárak kéménye füstöljön ott, ahol róka és farkas tanyázik !

Az akadálytalan és minél olcsóbb közforgalmat s ennek érdekében a vizi és szárazföldi közlekedési eszközök minél jobb kifejlesztését tartja szíve szerint vallott meggyőződésével az ország legelső rendű szükségletének.

Amikor azután 1830-ban a Duna vonalán végzett első hajózása alkalmával ott annyira súlyosan megbetegszik, hogy halálsejtései támadnak, a gr. Waldstein részére

¹⁾ Gonda Béla : Az aldunai Vaskapú és az ottani többi zuhatag szabályozása 1892. 45. oldal.

tolbba mondott politikai végrendeletében is hangsúlyozottan leszögezi, hogy : „Magyarország fölemelésére csak három eszköz van : nemzetiség, közlekedés és más nemzetekkel való kereskedelmi összekapcsolás.“¹⁾

Valóban nem üres szólam ez, legkevésbé Széchenyi szájában, hanem a hazájáért rajongó lelkének és nagy államférfiúi bölcsességének olyan megnyilatkozása, a melylyel a gazdasági fejlődés irányát és a boldogulás feltételeit fölöttébb nagy gyakorlati érzékével s a tudás eszközét használó jövőbe látásával világítja meg.

Amíg pl. Poroszország szakértő előkelőségei²⁾ még akkor sem becsülik sokra a vasutat, amikor 1838-ban náluk megnyitják a berlin-potsdami vonalat, s a király elé terjesztett egyik szakértői vélemény azt „a legnagyobb mértékben korlátolt és alárendelt közlekedő eszköznek tartja“ : — addig Széchenyi már 1832-ben, amikor angliai útja alkalmával a Comet mozdonnyal (okt. 25-én) végig megy a liverpool-manchesteri vonalon, a vasút jövőjéről ezt írja naplójába : „Meg vagyok győződve, hogy egy-két esztendő alatt nagy tökélyre viszik.“³⁾

2. A főbb vasuti hálózat kifejlődésének akadályai.

Gróf Széchenyi István államférfiúi bölcsessége a különféle közlekedési vonalakat, s az azokon kifejlődő sűrű forgalmat tartotta legjobb eszközül ahhoz, hogy az akkor egymástól annyira elszigetelt vármegyék társadalmát egybeforassza, a szunnyadó gazdasági életet felébressze. A nemzet egységét, a nemzet erejét, a gazdasági és szellemi kifejlődés és a mind szorosabbra fűződő kapcsolatok révén hatalmasan fokozza.

Erős nemzettel szemben hite szerint Bécs közjogi felfogása is majd a haza javára változik meg.

Gróf Széchenyi István a közlekedés ügyére vonatkozó és a törvényhozás elé terjesztett „Javaslatá“-nak

¹⁾ Falk Miksa : Széchenyi István gróf és kora. Bpest, 1868. 65. old.

²⁾ Rother miniszter, Aster utásztábornok, Nagel főpostamester.

³⁾ Zelovich : A százesztendő vasút. Bpest, 1925. 43—44. old.

elkészítésénél nagy figyelemmel volt a külföldön szerzett tapasztalataira.

„A külföld példája előttünk áll“. „Nekünk ott kell kezdeni, hol ők hosszú fejlődés után végezték.“

Ki kell tehát építenünk a főbb vasuti vonalakat, hajózhatókká kell tennünk a folyókat, össze kell azokat kötnünk csatornákkal és mindezzel harmonikusan kell kifejlesztenünk a kőutak és a másodrendű vasutak hálózatát.

„A közlekedési fővonalak határozzák el azontúl minden többi közlekedési eszközök irányát.“ „Ha pl. a fővonalakon vaspálya épülend, minden többi vaspálya, s kőút vonaloknak azokhoz kell simulnia, s mindennek együtt összefüggő egésznek képezni az országos közlekedés rendszerében.“¹⁾

Minden esetre bölcs előrelátással és nagy gyakorlati érzékkel állapította meg gr. Széchenyi István, hogy vasút-vonalak esetében is első sorban kell kiépíteni a főereket, hogy azután ezeken könnyen legyen szállítható az összekötő vasutak és kőutak építő anyaga, és természetes legyen a fejlődés.

Az elsőrendű vonalak után és azok segélyével kell tehát kiépíteni a másodrendű forgalmi eszközöket: A vasutakat és kőutakat egyaránt. Azután kerüljön tervszerűen a harmadrendűekre a sor.

Az idők során sajnos nem ilyen volt a megoldás! Széchenyi tanítását az Alföldön nem követtük kellő mértékben. Ezért is az Alföld közlekedési hálózata főleg az utak tekintetében fölöttebb hiányos és még sok és jelentékeny pótlásra szorul.

Gróf Széchenyi István összeállította a közlekedési főerek elsőrendű hálózatát, a mely hálózat irányainak, vonalvezetésének megállapításánál — mint egyik beszédében olyan meggyőzővelésre méltóan kijelentette — nem vett figyelembe „sem várost, falut, megyét, de a legkisebb provinciaális érdeket sem, hanem mindig csak a hazát.“²⁾

Azért készítette el mindezt gr. Széchenyi István,

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Javaslat stb. 16. és 19. old.

²⁾ Gr. Széchenyi István: Javaslat stb. 18. old.

mert azt vallotta, hogy egy kiépíteni kívánt közlekedési hálózat egész tervét az államnak kell előre megállapítania.

Az állam tulajdonában lévő vasutak, vagyis más szövei: az államvasutak feltétlen hive! A számottevő egyéb közlekedési eszközök létesítését is az állam feladatának tekinti. „Vállalkozók soha és semmi esetben sem nyújthatnak a közönségnek közlekedési olcsóság tekintetében oly kedvező feltételeket, mint a status, mely a közlekedési eszközöket egyenes jövedelemforrásnak is tekinteni *nem* kénytelen, s áldozatainak — ha ugyan annak nevezhető — bő jutalmát nyeri a kereskedelem felvirágoztatásában, a közjólét eszközlésében ¹⁾

Ennek az elvnek a figyelemben tartásával, s a gazdasági szükséglet igényei szerint kell azután szerinte a vasuti vitelbereket is megállapítani.²⁾ „A (vasuti) bérsszabályozás (tarifa) oly fontos kérdés, mely mint az adórendszer nemzeti iparunk (gazdaságunk) életébe vág s egyes vonal szempontjából el sem határolható...“ „Ezért ha a bérsszabályozást helyesen akarjuk intézni, ennek mindig csak országos szempontbul, s az egész ország iparának (gazdaságának) figyelembe vételével kell történni.“³⁾

A közlekedési hálózatnak az Alföldre vonatkozó részét gr. Széchenyi István azzal az elgondolással készítette el, hogy ezek a vasutak „sok vidéken új viszonyokat fognak alakítani, azok fogják pusztáinkon a telepedések irányát, gazdaságunk rendszerét elhatározni.“⁴⁾

Gr. Széchenyi István tehát a közlekedési hálózat rendszerének kifejlesztésével kapcsolatban telepítésekre is gondol. Új községek kialakítását kívánja és várja mind e mellett azt is, hogy a sűrű közlekedési hálózat meg fogja változtatni a fölmívelés irányát és a belterjesebb gazdasági eljárások alkalmazását segíti elő.

Ha ezek után s a vázoltak ismeretével már most azt tesszük vizsgálódásunk tárgyává, hogy gr. Széchenyi terveiből és gondolataiból mi valósult meg, különösképen

¹⁾ Gr. Széchenyi István: Javaslat stb. 108—109. old.

²⁾ Gr. Széchenyi István beszédei, 105. Gr. Széchenyi István: Javaslat stb. 108. old.

³⁾ Gr. Széchenyi István: Javaslat stb. 21. old.

⁴⁾ Gr. Széchenyi István: i. m. 19—20. old.

pedig, hogy mi annak alföldi részén, arra az eredményre jutunk, hogy a vízi utak használhatóvá tétele érdekében a Széchenyi részéről kijelölt úton haladva, még viszonylag eleget és jó sikerrel végeztünk. A Duna-Tisza csatorna ügye ugyan nem jutott el a megvalósulásig, mert a magánérdekek, meg az elvi álláspontok a csatorna sorsát a viták kátyujába kergették, ahol azután annak az elmerülését — úgy tudjuk — még a jövedelmezőségnek előtérbe tolt kérdése is elősegítette.

Miként azt már az előzőkben is kifejtettük, megcsontított hazánk mai állapota és gazdasági körülményei már a mi tárgyunk keretében is több, ennél ma sürgősebb és így a nemzet életére fontosabb kérdés anyagi szükségleteit kívánják meg. Ezért is, bár a mai nehéz helyzetünkben ennek a csatornának az ügye szóba nem jöhet, ezuttal is és ismételten csak sajnálkoznunk kell azon, hogy azt boldogabb időkben, kedvezőbb anyagi és területi viszonyaink között ki nem építették, mert a Dunát a Tiszával összekötő csatornának gazdasági érdekeink szolgálatában ma is nagy hasznát vennők.

A vasutak tekintetében, az abszolutizmus kezdetén, a centrális kormányzat is gróf Széchenyi István elvi szerint járt el: amennyiben megváltotta az eddig létesült magánvasutakat. Később azonban, mikor az osztrák bürokratizmussal, meg az importált egyénekkal megmételyezett üzemvitel mind több kifogásra adott okot, ezenkívül pedig az 1854-iki pénzügyi válság is nehéz helyzetet teremtett, a centrális kormány eladatta az államvasutakat, s a kamatbiztosítás rendszerére tért át.

Ennek a rendszernek a tarthatatlanságát ugyan a későbbi idők kézzel foghatóan beigazolták, de kezdetben mégis nagyarányú alkotásokra vezetett.

Ekkor létesültek a Cs. k. Szab. Osztrák Államvasút (a későbbi Szab. Osztrák Magyar Államvasút Társaság), a Cs. k. Szab. Déli Vaspálya Társaság és a Tisza vidéki vasúttársaság.

Ez a rendszer azután főleg azért lett hátrányos, mert a kamatbiztosítások engedélyezésekor elfeledték kikötni azt, hogy a kormánynak a vasutak igazgatásába beavatkozási joga legyen, valamint hogy a vasúti díj-

szabásokhoz a kormány jóváhagyását kell kikérni. Ezek nélkül azután a kamatbiztosítás az államra nagy terheket rótt. Magyar nemzeti szempontból pedig mindezek mellett még azért is sérelmes volt, mert a centrális kormány a vasúthálózat gócpontjául Budapest mellőzésével és sok lehetetlenség árán Bécset kívánta tenni.

Csak az alkotmányos éra bekövetkeztével, a magyar kormány tért újra vissza Széchenyi alapgondolatára és gróf Mikó Imre, mint első közlekedési miniszter ennek értelmében már 1867-ben az országgyűlés elé is terjesztette a vasúthálózati tervet, melyben hálózati közép-pontként már természetesen újra Budapest szerepelt.¹⁾

Széchenyi gróf alapgondolata a továbbiakban azután ilyen irányban változatlanul érvényesült. Más tekintetben azonban jelentékeny csorbát szenvedett az által, hogy parlamenti sürgetésre a kormányok az államvasutak beruházásait illető elhatározásaiknál az azokra fektetett tőkekamat arányait vették számításba és a továbbiakban ennek az elvnek a befolyása alatt intézték az államvasutak ügyeit.

Akik annakidején ezt az irányzatot követelték és akik ma is ezt az elvet vallják magukénak, bizonyára abból az elgondolásból indultak ki a multban és azt követik ma is, hogy az állam ilyen nagyarányú beruházásának kamatjövödelmét nem lehet figyelmen kívül hagyni, amikor a magánvállalkozásban létesített vasutak és a nyugat egy s más országaiban az állam kezén állók még elfogadható kamatjövödelmet biztosítanak. Elfeledik azonban az ilyen állásponton állók, hogy nekünk Széchenyi gróf útmutatása szerint is, de a célhoz vezető gyakorlati eljárás követelményének is megfelelően, ott kellett kezdenünk, ahol más államok végeztek.

A nyugoti államok — miként az előzőkben láttuk — a vízi és kőutakba fektettek egy nagy vagyont, mely tőke azután az általános gazdasági fellendülés kapcsán kifejlesztette az ipart és kereskedelmet is, és vele az ez után épült vasutaknak a jövedelmezőség tekintetében elég kedvező helyzetet teremtett.

Ezzel ellentétben, nekünk az ilyen teremtő tőkét

¹⁾ Zelovich Kornél: Széchenyi és a magyar közlekedésügy. Bpest, 1925. 49—50. old.

mindenek fölött vasutakba kellett fektetnünk. Sőt azok üzemének általános fejlesztése és főleg az alföldi hálózat kiépítése érdekében a jövőre is még jelentékeny összegeket kell áldoznunk! Mert mi elsősorban és leginkább a vasutaktól várhatjuk, hogy megadják a lehetőséget termelésünk fejlesztésére, az ipar és kereskedelem egészséges kifejlődésére! A vasutaktól várhatjuk többek között azt is, hogy megadják a lehetőséget a közutak és vízi kapcsolatok olcsóbb és mind sűrűbb kialakításának és módot nyújtsanak az Alföldön ahhoz is, hogy a telepadásoknak a Széchenyi hangoztatta helyesebb irányzata elkövetkezzék.

Talán az államvasutakba beruházott tőkék kamatozásának ilyen értelmű számbavételéből és az elért viszonylag alacsony kamatnak a magasabb nemzeti célok figyelmen kívül hagyása mellett történt kifogásolásából támadt irányzat is befolyással volt, mindenestre azonban és legfőképen az a favorizálás, amelyben a nemrég multig Bécs körei a Dunagőzhajózási Társaságot részesítették, vezetett az idők során arra, hogy az államvasutak az olcsó vízi utakban versenytársat láttak, s az azokkal való minél szorosabb kapcsolat kifejlesztésére nem törekedtek.

Milyen ellentétben van ez a kialakulás Széchenyi grófnak azzal az óhajásával, hogy: „vajha azok, akiknek kezeibe a végzés hatalma van letéve, felleljék benne (a közlekedési hálózat kiépítésében) a nemzetegyesítés, érdekösszeszövés, s főleg nemzetiségünk szellemi súlyának azon irányát, mely engem vezetett.”¹⁾

Az ebből folyóan jelentkező, s a változott viszonyok folytán ma már az államvasut részéről is megváltoztatni kívánt nem kedvező helyzetek élénken bizonyítják gróf Széchenyi István igazát!

3. A helyi érdekű vasutak és azok építésének elakadása.

A vasutak nagy közgazdasági eredményei dacára, azok hálózatának fejlődése hova-tovább elakadt. Okozták ezt az állam nem mindig kedvező pénzügyi viszonyai és bizonyára befolyással volt erre az előzőekben ismertetett felfogások érvényesülése is!

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Javaslat stb. 134. old.

Ez a helyzet érlelte meg azután az 1870-es években Atzél Péter aradmegyei akkori főispánban és Boros Béni mérnökben azt az elhatározást, hogy az arad-csanádi vasutak arad-kőrösvölgyi vonalának arad-borosjenői 62 kilométeres szakaszát egyedül az érdekeltség anyagi hozzájárulásából és áldozatkészségéből, tehát minden állami támogatás nélkül megépítsék.

Atzél a vasutat „teljesen az olcsó építés és csak a helyi érdekeknek szolgáló vállalat szigorúan egyszerűsített alapjára óhajtotta fektetni,“ s Boros Béni mérnök ezt a gondolatot szép sikerrel valóra is váltotta.

Péchy Tamás, az akkori közmunka és közlekedési miniszter igen kedvezően fogadta és szívesen karolta fel a tervet, s az 1875. évi XLIV. törvénycikkbe iktatott engedélyokirattal biztosította a vasút részére mindazokat a könnyítéseket, amelyek a vasút megépítéséhez a rendelkezésre állott csekély tőke mellett tényleg szükségesek voltak.

Ennek az ilyen értelemben létesített vasútvonalnak olyan feltűnő volt a sikere, hogy a külföldi szakemberek még egy évtized múltán is tanulmányozni jöttek azokat a módozatokat, amelyekkel ez a vasút ilyen értelemben az 1877. évben megépült.¹⁾

E siker dacára, az általánosan rossz pénzügyi viszonyok között néhány éven át több helyi érdekű vasút nem létesült. Végre 1880-ban, tehát abban az évben, amikor a helyi érdekű vasutak történetében korszakot alkotó 1880. évi XXXI. t.-c. szentesítést nyert, iktatták a sorszám szerint is utánna következő 1880. évi XXXII. t.-cikkbe az apahida-dési vasút engedély okiratát; majd pedig egymás után épülnek az arad-kőrösvölgyi, borosjenő-borossebesi vasutak és az arad-csanádi vasút szeged-szőreg-mezőhegyes-aradi és a mezőhegyes kétegyházai vonalai.

Ezeket a vasutakat még mind önálló üzemben látják el, s csak 1883-ban kerül üzembe az 1880. évi XXXI. törvénycikkben biztosított kedvezmények mellett a Nagykikinda és Nagybecskerek között épült, s a tényleges költségek ellenében más nagy vasút által kezelt első helyi érdekű vasút.

¹⁾ Haich Károly: A helyi érdekű vasutakról. Budapest, 1920. 9—11. old.

Az eddig kiépült helyi érdekű vasutaknak az érintett vidékek közgazdasági fellendülésében megnyilvánuló nagy hatása, másfelől az ország nagy tőke szegénysége, hovatovább előtérbe tolta azt a törekvést, mely az ország vasúthálózata helyi érdekű vonalainak kifejlesztését idegen, s lehetőleg külföldi tőke igénybe vétele mellett magántevékenységre kívánta bízni, s ehhez módokat keresett.

Ennek a szolgálatában állapította meg azután az akkori közmunka és közlekedésügyi miniszter azt az üzletkezelési „szabvány-szerződés“-t, amelynek alapján minden, az államvasutakba kapcsolódó helyi érdekű vasút elég kedvező, s főleg nagy biztonságot nyújtó, s ezért megnyugtató feltételek mellett igénybe vehette az államvasút üzemkezelését.

1884-ben veszik az államvasutak az ilyen szabvány-szerződés alapján elsőként üzembe a debrecen-hajdúnánási vonalat, s ezzel kialakul a helyi érdekű vasutaknak az a típusa, mely azután az ilyen vasutak gyors fejlődését biztosította.¹⁾

Kétségtelen, hogy egyfelől az 1880. évi XXXI. és az 1888. évi IV. t. cikkek, másfelől az államvasuti üzletkeze-

¹⁾ 1877-ben az első helyi érdekű vasút épült 63 km. hosszban. 1878—1880-as években egy sem épült. 1881-ben 73 km. 1882-ben 69 km. 1883-ban 269 km. Ezután pedig a fejlődés a következő képet adja:

1884-ben épült 158 km.	1898-ben épült 949 km.
1885 „ „ 228 „	1899 „ „ 583 „
1886 „ „ 329 „	1900 „ „ 157 „
1887 „ „ 709 „	1901 „ „ 165 „
1888 „ „ 197 „	1902 „ „ 140 „
1889 „ „ 398 „	1903 „ „ 305 „
1890 „ „ 374 „	1904 „ „ 110 „
1891 „ „ 616 „	1905 „ „ 223 „
1892 „ „ 186 „	1906 „ „ 517 „
1893 „ „ 430 „	1907 „ „ 204 „
1894 „ „ 481 „	1908 „ „ 501 „
1895 „ „ 774 „	1909 „ „ 390 „
1896 „ „ 949 „	1910 „ „ 462 „
1897 „ „ 774 „	1911 „ „ 329 „

Haich Károly: i. m. 11—12. old. és U. a. Die Vizinal (Local) Eisenbahnen Ungarns 1912. 10. old.

lési szabványszerződésben az 1884-től nyújtott kedvezmények igen jelentékeny eredménnyel jártak, mert 3 évtized alatt az állam közvetlen vasútépítő tevékenysége nélkül az integer országban ilyen úton mintegy 12.500 kilométer vasútvonal létesült. Kétségtelen azonban az is, hogy egyfelől a helyi érdekű vasutak építésénél a magán tőke érvényesülésének a most idézett törvényekkel biztosított lehetősége, másfelől az államvasutakba fektetett tőkék kamatozási kérdésének folytonos feszegetése, s az államvasutaknak mindig ilyen szemszögből való elbírálása, az ország vasúti hálózata további fejlődésének furcsa kialakulására is vezetett. Ehhez a kialakuláshoz bizonyára hozzájárult az állami beruházásokkal szemben a legutóbbi időig, a magasabb szempontok nélkül megnyilvánuló kiesínyes felfogás, de nem egyszer a pénzügyi helyzet is.

Egyfelől abban nyilvánult meg ez a most jelzett különös kialakulás, hogy az államvasút építő tevékenysége a 80-as évek elejétől szinte megszűnt; s ami szórványosan mégis előfordult, az stratégiai szükségletre és forgalomtechnikai okokra vezethető vissza. Másfelől a helyi érdekű vasutak létesülése érdekében alkotott törvények alapján olyan mellékvonalak is épültek, amelyek megvalósítása kifejezetten az állam feladata lett volna!

A kiépült mintegy 12,500 kilométer vasút hálózathoz ugyanis — Halászy László megállapítása szerint¹⁾ — 3450 kilométer tekinthető forgalmi jelentősége szerint helyi érdekű vasútnak, míg 9050 km. vasútvonal olyan, mely magán viseli a mellékvasutak minden kritériumát.

Olyan tehát, melyet az államnak kellett volna megépítenie!

Az ilyen most vázolt rendszerben kiépült vasutaknak megvalósulása — amint azt már jeleztük — az államvasút üzemfeltételeiből folyó biztonságon alapult és az ennek révén a törzsrészvényeken kívül kibocsájtott elsőbbségi részvények rendszerére támaszkodott.

Alig vonható kétségbe, hogy már a rendszer kiala-

¹⁾ Halászy László: A harmadrendű vasutak beillesztése vasúti rendszerünkbe különös tekintettel a belterjes gazdálkodásra.

Köztelek, 1908. ápr. 13. 15. sz.

kításakor annak tervezője is azt az álláspontot foglalta el, hogy idegen tőke csak akkor fog a vasúti befektetésre jelentkezni, ha biztos és olyan kamatozásra talál, mely érdemesnek jelzi az ilyen vállalkozást, s ha ezt a kamatozást legalkalmasabban az államvasuti üzemkezelés formájában nyújtott állami támogatással segíti elő.

Arra ugyanis nem lehetett számítani, hogy tőkében szegény, közgazdaságilag pedig nagyon is visszamaradt hazánkban önálló üzemfeltételével helyi érdekű vasutak nagyobb számban létesüljenek, amiért, de egyébként is, az volt a helyénvaló, sőt mindenképen igazolt álláspont és az abból kiinduló törekvés, mely törvényhozásilag kívánta biztosítani annak a lehetőségét, hogy minden, az államvasutakba kapcsolódó helyi érdekű vasút az államvasút üzemkezelését igénybe veheti.

Megnyugtatta emellett az üzembevett vasút tulajdonosát annak a biztosítása, hogy az üzemkezelési költségek a szállítási bevételeket, az előre nem látott rendkívüli esetek (vis major) kivételével egészen fel nem emészthetik, s hogy azok egy részére, gyenge forgalom esetében is, minden vita és ellentét kizárásával számíthat; mert a megállapításnak az üzemviteli szerződés rendelkezései szerint az előre megszabott kulcs szerint kellett történnie.¹⁾

Ezek a megnyugtató rendelkezések azután reábírták a külföldi tőkét is arra, hogy hazánkban ilyen vállalkozásokba bocsájtkozzék.

El kell ismernünk, hogy az a körülbelül 900 millió aranykorona magán- és nagyrészt külföldi tőke, amelyet az ebben a rendszerben 30 év alatt az ország területén épült mintegy 12,500 km. h. é. vasútba fektettek, az ország közgazdasági fejlődésére mérhetetlen hatással volt és nagy haszonnal is járt.

A helyi érdekű vasutak hálózatának ezt az elég gyors és nagyarányú kifejlődését egyfelől a törvénynek az a rendelkezése segítette elő, mely az elsőbbségi és törzsrészesvények rendszerének alkalmazásával áthidalta a költségek viselése tekintetében a vonalmenti érdekeltiségek

¹⁾ Haich Károly: A helyi érdekű vasutakról. Budapest, 1910. 14. old.

bevonásánál jelentkező nehézségeket, másfelől az módította elő, hogy a törvény az így épülő vasutak üzletkezelését az államvasutakra hárította és a bruttó bevételek egy bizonyos hányadát a vállalkozó tőkének biztosította.

Az állam részéről elvállalt üzletvitel és egy bizonyos arányú jövedelem biztonsága, a gyümölcsöző befektetést kereső tőke érdeklődését nagyban terelte a helyi érdekű vasutak létesítése felé, amit ilyen kedvezmények nélkül, ekkora arányban igénybevenni, másként valóban bajosan sikerült volna.¹⁾

Ennek a rendszernek alkalmazása során azután különféle kifogások kerültek előtérbe.²⁾ Sőt az államvasutak jövedelmezőségét illetőleg kialakult felfogás és az ebből folyó állásfoglalás e rendszernél a továbbiakban nagy nehézséget is okozott. Azért alakult ki ez a különös helyzet, mert a helyi érdekű vasutak rendszere olyan koncepció alapján épült fel, mely a vállalkozó tőkének a kérdéses vasútvonal bruttó bevételei kb. 50%-át biztosítja, míg a másik 50% az üzlet kezelésért az államvasutat illette.

Az ilyen megosztásból kiinduló téves állásfoglalások vezettek azután arra a megtévesztő, sőt a helyi érdekű vasutak ellen hangoló megállapításra, hogy az üzemet ellátó államvasút, mint részes, a bruttó bevételek mintegy 35%-ával reá fizet a vállalkozásra.

Azt a kérdést, hogy a helyi érdekű vasutaknak jórészt az államvasutak terhére nyújtott támogatás talál-e, és milyen mértékben talál ellensúlyozásra, az ez irányban több oldalról történt megnyilatkozásokkal eldöntöttnek kell tekintenünk.

Haich Károly³⁾ meggyőző számadatokkal és számí-

¹⁾ Halászy László: A harmadrangú vasutak beillesztése vasuti rendszerünkbe stb. Köztelek, 1908. ápr. 13.

²⁾ Az előmunkálati engedélyek megszerzése és egyes vasuti építések is egynémely esetben kifogásra adtak okot. Szerző.

³⁾ Haich Károly: A helyi érdekű vasutak üzemének befolyása a m. kir. államvasutak pénzügyi eredményeire. Budapest, 1910. 13—17. oldal.

Haich Károly: A helyi érdekű vasutakról. Budapest, 1910. 45—48. old. Haich Károly: Die Vizinal (Lokal) Eisenbahnen Ungarns. Budapest, 1912. 52—56. old.

tásokkal igazolja be, hogy a magyar kir. államvasutak részéről nyújtott, a helyi érdekű vasutakat támogató és a helyi érdekű vasutakra „reá fizetés”-ként kimutatott összeget a helyi érdekű vasutaktól származó és az üzemkezelő pályavonalait alimentáló áruk „nyert” mennyisége után az államvasutaknak jutó bevételek már magukban is fedezik; ha nem is vesszük számba, hogy a helyi érdekű vasutak bevételei után az állam (ha nem is az államvasút) évente jelentékeny összegű szállítási adóhoz jut, és ha el is tekintünk azoktól a közvetett hasznoktól, amelyek az így kiépülő vasutak révén új adóalanyok kialakulásában, az általános gazdasági fellendülésben, és ezzel az államháztartás javára közvetett formában érvényesülnek.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben a gazdasági kisvasutak kérdésében 1918-ban folytatott tárgyalásokon ezt a megállapítást többek kijelentése is megerősítette.¹⁾ Ezek között Fábíán Lajos mérnök odanyilatkozott, hogy a közmunkákat előkészítő országos bizottság keretében megbízatás alapján behatóan foglalkozott az államvasutak üzemráfizetésének kérdésével és tanulmányában arra a megállapításra jutott, hogy: „az ú. n. üzemráfizetés a helyi érdekű vasutak által teremtett alimentáló forgalom révén, de ezenkívül is a különböző adók által teljesen megtérül.”²⁾

A vázolt államgazdasági értelemben tehát tényleg teljes fedezetet talált az államvasutak „reá fizetése.” Az államvasutaknak mint állami üzemágnak költségvetési tételeiben azonban ez a reá fizetés a helyi érdekű vasutak fokozatos kiépítésével tételes alakban mindinkább fokozódó kiadásként s ezzel teherként jelentkezett³⁾, amint a helyi érdekű vasutak gyarapodásával természetszerűleg ugyancsak fokozódott és évente gyarapodó kiadásként

¹⁾ V. ö. az OMGE-ben a gazdasági kis vasutak kérdésében 1918. évi április és május havában tartott felolvasások kapcsán elhangzott felszólalások anyagát. Köztelek, 1918. ápr. 15-iki 19. sz. és máj. 11-iki 19. sz.

²⁾ Köztelek, 1918. évi május 11-iki 19. sz. XXVIII. évf.

³⁾ 1903-ban 7.7 millió korona volt, 1908-ban 18.8, 1913-ban 27.5 millió korona. Szesztay László: A helyi érdekű és gazdasági vasutak, Budapest, 1918. 9. old.

jelentkezett ezeknek a helyi érdekű vasúttársaságoknak a bevételekben való részesedése is.¹⁾

A hibát a meg nem felelő költségvetési előirányzásban, s ezzel az állami támogatás alkalmazásának nem helyt álló beállításában kell keresnünk.²⁾

Az állami támogatás arányait sem lehet magasaknak jeleznünk, ha figyelembe vesszük, hogy pl. Bajorországban a 117 helyi érdekű vasutba az 1909. évig 171.431,284 márkát és 29 pfenniget, kilométerenként pedig 72,400 márkát fektettek be, s ebből a bajor állam a sajátjából 153.109,288 márka 43 pfenniget, vagyis kilométerenként 64,664 márkát (89.31%-ot) fedezett.³⁾

A magasabb államgazdasági nézőpontból tehát igazoltan nyújtott állami támogatásnak nálunk az államköltségvetésben másutt kellett volna és kellene helyet biztosítani, mert csak természetes, hogy ez a kiadás az államvasutak költségvetésében egy nem szívesen látott, ott igazoltnak el nem ismert, kellemetlen tehertételként szerepelt és szerepel.

Az államvasutak minden, az üzem fejlesztésére irányuló ténykedése ekként ellentétbe jutott az államvasutaknak, mint állami üzemágnak nem az államgazdaság nézőpontjából elbirált tételes pénzügyi érdekeivel. Könnyen elképzelhető ezért, hogy a vázolt értelmű mérlegelés fölöttébb visszás helyzetet teremtett, mert az államvasutak nem nemzetháztartási, de államvasutgazdasági alapon

¹⁾ 1903-ban 14.7 millió korona volt. 1908-ban 21.8, 1913-ban 36.6 millió korona. Szesztay: I. m. 9. old.

²⁾ Nem lehet ugyanis igazolt, hogy a kormányzat egyfelől az államvasutakat terhelte és terheli meg a helyi érdekű vasutaknak nyújtott anyagi támogatással és ennek dacára az államvasutaktól a befektetett tőkéek minél előnyösebb kamatozását szorgalmazta és szorgalmazza. A helyi érdekű vasutak részére az államvasutak útján nyújtott állami támogatás értékét az adott esetben az államvasutak javára (részben vagy egészben) meg kellett volna és ma is meg kellene téríteni, illetve azok javára kellene elkönyvelni, ha azok jövedelmeit annak idején a befektetett tőke kamatozása, manapság pedig még az önálló üzem költségvetési tételei szempontjából is mérlegelik. *Szerző.*

³⁾ Haich Károly: A helyi érdekű vasutak üzemének befolyása a m. kir. államvasutak pénzügyi eredményeire. Budapest, 1910. 18. oldal.

elbírált magánérdekei ekként szembekerültek a közérdekkel, ami azután a gazdasági fejlődés korlátozását is magával hozta¹⁾ és nem hangolta az államvasutakat a helyi érdekű vasutak javára.

Fölösleges reámutatnunk, hogy mindez mennyire ellentétbe került gr. Széchenyi Istvánnak a vasutakhoz fűzött gazdaságpolitikai célkitűzésével is.

Az ismertetett körülmények, az ilyen „reáfizetés” ellenes felfogás és az ebből támadt nem kívánatos helyzetek nyomása végül is egy új megegyezésre juttatta az államvasutakat a helyi érdekű vasutakkal. Megállapodás jött létre közöttük, hogy minden olyan helyi érdekű vasút, amelynél az elsőbbségi részvények osztaléka a $3\frac{1}{2}\%$ -ot meghaladja, a bruttó bevételeknél szokásos 50% helyett az államvasutaknak fokozatosan 80% -ig terjedő részesedést biztosít.

Helyi érdekű vasutainknak a vázolt nagymértékű meggyarapodása dacára is vasúthálózatunk sűrűségének mértéke általában is, de főleg az Alföld különleges viszonylatában számottevően mögötte marad a nyugati kultúr államok ilyen irányú fejlődésének.

A háború előtt Ausztriában 7.7, Franciaországban 9.4, a Német birodalomban 11.5, Svájcban 12.3, Belgiumban pedig 28.1 kilométer közforgalmú vasút esett száz négyzetkilométerre. Képzeljük ehhez ezeknek az országoknak nagyszerű és már egyrészt előzően kiegészített, s azóta is fejlesztett fölöttébb sűrű úthálózatát és nagyon kifejlett vízi utait. Ezzel szemben a mi közutaink nagy visszamaradottsága mellett az akkor még integer országunk ugyanilyen területére csak 6.9 km. közforgalmú vasút esett.²⁾

Az Alföldet 1565.8 km. államvasúti fővonal szeli, amelyet kiegészít az államvasutak tulajdonában levő 10.6 km. és az államvasutak üzleti ellátása alatt álló 1764.6 km. helyi érdekű vasútvonal. Kiegészíti továbbá az arad-esenádi vasút üzletileg önállóan kezelt 126.7 km. normal nyomtávú vasútja és a debrecen-nyirbátori vasút 61.2 km. ugyanilyen vonala. Ide számít mindeze-

¹⁾ Szesztay László: I. m. 6—9. oldal.

²⁾ Halászy László: I. m. Köztelek 1918. 15. sz.

ken felül az üzletileg ugyancsak önállóan kezelt közforgalmú gazdasági vasutak 368.4 km. hosszú és a korlátolt közforgalmú gazdasági kis vasutak 125 km. hosszú vonala.¹⁾

Az Alföldet tehát 1565.8 km. fővasút, 1963.9 km. helyi érdekű vasút és 493.4 km. közforgalmú gazdasági kisvasút szeli. Ebből a hálózathoz normál nyomtávolságú 3529.7 km, keskeny (760 mm.) vágányú pedig 493.4 km. vonal.

Amikor a pénz jelentékeny drágulása folytán az országban egyebütt is elakadt, megszűnt természetesen az Alföldön is a helyi érdekű vasutak fejlődése, dacára a könnyebb terepnek és az ebből folyóan ott olcsóbb építési lehetőségeknek! Itt különben az egymástól aránytalanul messze és szétszórtnak fekvő városok és falvak között, az előnyösebb viszonylatokban jórészt már meglévő kapcsolatok fejlesztésének különben is gyér lehetőségein kívül, a tanya világ tengerébe, helyi érdekű vasutat vezetni a háború előtt is üzletileg a legkevésbé kínálkozott érdemesnek.

Ime, ha kellő időben biztosítottuk volna a falvakba tömörülés lehetőségét, a melyre az alföldi nép oly régóta vágyik, s okos gondolkodásával ma is, sőt a háború óta fokozott mértékben törekszik, — ma más volna a helyzet! Ha a falvak kialakításának biztosítását törvényes rendelkezésekkel s előrelátó kormánytámogatással elősegítettük volna, a fővonalak kiegészítéseként manapság a helyi érdekű vasutak sűrűbb hálózata szelné az Alföldet! Mert azok kiépítésének, a falvak sűrűbb fekvése esetében meg lett volna az üzleti alapja és a megfelelő jövedelmezősége is. Azóta jelentékenyen meg is gyarapodtak volna az ekként megtelepedett falvak! Mindinkább sűrűsödött volna a közlekedési háló s magas fokra hághatott és okszerű alapon alakulhatott volna ki a gazdasági felendülés az Alföldön!

A világháború reánk annyira sajnálatos kimenetele,

¹⁾ Bár alföldi részen halad, mégis számba nem vettem a „Budapesti Helyiérdekű Vasutak” (Pesterzsébet, Csepel, Budapest, Gödöllő, Rákosszentmihály, Rákospalota, Budapest, Haraszi és Kerepes-Gödöllő) összesen 111 km. hosszú vonalait. *Szerző.*

közgazdasági viszonyaink elkövetkezett leromlása és a pénz jelentékeny drágulása, kezdetben még akkor is megakadályozta volna abbeli szándékunkat, hogy a háború alatt elakadt vasutépítéseket gazdasági talpraállításunk és előrehaladásunk érdekében valamely módon és formában megindítsuk, ha a szanálás kapcsán el sem következik az a pénzügyi irányzat, mely az államvasutaktól mindenek fölött jövedelmet szorgalmaz, annak mind nagyobb fokozását sürgeti és költségvetését is minden tekintetben ilyen módon és értelemben befolyásolni törekszik.

Még ha nem is jutott volna a jelenlegi sajnálatos körülmények közé az ország, teljesen méltányolnók az okszerű takarékossgot az államvasutaknál is. Nem tudnánk azonban e mellett sem egyetérteni az államvasutak esetében a takarékossgához fűzött olyan közgazdasági felfogással, mely az előzőkben adott indokolással ellentétben, továbbra is és éppen nálunk helyezné mindenek elé az államvasutak közvetlen hasznait és éppen talpraállításunkra való törekvésünk idején, a vasút, mint üzem, üzleti érdekeit és nem az ennél fontosabb államérdekeket szolgálná.

Nem egyeznék álláspontunk az olyan felfogással, mely első sorban is, és éppen a mi viszonyaink között, nem a magasabb nemzetgazdasági nézőpontokból bírálná el az államvasutak rendeltetését. Mely elmaradottságunk mellett nem értékelné a vasuti hálózat fejlesztésének és minél előnyösebb használhatóságának közgazdasági jelentőségét. Mely nem ilyen feltételek biztosításától várná a termelés fokozását, a közgazdasági élet fellendülését, új adóalanyok kialakulását, s mindezzel az államháztartás bevételeinek közvetve biztosítható emelkedését is, — hanem a gazdasági érdekek ilyen szolgálata helyett a vasutak numerikusan és azonnal számba vehető közvetlen hasznainak fokozását szorgalmazná.

Ilyen irányzat és annak egyoldalú szolgálata, mely a nyugat egyes gazdaságilag fejlett országaiban esetleg helyes lehet, nálunk önkénytelenül, és egészen természetsszerűleg kizárná azt, hogy az államvasút, főleg az Alföldön új vasuti vonalak építésének kérdésével, s ennek révén a hálózat közvetett vagy közvetlen formában

való fejlesztésével foglalkozhassék, mert az ilyen új vonalak közgazdasági nagy jelentőségük dacára kezdetben, és éppen az Alföld egyes viszonylataiban, talán nem a legjobban jövedelmeznének és így az első években esetleg az államvasút hasznait sem befolyásolhatnák előnyösen.

Ugy hisszük, hogy a szanálás első éveiben illetékes helyről átmenetileg kívánatosnak talált ilyen irányzat ma már a múlté s így a részünkről jelzett kíváncsi és szükségesség érvényesülésének is bizonyára megszűnt az akadálya.

Az előzőekben kifejtettekre való utalással különben hozzá fűzzük azt is, hogy még annak az álláspontnak és az abból folyó eljárásnak sem találjuk meg éppen nálunk a kellően indokolható elvi alapját, mely az államvasutak vonalaiba fektetett tőke amortizációját egészen az államvasutaktól követeli meg. Ez a nézet azután tovább menő, esetünkben igazoltnak látszó, bár szokatlanabb következtetésekre vezet.

Közgazdasági érdekekből és a beruházási hiteleknek a fond perdu felhasználásával építünk ugyanis kőutakat, beton-utakat stb., s az azokba befektetett tőkék közvetlen jövedelmezőségét nem vesszük számba, mert azt numerikusan megállapítani nem is lehet.

Ennek az eljárásnak pedig szinte logikai folyománya az, hogy amilyen alapon és elbírálással a közérdek szolgáltatában kő-, beton- és más utakat létesíthetünk, ugyanolyan elbírálással építhetünk, főleg ott, ahol azt magasabb államérdekek megkívánják, vasutakat is. Indokolja ezt a közgazdasági célok szolgálatának egyforma elbírálása és ez talán még legjobban megfelel gr. Széchenyi István előbb kifejtett gondolat irányának is! Az ilyen kiindulási pontnak az érvényesítése esetében pedig a vasutaknál az állam már indokolt alapon helyezkedhetik arra a további álláspontra, hogy az üzem jövedelmezőségét számba vegye, s ennek keretében a kifejezetten forgalmi eszközökbe és az üzletileg használt felszerelésekbe fektetett tőkék megfelelő amortizációját követelje az államvasutaktól.¹⁾

¹⁾ Bizonyára így fog eljárni az államvasutak a most létesülő autobus és teherauto-üzemével szemben is. A jövedelmezőség elbírálásához kétségtelenül számba veszi itt is a forgalmi eszközökbe

A dolgok ilyen megítélése, esetleg még a fejlődésükben elakadt helyi érdekű vasutak valamely más alapgondolatra fektetett és annyira kívánatos fejlesztéséhez is nyújthat talán olyanféle alkalmas megoldást, mely a magasabb értelemben vett államérdekeknek is megfelel!

Abból indulunk ki mindennek kiemelésével, hogy nekünk a teher- és személyauto jelentőségének megfelelő értékelése, valamint az ilyen forgalomnak előreláthatólag mind nagyobb kifejlődése dacára sem lehet kitérnünk, főleg az Alföldön, egyes, még kívánatos vasútvonalak kiépítésének valamiféle módon biztosított végrehajtása elől.

Mi tétlenül tovább nem nézhetjük, és nem is viselhetjük el azt a nemzetháztartásilag tarthatatlan helyzetet, hogy amíg kisebb barna szénbányáink az Alföld szélein: a borsodi, a gyöngyösi és egyéb medencékben egymásután szüntetik meg üzeimeiket és zárják el táróikat, és amíg egyéb barnaszéntermelésünk sem tud olesón eljutni az Alföldre, — addig az Alföld egy jó részén még mindig földjét zsarolja, a földjét kiéli, mert trágyával és szalmával tüzel, s — ahol van — fáit irtja a nép, terményei részére pedig alkalmas forgalmi eszközök híján nem tud megfelelő kapcsolatot szerezni a kereskedelemmel.

Mi nem nézhetjük tétlenül tovább, hogy szikes földeink, s velök az alig termő területeink állandóan gyarapodnak, s hogy ma már 1.300,000 kat. hold olyan föld van e szegény és szerencsétlen kis ország Alföldjén, amelyen a beigazolt kísérleti, sőt ma már a gazdasági eredmények számadatainak döntő tényei szerint is a termelést könnyű szerrel és biztos módon legalább is a kétszeresére lehetne emelni. És ne feledjük, hogy mennyire emelkednének értékekben is azok a földek, amelyek ekként a vasútvonalak közelébe esnének!

Egy kicsiny és gazdaságilag leromlott agrár ország, mely főleg mezőgazdaságára utaltan kell, hogy talpra álljon és megerősödjék, az ilyen sajnálatos jelenségek mielőbbi kiküszöbölését nem mellőzheti. Gazdasági fejlődésének először is ezekkel az elemi feltételeivel kell le-

és a velök kapcsolatos üzleti felszerelésekbe és egyéb tartozékokba (garage-ok stb.) fektetett beruházási költségek amortizációját, és a tényleges üzemi és fenntartási költségeket. Szerző.

számolnia! Először az ilyen nehézségeket kell leküzdenie. Az ilyen kérdéseket kell megoldania, ha talpraállását és gazdasági boldogulását biztosítani kívánja!

Ennek az elodázhatatlan kíváncsolomnak azonban többek között az a feltétele, hogy a kőszén, a mésziszap, a mészpor, valamint minden egyéb ilyen és más, nagy mennyiségben szükségelt anyag, olcsón és könnyűszerrel juthasson el a rendeltetési helyére és hogy a belterjesebb gazdasági művelésnek a lehetőségeit egy, a nemzetháztartási érdekeknek is legjobban megfelelő és tervszerűséggel kiépített közlekedési hálózat és tarifapolitika segítse elő. Mindez egyben és önkénytelenül biztosítaná azt a másik feltételt is, hogy a gazdasági termények olcsón és könnyen juthassanak piacra.

Ha valahol igazolt a beruházás, úgy azt többek között az ilyen feltételek valóban a leginkább megkívánják. Hogy lehet-e mindezt, az Alföldön minden viszonylatban, s az adott nagy távolságok mellett, a teherautók használatának most nyíló korszakában, vasutak nélkül, előnyösen és gazdaságosan biztosítanunk, olyan kérdés, amelyre ugyan még alább is kitérünk, de amellyel szemben a helyzetek és körülmények ismerete és mérlegelése után már e helyen is tagadó álláspontot kell elfoglalnunk.

4. A gazdasági kisvasutak kérdése.

A helyi érdekű vasúthálózat fejlődésének már a világháború előtt elkövetkezett teljes fennakadása, az agrár ország leginkább érdekelt mezőgazdaságát már ez időben és indokolt alapon, élénken foglalkoztatta. Ennek volt azután az eredménye az a jelentős tanácskozás is, melyet az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közgazdasági szakosztálya az 1918. évben rendezett¹⁾ és amely a vasuti szakértőknek élénk részvétele mellett, két tanulmány előadása nyomán, s az azt követett vita keretében folyt le.

Az előadások és a hozzászólások az előzőekben vázolt kényszerű helyzet mérlegelése mellett egy új vasúti típust kerestek, amellyel vasúthálózatunkat az adott viszonyok között olcsóbban és az eddigtől eltérő alapon kifejleszteni lehetne.

¹⁾ V. ö. Köztelek, 1918. évi április 13-iki és május 11-iki számait.

Ezt a típust pedig a III-adrendű vasutak olyan rendszerében jelölték meg, amely lehető olcsó kivitelben és a legolcsóbb üzemköltség mellett illeszkednék belé meglévő közforgalmú vasúthálózatunkba; hogy nehéz közgazdasági viszonyaink dacára is, a befektetett tőke gyümölcsöztetése és a várható jövedelmezőség között a helyes arányt még biztosítani lehessen.¹⁾

Egyfelől az államvasutak és a helyiérdekű vasutak, másfelől a magán kisvasutak között átmenetként alkalmas és nem az államvasút részéről kezelt egyszerű közforgalmi vasút kívánna ez a típus lenni, mely lehetőleg az érdekelttség részéről és jórészt keskenyvágánnyal épülve, de nem zárna ki széles nyomtávot sem.

Az azóta eltelt 10 esztendő nem hozott kormányintézkedést a gazdasági (III-adrendű) vasutak dolgában. Készült ugyan ezeknek a vasutaknak az érdekében egy törvénytervezet, de mindezideig nem került a törvényhozás elé.

Az Alföldön az ilyen kisvasúti típus elseje, az Alföldi Első Gazdasági Vasút, kisebb részében már 1890-ben, tehát 37 év előtt épült s az idők során 183 kilométerre

¹⁾ Az előadók álláspontja csak a beruházási tőke kérdésében tért el, amennyiben az egyik a beruházási tőkét az érdekeltségtől és illetve kölcsön útján kívánja biztosítani, míg a másik a tőkét épen olyan értelemben kívánja érvényre juttatni, amiként az a vicinális vasutaknál történt. Az eltérés szerinte a vicinálisok esetétől csak annyiban lenne, hogy a III-ad rangú vasutaknál nem az állam végezné az üzemvitelt, s az államgarancia ez esetben az lenne, hogy egy bizonyos és olyan arányú külön támogatásban részesítené az állam a III-ad rangú vasutat, amilyen arányban reáfizet a vicinális vasutak ügykezelésére. Amint a vicinálisoknál, úgy az előadó szerint ezeknél a vasutaknál is megtalálná az állam a recompensatiót az adókban és az ezen vasutak révén alimentáló forgalomban. Egyéb-ként az alapításnál törzs- és elsőbbségi résvényeket bocsájtának ki ép úgy, mint a vicinális vasutaknál. Az üzletkezelést pedig egy üzletkezelő részvénytársaság tartaná a kezében, mint az például a nyiregyháza-vidéki gazdasági kisvasutnál is történik.

Az előadói tervezet is szívesen látja az üzletkezelő társaság szerepét és szívesen veszi, ha ennek a tőkéje üzletkezelési szerepben és keretben részt vesz vasutaknál, de nem szeretné, ha az üzletkezelő társaság mögött állana az a tőke, mely csak az alapításból várja a hasznót. *Szerző.*

fejlett. Ide számíthatjuk talán a mintegy 35 éves, de ujabban korlátolt közforgalmú „Debreceni erdei vasutat“ is. Ilyenek a nagy részben 1905-ben, kisebb részben 1911-ben megnyílt, összesen 66.4 km. hosszú „Nyiregyháza-vidéki Kis Vasutak“ s az 1913-ban megnyílt 85 km. hosszú „Bodrogközi Gazdasági Vasút.“

A gazdasági vasutak kérdésében megtartott ankét óta, tehát az utolsó 10 év alatt csak két ilyen vasút épült az Alföldön. A 35 km. hosszú és két év előtt megnyílt „Cegléd-környéki Vasút“ és a korlátolt közforgalmi, 72 kilométer hosszú „Szegedi Gazdasági Vasút.“

Az elsőt az érdekeltség építtette, a másikat évtizedet meghaladó vajudás után Szeged szab. kir. város.

Szeged város már rég óta foglalkozott azzal a tervvel, hogy határában más hijján ilyen vasútvonalakat építtet, s a várost a tanyavilággal legalább ezek révén szervi kapcsolatba hozza. Az autonómia keretén belül azonban hosszú ideig a vasútvonalak vezetésén, tehát a vasutak irányának megválasztásán fennakadt az elhatározás. Azon akadt meg, hogy Péternek vagy Pálnak földjét érintse-e a vasút. Azon mulott másfelől, hogy azok, akiknek a város közelében van földjük, tiltakoztak a kisvasút építésének terve ellen, mert annak létesítésével a távolabb fekvő birtokok értékben jelentékenyen emelkednének. Terményeikkel is felvennék a versenyt azokéval szemben, akik ma a város közelében gazdálkodnak!

Kudarcot vallott tehát a legjobb szándék, a város közelében gazdálkodók, meg az egyéb érdekeltek ellenkezésén. Le nem küzdhető akadályba ütközött minden igyekezet.

Csak akkor került elő újra és parancsolóan ez a kérdés, amikor a szerbek felől a trianoni határ elvágta a szeged—szabadka-i vonalat s a távolabb fekvő tanyákra megint csak körülményesen és csak kocsival lehetett eljutni.

Ez a súlyos állapot azután nemesak a tanyabirtokosok és bérlők magángazdasági érdekeiből kívánt valamely sürgős orvoslást, aminthogy az nem is csak általános közgazdasági okokból lett fölötte kívánatos! Szeged városnak mint olyannak sajátos gazdasági érdekei is sürgették,

hogy nagy határát a várossal közforgalmu nagy vasút híján más és megfelelő szállító eszközök kössék össze. A kormány nem mutatott hajlandóságot valamely vasút építésre, mely e bajokon is segített volna; megépíttette ezért a 72 kilométer hosszú¹⁾ vasutat az autonomia. Természetes, hogy kis-vasút formájában és ennek dacára a mai nehéz időkben nem olesón (3.200,000 pengőért), de még elég gyakorlati kivitelben.

Már nem így Kecskemét város!

Kecskemétnek hatalmas, de gazdasági tekintetben fölöttébb kezdetleges állapotban levő bugaci birtoka közismeretűen nem függ össze a város határával. Közbe ékelődik az egri káptalan terjedelmes Matkó pusztája.

Az 1919/20. évi nagy fainség idején a monostori Bugac bélkorhadt nyárasaiból kormányengedéllyel nagy mennyiségű tűzifát termelt a város. Ennek a fának az elszállítása azonban leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Felmerült ekkor az a kérdés, hogy nem volna-e alkalomszerű a más gazdasági érdekekből is annyira kívánatos bugac-kecskeméti gazdasági kis vasutat kiépíteni. Átszelné a tanyavilág egy részét is és vele a város Bugac pusztával közvetlen és szerves kapcsolatot is nyerne.

Elkészülte után hónapokon át tűzifát szállíthatna, miközben fokozatosan más anyagok és termények szállítása is megindulna.

Rubinek Gyula az akkori földmivelésügyi miniszter, úgylis mint Kecskemét város nemzetgyűlési képviselője, melegen felkarolta az ügyet. Kis-vasút építő állami erdőmérnökök²⁾ csakhamar elkészítették a tervet és költségvetést. 32 kilométer szilárd műtárgyakkal, faragott tölgy vasúti talpfákkal felszerelt állandó jellegű 760 m/m. nyomtávu korlátolt közforgalmu gazdasági kisvasút építéséről volt szó; mely a szükséges forgalmi eszközökkel együtt a kormány közvetítése mellett az állami vasgyár-

¹⁾ A vasút hossza tulajdonképen 77.7 km., mert Pusztamérges község Szeged város engedelmével és a saját költségén azt 5.7 km.-rel meghosszabbította. Szerző.

²⁾ Az államerdészlet a háború előtt és a háború alatt közel 600 kilométer kis vasutat épített a hegyvidéken. Szerző.

ban jó előre megrendelt 12 kgr-os sínekkel, akkor összesen 20—22 millió akkori értékű koronába került volna.¹⁾

A város pénzügyi bizottsága sokalta a költséget. Ugy határoztak, hogy részvénytársasági, tehát érdekségi alapon kell megoldani az építést, mert így a várost nem terheli költség. Hogy pedig megértsék a gazdák, miről is van szó, a földmívelési miniszteriumból szakértő utazott le, aki a gazdasági egyesületben behatóan ismertette a vasút nagy gazdasági jelentőségét. Általános helyesléssel és lelkesen fogadták az előadást. Megindult azután a jegyzés. És — mindössze 30.000 koronát jegyzett összesen Kecskemét város közönsége!

A vasútból természetesen nem lett semmi. Az olcsón biztosított síneket le kellett rendelni. A kormány pedig ezután nem érdeklődött többet a vasútépítés kérdése iránt.

Ámde a tüzelőszerinség tovább tartott. A városnak be kellett hoznia a bugaci tüzelőfát minden áron! A sürgős megoldást váró helyzet parancsoló kényszere akaratlanul is, megint előtérbe hozta a vasútépítés kérdését.

A város tanácsa belátta, hogy nem térhet ki a vasútépítés elől. Magára utaltságában és jobb tanács nélkül úgy határozott, hogy Bugacot nem Kecskeméttel köti össze, hanem ellentétes irányba vezeti a vonalat Kiskunfélegyháza felé és bekapcsolódik az ottani helyi érdekű vasutba annak galambosi megállójánál. Így csak 16 kilométer hosszú lesz a pálya, s ha hozzá még nem is építik állandó jellegűnek, kevesebb a költség.

Sürgős volt a dolog! Vasút építő vállalatnak adták ki a munkát. Ez, az akkor már nagyon megnehezült viszonyok között nem tudott megfelelő s egyforma síneket szerezni. Alkalmazott amilyent kapott²⁾ és faragott tölgy talpfák helyett javarészt ott szerzett és közvetlenül a homokba helyezett s csak a sín fekvő helyén bárdolt akácára fektette a síneket.

Nem 760 m/m-es, hanem csak 600 m/m-es nyomtávu

¹⁾ Felszerelésként 2 mozdony, 4 fődött személykocsi, 4 fődött teherkocsi, 40 nyitott teherkocsi (truckszámoly) és pályatelefon szerepelt az előirányzatban.

Szerző.

²⁾ 9.3, 10 és 12 kgr.-osokat.

a pálya, nem állandó jellegűek, hanem csak ideiglenesek a műtárgyak. Építése a forgalmi eszközökkel¹⁾ és a két végállomás építményeivel együtt akkor mégis a fenntível egyenlő értékű 13 millióba került, bár nem rendezték be a vonalat közforgalomra és így nem is szereztek be sem személy-, sem zárt teherkocsikat. Kilométerenként több költséget igényelt tehát a létesítés, mintha Kecskemétet kötik össze bugaci birtokával, amikor saját vasutján szállíthatta volna be a város Bugac termékeit. Így pedig 16 kilométer szállítás után Galamboson át kell rakni az árut²⁾, mely azután 10 kilométert a helyi érdekű vasútvonalon szalad, míg Kiskunfélegyházára ér, ahol megmérlegelik. Innét 25 km-t gurul a fővonalon Kecskemét állomásig, majd ujjabb 5 km-t Mária állomásig, illetve a faraktárba, az elágazó iparvágány hosszával együtt.

Tehát 56 km-t fut vasuton egyszeri átrakással az áru s ebből 40 km. esik idegen tarifa alá ; holott a tervbe vett kisvasút átrakódás nélkül 24 km-el rövidebb vonalon 32 km. úttal saját regieben ugyanoda szállíthatta volna az árut.

Emellett így egy ideiglenes vasút épült, amelynek költsége majdnem kizárólag a beszállított tüzfát terhelte. Ha pedig elbirta a fa ezt a költséget, úgy csak ugyanolyan értékű 9 millió koronán mullott, hogy ma Kecskemétnek a bugaci birtokot s vele a tanyavilágot a várossal összekötő 32 km. hosszú állandó jellegű, a közforgalmat is szolgáló vasútja legyen.

A tanyavilágot is nagyon közelről érintő általános közgazdasági érdekeken kívül, itt a város sajátos érdekei is fölöttébb kíváncsossá tették volna — más hiányában — legalább ennek a vasútvonalnak a kiépítését.

Kecskemét városnak nagyszabású és látványos szőlő, gyümölcs és kert kultúrája ugyanis jórészt irtott erdők televény földjén létesült, amelyet a szél odahordta homokréteg borít! A szőlő és gyümölcs kultúra, amíg ki nem

¹⁾ 2 mozdonnyal 40 pár truckkal.

²⁾ Ami elég nehézkes, mert a rakodási vonal csak 3 normál vasúti kocsii hosszúságú s az átrakásra váró áru pedig csak közvetlenül az országút mellett helyezhető el. *Szerző.*

merül, az egykori erdőföld humuszából szedi táplálékát. Elégséges javítás és utánpótlás nélkül azonban nem fogja a talaj mind végig birni ezt az igénybevételt! Pedig Kecskemét város közönsége mai gazdasági berendezkedése mellett az így művelt nagy terjedelmű földet megfelelően trágyázni nem képes. Jelenlegi állati trágya termelése arra távolról sem elegendő, mesterséges trágyával pedig ezt teljesen pótolni nem tudja.

Ez a szép gyümölcs és szőlő kultúra tehát egy bizonyos részében a visszafejlődés veszélyének néz elébe, mert eddig okszerű előrelátással nem alapozták meg, nem biztosították fennmaradásának és fejlődésének feltételeit.

Kecskemét városának ugyanis meg volna a módja ahhoz, hogy hatalmas bugaci birtokán jelentékeny és intenzív rétművelést és mesterséges takarmány termelést vezessen be, és tejgazdasággal kapcsolatos állattartás kifejlesztésével annyi állati trágyát termeljen, amennyi a szőlő, gyümölcs és egyéb intenzív kertgazdaságnak szükséges. Ennek azonban egyedüli feltétele, hogy vasút kösse össze a bugaci birtokot Kecskeméttel¹⁾, hogy akár takarmányt, akár tejterméket, vagy trágyát, a gazdasági szükségletek kielégítésére bármikor és bármilyen mennyiségben szállítani képes legyen.²⁾

A közforgalmú nagy vasutak alföldi hálózatának az ottani körülmények között kétségtelen hiányossága miatt jelentkező ilyen sajnálatos és a magukra utalt autonómiák keretében különös módokon kialakuló helyzeteknek céltudatosan részletes megrajzolása kapcsán kiragadok még egyet az Alföld mérhetetlen határaiból. Egyet az Alföld talán leggyakoribb esetei közül.

Hódmezővásárhelyről van szó, amelynek 132,200 kat. hold határa híján van az azt alkalmasan szelő vasútvonalaknak, sőt még más állandóan használható szállító eszköz is fölöttébb kevés volt itt a legutóbbi időkig.

¹⁾ A lapok híradása szerint Kecskemét város most újra foglalkozik a Bugac pusztára vezető gazdasági kisvasút építésének kérdésével. *Szerző.*

²⁾ A magyar gazdaszövetség 1921. évben Kecskeméten tartott tanyai kongresszusa. A tanyai közlekedés. Ut, vasútügy. Magyar Gazdák Szemléje, 1921. VII—VIII. füzet 553. old.

Lázár Dezső, a hódmezővásárhelyi gazdasági egyesület elnöke a kecskeméti tanyai kongresszuson világosan reámutatott¹⁾ arra, hogy ez az állapot az oka tanyai gazdálkodásuk külterjességének. Tehát nem a gazdák nemtörődömségén, sokat hangoztatott tudatlanságán, vagy éppen maradiságán mulik a gazdálkodás kezdetlegessége; „hanem mulik azon, hogy erre a nagy kiterjedésű határra eddig nem volt gond! Nem törődtek azzal, hogy ezt az Isten áldotta termő területet járható utakkal lássák el!“ „Kivéve a nyarat, nem egy esztendőben 6—8 hónapon keresztül nem tudnak gazdáink az utakon közlekedni; teljesen el vannak zárva városunktól és a szomszéd városoktól is!“

„Növényi és állati terményeink nem akkor értékesíthetők, amikor azok ára a gazdáknak megfelelő lenne, hanem akkor kénytelenek a gazdák azokat piacra vetni, amikor azokat szállítani tudják. Természetes, hogy ekkor egyszerre és olyan mennyiségben kerül piacra az áru, hogy a nagy kínálat leszorítja az árat. Ezek az árleszállítások csak a nagy tőkés kereskedelmet szolgálják, de ninesenek hasznára a fogyasztásnak, még kevésbé pedig a termelőnek.“

„Hogy képzelhető el belterjes gazdálkodás ott, ahol a gazda csak néhány tehénből álló tehenészetet sem képes berendezni. Ahol sem a tejet, sem a tejtermékeket nem tudja nyáron szállítani azért, mert a hosszú uton és a nagy forróság miatt a tej és tejtermékek megromlanak, mielőtt a gazda velök a piacra ér! Az őszi és tavaszi esők beálltával pedig üres kocsiját sem képes a vendégmarasztaló sárban pár kilométerre is elvontatni!“

„Hiába áldott meg bennünket a Mindenható jó talajjal, mely mint kiaknáztatlan kincses bánya kínálja magát! Arra vagyunk kényszerítve, hogy ősapáink rendszerében a folytonos búza, tengeri, árpa és igen kevés zab termelésével foglalkozzunk! Nem adhatjuk magunkat a kereskedelmi és ipari növények termelésére, mert az efféle termények elszállítása leküzdhetetlen akadályokba

¹⁾ Hódmezővásárhely tanyai politikája. A Magyar Gazdaszövetség kecskeméti kongresszusának naplója. Magyar Gazdák szemléje, 1921. VII—VIII.

ütközik. Az utóbbi években nagy lépéssel előrehaladt konyhakertészetünk is csak azokon a birtokokon járt haszonnal, amelyek a négy mű-útnak valamelyike mellett fekszenek“ stb.

Hódmezővásárhely piaca állítólag már is sokat veszített látogatottságából, mert azok a tanyások, akik Orosházához közelebb esnek, nem járnak Hódmezővásárhelyre, hanem Orosházára! Odaviszik termékeiket, ott szerzik be szükségleteiket.

A város ezt a veszedelmet más vasút híján gazdasági kisvasút hálózattal szándékozott elhárítani, amint-hogy gazdasági előrehaladásának biztos eszközét is egy vasútvonalban s más hiányában egy gazdasági kisvasútban látta. 47 kilométer kisvasutat terveztek, de az építés végrehajtása elmaradt!

Mennyi munka, milyen boldogulás akadt volna e város nagy határában, ha az már régebben alkalmasan vont sűrűbb vasúthálózatba kapcsolódhatik, s ha ehhez még jó utak is vezetnek. Mindennek hiányában pedig ez a nép járja a világot kubikolni és hozza haza az elégedetlenséget! ¹⁾

Amennyire sajnálatos, annyira természetes is, hogy az alföldi vasúthálózatnak az ottani szükséglet szerint még eléggé nem fejlett körülményei között, s egyéb szállítóeszközök hiányában elsősorban is ott létesül valamely hosszú vonalú kisvasút, ahol még a közforgalmú nagyvasutak valamiféle hálóját kellene fejleszteni; ahol tehát még egy nagyvasúti vonalnak, egy helyi érdekűnek vagy másnak kellene valamiképen szelnie a vidéket. Tehát egy alárendelt kisvasút létesül egy jobb helyett, és hozzá esetleg még nem is éppen a megfelelő vonalvezetéssel.

Ha ugyanis valamely közületnek (város, község) egy volt német fejedelemség területi arányaira emlékeztető nagy határai között s ekként az autonómia keretében és költségére épül az ilyen kisvasúti vonal, azt a dolgok természetéből folyóan legjobb esetben abban az irányban vezetik, amerre a közület érdekei kívánják. Az ilyen

¹⁾ Löherer Andor: A többtermelés nemzeti organizációja, 1918. 51. old.

vasútvonal emellett természetesen nem, vagy jelentéke-
nyebb vonalhosszban nem lépi át annak a területi határát
sem. Ha pedig valamely érdekelttség építi azt, akkor is szinte
természetes, hogy a vármegyei önkormányzat határain
belül marad a vonalvezetés. Bajos volna másként! Ilyen
körülmények között azután természetes még az is, hogy
a lokális szempontokból elbirált szűkebb határu helyi
forgalom szolgálatában a helyi kívánságok megnyilvánu-
lása szerint és nem egy esetben helyi befolyások hatása
alatt alakul ki az ilyen vonal.

Amint az előzőkben láttuk, eddig nem sok ilyen
közforgalmú kisvasut épült az Alföldön. Érdekeltégi
formában, főleg a felaprózott tanyai birtokok viszonylatá-
ban kevés, mert egy ilyen nagy vidéket, mely annyi
részt számlál, közös nevezőre hozni valóban bajos. De
főleg azért, mert rendszerint igen hosszú, a gazdasági kis-
vasutak okszerű arányait messze túl haladó, tehát nem
ilyen rendeltetésű vonalak létesítéséről van nem egy eset-
ben még szó.

Ezek a körülmények is igazolhatják, hogy először
a nagyvasutak, főleg pedig a helyi érdekű vasutak alföldi
hálójának a vázolt magasabb államgazdasági érdekek
szolgálatában kívánt teljes kifejlesztését kell a mai
viszonyoknak megfelelő és bizonyára áldozatot is kívánó
valamely módon és lehetőleg külföldi tőkével biztosí-
tani, ami után, s ahol az még szükséges és indokolt, a kis-
vasutak megoldásának kérdése sem ütközhetik már lénye-
gesebb akadályba.

A gazdasági kisvasutaknak a maguk helyén és meg-
felelő szerepben bizonyára ez után is fennmarad a rendel-
tetésük és indokolt lehet az alkalmazásuk, bár ott, ahol
a nagy vasuti hálózat megfelelő sűrűségig kiépült és a
közutak is elkészültek és kifogástalanul használhatók,
— ha nem is mindenütt, de bizonyos esetekben és viszony-
latokban a teherautoforgalom is képes lesz a kisvasu-
takat pótolni.

Eddig az Alföldön inkább a nagybirtok vállalkozott
arra, hogy a közforgalmi eszközök nagy hiánya mellett, sa-
ját céljaira, tehát magánvasút formájában a birtoka ilyen
„kényszer nyulványát“ fejlessze ki, s termékei akadály-

talán leszállíthatása céljából kapcsolatot biztosítson, az attól jórészt messzeesően haladó nagy vasúttal.

Az utóbbi időben a cukorgyárak bankérdekeltségei építenek egyik-másik cukorgyártól a magánbirtokig, vagy a birtoktól a közforgalmi vasútig, egy-egy ilyen nem közforgalmú keskenyvágányú vonalat.

Sőt átszelnek több középirtokot is, hogy azokat is bevonják érdekeltségükbe.

Feltétele az ilyen vasútépítésnek, hogy a birtokos hosszabb időre meghatározott arányú cukorrépa termelésre kötelezettséget vállaljon.¹⁾

Az Alföld ilyenféle kis vasutjainak arányairól és a nagy vasutakhoz való viszonyáról tájékozást nyerhetünk annak megállapításával, hogy 1565.8 km. fővasút, 1810.3 km. helyi érdekű és 276.4 km. korlátolt és nem korlátolt közforgalmú kis vasút mellett 89 részletben még 1189 km. magánforgalmú kis vasút van az Alföldön.

Ebből 458.00 km. gőz-, 67.00 km. motor- és 664.00 km. lőüzemű. A lőüzemek rendszerint rövid vonalak, a gőzüzemek pedig kevés kivétellel hosszúak.²⁾

Vegyük ezek után számba, hogy a statisztikai adatok szerint az Alföld 6.598,208 kat. hold területéből a 100 kat. holdon aluli birtok területe 3.769,520 kat. hold, és hogy ezenfelül a nagybirtokoknak, különösképen a városok tulajdonában levőknek, de sőt a holtkézi és magán-

¹⁾ Az ilyen lekötöttség akkor, amikor csak a cukorgyárak vannak egyetértésben, a birtokosok azonban megegyezésre jutni nem képesek, a vasutak előnye dacára a birtokosokra nézve sok esetben különös haszonnal nem jár. Miután pedig nem közforgalmú, a közre még kevesebbel, vagy semmivel! *Szerző.*

²⁾ A Fould Springer búcsúpusztai vasútja Hajdúban 25 km. Az Örgőrőf Pallavicini algyópusztai vasútja 48 km. Weisz Manfréd derékegyházi vasútja 30 km. Almásy DénesGyula-dénesmajori vasútja 24 km. Gr. Berchtold árpádhalomi vasútja 20 km. Az Alföldi cukorgyár sarkaddobozi vasútja 45 km. U. annak a sarkad béruradalmi vasútja 20 km. A Szolnoki cukorgyár r.-t. Abony-Abonytörte Beretvástanya között vonuló vasútja 50 km. A Magyar cukorgyár r.-t. szerencs-prügyi vasútja 20 km. A mezőhegyesi cukorgyár r.-t.-nak Battonyáról a középirtokok tanyái felé vezetett vasútja 48 km. és így tovább.

(A m. kir. vasúti és hajózási felügyelőségtől származnak a vasutakra vonatkozó összes adatok. *Szerző.*)

tulajdonban levőknek és ezek között még a jelentéktelenebbeknek is egy számbajövő része ott majdnem minden közlekedési eszköz nélkül kis emberek apró bérletében van. Ez a számarány tehát a jelzettnél sokkal nagyobb. Vegyük számba azt is, hogy az az előbb említett 1189 km. gazdasági kisvasút is javarészt kizárólag a nagybirtok és a gyárak magángazdasági céljait szolgálja, ekként a birtokon vagy gyárakon kívül másnak nincsenek a javára, mert közforgalomra azokat nem rendezték be. Mindezek ismeretével azután tisztán áll előttünk a helyzetkép, a melyből tájékozást nyerhetünk az Alföld ilyen viszonyairól. Alárendeltebb (helyi érdekű s egyéb) vasúthálózatának fejletlenségéről s annak következményeiről. Ezt a helyzetet pedig nem lehet számszerű alapon összehasonlítani a Dunántúl adataival, ahol viszonylag sok a lakatlan erdő és ahol a házilag, vagy bérletben művelt nagy birtokokon sem lakik a eseléségen kívül nép; míg az Alföldön — mint láttuk — a kisbirtokok és kis bérletek mérhetetlen sokasága egy tanyavilág sűrűbb, — gyéresebb formájában majdnem az egész rónaságot igénybe veszi és ezért a gazdasági boldoguláshoz a Dunántúlnál szűkebb vasút-hálózatot és egyéb forgalmi eszközöket kíván meg. Az Alföld ezirányú kérdése tehát egészen más elbírálást igényel, mint a Dunántúl és más elgondolás mellett, más rendszerű kifejlesztést is kíván, mint amazé!

5 Az egészséges gazdasági és kulturális vérkeringés feltételei.

Az Alföld közutainak a legutolsó időkig nagy részükben igen kezdetleges állapota a vasúti vonalak helyzeténél jobban közismert, sőt közmondásos.

Az autonómiák ez irányban valóban nem feleltek meg a reájuk rótt feladatoknak.

Gróf Széchenyi István az ő nagy és mesterien átfogó közlekedési koncepciójában, a szállító eszközök létesítéséhez, fejlesztéséhez és azok üzeméhez, a hazai viszonyaink mérlegelése mellett, olyan feltételeket fűzött, a melyek helyességét az idők teljesen beigazolták, s a melyek tanulságai nekünk egy s más tekintetben ma is valóban okulásul szolgálhatnak!

Miként az előzőekben vázolt ármentesítő munkálatokhoz¹⁾ azonképen a közlekedési eszközök fejlesztéséhez sem kívánta Széchenyi gróf a vármegyék tevékenységét ilyen irányban és nagyobb arányban igénybe venni.

Egyáltalán nem jelenti Széchenynek ez az állásfoglalása a vármegyék jelentőségének lebecsülését. Csak azt a felfogását tükrözi vissza, hogy nem a vármegyék hivatottak ilyen technikaifeladatoknak a megoldására. Legkevésbé lehettek pedig hivatottak olyan időben, amikor az eléggé bogoződött sérelmi politika és a Béccsel való feszült és lehetetlen helyzet következményei a közigazgatás teendői mellett a vármegyéket ugysis eléggé lekötötték és állandó lázas állapotban tartották.

Gróf Széchenyi István nem kívánta széttagolni a közlekedési eszközök fejlesztésével járó feladatokat a törvényhatóságok határai szerint, hanem azokat inkább egybefoglalni igyekezett s ezzel mindenképen, még Béccsel szemben is megerősíteni törekedett az akkor megyénként is, de egyébként is, sokféle módon tagolt és széjjel húzó nemzetet.

Azt vallotta mindezek okából, hogy az egész országra kiterjedő koncepcióval végezni kívánt alkotásokhoz nem lehetnek az önkormányzatok megfelelőek, hanem azok ellátására egyedül és kizárólag az államkormányzat hivatott.

A közlekedésügy fejlesztését tárgyaló „Javaslat”-ának a „Felséges Haza” megszólítású bevezetőjében írja, hogy: „rémitő hátramaradásunk között régibb nemzetek tapasztalásait felkincselve, organikus, egyben-függő, az egész hazát egyaránt érdeklő eljárásra van szükségünk... minthogy felvirágzás tekintetében nem megyékről, egyes hatóságokról ...lehet szó, hanem.... az egyetemes hazának szent ügye forog kérdésben.²⁾

Az volt az álláspontja, hogy: „a közlekedésügy az, amely körül sem egyések, sem hatóságok önálló és szétosztott munkássága sikerhez nem vezethet.” „Egyes ható-

¹⁾ Lásd e munka II. fejezete 1. címét: Gr. Széchenyi István tervei az Alfölddel, 83. oldal.

²⁾ Gr. Széchenyi István: Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről. 1848.

ságoknak jobbadán pedig azokban egyes egyéniségeknek a tevékenysége állított ugyan elő az ország némely vidékein jó utakat, de azoknak iránya, fenntartása, használhatósága mindig egyéniségek nézeteitől, s erélyétől függött. „Hány példa van — így ír — hogy egyes vidékek közlekedési állapotát egy tisztváltozás felforgatta, vagy a kereskedelmi mozgásnak egy alispán új vonalat mutatott ki. „Ily állásban (ilyen viszonyok között) rendszeres összeköttetésről, országos fővonalakról szó sem lehetett, mert rendszerünkben folyólag csak helyhatósági utaink lehetnek; az ország s annak érdeke képviselve nem volt.“¹⁾

Az idők valóban azt igazolták, hogy a vármegyéktől izoláltan működő, s annak idején — mint láttuk — gr. Széchenyi István elgondolása és eszméi szerint kialakult ármentesítő társulatok nagyszabású eredményeket értek el. Míg az utaknak az alkotmányos idők óta újból és nagyrészt a vármegyékben és az önkormányzatok elhatározásai elé került ügyei ott megfeneklettek, előrehaladni nem tudtak, s nekünk egy, jórészt mind máig tartó, igen áldatlan, fölöttébb sajnálatos és olyan helyzetet teremtettek, a mely — mint arra az eddigiek során már annyiszor utaltunk — az Alföld gazdasági életére is nagyon káros kihatással volt és van még ma is!

Az Alföld közútairól az alábbi táblázat²⁾ nyújthat tájékoztatást (l. a XLII. táblázatot). Valóban szomorú a kép, amit ez a táblázat elénk tár.

Az alföldi összes kiépített államútaink hossza 1925-ben 1681.5 kilométer volt. Csak 116 kilométerrel több az állami út az Alföldön, mint ott a fő vasuti vonal.

Ezzel szemben a törvényhatósági utak hossza 7094.4 kilométer. Ámde az utóbbiaknak csak alig több mint a fele (3987.3 kilométer) épült ki eddig, míg 3107.1 kilométer kiépítetlen. Egyes törvényhatóságoknak szinte megdöbbentő az elmaradottsága. Hódmezővásárhely az 1030 kilométer útjából 1925-ig csak 48.5 kilométert épített ki, Debrecen pedig a 684.1 kilométer törvényhatósági útból csak 179.9 kilométert.

¹⁾ Gr. Széchenyi István: Javaslat stb. 13. old.

²⁾ A táblázathoz az adatokat a m. kir. központi statisztikai hivatal volt szíves szolgálatni. Szerző.

Az Alföld közutainak hossza 1925-ben.

XLII. tábla.

330

Törvényhatóság megnevezése	Az állami		A törvény- hatósági		A községi közlekedési		A vasúti hozzájáró		A ki- épített összes köz-	Az összes köz-	A községi közűlő
	kiépí- tett	összes	kiépí- tett	összes	kiépí- tett	összes	kiépí- tett	összes			
	u t a k h o s s z a k i l ó m é t e r e k b e n										
Bács-Bodrog vm.	—	—	72.6	279.1	—	—	1.8	1.8	74.4	280.9	335.2
Baja tjv.	1.7	1.7	21.4	48.6	—	—	—	—	23.1	50.3	—
Békés vm.	200.9	200.9	193.6	319.7	13.4	624.9	31.6	31.6	439.5	1,177.1	2,935.5
Bihar vm.	82.8	82.8	264.2	380.9	45.7	60.0	6.0	6.0	398.7	529.7	838.3
Csanád, Arad és Toron- tál vm.	88.6	88.6	200.7	290.2	12.1	246.8	6.1	6.1	307.5	631.7	332.9
Csongrád vm.	94.0	94.0	141.6	184.9	2.0	79.3	—	—	237.6	358.2	1,368.9
Hódmezővhelyi tjv. ...	46.6	46.6	48.5	1030.0	—	—	—	—	95.1	1,076.6	—
Szeged tjv.	33.0	33.0	110.7	154.2	—	—	5.5	8.3	149.2	195.5	—
Hajdú vm.	189.5	189.5	240.8	254.1	—	—	—	—	430.3	443.6	953.5
Debrecen tjv.	—	—	79.9	684.1	—	—	—	—	79.9	684.1	—
Jász-Nk.-Szolnok vm. ...	82.9	82.9	680.8	880.5	1.7	284.9	—	—	765.4	1,248.3	1,776.0
Pest-Pilis-Solt-Kk. vm. ...	566.4	566.4	1127.0	1614.5	117.7	929.0	31.8	31.8	1842.9	3,141.7	4,324.8
Budapest szfv.	48.1	48.1	—	—	—	—	—	—	48.1	48.1	—
Kecskemét tjv.	2.6	2.6	226.1	273.3	—	—	—	—	228.7	275.9	—
Szabolcs és Ung vm. ...	201.8	201.8	361.8	482.7	47.1	613.1	1.4	1.4	612.1	1,299.0	2,640.0
Szatmár és Bereg „ ...	42.6	76.1	217.6	217.6	37.0	246.9	2.8	2.8	300.0	543.4	1,165.6
Összesen	1681.5	1715.0	3987.3	7094.4	276.7	3084.9	87.0	89.8	6032.5	11,984.1	16,670.7

A községi közlekedési utaknál még szomorúbb a helyzet, mert a 3084.9 kilométer hosszú ilyen útból eddig csak 276.7 km. készült el az egész Alföldön, míg 2808 km. még kiépítésre vár.

A 16,670 km. községi közdűlőútról nincs mit fel-
említenünk, mert ez az út-faj természetesen kivétel
nélkül kiépítetlen.¹⁾

Ennyi út vár még műszaki megoldásra s nélküle
a boldogulás ez a feltétele még ilyen nagy mértékben
nincs biztosítva az Alföldön!

Mennyivel olcsóbb lenne ezeknek az utaknak a ki-
építése, milyen óriási összeg lenne megtakarítható, ha
egy fejlettebb vasuti hálózat révén az Alföld viszony-
latában úgyis messziről szállítani szükséges építő anyagot
vasuton közelebb hozhatnók a munkahelyekhez és nem
kellene a nem egyszer még mérhetetlen távolságra eső
vasuti vagy hajóállomástól, rendszerint fölöttébb rossz
utakon, s alig vázolható költségek árán a követ és más
nyers anyagszükségletet tengelyen fuvarozni az épülő
útvonalakra.

A megfordított sorrendben végzett munkának ez az
el nem maradó hátránya.

Mostanában a kormány jóváhagyása mellett, a vár-
megyék tiszteletreméltó áldozatkészséggel, jelentékeny kül-
földi kölcsönt vettek igénybe, hogy annak nagy részét
az utakba építsék. A kormány maga is viszonylag nagy
összegeket ruház be az Alföld állami úthálózatának fej-
lesztésére.

Fölöttébb lélekemelő és megható a porbasújtott és
megcsonkított országnak ez az erőkifejtése; az élni
akarásnak ez a tiszteletre méltó megnyilatkozása, a mely-
lyel az ország kormánya, de a vármegyék is a boldogabb
idők mulasztásait pótolni kívánják. A melynek révén,
a forgalmi eszközök fejlesztésével, az Alföld közgazdasági
viszonyainak megjavításán is buzgólkodnak!

¹⁾ Az 1926. év végéig annyiban változott a helyzet, hogy az
államutakból újabb 107 kilométer épült ki s így a kiépített állam-
utak hossza az Alföldön 1786 kilométerre emelkedett, míg a
törvényhatósági utak 407 kilométerrel gyarapodtak és így hosszuk
4394.0 kilométer. Szerző.

És bár semmi okunk kételkedni az ez irányú törekvések hazafias és legjobb szándékain, még sem térhetünk ki annak megállapítása elől, hogy a mai viszonyaink között sem találjuk meg kellő magyarázatát és logikai indokát annak az eljárási módnak, a mely szerint a főbb utak egy számbajövő hányadát külföldi beruházási kölcsönnel és állami közegekkel a vármegyék építik ki, s hogy az ilyen utak egy részének, sőt az idők során talán egészének, fentartását azután az állam vállalja magára.

Bármilyen befolyást is gyakoroljon az állam az építeni tervezett ilyen utak irányának és kifejlesztési módjának megállapítására, félő, hogy a vármegyék szerint való feldaraboltság keretében az önkormányzat elhatározásai szerint végrehajtott útépités nem fogja mindig az egyes vármegyék határain túl terjedő országos hálózat kifejlesztésének érdekeit a legelőnyösebben szolgálni!

Az ilyen municipialis beruházásoknál sok esetben és szinte a dolgok természetes következményei szerint, nem lehet kitérni olyan helyi érdekek érvényesülése elől sem, a melyek azután egy országos hálózat kifejlesztésére nem a legkedvezőbb kihatásuak.

Pedig a vármegyék ilyen beruházásainak amortizációja is egyedül az adófizető közönség zsebéből találja fedezetét; amit ugyanilyen formában és alkalmas címen azoktól az állam is beszédhetne.

Legfeljebb a könnyebb megadóztatás finanszírozási taktikájában, s vele abban találjuk az eljárásnak talán lélektani okokra visszavezethető magyarázatát, hogy egy-egy vármegye törvényhatóságának, és benne közönsége tekintélyesebbjeinek elhatározása, s ezzel pedig az önkormányzat ilyen önadóztatása, nem vált ki olyan tágkörű ellenzést és inkább vezet megnyugvásra, mintha ezen a címen az állami adóterhek emelkednének.

Ebben az esetben is, főleg pedig a technikai megoldás sikere érdekében, megfelelőbbnek kínálkoznék az olyan eljárás, a mely szerint egy országos koncepció keretében az állam építené ezeket az útvonalakat is s az ilyen beruházási hitelszükségleteket kvóta arányában megosztott hozzájárulás címen ajánlanák meg a vármegyék az államnak.

Eltételezve attól, hogy a mai viszonyok között, a vázolt

módon kialakuló helyzet ellentétbe is kerülhet a Széchenyi részéről vallott, s az állam útján érvényesíteni kívánt egységes hálózat gondolatával, — az tényleg azzal a hátrányos következménnyel is járhat, hogy a municipiumok és az állam ilyen különféle változatú nem egységesen érvényesített beruházásai mellett oda is utak épülnek, ahova a hiányos hálózat fejlesztése érdekében vasútvonalak lennének okvetlenül kívánatosak! Pedig az előzőekben vázoltak után nem szükséges bizonyítanunk, hogy az Alföldnek főleg alárendeltebb jellegű nagyvasút hálózata hiányos. Annak már jó idő óta egészen elakadt fejlesztése pedig még a motorkocsik (teher és személyautók) forgalmának jelentékeny érvényesülésére számított esetben is valóban elsőrendű nemzetháztartás érdek és feladat!

Az autóforgalom terjedéséről tájékoztató külföldi adatok különben sem az alföldi viszonyokhoz és távolságokhoz hasonló helyzetek eredményei!

A csak nemrég befejezett szegedi tanyai gazdasági kisvasút építéséhez végzett előtanulmányok során, és pontos felvételek alapján, még 1909-ben, tehát már közel két évtized előtt megállapították,¹⁾ hogy annak a 70 kilométer hosszú vonalnak az irányából, amelyen a kis vasutat akkor építeni tervezték, a hetenként kétszer megtartott egy-egy vásári napon, májusban átlag 2412, október hóban pedig átlag 2084 egyén, más közhétnapokon átlagosan 625 személy érkezett kocsin Szegedre.²⁾

Az egy év 114 vásári napjának forgalmát, az oda-vissza útra számítva, tehát kétszeresének évi átlagában is csak 2500-al, a többi nap forgalmát pedig ugyanígy csak 400-al véve számba, már 18 év előtt az alsó tanyákról Szeged felé irányuló évi személyforgalom 770,800 volt.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy az ugyanilyen felvételek szerint a heti vásári napokon átlagban 1077 mm., egy év átlagában tehát 122,778 q, egyéb napokon átlagban 300, évi átlagban 75,300 q árút szállítottak ten-

¹⁾ Szesztay László: A szeged-alsótanyai gazdasági vasút, Bpest. 1910. 28—32. oldal.

²⁾ Ebben az adatban természetesen a gyalogvándorlottak elég szép száma nem szerepel. Szerző.

gelyen Szegedre, s hogy ennek fuvarját az évi átlagként ugyanilyen módon megállapított 235,000 fogat végezte, akkor valóban fölösleges az adott esetben egy közforgalmu vasút szükségét bizonyítanunk ; amint céltalan lenne annak a bizonyítgatása is, hogy ezt a személy- és teherforgalmat, sőt az azóta kétségtelenül jelentékenyen meggyarapodottat, autóbuszokkal és teherautókkal is ugyanolyan sikerrel vagy sikeresebben lehetne lebonyolítani. Különösen fölösleges, ha azt is számba vesszük, hogy a vasút kiépítése után, s a gazdasági élet fellendülése révén, a személy- és árúforgalom rendszerint csakhamar a kétszeresét is eléri.

Az adott esetben inkább azon kell sajnálkoznunk, hogy a város magáraultsága folytán, egy zsákban végződő, aránytalanul hosszú, kis vasutat volt kénytelen létesíteni ott, ahol bekapcsolódással egy messzebb vonalra nyúló, rendes nyomtávú, helyiérdekű vasút inkább helyén való lett volna.¹⁾

Pedig ilyen helyzet másutt is előfordul és sürgős orvoslást is kíván az alföldi tanyavilág körülményei között.

Ha pedig csak kocsitakkal egészítjük ki az Alföldön a vasutak gyér hálózatát, úgy az eddigiek igazolása szerint

¹⁾ Elég bizonyosággal szolgál erre az a körülmény, hogy a vasút-építés megkezdése után a Szeged határterületén túl fekvő Pusztamérges község nagy szőlőteleppel rendelkező lakossága azzal a kéréssel fordult a városhoz, hogy az északi szárnyat egészen Mérgesig hosszabbítsa meg. Az ekként még szükséges 5—7 km. szakasznak építési költségeit teljesen a mérgesi érdekelttség vállalta magára, s ez a szakasz a város erre engedélyt adott hozzájárulásával tényleg ki is épült, ami által a vasút egész hossza 77.7 km. lett.

(Héjj Imre : Magyar városok monografiája. Kiss F., dr. Tonelli S. és Sz. Szigethy Vilmos : Szeged. Az alsó tanyai kisvasút. 354. oldal, Bpest 1927.)

Ha meggondoljuk, hogy Pusztamérgestől Halas városa már alig 20—25 kilométerre esik, könnyű belátnunk egy szeged-halasi vicinális vasút kiépítésének könnyű lehetőségét, s egyben nagy jelentőségét is.

Az adott esetben pedig egy zsákban végződő keskeny vágányú gazdasági kisvasút létesült, amelynek ilyen mivoltában való egybekapcsolása Halassal nem is nagy jelentőségű, de amelynek ilyen értelmű meghosszabbításába Szeged város közönsége, mint a gazdasági kisvasút tulajdonosa, egyoldalú elbírálással hajlandó sem lenne.

Szerző.

a kívánt célt el nem érjük. Sőt, ennek az eljárásnak elég súlyos egyéb gazdasági és kulturális következményein kívül megnehezítjük még azt a rég szükséges és fölöt-
több fontos kialakulást is, amelyet Széchenyi gróf
látnoki szemei révén „a telepedések irányának meg-
változása”-tól, a tanyai lakosság községekbe tömörü-
lésétől várunk. Az ehhez kívánatos mindennemű lehető-
ségek biztosítása elől pedig kitérni most már semmi-
kép sem lehet! Az idők sajnálatos igazolása szerint azt
úgy a nemzeti, mint a közgazdasági és szociális szempon-
tok egyaránt és feltétlenül követelik!

Gr. Széchenyi István tanítása szerint, de a külföld
országainak példájára is egy, a messzebb jövőbe tekintő
konceptió keretébe kell beillesztenünk összes terveinket.
Azzal a céltudatossággal, hogy minden gazdasági és
egyéb szükségletet az Alföld minden részébe olcsón
elszállíthassunk, s hogy a vasutat — ha kiépült a hálózat
— az Alföld minden lakosa ne aránytalan távolságra
érje, és terményei értékesítésénél fel is használhassa.
Egységes koncepció keretébe kell ezért beillesztenünk
a minden rendű közlekedési vonalak előre elkészített
és jól átgondolt hálózatának tervét is, hogy annak az
egész Alföldre kiható szerves és egészséges fejlődését
megalapozni és az ország anyagi erejéhez mért foko-
zatossággal azt a legjobb eredmény mellett kifejleszteni
képesek legyünk!

Csak ilyen módon remélhetjük, hogy az Alföld gaz-
dasági és kulturális vérkeringésének mai sajnálatos nehé-
zségeit leküzdhetjük.

Pedig ez az első és legfőbb feltétel az úgy gazdasági,
mint kulturális tekintetekben annyira visszamaradt ennek
a sík földnek a felvirágozásához!

VII. FEJEZET.

Az alföldi probléma talpraállításunk kérdésében.

Az Alföld gazdasági és kulturális fejlődéséhez, átfogó, nagy koncepció keretében, alapvető és ma is helytálló gondolatirányban eddig — mint igazoltuk — Szent István király és gróf Széchenyi István adtak minden időknél értékes útmutatásokat.

Szent István királynak az a bölcs elhatározása, a mellyel nagyszabású államalkotó munkája keretében a várakat és az azok céljait szolgáló földeket királyi tulajdonokul rendelte és gondjaiba fogadta, a továbbiak során pedig a királyi udvarnokokkal a várakban ipart, a várak körül pedig mezőgazdaságot üzetett, fölöttébb tanulságos példákat és útmutatásokat nyújtott a várakkal érintkező minden rendű magyarságnak.

Jótevény következményekkel járt az az intézkedése is, a mellyel a nemzetségeket egymástól elválasztó és azokat övező semleges nagy földterületeket királyi tulajdonokul jelölte ki; mert azokon is gazdaságot üzetett s az állatgazdaság emeléséhez különféle tenyészetet létesített.

Mind ezzel a bölcs intézkedésével ugyanis megvetette a szent király a központi hatalom gazdasági alapját, mely ekként a földmivelésben és iparban egyaránt, közvetlenül és közvetve is, vezető és irányító szerephez jutott! E birtokok egyes részein azután jelentékeny adományozások mellett szélteben az országnak püspökségeket, apátságokat és monostorokat alapított, s azok gazdaságát a királyi tenyészetekből kivont állatokkal, a királyi birtokokról kirendelt s a gazdasághoz értő szolgálakkal, iparosokkal és a kíváncsok felszerelésekkel bőven ellátta.

Ilyen úton azután bennök és velök igen jó hatású kultúr góccokat teremtett, s utánpótlásra méltó példákat állított az őt követő utódainak és a főuraknak egyaránt.

Az akkor még jórészt a külföldről jött, s az egyházi ténykedésen felül ez időben ipari és mezőgazdasági munkákat üző, sőt még a vízi munkálatok körül is járatos és tevékeny szerzetesekben pedig egy-egy vidékre a gazdasági és kulturális haladás jeles apostolait hozta, akiknek munkája nyomán a lakosság kulturális foka emelkedett, sőt minden gazdasági tevékenység is nagy lendülettel indult meg a haladás útján.

Azzal végül, hogy a nemzetségek keretében előforduló csoportos településekből egymáshoz közel kialakult kis helyiségeken kívül szétszórt apró falvakkal népesítette be az Alföldet és 10 falunak egy-egy templomot rendelt, a kulturális és socialis fejlődés egészséges alapjait rakta le, a melyek, ha megmaradhatnak, — ma falvak sokaságával népes kialakulása lenne az Alföldnek!

Gróf Széchenyi Istvánnak az előzőekben eléggé ismertett koncepciója egy új és megint gyökeréből kiinduló megalapozása lett volna a Magyar Alföld egészséges fejlődésének. Az anyagiakban indult volna meg minden irányban ez a haladás, hogy ennek révén a „szellemiek“ben való megerősödést is biztosítani, s mindezzel a „magyarság kiválását“ és „felvirágozását“, majd pedig végül az önállóságot is biztosítani lehessen!

Tudjuk, hogy Szent István király szépen megalapozott terveit később a tatár-dulás, majd századok múlva a török járom és a felszabadító harcok semmivé tették. Gróf Széchenyi István nagy gondolat-complexuma megvalósulásának pedig Bécs féltékenysége és a szabadságharc leveretése után következett gyászos idők vetettek gátat, s a további körülményeink is úgy alakultak, hogy szép koncepciója egészében, tervszerű és egybehangzó kiépítéssel érvényre jutni nem tudott.

Ebben a körülményben leli azután magyarázatát az is, hogy a múlt század második felében és jelen századunknak a világháborúig eltelt pár évében az Alföldön egy-némely irányban végzett, de sajnos nem összefoglaló, egészséges tervbe illesztett kormánytevékenység — mint lát-

tuk — jelentékeny előnyei dacára hátrányos következményekkel is járt.

Az egyes kormányzati ágak egységes és összefüggő működésének a hiánya, a koncepció bizonyos szerves részeinek a mellőzése, a közlekedési hálózat fejlesztése körül a Széchenyi irányától való teljes elpártolás, s hasonló egyebek pedig az Alföldön sajnálatosan megbosszulták magukat. Több tekintetben fölöttébb egészségtelen kialakulásokra vezettek és olyan gazdasági, kultúrális és sociális bajoknak lettek a kútforrásaivá, a melyek egybefoglaltan „az Alföld problémá”-jaként, a megoldás kérdéseinek súlyos gondjaival nehezednek reánk.

Nekünk a szomorú tapasztalatok, a megfontolás, de más, fejlett országok példái is azt igazolják, hogy hazánk e két legnagyobb fia olyan útmutatásokat adott, olyan bölcs tanácsokat hagyott reánk, a melyekhez, ha visszatérünk, a melyeket, ha szerves egészükben, de az előrehaladott kultúra igényeinek és fejlettségének is megfelelően, fokozatos tervszerűséggel, s az anyagi erőnk-höz mért gondos beosztással hajtunk végre, — mi ujra az egészséges fejlődés útjára terelhetjük az Alföldet.

Fejtegetéseink tanulságai szerint az ilyen kialakulás két legfőbb feltétele egyikének kell tekintenünk a forgalmi eszközök szerves hálózata jövőbeli építési és munkatervének olyan összeállítását, mely a vasutak és egyéb utak rendszere annyira kívánatos további kifejtésének módját, rendjét és egymás-utánját hosszabb időre megállapítja és a további ilyen tevékenységnek az ország ereje arányában, az állam részéről való programmszerű végrehajtásához zsinórmértékül szolgál.

Az egészséges kialakulás másik kelléke pedig az, hogy megfelelő törvény tételes rendelkezéseivel nemcsak akadálytalan lehetőségét biztosítsuk a tanyavilág csoportokba sűrűsödésének és ezzel új községek létesülésének, hanem, hogy az erre irányuló törekvéseket a törvényes rendelkezések és állami támogatások is elősegítsék.

Általános és olyan rendezést kíván ez a fontos kérdés, mely a felmerülhető akadályokat tételes előírásokkal elhárítja ; s általánosságban kizárja annak még a lehetőségét is, hogy egy s más helyen esetleg a közigazgatás

kényelemszereteten, vagy az autonómia egyoldalú álláspontján, ötletszerű elhatározásain, vagy más egyéb, talán magánérdekek érvényesülésén muljék az új községekbe való település annyira kívánatos megvalósulásának sikere!

Nem tartható fenn tehát tovább az az áldatlan állapot, hogy az alföldi városok és községek az ő mammut határaik keretei között, az adóalanyok elvesztétől való félelmükben, s egyéb, az országos érdekekkel szemben még kevésbé életképes, vagy igazolt anyagi, erkölcsi és hiúsági okokból a tanyákon élő polgáraiknak az új községek kialakítására irányuló szándékát egyszerűen megtagad hassák és továbbra is gátat vethessenek a falvakba települést célzó törekvéseknek!

Ezt a helyzetet, az Alföld fejlődését hátráltató ezt a jogviszonyt, s a megvalósulás útjába gördülő minden akadály kérdését, az anyagi szempontok figyelembentartása és körültekintő kiegyenlítése mellett, sürgősen rendezni kívánatos. Egységes, az egész Alföldre kiterjedő törvényes előírásokkal szükséges biztosítani a községek akadálytalan lehetőségének éppen nem megoldhatatlan minden feltételét.

Az a kívánatos emellett, hogy minden magyar átérezze ennek a kérdésnek a nemzet erejét fokozó és nemzetháztartásilag annyira fontos jelentőségét; a kormányzat pedig az akadályok törvényes elhárítása után és megfelelően megindított akciók segítségével, még buzdítsa és serkentse is a lakosságot ennek a kialakulásnak a véghezvitelére! Támogassa mindenképen jóra való szándékai keresztülvitelében. Segítse a jórészt ugyis régi vágya teljesüléséhez!

Ez az alföldi probléma másik legnagyobb kérdése! Ameddig pedig ebben a két irányban kedvező változások nem következnek el, s a kívánatos kialakulás meg nem indul, mi hiába mutatunk reá a hallatlanul nagy gyermekhalandóságra, a segítség nélkül szülő anyák nem egyszer kétségbeesztő és fölöttébb sajnálatos helyzetére, a tudóvész aránytalan pusztítására, s az Alföld egyéb és annyi tátongó sebeire, mert a legjobb igyekezet és nagy anyagi áldozatok árán sem biztosíthatunk gyökeres javulást!

Addig az Alföldet illetőleg sem kiterjedt kultúráról, sem megfelelő közigazgatásról, a közegészség javításáról, vagy a szociálpolitikai kérdések egészséges megoldásáról, de még egy kívánatos gazdasági fellendülésről sem beszélhetünk, amíg ezt a két kérdést tervszerű átgondolással, a kormányzat minden ága tevékenységének egybehangzó, szerves együttműködésével, és Szent István király, valamint gróf Széchenyi István böles útmutatásai szerint meg nem oldottuk. Amíg nem gondoskodtunk arról, hogy a kultúrgócok között elterülő nagy vidékeket, a mai általános előrehaladottság követelményeinek is megfelelő módon és a nagy király szellemének is megfelelő helyes megosztással a földműves nép lakta kisebb-nagyobb falvak tarkázzák!

Ennek az újszerű településnek pedig gróf Széchenyi István iránymutatása szerint — mint láttuk — a közlekedési hálózattal kapcsolatban kell történnie és így elengedhetetlen kíváncsi az is, hogy annak fejlesztési terve és végrehajtásának munkája a községek kialakulásának tervével is számoljon. Amint kétségtelenül fontos feltétel az is, hogy a falútelepítések tervezése és elősegítése a meglévő közlekedési hálózatra és annak tervbevetett fejlesztésére kellő figyelemmel legyen. Szükséges emellett, hogy a két kormánytevékenység szerves együttműködésben és egymással párhuzamosan haladjon.

Kíváncsi emellett, hogy a vasút hálózat elakadt fejlesztését biztosító új és a változott viszonyoknak megfelelő törvényhozási intézkedés lásson mielőbb napvilágot. Amint kíváncsi az is, hogy az útügyeinket egységes mederbe terelő új úttörvény megalkotásának régóta vajdó kérdése — többek között az úttípusoknak az eddiginél megfelelőbb, főleg pedig kevesebb számra redukált megállapítása mellett — mielőbb dűlőre kerüljön.

Ha pedig mi ebben a gondolatirányban haladunk tovább, önkéntelenül reájövünk arra is, hogy a jövőbe néző tervszerű fejlődés elengedhetetlenül megkívánja azt is, hogy az 1926. évi VII. t.-c. rendelkezései értelmében létesülő tanyai népiskolák helyét a továbbiakban már ne a tanyavilág mai helyzetével számoló és annak bizonyos mértékig a lerögzítésére is alkalmas körzeti viszonylatban és így bizonyos magukra hagyott izoláltságban

jelöljük ki, hanem, hogy azokat más kormányzati ágak fejlesztési terveivel egybehangzóan, főleg és elsősorban a telepíteni kívánt falvak helyén építsük. Ezentúl tehát már a jövőbeli kialakulást figyelemben tartó és előrelátó tervszerűséggel kiválasztott ilyen helyeken kell azokat elsősorban emelnünk.

Hasonlóképen szükséges, hogy az Alföldön ujabban felmerülő templomépítési terveknél is számoljanak az így tervezett kialakulásokkal, valamint, hogy a társadalmi célokat szolgáló épületek, ép így a hitel és áruszövetkezetek, a gabonagyűjtő raktárak, a bort raktározó pincék, a gazdakörök helyiségei, a közigazgatás és közegészségügy, valamint a social-politikai egyéb feladatok szolgálatára hivatott, s bármily lassú, de fokozatos egymásutánban létesülő épületek megfelelő műszaki tervek szerint, harmonikus elrendezéssel, és a szegedi tanyai központokhoz hasonló, de sokszorta sűrűbben kijelölt pontokon az új falvak magjaként nyerjenek elhelyezést.

Ezeknek az új faluhelyeknek a terve szerint akkor, ha nem csak meg lesz a lehetőség, de támogatásra is talál az efféle szándék, a lakóházak megfelelő elhelyezkedéssel, kétségtelenül hamar megtelepednek.

Ha pedig meg lesz minderre a törvényes rendelkezés, a kormányzati gondosság, és a ma oly károsan nélkülözött műszaki vezetés és irányítás, úgy valóban Thessedik igazát hirdető minta falvak alakulhatnak ki, a közegészségügy, a tűzbiztonság és a sociális élet minden kívánalmainak is megfelelően.

Tudatában vagyunk annak, hogy az ilyen falutelepítések nem fogják egyszerre és nem fogják egészen megszüntetni a mai tanyavilágot, de fokozatosan és jelentékenyen megapasztják a tanyaházak szétszórtságát és minden esetre egy, a mainál egészségesebb, s a kulturális előrehaladásra és a gazdasági fellendülésre alkalmasabb helyzetet teremtenek.

A falvakba-sűrűsödés és ott az állandó lakások megépítése csökkenteni fogja az úgyis aránytalanul nagy községek rohamos és kétségtelen továbbterjeszkedését és meg fogja szüntetni a kétfelé élésre hajlást. Azt az állapotot például, hogy künn a tanyán a fiú vagy a vő gazdálkodik,

míg a még életerős apa, a tapasztalt jó gazda a nagy faluba, vagy a városba vonul vissza és több évtizedes egyedüllét után, a téli hónapok kevesebb gondja és lekötöttsége mellett, romlatlan és tapasztalatlan lelkével mindinkább a kávéházakban élésnek, az áldatlan politizálásnak s nem egyszer a megtévesztő tanok mételényének esik áldozatul!

Az új falvakban a mai életszükséglet kívánalmainak megfelelő állandó családi otthonok alakulhatnak ki. Kedves meghitt házak épülhetnek majd, a melyek megővják a népet a kétfelé-élés káros következményeitől.

Biztosítható pedig ez a feltétel és egyszerű formákban is megfelelhetnek majd ezek a házak a haladó kor követelményeinek, ha gondoskodik a kormány az Alföld gazdasági viszonyaihoz simuló minta-ház típusok terveinek és leírásainak fali táblákon, naptárakban, népies olvasmányokban és röpiratokban való terjesztéséről;¹⁾ és arról, hogy azok alkalmazását a közigazgatás szervei is propagálják. Főleg pedig, ha az állam az ilyeneket építőknak egy időre valamely adó vagy más kedvezményt is biztosít, ha műszaki közegei útján megfelelő útmutatást nyújt az arra szorulóknak, és ha az ilyenféle irányításon kívül egy országos lakásépítési szabályrendeletben előírja és szigorúan be is tartatja azokat az elemi feltételeket, a melyeket egy új ház emelésénél ma már nélkülözni falun sem lehet.

Testnek és léleknek egészségesebb, romlatlan levegőjű falusi élet fejlődhetik ki majd ezekben a helységekben, a melyek útján már mód és alkalom nyílik arra is, hogy az a lakosság, mely a tanyákon az élet minden követelményeitől megfosztottan, sok esetben minden hitélet nélkül és rendszerint még embertársaitól is különváltan töltötte napjait, az új falvakba tömörüléssel belékapcsolódhassék a nemzet vérkeringésébe.

¹⁾ Dr. Parassin és dr. Gortvay: Közegészségügyi feladataink. Az 1926. október 24—30-ig tartott közegészségügyi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálatai Sándy Gyula: Lakásépítési szabályrendeletek és azok végrehajtásának biztosítása különös tekintettel a földbirtokreformmal kiosztott házhelyek beépítésére. Budapest, 1927. 377. old.

Mert ezek a falvak, ha nem is épülhetnek mind a vasutak mentén, azokkal ezután már közvetlenül, vagy közvetett formában a jó közutak segítségével előbb-utóbb s nem nagy távolságról kedvező kapcsolatot nyernek, és ennek a révén az Alföld magyarjai Széchenyi terveinek is megfelelően, nem csak a nemzeti, de a gazdasági és kultúrális élet lüktetésének is szerves részeseivé válnak!

Egy alkalmas közlekedési hálózat kifejlesztésének előfeltétele mellett ezekkel a falvakkal biztosítható lesz az Alföldön a közigazgatás, a közegészségügy és a mai élet kívánalmai szerint elengedhetetlen socialpolitikai kérdések érvényesítésének lehetősége is!

Ezekkel a falvakkal a termelés fokozását, a vidék gazdasági fellendülését és a magyarság megerősödését azonképen biztosíthatjuk, mint ahogy Mussolini olasz földön kívánja céltudatos telepítési politika érvényesítésével ezt a célt szolgálni.

Ezekkel a falvakkal kétségtelenül fokozhatjuk a magyarság szaporodását és elősegíthetjük annak meggyarapodását; mert a tanyavilágban ma annyira nélkülözött egészségügyi-szolgálat és egyéb feltételek ekkor már akadálytalan érvényesülése számottevően mérsékelni fogja az Alföld magyarjainak általános mortalitási százalékát; de különösen apasztani fogja és jelentékenyen leszállítja majd az ijesztő gyermekhalandóságot; mely ma még Európa kultúrnépei között a magyar nemzet alföldi részének egyik nagyon sajnálatos és szégyenletes jelensége.

Amilyen igaz gr. Bethlen Istvánnak az a megállapítása, hogy Magyarország történelmi hivatását csak úgy és akkor fogja teljesíthetni, ha népének termékenységet fokozza, annyira bizonyos, hogy ennek a tételnek az Alföldön a közlekedési eszközök fejlesztése mellett, a falutelepítés a legelső és nélkülözhetetlen feltétele!¹⁾

Megoldáshoz jut mindezuton, főleg a mezőgazdaság egyidejű fejlesztésével és belterjesebbé alakulásával a termelés fokozásának lehetősége és vele a gazdasági fel-

¹⁾ Gr. Bethlen Istvánnak 1927. évi június hó 25-én az országgyűlés felsőházában tartott beszédéből. Pesti Hírlap, 1927. június hó 26-iki szám.

lendülés is; főleg, ha a kívánatos előfeltételek biztosításáról megfelelő gazdasági politika érvényesítése mellett tervszerű előrelátással és minden irányban gondoskodunk, és ha ennél is a kormányzati ágak szerves együttműködése érvényesül!

Szükséges azonban mindehhez az is, hogy a gazdasági földeknek az egész Alföldre kiterjesztett, nagy körületekintéssel átgondolt s egyedül a közérdek s benne a nemzeti célok szolgálatában végrehajtani kívánatos tagosítását elvégezzük, s ennél a munkánál is az új községek kialakításának tervére, gondos előrelátás mellett kellő figyelemmel legyünk.

Feltétel továbbá, hogy az erdőtelepítésről és a fásításokról szóló 1923. évi XIX. t.-c. rendelkezéseit is minden irányban végrehajtsuk, az ehhez szükséges területeket az egész vonalon mielőbb és véglegesen megállapítsuk és kijelöljük, valamint hogy az erdőtelepítő munkában — az előzőekben kifejtettek okából — példaadóan és iránymutatóan mindenekfölött az állam járjon elől. Igyekezzenek pedig ezt a fontos célt ahol kívánatos, a részletek fejtegetésénél kimerítően indokolt tulajdonbavétel mellett is szolgálni!

Szükséges azonban mind e mellett az is, hogy a városok, a községek, a különböző jogi természetű nagybirtokok stb. is példaadó tevékenységet fejtsenek ki ebben az irányban. El nem mellőzhetően fontos tehát az arról való körületekintéző gondoskodás, hogy a mezőgazdasági termelés elősegítése, biztonságának fokozása és minél szebb sikere érdekében megfelelő arányban erdők tarkítsák a mezőföldeket, fasorok és cserjék szegélyezzék a szántóföldeket, réteket és legelőket egyaránt.

Ilyen, minden mellőzhetetlenre kiterjeszkedő kialakítás mellett tényleg egész teljességében megvalósulhat gr. Széchenyi István álma, terve, s benne egyik legszebb gondolata is! Beteljesedhetik pedig ez különösen akkor, ha a nagy róna különleges körülményeinek megfelelő gazdasági politika célkitűzésével, szakértő és sikeres vezető gazdasági irányítás érvényesítésével, a termelő munka megfelelő megszervezésével, a nép kellő gazdasági kiművelésével és a gazdasági érdekképviselő minél széle-

sebbkörű és minél sokoldalúbb érvényesítésével gondoskodunk arról, hogy a nagy magyar síkságnak a gazdasága a helyi viszonyok lehetőségei és változatai szerint az egészséges haladás és a termelés fokozásának helyes és jól megalapozott, biztos útjára terelődjék. Ha gondoskodunk arról, hogy az Alföld talaja, mint nemzeti vagyon, produktivitásában és így értékében is nem hogy apadjon, de fokozódjék és a nemzeti célok szolgálatában is, benne a termelési lehetőségek maximumát biztosítani képesek legyünk.

Ennek a célnak az érdekében az alapfeltételek biztosítása mellett — mint láttuk — első feladatként jelentkezik az arról való gondoskodás, hogy az Alföld lakosságának egy jelentékeny része földjét ne zsarolja, ki ne élje, s az abban birt nemzeti vagyont meg nem felelő eljárásokkal ne apassza tovább. Ennek eléréséhez pedig meg kell akadályoznunk azt, hogy a nép ne bocsássa áruba és főleg ne tüzelje el trágyáját és szalmáját ; amint fontos, az arról való gondoskodás is, hogy ennek ellensúlyozására gr. Széchenyi István tervének megvalósításával az Alföld minden részébe olesó áron jusson el kőszén s hogy az erdei termékek is rendelkezésre álljanak a közelben ! Kíváncsinos emellett, hogy barnaszén használatára is alkalmas takarékos tüzelő, illetve fűtőberendezések terjedjenek el az Alföldön, a ma ott trágya és szalmafűtésre használt búboskemencék helyett.

Amint kifejtettük, mindezt a célt a vasúti és egyéb közlekedési hálózat fejlesztésével, az Alföldre irányuló kőszénrel és tüzelő fánál alkalmazott különleges vasúti tarifák engedélyezésével, erdőtelepítéssel stb. biztosítani képesek vagyunk.

Módunkban van tehát megállítani a földben birt nemzeti vagyon értékének ilyenformán történő lerontását, és emellett ezúton is emelhetjük a fokozatosan visszafejlődött termelési arányt.

Mindemellét azonban arról is kell gondoskodnunk, hogy az alföldi belvizek további lecsapolásánál a talaj megfelelő nyirkosságának fenntartása érdekében azoknak csak a gazdasági művelést, és ezzel a föld használatát akadályozó, vagy hátrányosan befolyásoló részét vezessük

el. Ahol a lehetőség megvan, már a lecsapolásokkal kapcsolatban, egyebütt pedig ahol lehet, beruházási munka révén is biztosítsuk a vízszolgáltatást, és ezzel elősegítsük az öntözőberendezések alkalmazását. Ilyenek létesítését törvényes felhatalmazással, jelentékeny kedvezmények nyújtásával anyagi támogatásban részesítsük és példaadással, valamint megfelelő kitanítással propagáljuk. A lecsapolásra kerülő nagy földkomplexumok egy bizonyos részét pedig már e munkálatok nyomán végezni ajánlatos erdőtelepítés céljára biztosítsuk, s azok végrehajtását mindenképen elő is segítjük!

Gondoskodnunk kell másfelől — mint láttuk — arról is, hogy az Alföld tengersok szik földjét termővé tegyük, a termő szikes föld produktivitását pedig a ma már bevált módokkal jelentékenyen fokozzuk.

Ennek a célnak az érdekében pedig megint csak arra kell törekednünk mindének fölött, hogy a vasutak és egyéb szállítóeszközök hálóját mielőbb és fokozatosan kifejlődjék és ezeket a területeket könnyen és olcsó szerrel hozzáférhetővé tegye. Csak ilyen módon válik lehetővé, hogy a gazdák részéről a megjavításhoz külön-külön is sokszoros waggontételekben igényelt, tehát nagy méret- és súlyarányokban szükséges mészsizapot, mészpórt s egyebeket a helyszínére olcsón szállítani képesek legyünk!

Gondoskodnunk kell ennek kapcsán a sikeres mezőgazdasági művelésnél nélkülözhetetlen, de az erdőtelepítési munkálatokhoz is kívánatos talajtörő és egyéb földmégmunkáló gépek gyakorlati kipróbálásáról, s arról, hogy az alkalmasaknak talált szerkezetek beszerzéséhez, valamint az erdőtelepítés és a talajjavítás egyéb (anyagok és szerek vásárlása, talajmegmunkálás stb.) költségeinek fedezéséhez a birtokos gazdák részére olcsó hitel álljon rendelkezésre.

A részleteknél fejtettük ki, hogy a szikes földek megjavításával fokozható termésmennyiség arányaiban, nemzetháztartási mérlegünk javára, biztos eredményként, milyen óriás számok várhatók! Mindenképen szükséges ezért, hogy azokat a birtokosokat, akik szikes földeiket bármilyen módon megjavítják, azok termését nem egyszer jelentékeny beruházások útján és nagy fáradság árán

fokozzák, a kormány a megjavult talajminőség révén ne magasabb adóosztályba sorozással sújtsa, hanem jelentékeny adókedvezményben részesítse.

Itt sem mellőzhetjük az arra való utalásunkat, hogy ha lehet, több évtizedes jelentékeny adókedvezményt nyujtanunk annak a célnak a szolgálatában, hogy a pénz-vagyonnal rendelkezőket bérházak építésére bírjuk, akkor mennyivel inkább lehet és kell annak az 1.300.000 kat. hold szikes földnek a tulajdonosait minden kedvezéssel és így adóelengedéssel is arra ösztökélni, hogy ezen a gyengén, úgyszólván alig, vagy részben semmit sem termő nagy földön produktív gazdálkodást teremtsenek s ezzel többek között és végeredményében külforgalmi mérlegünk megjavulását is elősegítsék.

Kivánatos mindezekon kívül annak a kellő formában való biztosítása, hogy az alföldi városok és községek nagy terjedelmű földbirtokainak gazdasági iránya és termelési eredménye úgy azok magángazdasági érdekeinek, mint a nemzetháztartási céloknak is megfeleljen.

Trianon kegyetlensége miatt többek között külforgalmi mérlegünk gondjaival küzdünk. Ilyen körülmények között tovább már nem tartható fenn az a sajnálatos jelenség, hogy az autonomiák hatalmas földvagyonának egy számba jövő része nem veszi ki kellő mértékben részét a termelésből, s az elvárható mértékig nem felel meg rendeltetésének.

Szükséges ezért, hogy a városok és községek földbirtokának kormányzati vagyonfelügyelete olyan irányt vegyen, mely a kormány földművelési ágának nem néha-napján kikért véleményt nyilvánító, de e tekintetben közvetlen szakértő, irányító és ellenőrző s kormányzati minőségben közvetlenül intézkedő szerepet biztosít és reá egyben felelősséget is hárít.

Amikor mi a kereskedelmi mérlegünk kedvezőtlen alakulása folytán illetékes helyről annak a veszélyét halljuk, hogy ha adósságunkat nem tudjuk kifizetni áruval, ki kell fizetnünk emberrel, mert ilyen esetben megélhetés híján soknak el kell hagynia ezt az annyi bajjal küzdő hazát, akkor kétségtelenül első teendője egy agrár

országnak, hogy mindent elkövessen, a földjéből várt jövedelmek fokozása érdekében.¹⁾

Amikor pedig vizsgálódásaink annak a sajnálatos megállapítására vezetnek, hogy az ország egy jelentékeny részének, a Magyar Alföldnek termelőképessége tekintetében nemcsak annak fokozása ütközik nehézségbe, de még annak fenntartása is veszélyben forog és sürgős beavatkozást, gondos orvoslást követel, — akkor kétségtelenül ennek a problémának a megoldása kell, hogy az ország első és legfontosabb feladata legyen!

Nekünk nem lehet nagyobb gondunk és sürgősebb kérdésünk, mint megszüntetnünk az Alföldön a kóros, a beteges állapotokat és az egészséges fejlődés útjára terelni ezt a tengersik nagy földet! Eltűntetnünk róla azokat a kezdetleges, egy kultúrnemzethez valóban nem illő jelenségeket, amelyek ezen a terjedelmes rónaságon nem csak a gazdasági termelést akasztják meg, de hatalmas területeken a talaj leromlását is előidézik; s az Alföld népének nagy baját okozzák. A melyek a kulturális és szociális irányban való haladást célzó legszebb törekvéseknek is gátat vetnek!

Mi a nemzet egyetemes érdekei ellen vétenénk, ha normális viszonyok között fejlődő egyéb országrészeinken végeznénk jobb időkre is halasztható jelentékeny munkálatokat, mielőtt a Magyar Alföld, s benne a magyarság ős fészkeének súlyos és halaszthatatlan bajait nem orvosolnánk. Ha ebben a visszamaradt országországban bírt, nemzeti vagyonunkat rontó és erőnket apasztó kóros tüneteket, a magyarság szaporodását gátló és a kulturális előrehaladást elakasztó kezdetleges állapotokat anyagi erőnkhez mérten, de mielőbb meg nem változtatnók.

Addig sokat nem áldozhat a szegényebb szülő szépen fejlődő egyik gyermekére, amíg a másik több tekintetben a kultúra elemi fokát sem érte el, amíg azt a szellemi

¹⁾ „Legkomolyabb magyar közgazdasági probléma a kereskedelmi mérleg passivitásának megszüntetése.” címen a Pesti Hírlap 1927. június 26-iki számában Schober Béla a Magyar Nemzeti Bank vezérigazgatója részéről leadott nyilatkozatokból.

visszamaradottság mellett még a testi leromlás kórja is gyötri, amíg nagyobb bajok veszélye fenyegeti és ezért nem csak odaadó gondosságát, de anyagi erejét is igényli.

Lebegjen szemünk előtt gróf Széchenyi István intelme, hogy: „a dunántúli és egyéb magyarság is nemzetiség dolgában csak sorvadozni fog, ha pusztulásnak indul a Tisza völgy és ezzel az Alföld!”¹⁾

Ismertek előttünk az Alföld bajai és jórészt ismertek immár orvosszerei is. Egybeolvadt nagy koncepcióba való feladathalmaz ez, amit csak a kormányzat minden ágának szerves és egyetértő együttműködésével, csak tervszerű egymásutánban és egy összefoglaló erős kéz megalkuvást nem ismerő irányítása mellett oldhatunk meg sikerrel.

A mult példái igazolják, hogy egy olyan hatalmas gondolatkomplexumból, mint amilyen gr. Széchenyi István alföldi nagy koncepciója is volt, az egyoldalúan kiragadott és a többiek nélkül végzett egyes feladatok bármilyen jelés megoldása, az összesség szemszögéből elbiráltan nem biztosított az ilyen részleteknek sem teljes sikert! Sőt még kedvezőtlen visszahatásuk is jelentkezett, mert fejlődésük és kialakulásuk a tervnek többi, elmaradt részeivel nem haladhatott szerves egymásbakapcsolódásban; és mert azokat a hiányzók egy s más hatásukban a kívánatos mértékig nem ellensúlyozták és ki nem egészítették.

A megoldásra váró probléma egész munkatervének Széchenyi módján való gondos előkészítése, az ekként szükségessé váló munkák sorrendjének jól átgondolt megállapítása, a kormányzat egyes ágainak, s az ágak többfelé tagolt szerveinek egybehangzó és a körülményes bürokráciától mentes munkája, valamint az érdekképviselések tevékenységének minél tágabb körre történő kiterjesztése és kiépítése, feltétlenül biztosítja a sikert!

Ilyen végrehajtással, a gazdasági és kulturális haladás ugyanegy vágányába, egyforma útjára terelhetjük az Alföld minden vidékét. A vázolt feltételek biztosításával életet önthetünk az Alföld minden részébe, mely ekként

¹⁾ Gróf Széchenyi István: Eszmetörödékek stb. 13. old.

mindjobban lüktető élelvenséggel, mind erősebb termelő-képességgel kapcsolódik majd a nemzet vérkeringésébe.

Minden részében izmossá lesz az Alföld és egyformán erőtől duzzadó, ha majd egységesen és egyformán járják át az életerek és elhozhatják a haladó kor minden életszükségletét, a beléjük kapcsolódó falvak most már egészségben és szaporaságban is gyarapodó lakosságának!

Eltűnnek majd a sivár vidékek és tényleg eszmei virágos kerteté lesz az Alföld!

Kifejlődhetik az érdektársulás, a termelésre szervezkedés. Kialakulhat a szövetkezés minden formája, s a kis emberek ezreinek egybefoglalt terméke a nagybirtók tömegeiként jelenhetik meg a piacon!

Az így óhajtott kialakulás nemzeti munkája azonban csak akkor termi meg búján, és hozza meg legszebb gyümölcseit, ha a tervszerű építőmunkától távolmarad az áldatlan politikai befolyás, ha nem érvényesülhet az egyéni önzés és a magánérdek!

Ha erről a munkáról egyaránt büszkén hirdetheti majd Széchenyivel minden közreműködő tényező, s az ország minden érdekelt fia, hogy „nem vettem figyelembe sem várost, falut, megyét, de legkisebb provinciális érdeket sem, hanem mindig csak a hazát!”

* * *

Az alföldi nagy probléma kérdésének fejtegetését ezek után a Legnagyobb Magyar ehelyütt is találó szavai-val zárom:¹⁾

„...aki Hollandia bájos színeit ismeri, mellyel a munka, s csak az eszes munka ruházá fel az egykor még százszorta ridegebb iszaplapályt, az lehetetlenséget, hyperbolát, horoszkopi enyelgéseimben nem találand. S ezért csak az marad a kérdés, a feladás, mennyit tud, s mennyit mer a magyar; erejében, álhatatosságában, honszereteté-

¹⁾ Gr. Széchenyi István: Pesti por és sár. 1866. 20. old.

ben bízik-e; s képes-e érzékenyebb áldozatok tételére, amelyek legfőképen abból állanak : sokat tenni, s keveset látszani, előállni és mégis másnak engedni az elsőséget ; legtöbbet áldozni, s legkisebb köszönetet se várni ; szívben hordani mélyen a honért buzgó vért, s ne csak ajkon pengetni a hiu szót !“



